ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА

7

Світлана Сафарян, Любов Тіунова

ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА

ПРОБНИЙ ПІДРУЧНИК-ХРЕСТОМАТІЯ
ДЛЯ 7 КЛАСУ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ

Видання друге, змінене і доповнене

Допущено
Міністерством освіти України

КИЇВ
«ВЕЖА»
1998

ББК 83.3(0)я 721
С21

Рецензенти:
Б. Б. Шалагінов, завідувач кафедри світової літератури Українського педагогічного університету ім. М. Драгоманова, кандидат філологічних наук, доцент;
Н. Ф. Коротенко, вчитель зарубіжної літератури Бориспільської середньої школи № 6 Київської області

С $\frac{4306020400-002}{1998}$ Без огол.

ISBN 966-7091-11-2

© «Вежа», 1994
© С. І. Сафарян, Л. І. Тіунова, 1994
© С. І. Сафарян, Л. І. Тіунова, 1996,
із змінами
© В. Б. Волков. Художнє оформлення, 1994
© М. А. Крисаченко, П. А. Крисаченко.
Ілюстрації, 1996

Від авторів

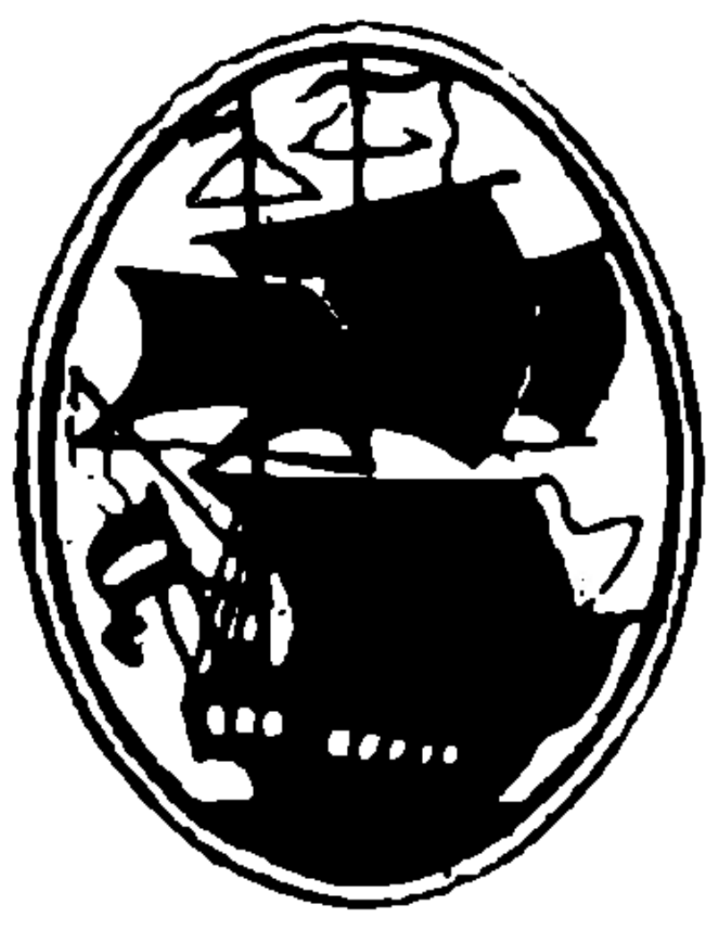

Любі друзі!

Ви вже ступили на поріг юності, тож по-новому сприймаєте навколишній світ, друзів, навіть самих себе. У вас виникає чимало питань, і часто нелегко знайти на них відповіді, розібратись у складних ситуаціях. На допомогу вам, звичайно, завжди приходять батьки, вчителі, старші товариші. Але не забувайте: у вас ще є вірні, розумні помічники — книжки.

Книжка — джерело знань, мудрий порадник, вірний і добрий друг. Книжка навчає по-справжньому дружити, бути достойними дітьми своєї землі. Людина, яка багато і вдумливо читає, не лише поглиблює свої знання, розширює кругозір, а й вчиться самостійно мислити, аналізувати, образно висловлювати свої думки.

Ви вже знаєте, що книжки є художні й наукові. На уроках літератури, знайомлячись із художніми текстами, ви поринаєте у прекрасний світ природи, багатогранний світ людських почуттів, роздумів і вчинків, у захоплюючий світ фантастики і пригод. Художня література — це могутній засіб впливу на людську душу, ключ, який відчиняє серця.

Кожний народ має свою літературу. Як окремі потоки, зливаються вони у велику ріку світової літератури, що живить своєю цілющою водою все людство.

Перед вами — підручник-хрестоматія із зарубіжної літератури. Ми запрошуємо вас у чарівний світ художнього слова. Ви відчуєте силу таланту великих митців Йоганна Гете і Фрідріха Шіллера, відкриєте поетичний світ Роберта Бернса, Адама Міцкевича та Генріха Гейне, познайомитеся з мужніми героями Фенімора Купера й Джека Лондона, подорожуватимете разом із персонажами Роберта Стівенсона й Ернеста Сетона-Томпсона.

Розділ «Консультації» допоможе вам на уроках розвитку зв'язного мовлення.

Успіхів вам!

Розділ перший

БІБЛІЯ ДЛЯ ДІТЕЙ

Біблія — одна з наймудріших і найдавніших книг світу. Вона має особливий статус. Це, по-перше, священна для християн книга, по-друге, видатна літературно-історична пам'ятка.

Віками була Біблія загальноприйнятою книгою для читання, своєрідною світовою енциклопедією.

Ви вже знаєте, що Біблія складається з двох частин — Старого Завіту та Нового Завіту, або Євангелія. Ми вивчаємо Старий Завіт. Нагадуємо, що він почав створюватися у І тисячолітті до нашої ери. До книг Старого Завіту входять старовинні хроніки, історичні повісті та міфи давніх народів, гімни, притчі, молитовні пісноспіви.

У п'ятому та шостому класах на уроках світової літератури ви ознайомилися з деякими розділами Старого Завіту: «Створення світу й людини», «Каїн та Авель», «Потоп», «Вавилонська башта» та ін. У цьому році ми продовжимо знайомство з біблійними легендами. Ви прочитаєте про Самсона і Давида, про їхню мужність, людяність, віру в добро і справедливість.

Запитання

1. Які народи вважають Біблію Святим Письмом?

2. Як ви розумієте визначення «літературно-історична пам'ятка»?
3. Які за жанром книги входять до Старого Завіту?

ДАВИД І ГОЛІАФ

Часто з ізраїльтянами воювали нечестиві ідолопоклонники філістимляни[1], які проживали в містах Ханаану. І от одного разу Саул почув, що багато філістимлян розташувалося на одному з горбів ханаанської землі: вони готувалися до бою. Саул зібрав військо і привів його до табору філістимлян. Битва ще не починалася, коли з ворожого стану вийшов воїн Голіаф і звернувся до ізраїльтян: «Виберіть між собою воїна і нехай він вийде на двобій зі мною. Якщо він мене переможе, то всі філістимляни стануть рабами вашого царя, але якщо я його здолаю, то ви будете нашими рабами».

Щодня Голіаф звертався так до ізраїльтян, але ніхто не виходив на двобій з ним. Усі боялися Голіафа — велетня, який мав зріст до трьох метрів. Одягнутий він був у залізний панцир, ноги захищались мідними наколінниками, на голові — мідний шолом. В руці Голіаф тримав списа, а ще мав великий меч та мідний щит. Ніхто з ізраїльтян не наважувався вийти проти такого дужого, досвідченого воїна.

Одного дня пастушок Давид прийшов у табір ізраїльтян відвідати старших братів; він приніс їм хліба і сиру. Коли хлопець розмовляв з братами, то почув, як гучно закликав до двобою велетень Голіаф. Давид здивувався, що ніхто з ізраїльтян не виходить на цей заклик, адже він знав, що Бог обов'язково допоможе ізраїльтянинові здобути перемогу над ідолопоклонником. Він вирішив вийти на поєдинок з Голіафом.

До Саула прийшли люди і розповіли йому, що в таборі ізраїльтян перебуває юнак Давид, який хоче битися з Голіафом. Саул дуже здивувався, побачивши Давида. Він сказав: «Ти не можеш стати на двобій з цим велетнем. Ти ще зовсім юний, а Голіаф — воїн дуже досвідчений». Та Давид відповів: «Коли я пас вівці свого батька, то траплялося мені боротися з левом, який викрадав вівцю з отари. Я брав його за гриву і вбивав. Так само я умертвив і ведмедя, який напав на овець. Бог, котрий рятував мене від лева та ведмедя, врятує мене і від Голіафа».

---

[1] Звідси походить сучасна назва «Палестина».

Запитання

1. Хто такі філістимляни, де вони жили?
2. Що ви знаєте про Саула?
3. Хто був Голіаф? Опишіть його одяг та озброєння.
4. Чому ніхто не наважувався битися з Голіафом?
5. Чому Давид був певен, що переможе велетня?

ВСЕПЕРЕМАГАЮЧА ВІРА

Коли Саул почув хоробрі слова юнака Давида, він дав згоду на поєдинок. Але ж пастушок не мав ні зброї, ні панцира. Саул віддав сміливому юнакові і свій панцир, і меч, і шолом. Але Давидові було дуже важко в такому обладунку. Він усе повернув Саулові, а сам, прихопивши п'ять гладеньких камінців і палицю, вийшов назустріч Голіафові.

Побачивши Давида, Голіаф був украй здивований: перед ним стояв хлопчик з гарним дитячим обличчям, одягнений у пастуший одяг, з палицею в руках.

Голіаф обурився і почав ображати Давида, глузувати з нього. Але юнак не звертав уваги ні на насмішки, ні на погрози. Він сказав: «Ти йдеш проти мене зі списом і мечем, але я йду проти тебе в ім'я Господнє. Бог допоможе мені перемогти тебе. Я зітну тобі голову, а трупи воїнів філістимлянських віддам птахам небесним і звірам польовим, і тоді всі побачать, що Бог в Ізраїлі і що Він може врятувати нас».

Давид вийняв з торбини камінь, поклав його до пращі[1] і, міцно тримаючи один кінець мотузки, щосили кинув камінь. Той пробив череп Голіафа. Велетень упав на землю. Давид підбіг до нього, схопив його меч і відтяв йому голову.

Філістимляни, побачивши це, злякано кинулися тікати. Та ізраїльтяни наздоганяли їх і багатьох убили.

Після бою Давид заспівав пісню хвали Богові, супроводжуючи її грою на арфі. Він хотів, щоб кожен у народі славив не його, а вшановував Бога.

Лише горді люди хочуть, щоб їх хвалили, а той, хто любить Бога, не чекає слави від людей.

Запитання

1. Яку зброю дав Давидові Саул?
2. Яку зброю обрав сам Давид?
3. Яким чином убив Давид Голіафа?
4. Що сталося з філістимлянами після загибелі Голіафа?
5. Чому не хотів Давид, щоб славили його за перемогу над велетнем?

ДУЖИЙ САМСОН

Колись в Ізраїлі жив чоловік, якого прозивали Маноахом. Він давно був жонатим, але не мав дітей.

Одного дня дружина Маноаха працювала в саду, і з'явився перед нею ангел Господній. Він сказав жінці про те, що в неї незабаром народиться син, що це буде особливий хлопець, вона ніколи не повинна стригти йому волосся, а коли він виросте і стане дорослим, то не повинен пити вина. Хлопчик має стати слугою Господа.

Коли дитина народилася, то батьки прославили ім'я Господнє. Вони нарекли сина Самсоном. Ніколи мати, пам'ятаючи слова ангела Господнього, не стригла синові волосся. Самсон ріс дуже сильним хлопцем.

---

[1] Праща — давня ручна бойова зброя для метання каміння.

Минули роки. Самсон став дорослим. І вирішив він піти в країну філістимлян. Але по дорозі зустрів він гарну дівчину, яка йому дуже сподобалася, і він вирішив одружитися з нею.

Батьки були проти того, щоб він одружувався з філістимлянкою, але Самсон усе-таки вмовив їх піти до батьків дівчини. Вони дійшли до селища, де жила дівчина. Самсон залишив своїх батьків і далі пішов сам. Раптом на нього із кущів кинувся лев. Дужими руками схопив Самсон розлюченого звіра і розірвав його на дві частини. Повернувшись до батьків, він нічого не сказав про пригоду і повів їх до родичів нареченої. Батькам дівчини сподобався Самсон, і вони дали згоду на одруження.

Коли юнак через деякий час знову прийшов на те місце, де лежав убитий ним звір, він побачив, що в пащі мертвого лева гніздиться рій бджіл і що тут уже зібралося багато меду. Самсон узяв із собою соти з медом і відніс батькам.

І ось настало весілля. За давнім звичаєм святкували його сім днів. Одного дня Самсон разом з тридцятьма молодими філістимлянами загадував і розгадував загадки. Самсон загадав незвичайну загадку про мертвого лева та мед у його пащі: «Із їдця вийшла їжа, із сального вийшло солодке».

Довго не могли філістимляни знайти розгадку. Тоді вони, залякавши молоду дружину Самсона, наказали їй вивідати у чоловіка правильну відповідь. Жінка, побоюючись, що молодики спалять дім її батька, хитро випитала розгадку в Самсона; зраділи юнаки і ввечері дали Самсонові відповідь. Той зрозумів, як вони дізналися про розгадку, і дуже розгнівався. За умовою, він тепер кожному з тридцяти філістимлян мусив дати гарний одяг. Але ж грошей у Самсона не було. Тоді він пішов до сусіднього села, вбив тридцять філістимлян, зняв їхній одяг і приніс юнакам. Після того, що сталося, Самсон не захотів більше залишатися в домі своєї дружини і повернувся до Ізраїлю.

Запитання

1. Яку таємницю розкрив ангел Господній матері Самсона?
2. Як Самсону вдалося вбити лева?
3. Яку загадку загадав Самсон філістимлянам?
4. Чому Самсон розгнівався на філістимлян?

САМСОН І ФІЛІСТИМЛЯНИ

І от знову Самсон вирушив до країни філістимлян. Але поводився він украй необережно, і це не подобалося Богові.

Філистимляни вирішили захопити Самсона в полон. Одного вечора, гуляючи по вулицях Гази, Самсон побачив гарну філістимлянку. Це була недобра жінка, але він пішов до неї додому і там залишився.

Філістимляни вирішили замкнути міську браму і влаштувати засідку Самсонові.

Опівночі Самсон прийшов до брами. Побачивши, що вона замкнена, розгніваний силач схопив важку браму, зірвав її, звалив собі на спину і пішов геть із Гази. Філістимляни ж від страху не могли навіть поворушитися. Самсон виніс міську браму на пагорб за містом і кинув її вниз. Так і залишилася вона лежати біля підніжжя горба. Бог дав Самсонові силу зробити це, але не сподобалося йому, що силач побував у домі філістимлянки.

Через деякий час знову Самсон прийшов до філістимлян. На цей раз привабила його жінка на ім'я Даліла. Коли філістимлянські воєначальники почули про те, що Самсон живе в домі Даліли, вони покликали її до себе і сказали: «Ти станеш дуже багатою, якщо допоможеш нам взнати таємницю сили Самсона». Даліла пристала на цю пропозицію.

Повернувшись додому, вона почала просити Самсона відкрити їй таємницю. Самсон, схитрувавши, сказав: «Якщо мене зв'язати сімома мотузками, то зникне моя сила».

Даліла приспала Самсона, зв'язала його, потім крикнула: «Самсоне, філістимляни прийшли схопити тебе!»

Силач прокинувся, схопився на ноги і розірвав усі мотузки. Даліла обурилася тим, що він не сказав їй правди, почала дорікати йому. Самсон відповів їй: «Моя сила щезне, якщо ти зв'яжеш мене мотузками, котрі ще не були вживані».

Даліла, знову приспавши Самсона, зв'язала його новими мотузками. Потім закричала: «Самсоне, рятуйся!» Самсон схопився, знову розірвав усі мотузки, як тоненькі ниточки.

Третього разу Самсон необережно сказав Далілі, що його сила знаходиться у волоссі і якщо заплести його у сім кіс та прив'язати до ткацького верстата, не стане у нього сили. Даліла прив'язала волосся, але і цього разу легко звільнився Самсон.

Тоді жінка почала плакати і просити Самсона сказати правду. Не витримавши її сліз, силач сказав: «Уся моя сила у волоссі. Якщо обстригти його, я не буду сильнішим за інших людей».

Даліла покликала до себе у дім воїнів. Вони заховалися у сусідній кімнаті. Коли Самсон заснув, жінка обстригла йому волосся. Потім вона крикнула: «Самсоне, філістимляни прийшли схопити тебе!»

Самсон, прокинувшись, кинувся на воїнів. Але не було вже у нього сили. Бог відвернувся від Самсона. Воїни зв'язали силача, викололи йому очі і відвели до в'язниці.

Дуже зраділи філістимляни звістці про те, що Самсон втратив свою силу.

Коли привели сліпого Самсона, зустріли вони його радісними вигуками. Почувши їх, Самсон почав благати Бога: «Господи, не залишай мене, згадай про мене і востаннє дай мені мою колишню силу!»

Бог зглянувся на Самсонове прохання. Відчув той, що повертається до нього сила. Тоді схопив він дві колони, на яких тримався дах храму, і рвонув їх. Колони повалилися, і дах накрив Самсона і філістимлян.

Таку смерть заподіяв собі дужий Самсон, погубивши разом із собою багато філістимлян.

Запитання

1. Хто обдарував Самсона силою?
2. Чому Бог відвернувся від Самсона?
3. Що зробили філістимляни із Самсоном?
4. Як загинув Самсон?
5. Які з наведених біблійних легенд вам найбільше сподобались? Які ви ще знаєте біблійні легенди?

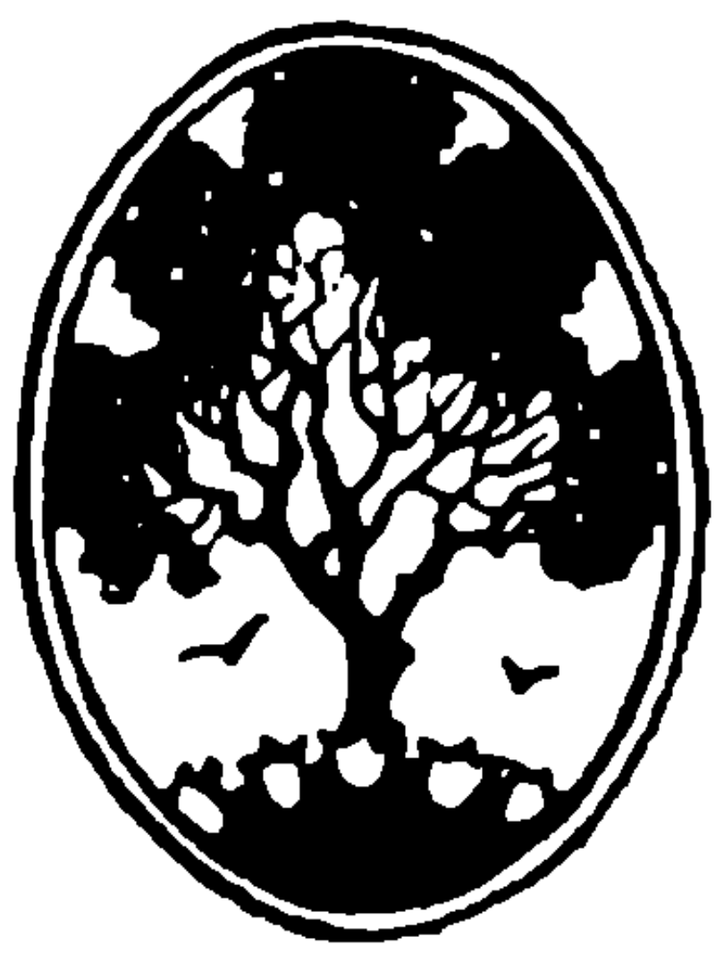

Розділ другий

ГЕРОЇЧНИЙ ЕПОС НАРОДІВ СВІТУ

В XI — на початку XIII століття народна поетична творчість продовжує розвиватися в усній формі, оскільки народ майже до кінця середньовіччя не мав доступу до писемності.

Виконавцями, а часто й авторами обробок народної поезії були професійні мандрівні співці-витівники. У Франції їх називали жонглерами, у Німеччині — шпільманами, в Іспанії — хугларами. Це були переважно бідні бездомні люди, які і в спеку, і в холод подорожували пішки чи на возах шляхами середньовічної Європи. Вони були водночас і співцями, і музикантами, й акторами. «Ти повинен грати на різних інструментах, крутити на двох ногах м'ячі, перекидати їх з одного леза на друге, стрибати через чотири обручі, привчати собаку стояти на задніх лапах, знати мистецтво вожака мавп, викликати сміх глядачів кумедним зображенням людських вад, бігати і скакати по линві...» — так повчав жонглера його товариш.

Веселі співці виступали на перехрестях великих доріг, у містах, селах. Вони — неодмінні учасники ярмарків, народних та релігійних свят. Під час війн народні співці піднімали дух війська бойовими піснями. Мандруючи Європою, жонглери, шпільмани, хуглари збирали й поширювали новини, а також старовинні пісні та сказання.

З усіх жанрів середньовічної народної поезії найкраще зберігся героїчний епос[1]. Народився він ще у первіснообщинному суспільстві і спочатку був тісно пов'язаний з міфами. Предметом зображення в епосі стає історія народу, боротьба за єдність.

Центральним персонажем героїчних епосів усіх народів є надзвичайно сильний і мужній воїн-богатир. Роланд чи Ілля Муромець, Сід чи Давид Сасунський — народний герой завжди виступає захисником рідної землі від чужоземної навали.

ФРАНЦУЗЬКИЙ ГЕРОЇЧНИЙ ЕПОС

До кращих творів героїчного епосу середньовічної Франції належить «Пісня про Роланда», створена близько 1100 року. Твір починається оспівуванням походу франкського короля Карла Великого до Іспанії. За сім років він захопив усі іспанські міста, окрім Сарагоси, де перебував сарацинський[2] цар Марсилій. Той, наляканий швидкими бойовими успіхами франків, відправляє до імператора Карла послів. Він хоче одурити Карла брехливими обіцянками та змусити його повернутися до Франції. Карл Великий скликає своїх вождів на раду. Коли він запитує у них, хто хоче бути послом до царя невірних, зголошується Роланд. Але король дуже любить свого небожа і, знаючи, що це справа ризикована, не дає згоди. Тоді Роланд радить відрядити послом свого вітчима Ганелона. Ганелон сприймає пропозицію Роланда як спробу згубити його. Потай він вирішує зрадити пасинка і передати його маврам[1]. По дорозі в Сарагосу Ганелон домовляється з Бланкандрином помститися Роланду. Та коли він побачив ворогів Франції, на деякий час забув про нелюбов до Роланда і пам'ятав тільки про свою місію посла.

---

[1] Епос — 1) народні сказання, поеми, пісні, в яких відображаються важливі події; 2) один із родів художньої літератури (поряд з лірикою і драмою).

[2] Сарацини — у середні віки назва арабів та деяких народів Близького Сходу.

Марсилій, образивши Ганелона, хотів його вдарити. Той вихопив свій меч, і всі замилувалися відчайдушним рицарем. Цар Марсилій вирішив схилити хороброго витязя на свій бік, підштовхнувши його до зради. Ганелон, згадавши про помсту Роландові, пристає на умови царя Марсилія, повертається до Карла і намовляє його залишити Іспанію. Карл від'їжджає до Франції, залишивши, за порадою Ганелона, серед похмурих ущелин прикриття: Роланда та двадцять тисяч відчайдушних воїнів.

ПІСНЯ ПРО РОЛАНДА

Уривок

Високі гори. Стежка кам'яна.
І хмура прірва, де немає дна.
Йде військо франків. Лава їх міцна.
Від тупоту навколо йде луна.

Та ось Марсилій скликати велів
Всіх герцогів, баронів і князів,
Іспанії вельможних владарів,—
І вже він триста тисяч мав бійців.
У Сарагосі у похід сурмлять,
І маври йдуть, і гучно гомонять,
Мерщій у битву бусурмани мчать,
Через Серданью, крізь ліси і гать,
І раптом бачать там французьку рать,
Дванадцять перів красних там стоять,
Щоб лютого напасника здолать.

---

[1] Маври — в середні віки назва арабів та африканських племен берберів.

Броня потрійна в маврів на плечі,
І сарацинські в них щити й мечі,
Що гартувались з криці на вогні,
Шоломи сарагоські в них міцні,
Списи в них валенсійські замашні
І стяги білі, сині та ясні.
Вони летять на конях в далині,
Блищить яскраво сонце на броні,
Ворожа рать готова до борні.
І труби кличуть полчища на бій.
І чують франки поклик бойовий,
І мовить Олів'єр: «О друже мій!
Завзятий ворог — обережно дій».
Роланд у відповідь: «Пора б почать!
За край свій рідний мусим воювать!
Солдат повинен за вітчизну дбать,
І спеку й холод мусить зневажать,
І душу й тіло за вождя віддать.
Нехай завзято кожен б'ється з вас!
Пісень поганих не складуть про нас.
Ми праве діло вийшли захищать.
Тож добрий приклад мушу я подать!»
Помчав Роланд через бескет гірський,
Під ним його нестримний кінь баский.
Йому так личить панцир бойовий!
В руках у нього сяє спис міцний,
Що вгору знявсь над обрій голубий.
Він причепив до нього стяг ясний,
І майорить там кетяг золотий.
Такий звитяжний красень молодий!
За ним спішить і побратим меткий.
Клянуться франки й рвуться в бій.
І гордо глянув він на сарацин,
І мовить так ласкаво й ніжно він
До відданих і вславлених бійців:
«Ніхто не в силі стримати наш гнів!
І вороги по смерть до нас прийшли,
Ще й здобич нам велику принесли:
Таких багатств не знали й королі».

І йдуть полки з Роландом на чолі.
Кипить завзятий вікопомний бій.
І мчить Роланд, загін боронить свій.
Списом він б'є зухвалих ворогів,
Змінив в бою п'ятнадцять держаків.
Та ось він гострий Дюрандаль підвів,
Яким Шернубля зарубать хотів,—
Пробив шолом з камінням дорогим,
Зітнув півчерепа мечем ясним,
І вже кольчугу розтинає він,
Проймає враже тіло до колін,
Золочене сідло навпіл розсік,
Пробивши наскрізь огиреві бік.
Роланд суглоби рве, й руба кістки,
І валить маврів помахом руки.

І Олів'єр з розгону в бій летить,
Зламав списа міцного мимохіть.
До мавра Мальзарона він спішить.
Уже розтяв його крицевий щит,
І вибив очі, і розкраяв вид,
До ніг стікає мозок, кров і піт.
І сарацин від нього мертвий впав.
Ще він Торджіса й Єсторгонта стяв
І спис на частки дрібно поламав.
Сказав Роланд: «О любий друже мій!
Наосліп так не варто йти у бій.
Потрібна криця тут і спис міцний.
А де ж твій Альтеклер, твій меч ясний,
В якім ефес криштально-золотий?»
«У піхвах він,— промовив Олів'єр,—
Та ніяк взять — я маврів б'ю тепер».

Грандоній-мавр сміливий був вояк.
Роланд ще не стрічався з ним в боях.
Але Роланда по лицю й очах
Мавр пізнає — напав на нього страх.
Хотів тікати — та не знає як!

Роланд його ударив міцно так,
Що вмить на ньому розітнув шишак,
І тіло ворога з сідла звалив,
І бляхи на сідлі він розтрощив;
Коневі в спину він списа всадив,
Враз і коня, і вершника убив.
І тужать маври, і гіркий їх гнів.
І кажуть франки: «Б'є він ворогів!»

Тривав ще бій. І зайнялась блакить.
В яснім промінні зброя пломенить,
І панцир сяє, і шолом блищить,
Прикрашений квітками, щит дзвенить,
І сяє спис, і прапорець тремтить.

Вже Олів'єра смерть підстерегла.
І меркне зір, і сумно сам зітха.
Зійшов з коня. В крові кругом земля.
«О тяжко як! — тужливо промовля.—
Як Францію спасти?» Чоло він звів.
Звуливсь шолом. Не чути більше слів.
Дужим тілом до землі припав.
І Олів'єр навіки тут сконав.

В великій тузі й горі був Роланд,
І в лютій муці трубить Оліфант.
З натуги жили рвуться на висках,
І кров терпка лиснів на вустах,
Він став на поміч воїнів гукать.
І слухав Найм, і чула франкська рать.
І на підмогу десь полки спішать.
Роланд відчув, що смерть уже прийшла,
Кістлявими руками обняла.
І під сосною, де пітьма лягла,
На мураві зеленій ліг Роланд,
Поклав під себе ріг свій Оліфант,
Зорить в країну хижих бусурман.
Він так приліг, скажу по правді вам,

Щоб бачив світ, що він помер від ран,
Що він упав, не здавшись ворогам.

Де під сосною граф Роланд лежить,
Лицем до краю ворога він спить.
І пригадав Роланд у смертну мить
І кожен край, де довелось ходить,
І всю рідню, і Франції блакить.
Її людей нікому не скорить!

Переклад М. Терещенка

Карл, під'їхавши, знаходить бездиханне тіло свого улюбленого небожа Роланда. «Загинули нині моя честь і слава»,— тужить він.

Раптом до короля з'являються посланці від великого еміра Балигана і передають виклик на бій. Карл відповідає згодою. Після виснажливого бою франки перемагають.

Зі славою повертається Карл до рідного міста. Прекрасна Ода, наречена Роланда, непритомною падає до ніг імператора, дізнавшись про смерть коханого.

Карл звелів стратити зрадника Ганелона. Тепер він збирається відпочити від походів та боїв. Але вночі з'являється до нього ангел і наказує знову виступити в похід проти невірних.

Так закінчується «Пісня про Роланда».

НІМЕЦЬКИЙ ГЕРОЇЧНИЙ ЕПОС

Найвизначнішою пам'яткою німецького героїчного епосу є «Пісня про Нібелунгів»[1]. Складена близько 1200 року, вона одразу набула популярності.

До «Пісні про Нібелунгів» входить 39 пісень.

Перша частина розпочинається розповіддю про бургундську красуню Крімгільду.

---

[1] Нібелунги — походження слова не з'ясоване, але його пов'язують зі словом Nebel — туман, звідки Нібелунги — діти, сини туману.

ПІСНЯ ПРО НІБЕЛУНГІВ

Уривок з переказу

Троє благородних і багатих витязів дбали про Крімгільду: Гунтер, Гернот і юний Гізельгер. Це були її брати, щедрі нащадки вельможного роду, неймовірно дужі, чудові воїни. Вони разом правили своєю країною. Їхню матір звали Юта, а батька — Данкрат. Їхній королівський двір був у Вормсі на Рейні. До королівського почту належали випробувані воїни: Гаген із Троньє, брат його Данкварт, потім Ортвін із Меца, славнозвісні маркграфи Геро і Екеварт, які свого часу боролися з поганами на Ельбі, шпільман Фолькер з Альцая, кухар Румольд, чашник Зіндольф, камергер Гунольд.

Якось Крімгільді наснилося, що вона приборкала гарного дикого сокола. Аж потім на сокола накинулись два орли і розшматували його. То було жахливе видовище.

Про свій сон Крімгільда розповіла матері. Та вислухала і сказала:

— Сокіл, що ти його приборкала,— то гарний шляхетний молодик. Якщо небесні сили не втрутяться, то незабаром ти втратиш його.

А Крімгільда на те:

— Якщо ви говорите таке про мого коханого, люба матусю, то краще мені не виходити заміж. Тоді я ніколи не звідаю горя і весела буду до самої смерті.

— Не зарікайся, доню,— сказала мати.— Тільки завдяки любові хороброго лицаря ти звідаєш щастя, і краса твоя розквітне уповні.

Однак Крімгільда не послухалася матері. Щоб, бува, радість не кінчилася стражданням, що нерідко трапляється з жінками, вона навіть гадки не припускала про любов. Отак вона думала перехитрити долю. Це тривало довго. Але ви дізнаєтеся, як один витязь проведе її додому; це він буде тим соколом, що з'явився їй вві сні. Та близькі родичі Крімгільди вб'ють його. Згодом це спричиниться до страшної помсти.

У той час у Нідерландах підростав королевич. Його батька звали Зігмунд, а матір — Зіглінда. Їхній замок стояв на Ксантені на Нижньому Рейні. Хлопця звали Зігфрід. Він був іще молодий, але його вже добре знали у всіх християнських країнах. Це тому, що Зігфрід вистояв у найнебезпечніших пригодах. Усі жінки були зачаровані ним. Найкращі лицарі змагалися, щоб навчати його своєї справи, а найзавзятіші молодики з усіх усюд ішли до нього в почет: адже він по праву був окрасою королівства і всього лицарства.

І ось настав день, коли Зігмунд і Зіглінда влаштували свято на честь досягнення сином лицарського віку. Свято це було найпишніше з усіх свят, відколи світ світом. Воно тривало сім днів.

У соборі відправили чудову службу. Потім почалися лицарські розваги. Вони були такі завзяті, що все аж гуло і тремтіли стіни. А людей було стільки, що ламалися помости. Після змагань на місці турніру виблискували самоцвіти, що повідривалися з лицарського одягу та зброї. І той, хто приїхав на Рейн найубогішим злидарем, додому повернувся багатієм. Королева Зіглінда знала, що робити. Вона розсипала червлене золото пригорщами. А Зігфрід роздаровував висвяченим у лицарі юнакам маєтки та землі з такою легкістю, ніби це були трісочки потрощеного списа чи щита. Тому багато васалів хотіли, щоб він був їхнім володарем, і підбивали Зігфріда, щоб він забрав корону в своїх батьків. Але Зігфрід не був честолюбний. Він хотів боротися тільки проти несправедливості й проти лиходійства.

... Якось Зігфрід почув, що в Бургундії є дівчина, буцімто краща за всіх дівчат хрещеного світу. І що вона відмовляє кожному, хто приходить її сватати. Однак це не злякало юнака, і він надумав посватати її. До цього часу він ще не звідав кохання.

Зігмунд і Зіглінда незабаром дізналися про Зігфрідів намір. Це їх дуже занепокоїло, бо вони знали пихатість короля Гунтера й зарозумілість Гагена з Троньє. Та Зігфрід не хотів відмовлятися від свого наміру.

— Я ніколи не одружуся з нелюбою. Мені до серця лише Крімгільда. Якщо я не доможуся свого добром, то завоюю те в битві!

— Облиш такі розмови, сину,— сердито і налякано відказав Зігмунд.— Та коли вже ти надумав поїхати і тебе не відрадити, то їдь з чималим військом. Я дам тобі підмогу.

Зігфрід усміхнувся і мовив:

— Батьку, я хочу завоювати Крімгільду серцем, а не військом. Для цього ж достатньо мене самого! Я хотів би взяти з собою одинадцять бойових побратимів — не більше! Витріть сльози й приготуйте нам одяг та зброю. Обладунок має бути такий гарний, якого не було ще в жодного лицаря.

І закипіла робота. Ще ні в кого одяг не був такий розкішний, кольчуги такі блискучі, шоломи такі міцні, а щити такі великі та гарні, як у Зігфрідових воїнів. Мечі сягали острог, а вістря Зігфрідового списа було дві п'яді завдовжки. Отак спорядившись, вони вирушили в Бургундію. За тиждень прибули у Вормс. Лицарі й зброєносці, як це було заведено, підійшли до чужинців і забрали в них щити та коней. Однак, коли хотіли відвести коней у стайню, Зігфрід зупинив їх:

— Нехай коні постоять. Незабаром ми поїдемо далі. Скажіть тільки, де мені знайти вашого короля Гунтера.

Йому показали, як пройти до зали. Однак швидше, ніж прийшов Зігфрід, прилетіла до короля звістка про нього і його пишноту. Королю дуже хотілося довідатися, звідки прибули гості.

— Не знаю цих чужинців,— мовив Гаген із Троньє,— але гадаю, що за старшого в них Зігфрід.

— Той Зігфрід, що вбив дракона? — спитав король.

— Той самий,— відповів Гаген.

— Що ви ще знаєте про нього? — питав далі Гунтер.

— Його не можна вбити,— відповів Гаген,— бо у нього шкіра вкрита рогом. Він скупався у крові вбитого дракона, і на ньому виріс панцир. До того ж у нього є плащ-невидимка. Цей плащ він забрав у карлика

Альберіха, охоронця скарбу Нібелунгів. Є в нього меч Бальмунг, найгостріший з усіх мечів, яким коли-небудь рубав герой!

— А що це за скарб? — спитав король Гунтер.

— Він захований у горі, що знаходиться в царстві мертвих. Це найбільший скарб, який будь-коли лежав в одному місці. Ніхто не спроможний порахувати його червлене золото. Для цього забракло б часу. Колись скарб належав двом братам — Шільбунгові й Нібелунгові. Та вони не помирилися й покликали Зігфріда, щоб той розподілив між ними скарб. За це брати подарували йому гострий меч Бальмунг. Але й Зігфрід не міг порахувати золото. Спалахнула суперечка. Скінчилася вона тим, що Зігфрід убив обох братів, сімсот їхніх витязів, дванадцять велетів і тисячу карликів Альберіха. Тоді князь карликів і решта Нібелунгів мусили присягнути на вірність своєму переможцеві. З того часу вони стали Зігфрідовими васалами і охороняють скарб.

— А скарб сховано у горі? — перепитав король Гунтер.

— В одній із гір, що височіють за Ісландією на Крайній Півночі. Там ніколи не сходить сонце, а земля не вкривається травою. Це найбільший з усіх скарбів, яким коли-небудь володіла одна людина. Нам треба зробити все, щоб цей лицар не став нашим ворогом.

Тож нідерландця зустріли з найбільшою шаною. Король Гунтер вийшов до нього і повів до зали, лицарі низько вклонялися.

— Не маю честі знати,— почав Гунтер,— що привело вас у Вормс, до мого двору, шляхетний Зігфріде.

— Я прибув сюди, щоб відібрати вашу країну. У нас у Ксантені ходять чутки, що ви — найхоробріший з усіх лицарів на всьому Рейні. Це так, але я теж хоробрий, і вже сьогодні, мабуть, корона мені до лиця. Ось чому я хочу випробувати вашу мужність і позмагатися з вами за Бургундію. Вона подобається мені своїми містами й замками.

Таких слів тут іще не чули. Тому король Гунтер і його почет спочатку подумали, що вони чогось не зрозуміли.

Почет почав ремствувати, а спантеличений король Гунтер спитав:

— Чому я маю боротися за те, що належить мені по праву? Це ж безглуздя!

Проте Зігфрід не відступався:

— Мою думку легко зрозуміти, володарю: ми з вами об'єднаємось, у нас буде єдине королівство, одна корона, а тоді почнемо між собою боротьбу. Той, хто переможе, посяде всі землі!

Воїни обурено загомоніли, Гернот не витримав і спитав:

— А чому ми маємо змагатися одні з одними, Зігфріде? Хіба вам не шкода лицарської крові? Наші країни багаті, і для кожного короля, мабуть, вистачить свого. Давайте жити в мирі!..

— Хоч вам і не подобаються мої слова, та доведеться погодитися з тим, що я буду над вами володарем,— сказав Зігфрід.— Я силою здолаю вас усіх!

Аж тут Зігфрід згадав, що прибув сюди для того, аби завоювати Крімгільдину любов, і вже сам не розумів, що за буйна зухвалість пробилась крізь його лицарську чесність.

— Зваж, шляхетний Зігфріде, найхоробріший і найсміливіший з усіх лицарів,— знову звернувся до нього Гернот.— Давайте поладнаємо все миром! Ви будете жити з нами як брат, і все, що належить нам, буде також ваше, якщо ви не заперечуєте цього!

— Правду кажете, хоробрий лицарю! А тепер вип'ємо! — вигукнув король Гунтер.

Так вони уклали братерство. Відтоді Зігфрід став бажаним гостем у країні бургундів. Навіть Крімгільда приязно говорила зі своїми подругами про молодого гостя. А Зігфрід метикував, як наблизитися до Крімгільди. Доти він навіть не бачив її і дуже цим журився. Крімгільда теж сумувала, коли Зігфрід їздив на полювання або кудись-інде і не з'являвся у Вормсі...

... Бенкет був на диво пишний. Король послав камергера покликати Крімгільду. Красуня прийшла з великим почтом. Їй назустріч вийшов юний король Гізельгер і мовив:

— Відпустіть своїх дівчат, люба сестро! Справа, задля якої король звелів вам прийти сюди, стосується тільки вас.

— Тільки мене? — здивовано перепитала Крімгільда.

— Люба сестро,— сказав Гунтер,— я дав клятву, яка стосується вас, і тепер мені нагадали, щоб я виконав її. Отже, прошу прийняти того нареченого, якого я вам вибрав.

— Не треба мене просити, любий брате,— відповіла Крімгільда, як того вимагає звичай.— Ваше право — веліти, мій обов'язок — підкорятися. Кого ви обрали мені нареченим, за того й піду я заміж.

А тим часом вона шукала очима Зігфріда. Той помітив це, вийшов із гурту лицарів і низько вклонився Крімгільді.

Крімгільду спитали, чи хоче вона, щоб її чоловіком став Зігфрід, і вона відповіла згодою.

Потім молодий король нідерландський урочисто обіцяв узяти Крімгільду собі за дружину. Зігфрід і Крімгільда обнялися й поцілувалися при всіх гостях, як того вимагав весільний звичай.

... Наступного ранку до замку під'їхали тридцять два лицарі з опущеними заборолами. Гербів на їхніх щитах не можна було розпізнати, так вони були вкриті пилюкою. Король Гунтер прийняв їх негайно. По Вормсу поширилася чутка, ніби королі Ліудегер і Ліудегаст збираються напасти на Бургундію. Вона дійшла до Зігфріда. Він попросив Гунтера прийняти його і сказав:

— Чому ви негайно не послали по мене, королю? Чи не довіряєте більше? Це мені боляче. Я охоче допоможу вам. Я вже раз покарав Ліудегера і Ліудегаста. Дозвольте мені вдруге зробити те ж саме. Я провчу їх, щоб не зазіхали на ваші володіння. Зруйную їхні замки і спустошу землі. Не залишу каменя на камені.

— Як добре мати такого щирого друга! — сказав Гунтер і низько вклонився Зігфрідові. Потім він наказав готуватися до походу.

Гаген сказав, що хоче говорити з Крімгільдою...

— Я горда і щаслива, що живу з чоловіком, який завжди ладен захищати мій рід,— почала Крімгільда.— Але разом із тим, любий друже, я близько пов'язана із вами. Тому хочу, щоб ви не залишали без уваги мого чоловіка... Я боюся за Зігфрідове життя. Він дуже відчайдушний і полюбляє пригоди, а тому необережний...

— Королево,— трохи згодом обізвався Гаген,— коли в Зігфріда є уразливе місце, то скажіть, щоб я міг пильнувати його.

— Я довіряю вам Зігфрідове життя. Знайте: коли він купався у драконовій крові, на нього впав липовий листок і прилип між лопатками. В цьому місці його тіло не вкрилося рогом. Тому я боюся, щоб туди не влучило вістря списа. Листок був великий, і вістря може дістати до серця! Звіряю вам це як найбільшу таємницю і сподіваюся, що ви завжди будете вірним нам!

— Треба точно вказати місце,— мовив Гаген,— коли хочете, щоб я не відвертав від нього очей.

— Гаразд, я зроблю мітку: на його бойовому одязі вишию хрест із найтоншого шовку, і тоді ви зможете потурбуватися про Зігфріда, коли вороги оточать його у рукопашній сутичці.

— Ваше прохання виконаю залюбки! Обіцяю урочисто!

Отак зрадили Зігфріда. Те, що призначене для порятунку, може призвести до згуби.

Так може вести людину ненависть. Так у давні часи плелися підступні інтриги.

Наступного дня вранці Зігфрід з тисячею Нібелунгів сміливо рушив у похід. Слідом їхав Гаген. Він уважно придивлявся до бойового одягу героя. Потім стишив ходу свого коня. Коли Зігфрід від'їхав далеко і його не стало видно, Гаген потайки послав у Вормс гінця.

Прибульці зажадали, щоб їх привели до короля Гунтера, і той негайно прийняв їх. По Вормсу пішла чутка: королі Ліудегер і Ліудегест дізналися, що Зігфрід вирушив у похід, і воїни відразу відмовилися від нападу.

Задзвонили дзвони. Люди полегшено зітхнули і перестали плакати. Тільки Зігфрід не був задоволений таким поворотом подій.

— Зник мій радісний настрій,— сказав він.— Я хотів покарати зухвальців! Я все-таки поїду і викличу вас на герць!

Гунтер зустрів загін на замковому подвір'ї. Вийшовши назустріч Зігфрідові, він сказав схвильованим голосом:

— Дякую за вашу вірність, шляхетний Зігфріде! Ніхто мені не близький так, як ви!

— Шкода тільки,— усміхнувшись, відповів герой,— що наша пригода скінчилась, не почавшись! Як я радів, що буде битва!

Король Гунтер провадив:

— Замість битви краще поїдемо на лови у Вогезький ліс. Хто бажає прилучитися, будь ласка.

— Я їду з вами. Одного єгеря і двох псів для мене вистачить...

... Коли Зігфрід зібрався йти, Крімгільда заплакала. Цього вимагав звичай.

— Бувайте здорові і не плачте! — сказав на прощання Зігфрід.— Далебі, після ловів лишимося живі-здорові. За кілька днів буду вдома, а поки розважайтесь і не сумуйте!

Крімгільда вже не сподівалася, що знов побачить Зігфріда живого. Вона згадала, про що вони говорили з Гагеном, кожне слово і кожний погляд, і їй заболіло серце. Вона закричала:

— Ох, краще б я на світ не родилася! Краще б мені померти!

Вона хотіла про все розповісти Зігфрідові, але не наважилася. Він не повірить!..

Зігфрід усміхнувся, обійняв дружину, намагаючись втішити її поцілунками, однак це йому не вдалося. Так він і пішов.

Більше їм ніколи не судилося побачитись.

У веселому настрої ловці рушили до Рейну. Через якийсь час дісталися до великого узвишшя. Гаген сказав:

— Якщо не заперечуєте, то давайте розійдемося поодинці, і нехай кожен полює сам. А потім подивимося, хто чого вартий.

... Тільки почали полювати, а Зігфрід уже повалив молодого дужого вепра. Сьогодні це був перший ловецький трофей. Потім навісним ударом Зігфрід убив могутнього лева, далі лося, зубра, тоді чотирьох турів. Після них здолав лютого звіра — шельха. Тепер такий звір ніде не водиться.

Нарешті король Гунтер наказав сурмити збір на обід. Ловці почали збиратися до табору.

Зігфрід теж рушив туди, а за ним — його єгер. Вони були вже зовсім близько, аж раптом із гущавини вибіг, злякавшись коней, величезний ведмідь. Нагоничі хотіли вбити його списами, але в Зігфріда виник інший план. Він крикнув:

— Я візьму ведмедя живцем!

Ведмідь дременув у яр. А там круті береги, і переслідувати його на коні було ніяк. Розумний звір, мабуть, гадав, що вже врятувався.

Зігфрід скочив з коня, кинувся на ведмедя й почав з ним боротися. Страховисько намагалося вкусити, ставало дибки, однак здолати Зігфріда не могло. Зігфрід скрутив ведмедя і прив'язав до сідла. З такою здобиччю він повернувся в табір...

Місце для табору вибрали гарне, їжа була смачна. Бракувало тільки вина.

— А де ж корчма? Я зараз випив би сім бочок вина! — вигукнув Зігфрід.— Чому ви не влаштували лови ближче до Рейну? Там би хоч води напилися!

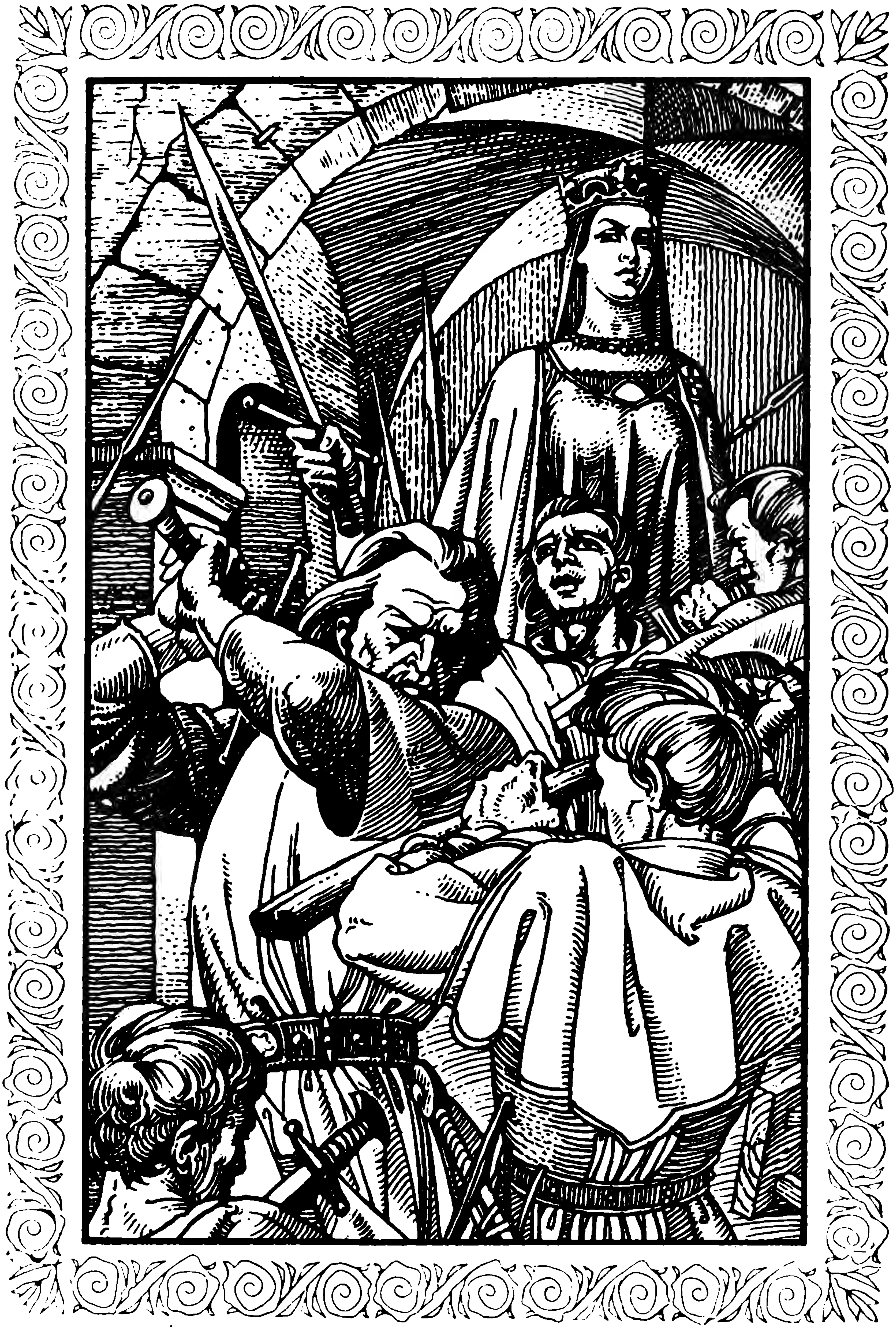

— Тут недалечко є джерело з холодною водою,— мовив Гаген.

— А де те джерело? — спитав Зігфрід.

Гаген відповів:

— Треба йти вгору по цій прогалині до розлогої липи, що росте під горою. Для такого швидкого, як ви, це одна мить! Вашою прудкістю захоплюються всі. Чи не хочете позмагатися з нами?

— Побіжімо наввипередки! — запропонував Зігфрід.

Гаген і Гунтер погодилися. Гаген сподівався, що Зігфрід побіжить голіруч, але той мовив:

— Щоб було по-чесному, я надам вам перевагу. Я ляжу у високу траву і схоплюся тільки тоді, коли ви вже побіжите. Буду в усьому мисливському спорядженні — у плащі, зі щитом, мечем і сагайдаком.

Гаген зрозумів, що його план не вдався, проте заперечувати не міг. І король Гунтер навряд чи зрадів, почувши ці слова.

Просурмив ріг. Гунтер і Гаген зірвалися з місця і помчали стрілою. Та хоч Зігфрід біг пізніше, прибіг він до джерела перший. Тут ґрунт був глинястий, тому він поклав на землю щит, щоб король не забруднився. Зброю притулив до липи і став чекати. Першим мав напитися король.

Нарешті показався Гунтер, а за ним і Гаген. Король нахилився над джерелом і напився. Після цього пив Зігфрід.

Тим часом Гаген шпурнув у кущі його сагайдак, лук і меч, а списом ударив його поміж лопатками саме в те місце, де його позначила Крімгільда. З рани заюшила кров. Спис дійшов Зігфрідові до серця.

Гаген уже втікав, рятуючи своє життя. Зігфрід кинувся шукати лук і меч, однак не знайшов. Схопив щит і зі списом у серці побіг слідом за Гагеном. Наздогнав і вдарив його. Із щита посипалися самоцвіти. Гаген упав. Зігфрід хотів ще раз ударити його, але вже не мав сили. Смерть уже стояла за ним. Він упав на квіти. З рани без упину струмувала кров.

— Отак віддячити за мою службу! — сказав Зігфрід.— Ганьба вам на віки вічні. Ви не лицарі, ви підлі вбивці.

До Зігфріда збігалися воїни. Хто з них був чесний і вірний, той плакав і проклинав ці лови. Король Бургундії теж оплакував смерть героя.

Зігфрід розплющив очі й прошепотів:

— Не плачте, це ж ви заподіяли мені смерть.

Гаген осмілів і сказав:

— Я теж не розумію, чого ви голосите. Я звільнив вас від сили, дуже небезпечної для вас.

Зігфрід обізвався знову:

— Не вихваляйтеся! Якби я не був такий довірливий, то не втратив би життя. Тепер мене турбує доля Крімгільди. Королю Гунтере, якщо у вас збереглася хоч краплина честі й вірності, то потурбуйтеся про мою дружину. Адже вона — ваша сестра.

Зігфрід боровся зі смертю. Ще трохи — і він замовк навіки...

... Після смерті красуні Гельхи, дружини гуннського короля Етцеля, гуннські дворяни стали наполягати, щоб у них швидше була нова королева. Вони радили Етцелеві посватати Крімгільду, горду вдову з Бургундії.

... Нарешті Етцель погодився і став шукати людей, які знають Бургундію. Свої послуги запропонував маркграф Рюдігер із Пехларна. Колись, ще хлопчиком, він був заложником при гуннському дворі в Угорщині й грався разом з Гагеном. Король обіцяв велику винагороду, якщо він висватає Крімгільду...

Посланців короля Етцеля прийняли дуже шанобливо. Тільки Крімгільда була заплакана.

— Шляхетна Крімгільдо, могутній король Етцель передає вам вітання й пропонує своє серце,— мовив Рюдігер.— Відтоді, як він утратив Гельху, його життя стало безрадісне. Він боїться, що воно таким і залишиться, якщо ви не зміните його своєю прихильністю.

— Маркграфе,— відповіла Крімгільда, хто знає про моє горе, той не наважиться сподіватися на мою любов.

— Але ж страждання зціляє тільки любов! — сказав Рюдігер.— До того ж король Етцель пропонує вам дванадцять корон, землі тридцяти князівств, ще й половину світу. Жодна жінка в світі не перевищить вас.

При цих словах гуннські дворяни впали до ніг Крімгільді і почали просити, щоб воно стала їхньою володаркою... У Крімгільди заблищали на очах сльози. Вона схопила Рюдігера за руки.

— То ви клянетесь, що помститеся кожному, хто завдав мені горя? — спитала вона.

Рюдігер заприсягнувся і скріпив свою присягу потиском руки. Крімгільда замислилася. «А може, мені пощастить відомстити за вас, любий мій Зігфріде? Може, я, безутішна жінка, ще раз стану могутньою, повеліватиму лицарями й каратиму своїх ворогів? Я згодна!..»

...Коли бургунди під'їхали до замку Етцеля, назустріч їм вийшов Дітріх Бернський. Помітивши бернців, Гаген порадив королям зійти з коней і йти назустріч пішки, щоб цим виявити їм шану.

Дітріх був украй засмучений. Адже прибульці з Рейну були його друзями, і його турбувала їхня доля. Хіба гості не знають, що замислила Крімгільда? Невже Гаген не розуміє, до чого йдеться?..

... Тоді Дітріх мовив до Гагена:

— Ви мали намір зі мною битися. То ви готові?

Вони билися цілий день, але жоден з них не міг здолати іншого. Нарешті Дітріх поранив Гагена і подумав, що Гаген знесилений і було б нечесно добивати його. Може, ще вдасться його врятувати. Краще взяти його живим як заложника.

Побачивши зв'язаного Гагена, Крімгільда аж знетямилася з радощів. Трохи заспокоївшись, вона сказала:

— Навіть не знаю, чим віддячити, Дітріху, за те, що ви зробили для мене. Я віддам усе, що маю.

Дітріх попросив її:

Виконайте тільки одне моє бажання!

Все, що скажете,— відповіла Крімгільда.

Пощадіть цього воїна. Він покається перед вами!

Крімгільда кивнула головою і звеліла:

— Відведіть Гагена у найбезпечнішу кімнату!

Аж ось Гунтер обізвався із зали:

— Чого ви зволікаєте, Дітріху? Ідіть, поборемося вдвох!

Дітріх і Гунтер почали битися. До останнього Гунтер залишався чесним лицарем, гідно поводився із супротивником. З Дітріхом він боровся по-геройському, а що упав на силі, то це не ганьба. Він бився вже третій день!

Дітріх переміг Гунтера і зв'язав його. Хоч і не годиться так поводитися з королем, однак Дітріх побоювався, що незв'язаний Гунтер може всіх перебити,— так хоробро він боронився.

Крімгільда сіла на трон і повела розмову з братом:

— Ласкаво просимо, Гунтере, королю Нібелунгів,— почала вона.

— На це вітання я не відповім, сестро! — мовив Гунтер.

Дітріх упав на коліна і став благати:

— Шляхетна дружино короля! Ще ніколи не брали заложниками таких хоробрих лицарів, як ці двоє! Ви обіцяли виконати одне моє бажання. Так-от, я прошу пощадити Гагена і Гунтера.

І Гунтера відвели у в'язницю, а Крімгільда пішла до Гагена:

— Віддайте те, що забрали в мене,— сказала вона.— Поверніть мені скарб. Можливо, тоді ви знов побачите Бургундію.

Мене зв'язує клятва. Я присягнув своїм володарям не виказувати, де знаходиться скарб. до їхнього скону!

Тоді я мушу довести справу до кінця,— мовила королева і послала у в'язницю по Гунтерову голову.

Взявши мертву голову за волосся, Крімгільда показала її Гагенові.

— Ваш король мертвий. Тепер клятва не зв'язує вас! — мовила вона.

Гаген кивнув головою.

— Кінець справі! — мовив він.— Мої королі мертві... Така була ваша воля. Де знаходиться скарб, нині знає тільки Бог та я. Від вас він захований назавжди!

— То віддайте мені хоч Бальмунг! — зажадала Крімгільда і забрала у Гагена меч.— Нехай же він ще раз привітає мого коханого!

Вона ухопила меч і відрубала Гагенові голову.

Етцель здригнувся.

— Горе, жінка вбила найвидатнішого лицаря! —вигукнув він.— Настав кінець світу. Горе нам!

— Проклята! — закричав Гільдебранд.— Що ти наробила? Тобі не місце на землі!

Він підбіг до королеви і скинув її з трону. Вона кричала, мов звір, просила допомоги у Етцеля. Однак король не ворухнувся.

Гільдебранд вихопив свій меч і порубав Крімгільду.

Етцель гірко заплакав.

Так любов закінчилася горем...

На цьому й кінчається давня оповідка. Вона називається: «Горе Нібелунгів».

Переклад М. Настеки

ІСПАНСЬКИЙ ГЕРОЇЧНИЙ ЕПОС

ПІСНЯ ПРО МОГО СІДА

Уривок з переказу

Іспанія, XI століття. Минуло вже триста літ з тієї пори, коли араби вдерлися в країну, і майже повністю завойована ними Іспанія була включена до складу Арабського халіфату. Араби прийшли на Піренейський півострів через Мавританію (держава на північному заході Африки).

Через декілька років після вторгнення маврів почалася Реконкіста — зворотне завоювання іспанцями своїх земель. В XI столітті ця боротьба набула найбільшого розмаху. В іспанців з'явилися талановиті ватажки, і серед них найславетніший — Сід Кампеадор (що іспанською означає «Войовник»). Справжнє ім'я цього рицаря — Родріго Діас де Бівар, точна дата його народження невідома, а помер він у 1099 році. Народ змальовував Войовника безмежно хоробрим і мудрим, справедливим і простим у спілкуванні.

Довгі роки з вуст в уста передавали іспанці оповіді про подвиги Сіда-Войовника, його характер і звички, про всі події життя. Про нього співали пісні і складали легенди. У XII столітті розрізнені перекази збираються у величний твір іспанського народного епосу — «Пісню про мого Сіда».

З молодих літ Сід-Войовник був на службі у короля Санчо як відданий, вірний васал. Новий же король — дон Альфонс не злюбив Сіда за його горду, непокірну натуру. І ось сталося так, що Сід розгнівив чимось короля Альфонса, і король вигнав його з Кастилії, а дружині й донькам Сіда наказав жити у монастирі Сан-Педро.

З тягарем на серці Войовник покидає своє обійстя. За ним їдуть шістдесят вершників з прапорцями на довгих списах — це ті, хто залишився йому вірним і в біді. Слідом йдуть піші вояки.

Прибувають вони до міста Бургоса. Мешканці вийшли подивитися на уславленого Войовника, стоять на вулицях, обліпили всі вікна у будинках. Всі милуються Сідом, але ніхто не запрошує його до себе на нічліг. Бо ще вчора на всіх площах міста читали королівський наказ: «Вигнаному Родріго Діасу де Бівару, на прізвисько Сід-Войовник, не давати ні їжі, ні притулку. Хто ж порушить наказ, на того чекає страшна кара».

Сід і його люди мусили залишити місто і отаборитися на другому березі річки Арлансон, навпроти міських воріт.

Нічліг є, але ж поїсти вигнанцеві і його воякам нічого, бо ніхто не наважився продати їм хліба.

Пізно ввечері прийшов до Сіда міщанин Мартін Антолінес, приніс із собою вина, хліба і ще дещо.

Дозвольте, мій Сіде, залишитися з вами і слугувати вам,— сказав він.— Хай навіть накличу на себе гнів короля, заради вас покину я своє обійстя.

— Мартіне Антолінес, дай мені тільки час, я обов'язково тобі віддячу.

Вранці, ще й півні не проспівали, Сід вирушив у дорогу.

Багато мешканців Бургоса залишили свої домівки й пішли з уславленим героєм. Біля мосту через Арлансон зібралося 115 рицарів. Радів Сід, що зростає його військо. Рицарі цілували Сідові руку як сеньйору, а він промовляв до них:

— Вдвічі більше поверну я вам, ніж те, що полишаєте ви, йдучи зі мною.

Сід залишає Кастилію. Із кожним днем збільшується його військо: вже 300 списів, прикрашених прапорцями, похитуються над головами вершників. А піших вояків і рахувати не варто, бо було їх немало.

І ось військо Сіда вступило на землі, завойовані маврами. На його шляху опинилася фортеця Кастежон. Сід під'їхав до неї під вечір і всю ніч провів у засідці, а вранці, коли маври, нічого не підозрюючи, відкрили ворота фортеці і поспішили до своїх садів та городів, загін Сіда вийшов із засідки. Велика здобич дісталася іспанцям. Сід взяв собі п'яту частину, яка належала йому по праву, а все інше по справедливості розділив між вояками.

Потім під ударами Сіда впала фортеця Алькосер, він переміг мавританських царів Фариса і Гальве.

Далеко навкруги розлетілися чутки про те, що кастильський вигнанець раз у раз завдає ударів по містах та фортецях маврів. Дійшли чутки і до графа Раймунда Беренгера в Барселону. Позаздрив він славі Сіда і виступив проти нього з великим військом. Та Сід переміг і барселонського графа. Сам дон Раймунд потрапив у полон, і дістався Сідові серед іншої багатої здобичі дорогоцінний меч, що носив назву Колада.

Коли закінчилася битва, Сід запросив дона Раймунда до свого намету, щоб пригостити його. Але пихатий граф ладен був краще вмерти голодною смертю, ніж прийняти пригощання Сіда. Три дні відмовлявся він від їжі. І ось що йому сказав Сід:

— Дон Раймунд Беренгер, з'їжте хліба і випийте вина. Якщо ви це зробите, я відпущу вас і двох ваших васалів на волю.

— Чи ж це можливо!? — вигукнув граф.— Якщо ви це зробите, де Бівар, я не стомлюся вам дивуватися!

— Я відпущу вас на волю,— сказав Сід.— Але з моєї здобичі ви не отримаєте навіть іржавої копійчини. Я повинен платити людям, які кинули все і пішли зі мною.

Граф попросив води для рук і взявся до їжі. Опісля йому і двом його рицарям підвели коней, дали багаті плащі.

— Їдьте, графе, ви вільні! — сказав на прощання Сід.— А якщо ви захочете мені помститися, то сповістіть мене, і ми знову з вами зустрінемося.

* * *

Багато земель відвоював Сід-Войовник у маврів. Дійшов він до моря, зупинився під стінами чудового міста Валенсії. Розіслав Сід гінців до різних іспанських міст: хай поспішають до нього люди на допомогу.

Нелегко велося маврам, коли закінчилися у них всі запаси їжі у Валенсії. І ось Сід вирішив, що настав час завдати остаточного удару. Штурм — і Валенсія впала! Замайорів над нею прапор Сіда-Войовника.

Сід посилає свого васала Альвара Аньєса до Кастилії:

— Відведіть королеві Альфонсу, моєму благородному сеньйору, сто коней у подарунок. Поцілуйте йому за мене руки і просіть дозволу забрати із монастиря Сан Педро мою дружину і дочок.

— Я радію,— сказав король Альфонс посланцеві Сіда,— що Войовник звершив стільки подвигів, і з задоволенням приймаю його подарунок.

Король дав згоду, аби дружина і дочки Сіда відправилися до нього у Валенсію. І ще сказав, що прощає всіх, хто пішов за Сідом, і відпускає до нього тих, хто і надалі захоче йому служити.

І ось дружина Сіда, дона Химена, а з нею доньки – донья Ельвіра і донья Соль — після довгої дороги під'їжджають до Валенсії.

Сід виїхав їх зустрічати на баскому коні Баб'єку, здобутому ним у бою. Всі навкруги милувалися Сідом, а коли пригорнув він дружину і дочок, всі воїни від радості заплакали.

Почав жити Сід без горя і турбот. Аж ось прилинула звістка: Юсуф, володар Марокко, зібрав велике військо і йде на Валенсію.

Перед самим боєм повів Сід дружину і доньок на найвищу вежу в місті, щоб звідти побачили вони на власні очі, як то ведеться іспанцям на відвойованих у маврів землях і чи легко дістається воїнам їх хліб.

Було іспанців тільки чотири тисячі, та вони перші напали на 50-тисячне військо маврів. Якби ви бачили Сіда у бою! Хоробрий рицар рубає, січе ворогів без упину. Самому Юсуфу наніс він тяжкі три поранення. Тільки добрий кінь і врятував Юсуфа. Разом з ним врятувалися, тікаючи, тільки 104 чоловіки, всі ж інші полягли на полі бою.

Найцінніша здобич, що дісталася іспанцям, то був царський намет, розшитий золотом.

— Цього намета я відішлю у подарунок королю Альфонсу, щоб вірив чуткам про мою перемогу над маврами,— сказав Сід.— А ще додам двісті коней під дорогими сідлами.

Дуже зрадів король, коли посланці Сіда привезли йому багаті дарунки. Сказав дон Альфонс:

— Мабуть, наближається година мого примирення із Сідом-Войовником. Своїми подвигами він уславив Кастильську державу.

Ці слова почули дон Дієго і дон Феррандо де Карріон, два брати із шляхетного графського роду. Кажуть брати:

— Дуже розбагатів цей Сід. От якби нам оженитися на його дочках! Зараз ми тільки шляхетного роду, а тоді б стали ще й багатими!

І звернулися вони до короля Альфонса з проханням посватати за них дочок Войовника.

Звелів король посланцям Сіда передати їхньому господарю, що король Альфонс сватає його доньок за двох благородних братів, графів де Карріон, і нехай Сід приїде, коли йому буде зручно: дон Альфонс обіцяє йому свою ласку.

Усе це було переказано Сідові. Зрадів він, що повернув милість короля, але сватанням був не дуже задоволений: брати де Карріон шляхетного роду, вони пихаті і самозакохані понад міру. Але коли сват сам король — нічого не вдієш...

Урочисту зустріч короля Альфонса і Сіда-Войовника призначили через три тижні. Обрали і місце — на березі річки Та́хо.

Разом з королем прибули і його вельможі, всі із почтом. Тут були і брати де Карріон. Всі приїхали, чекають Сіда.

Ось з'явився і славетний Войовник зі своїми васалами. Не часто вдається побачити стільки чудових коней, дорогої зброї, розшитих золотом та шовком плащів, багатого хутра. Це багатство ніхто не дарував Сідові — все здобуто у битвах з ворогами!

Зійшов Сід з коня, впав перед королем навколішки

– Хай знають всі, що я від душі прощаю вас, Сіде-Войовнику,— каже король.— Повертаю вам любов і милість та приймаю до своєї держави.

Повів король Сіда до свого намету, пригощав його та вельмож.

Третього дня звелів король всім зібратися і сказав:

– Слухайте, рицарі, графи і всі вояки, що я скажу Прошу вас, Діасе де Бівар, славний Сід-Войовник, віддати ваших дочок за дружин графам де Карріон.

— Сеньйоре,— відповів Сід,— і я, і мої доньки скоряємося вам до кінця днів своїх. Ви вільні віддати моїх доньок, кому забажаєте.

— То нехай же донья Ельвіра і донья Соль стануть дружинами дона Дієго і дона Феррандо де Карріон!— виголосив король.

* * *

Минув рік, минув другий, аж тут знову нова напасть: цар Букар привів із Марокко 50 тисяч війська і взяв у облогу Валенсію, розставив свої намети по всій долині Куарто.

Не до вподоби братам де Карріон новий бій.

— Як би то наші жінки та не стали вдовицями,— сказали вони один одному.— Ех, от би нам бути зараз не тут, а вдома, в Карріоні!

А Сід і його рицарі радіють, що прийшли вороги: вірять іспанці, що переможуть. А перемога — це і слава, і багатство.

Забили маври у свої барабани — починається бій. І ось вже іспанці тиснуть ворога, а сам Сід погнався за царем Букаром.

— Букар! – кричить Сід.— Ти ж прийшов із-за моря, аби зустрітися зі мною, чого ж ти зараз втікаєш?! Зупинися, Букар!

Добрий кінь у царя Букара, та все ж Сід наздогнав його. Махнув він мечем Коладою — і впав на землю Букар, заморський цар. Дістався Сідові його дорогоцінний меч Тісона.

Радіючи, з перемогою повернулися іспанці до Валенсії. Сід, думаючи, що графи Карріон билися так хоробро, як і інші, вихваляв їх, говорячи, що добра слава дійде про них і до Карріону.

Сід говорить так від чистого серця, а боягузам здається, що він насміхається з них. Перешіптуються брати:

— Давай поїдемо до Карріону. У нас доволі здобичі. Ми тепер багаті, та ще й шляхетного роду. Дочки Сіда недостойні бути нашими дружинами. Зганьбимо їх — відомстимо Сідові.

Що ж було далі? Кажуть брати де Карріон, що хочуть поїхати додому, аби показати дружинам свої володіння.

Відповідає їм Сід:

— Коли віддав я вам своїх дочок, ви стали для мене синами. Відпущу вас від себе з багатими дарунками, а головне, віддам два здобутих у бою дорогоцінних мечі — Коладу і Тісону. Їдьте і пам'ятайте, що, забираючи моїх дочок, ви забираєте і моє серце.

Фелесу Муньосу, своєму небожу, Сід звелів провести сестер до Карріону.

Довго їхали графи де Карріон з дружинами і почтом, поки не дісталися дубового лісу Корпес. Високі дерева у цьому лісі, до самого неба тягнуться їхні гілки, у заростях блукають дикі звірі. Брати наказали почту і слугам їхати далі, а самі із дружинами спішилися на лісовій галявині. Кажуть брати своїм дружинам:

— Донья Ельвіра і донья Соль, ми вирішили зганьбити вас, а потім кинути тут самих на поталу хижим звірам. Таким чином ми помстимося Сіду за його насмішки над нами.

Прив'язали вони дочок Сіда до дубів і почали нещадно бити їх плітьми.

Донья Ельвіра і донья Соль промовляють до них смиренно:

— Дон Дієго і дон Феррандо! Не бийте нас так жорстоко і так ганебно. Краще візьміть гострі мечі Коладу і Тісону, котрі подарував вам наш батько, та відрубайте нам голови. За те, що робите ви зараз, осудять вас і християни, і маври.

Та не слухали графи де Карріон дочок Сіда. Вони кинули скривавлених і майже бездиханних жінок у лісі, а самі поскакали наздоганяти своїх слуг.

Добре, що Фелес Муньос не поїхав із усіма, а сховавшись, чекав сестер. І ось повз нього проїхали два вершники, голосно похваляючись, як вони помстилися Сідові.

Тоді Фелес Муньос повернувся на галявину...

Коли Сід взнав про горе і ганьбу, що спіткали його, з гнівом вигукнув він, що просто так це не зійде з рук графам де Карріон.

І ось в Кастилію прибув посданець до дона Альфонса. Сід просить короля зібрати кортеси (назва парламенту в Іспанії) і вчинити суд над братами де Карріон.

Зібрав король кортеси, призначив суддів і звелів їм вирішити справу по справедливості.

Першим сказав Сід:

— Я вимагаю. щоб графи де Карріон, котрі віддячили мені злом за добро, повернули мені мечі Коладу і Тісону.

І судді вирішили, що це справедливо. Довелося братам повернути мечі.

— Коли брати де Карріон від'їжджали з Валенсії, я дав їм три тисячі сріблом як своїм зятям. Вони мені більше не зяті, так що нехай сповна повернуть гроші.

— Це справедливо,— сказали судді.

Похнюпилися брати. Вони вже добре порозкидали гроші Сіда. Довелося їм віддати Сідові своїх коней і мулів, зброю та обладунки.

— А тепер,— каже Сід,— відповідайте мені, графи де Карріон, за що так жорстоко ви повелися з моїми доньками?

Підвівся дон Феррандо і сказав пихато:

— Час закінчувати цю справу. Ваше добро, Сіде, ми вам повернули. А з дочками вашими зробили так, як нам хотілося.

— І нехай вони тепер зітхають і плачуть до самої могили! — додав дон Дієго.

Але тут у кортеси заходять два благородних рицарі: один — посланець інфанта[1] Наварри, другий — інфанта Арагону.

— Наші сеньйори,— кажуть рицарі,— цілують королеві руки і просять віддати їм за жінок дочок славного Сіда, щоб стали вони королевами Наварри і Арагону.

---

[1] **Інфант** — спадкоємець престолу в Іспанії.

І король, і сам Сід були раді, що справа так обернулася, а один рицар з почту Сіда сказав братам де Карріон:

— Колись дочки Сіда були вам за дружин, а тепер будете ви слугувати їм як королевам.

Щоб змити ганьбу із Сіда, три його васали викликали на поєдинок трьох з роду Карріон.

Брати де Карріон благають короля відкласти поєдинок: бо, бачте, вони віддали коней і зброю Сідові, то потрібно поїхати їм до Карріону, аби добути нових коней та іншу зброю.

Король призначив поєдинок через три тижні. Багато баронів роз'їхалося по домівках. Відбув до Валенсії і Сід. Прощаючись із трьома рицарями, що будуть битися за його честь, він вручив їм мечі Коладу і Тісону і сказав:

— Добрі мої васали, Мартіне Антолінес, Педро Бермудес і Муньо Густіос, бийтеся за справедливість як справжні герої!

– Сеньйоре,— відповіли вони,— вам не доведеться почути про нашу поразку. До вас дійде чутка або про нашу загибель, або про нашу перемогу.

Через три тижні багато баронів з'їхалося на місце поєдинку. Прибув і сам король.

По знаку суддів Педро Бермудес зійшовся з доном Феррандо. Граф завдав такого удару по щиту Педро, що пробив його наскрізь. У відповідь Бермудес загнав списа в груди супротивнику — не допоміг і щит. Та був дон Феррандо зодягнутий у трійчасту кольчугу, це і врятувало його. Впав він на землю, та як побачив занесений над його головою меч Тісону, заволав:

— Я переможений!

Тоді Мартін Антолінес і дон Дієго зійшлися на полі бою. Такої сили був удар, що списи зламалися. Вихопив Антолінес меч Коладу і вдарив графа по шолому, зніс верхівку його разом із волоссям. Бачить дон Дієго, що справи його кепські, натягнув повід і втік з поля бою, тільки його і бачили. Дісталася перемога Антолінесу.

І ось зійшлася третя пара бійців — Муньо Густіос і дон Асур де Карріон. Билися недовго. Пихатий граф де Карріон, вибитий із сідла богатирським ударом, визнав:

— Ви перемогли, рицарі Сіда-Войовника!

Велика ганьба була братам де Карріон. Нехай же послугує вона уроком всім, хто ображає беззахисних жінок!

Незабаром справили два нові гучні весілля. Стали дочки Сіда королевами Наварри й Арагону. Тепер його нащадки будуть іспанськими королями. Ось так прославився непереможний Сід-Войовник! Недарма казали про нього, що народився він у добру годину.

За переказом Н. Запорожець

Запитання та завдання

1. Дайте визначення епосу.
2. Як називали виконавців народних творів у різних країнах середньовічної Європи?
3. Назвіть характерні риси героїв різних героїчних епосів.
4. Про які події йдеться у «Пісні про Роланда»?
5. Перекажіть епізод бою франків з військом Марсилія.
6. Яким ви уявляєте собі графа Роланда?
7. Розкажіть про Крімгільду.
8. Чому загинув Зігфрід?
9. Якими ви уявляєте собі лицарів, їхнє життя?
10. Чому, на вашу думку, загинув рід бургундських королів?
11. Дайте характеристику Сіду.
12. Як Сід зумів повернути прихильність короля Альфонса?
13. Перекажіть епізод «Трагедія у лісі Корпес». Як ви оцінюєте поведінку графів де Карріон?
14. Чи відомі вам твори живопису, музики на тему «Пісень...»?
15. Намалюйте ілюстрації до вподобаних вами уривків із героїчних епосів.

АНГЛІЙСЬКІ БАЛАДИ

Баладою називається ліро-епічний віршований твір фантастичного, історико-героїчного чи соціально-побутового змісту з напруженим, драматичним сюжетом, з елементами надзвичайного.

У Великобританії широко відомі англійські та шотландські балади про Робіна Гуда.

У сучасній Англії регулярно, за розкладом, із Лондона на північ ходить залізничний експрес «Робін Гуд». Він перевозить пасажирів із столиці до міста Ноттінгема, неподалік від якого знаходиться Шервудський ліс, де, за переказами, жив знаменитий Робін Гуд...

— Жив? Так що, Робін Гуд — історична особа?

Доволі часто за століття, що минули з часів поширення в Англії балад про Робіна Гуда, ставилося це питання. Спираючись на суперечливі відомості про знаменитого розбійника, одні історики стверджували, що він жив у XII столітті, інші вважали, що він жив наприкінці XIII—на початку XIV століття. У різних легендах і баладах йшлося про те, що Робін Гуд був селянським сином, а інколи натякалося на його благородне походження. Записувати балади почали тільки у XV столітті. Неважко уявити, якими ненадійними стали на той час відомості про Робіна Гуда.

І все ж Робін Гуд існував! Ніхто не може із впевненістю стверджувати, що жив він саме у Шервудському лісі, але у свідомості простого люду він був реальним, живим захисником гноблених.

Забиті, пограбовані феодалами і королівськими чиновниками селяни вклали в образ Робіна Гуда свою палку мрію про справедливість. Благородний розбійник начебто жива душа англійського народу. Трудівники, що не бачили справедливості у реальному житті феодального суспільства, чинили праведний суд над гнобителями у своїй уяві.

Наприкінці XI століття Вільгельм Завойовник наказав провести перепис усього населення Англії, її земель і міст. Народ назвав цей перепис «Страшним судом», тому що більшість селян, які потрапили на сторінки «Книги страшного суду», перетворювалися з вільних людей у віланів-кріпаків. У XII столітті англійські селяни були в основному покріпачені. Ті, чиєю важкою працею створювалися всі багатства королівства, втратили права вільних людей. Найвищими суддями стали феодали — власники землі. Хочеш поскаржитися на образу з боку землевласника — звертайся до його ж суду і, звичайно, не розраховуй на справедливість.

Ще в XI столітті були видані «Лісові закони», що забороняли під страхом смертної кари простому люду полювати в лісах, тому що відтепер вся дичина належала королю і феодалам.

Народ, який ще пам'ятав колишню волю, таке життя вважав жахливим і несправедливим. А священики й ченці, вірні слуги феодалів, стверджували, що світ — чудовий і влаштований він відповідно до Божої волі, а простій людині слід змиритися зі своєю долею.

Суди, варта, солдати, в'язниці, шибениці змушували людей приховувати свій гнів і образу. Та весь народ неможливо посадити за грати чи кинути під сокиру ката. Він продовжував жити надією на кращі часи, на захист доброї і благородної людини, непереможної у боротьбі із злом. Так народилася легенда про Робіна Гуда — захисника пригноблених.

У середньовічній Англії було немало людей, які стали розбійниками через «милість» королівського або феодального суду. Несправедливо ображені, оголошені поза законом, вони рятували своє життя, ховаючись у лісах і горах та нападаючи на багатих мандрівників. Чи міг бути серед них чоловік на ім'я Робін Гуд? Звичайно. Але в баладах змальований не тільки він. В них народ вустами й справами свого героя виносить присуд шерифам і катам, єпископам та ченцям.

БАЛАДА ПРО РОБІНА ГУДА

Уривок з переказу

...Світлий травневий ранок, щебет птахів, запахи лісу, з якого тільки-но виїхав Робін Гуд, примушували забути, що у світі можуть існувати горе і сльози. Цю радісну картину порушувала стара жінка, що йшла дорогою до Ноттінгема, гірко плачучи.

Робін Гуд різко зупинив коня:

— Що сталося з тобою, добра жінко?

— Сам Господь, мабуть, почув молитви бідної вдовиці і послав мені тебе, благородний Робіне Гуде. Ноттінгемський шериф наказав завтра вдосвіта стратити трьох моїх синів.

— Я згадав тебе і твоїх синів. Добрі хлопці! Не думаю, щоб вони когось вбили чи підпалили чийсь будинок, і ніхто не примусить мене повірити, що вони пограбували церкву.

— Господь з тобою! Хіба ж мої хлопчики здатні на таке зло? — заплакала жінка.

— Що ж вони тоді вчинили?

Тяжко зітхнула вдовиця і ледь чутно промовила:

— Вони мають вмерти тому, що разом з тобою, Робіне Гуде, полювали у королівському лісі і забили лань.

— Так ось воно що! У нас в Англії життя людини цінується куди менше, ніж життя королівської лані, оленя чи кабана. Ніяк не можу звикнути до цього. Але клянуся тобі, твої сини будуть жити. Йди додому. До світанку ще далеко.

І він поскакав дорогою назад.

Через деякий час Робін Гуд вийшов із лісу. Вірний лук із стрілами за спиною. І як не бувало спокійного ранкового настрою. Холодний погляд очей з-під насуплених брів не віщував нічого доброго ноттінгемському шерифові.

Поблизу міста зустрівся Робіну Гудові убогий.

Старий, що нового чути в Ноттінгемі?

— Та все, як звичайно, добрий чоловіче,— відповів той.— Готуються до страти трьох гарних хлопців. Та ось тільки одна біда — кудись на лихо щез кат. Дуже журиться без нього наш шериф.

— Ось що, батьку,— посміхнувся Робін Гуд.— Скидай своє жалюгідне вбрання та одягай мій костюм. Візьми ще шапку, черевики і ось цю торбинку із сріблом.

— Гріх тобі сміятися над старим! Твій одяг коштує немало, а моє лахміття навіть костюмом не назвеш.

— А от мені сподобався цей покрій,— розсміявся Робін Гуд.— Та щоб тобі не так шкода було віддавати мені таку прекрасну річ, візьми двадцять золотих. Випий за здоров'я кравця, що зшив таке чудове вбрання. Еге, та в таких штанях, мабуть, не страшна літня спека — протяг гуляє між дірками. А ось у цьому кашкеті мене не впізнала б, мабуть, і рідна мати. Прощавай же, старий!

Кульгаючи, спираючись на палицю і закриваючи обличчя краєм подраного плаща, Робін Гуд ввійшов до міста. І ось так удача! Назустріч йому — сам пихатий ноттінгемський шериф.

— Бережи тебе Господь,— звернувся до нього перевдягнутий Робін Гуд,— чи не потрібен тобі випадково кат, дорогоцінний шерифе?

— Ну, от я і зустрів потрібну мені людину,— сказав шериф.— Я так і думав, що кожен захоче стати катом, а мої недоумки-слуги все бовкають, що ніхто не погодиться.

— А що ж ти даси мені за це, шерифе? — запитав Робін Гуд, зігнувшись і дивлячись у землю.

— Ти маєш рацію, старий. За добру роботу треба гарно платити. Отримаєш новий одяг, я накажу нагодувати тебе і дам тобі пригорщу грошей. Іди за мною.

Як молодий олень, стрибнув Робін Гуд на великий придорожній камінь, і його обличчя опинилося врівень з головою шерифа, що сидів на коні.

— Еге, старий, який ти спритний! — здивувався шериф.— Та тим краще, з тебе вийде добрий кат.

Шериф зустрівся очима з поглядом Робіна Гуда, який стояв наче вкопаний. Він розправив свої могутні плечі, відкрив обличчя, що аж пашіло гнівом, і гучним молодим голосом мовив:

— Чекай-но, шерифе. Я хочу дещо змінити твоє уявлення про рід людський. Ти впевнений, що кожен бідняк за штани і пригорщу мідяків продасть свою душу і совість, давши згоду вішати невинних людей.

— Але ж вони...

— Вони взяли тільки те, що належить всім. Вільні громадяни Англії споконвіку були мисливцями, вправними стрільцями з лука. То як ти думаєш, хто допоміг їм оволодіти цим мистецтвом? Прудкі олені, лані та кабани у наших зелених лісах! А тепер ми повинні лише поглядом проводжати дичину і чемно поступатися їй дорогою. Не бувати цьому! Допоки в англійських лісах ще живуть вільні стрільці, ти не будеш страчувати селян за впольовану ними звірину!

Шериф мало не захлинувся з люті.

— Та як ти смієш? Ти, нікчемний убогий!

— Не суди по зовнішності, шерифе. Що ти можеш знати про багатство і бідність? У моїй торбині разом з окрайцем хліба, що дали мені милостиві люди, лежить річ, якій немає ціни. Це ріг, що подарував мені Робін Гуд. Якщо я тільки затрублю в нього...

Голосно розсміявся пихатий шериф Ноттінгема:

— Та труби собі на здоров'я, аж поки очі на лоба не вилізуть.

Мелодійно протрубив ріг, і нараз наче ожили луки і кручі навколо Ноттінгема. Десятки вершників і піших стрільців у зеленому вбранні спустилися з навколишніх гір і швидко наближалися до міста.

Де і поділася пиха ноттінгемського шерифа! Його, що ніколи не знав жалю, охопив страх:

Хто ці люди? Чого вони йдуть до міста? — запитав він.

— Це вільні мешканці Шервудського лісу. І ти маєш рацію, шерифе, що не чекаєш від них добра.

Як вітер, увірвалися стрільці Робіна Гуда в місто і поспішили прямісінько до міської в'язниці. Після короткої, але запеклої сутички були пробиті ворота в'язниці, і сини вдовиці вийшли на волю.

* * *

...Багато чув Робін Гуд про те, як страждають від жадібних, жорстоких піратів рибалки північного англійського узбережжя. Все, що здобували вони тяжкою працею в морі, забирали у них любителі легкої поживи. Страшніш бурі були їхні зненацькі напади. Наздогнавши рибальський човен, пірати перекидали на його палубу абордажні містки із залізними гаками, видиралися по них на палубу, вбивали беззбройних рибалок, забирали рибу і все, що там було цінного.

Робін Гуд вирішив захистити бідних рибалок. Він вдягнув рицарський костюм, взяв свій вірний лук і відправився до гавані Скарборо. Нелегко було вільному лісовому стрільцеві піти з Шервудського лісу, який був надійним захистком від ворогів. Але серце Робіна Гуда не знало спокою, поки бідні люди страждали.

Назвавши себе бідним рибалкою Симоном, Робін Гуд найнявся на рибальський корабель. Красивий і ставний Симон здавався дивним моряком. Важко було уявити, для чого йому потрібен великий лук і стріли, яких він ніколи не полишав. Потім рибалки почали помічати, що в морській справі Симон припускається помилок: наприклад, забув загнути гаки, якими чіпляється до борту корабля рибальська сітка. Так недовго її і згубити, а без сітки рибалка— не рибалка.

Розгнівався на такого незграбного моряка старий суворий капітан:

— Нічого не отримає цей Симон, коли будемо ділити здобич. Вижену дурня геть— і справа з кінцем.

Робін Гуд у відповідь тільки мовчав, посміхаючись своїм думкам. Дійшла до нього черга спостерігати за морем з корабельної мачти. Поліз він наверх, не випускаючи лук і стріли.

— Ну що ти маєш робити з цим диваком,— сміялися рибалки.— Егей, Симоне, дивися не проткни своїми стрілами вітрило. Та цілься краще, якщо раптом з-під хмари вибіжить олень!

Робін Гуд як завжди відмовчувався. До болю в очах він вдивлявся у морську далечінь. Вітер ставав все сильнішим, хвилі горами піднімалися навколо корабля. Раптом Робін Гуд побачив серед високих гребенів корабель: вітрило на ньому було чорне. Робін Гуд подав сигнал тривоги і швидко спустився на палубу.

— Нам кінець! — простогнав капітан.— Нікому ще не вдавалося втекти від чорного пірата.

— Не бачити нам більше ніколи рідної Англії і батьківської домівки,— повторювали у розпачі рибалки.— Всі ми помремо в неволі.

Аж раптом пролунав голос Робіна Гуда:

— Перестаньте стогнати, опустіть вітрило, всі сховайтеся у трюмі. Я зустріну піратів.

— По якому це ти праву, Симоне, керуєш на кораблі? Тут тільки я даю вказівки,— розгнівався капітан.— Замовкни, дурню, бо накажу тебе викинути геть у море.

— Небагато ж буде користі рибалкам від такого наказу,— відповів Робін Гуд, дістаючи стрілу.— Краще звеліть прив'язати мене до мачти — хвилі заважають мені стріляти.

Корабель піратів був вже майже поряд. Рибалки бачили озброєних піратів, що готували абордажний місток.

Зрозумівши всю безвихідь становища, капітан послухався Робіна Гуда і міцно прив'язав його до мачти. Заспівала у повітрі стріла, що не знала ніколи промаху, і ватажок піратів впав із простреленими грудьми. Слідом за ним падав кожний, хто намагався наблизитися до борту корабля, щоб перекинути місток на рибальський човен.

Пірати, що звикли до легких перемог над беззбройними рибалками, отримавши таку відсіч, злякалися. Вони всі зі страху збилися на кормі, а потім підняли вітрило і кинулися тікати.

— У погоню! — крикнув Робін Гуд.— Відв'яжіть мене, мерщій ставте вітрило і наздоганяйте піратів! Ми повинні покінчити з ними сьогодні!

Тепер його накази виконувалися швидко. Тільки біля самого берега наздогнали рибалки кинутий піратами корабель. У трюмі знайшли вони великі скарби. І хоча бідними були рибалки, жоден з них не взяв піратського золота.

— Без тебе, Симоне, ми б усі загинули,— сказав капітан.— Тож тобі і належать ці гроші.

— Ну що ж,— відповів Робін Гуд.— Розділіть їх порівну, а свою частку я віддаю убогим і голодним, яких так багато в Скарборо.

Рибалки добре знали, що таке бідність, але було їм відомо також і те, що ніхто не надає біднякам такої щедрої і безкорисливої допомоги.

— Хто ти такий, Симоне? — запитали вони.— Ми ще ніколи не зустрічали таких людей. Рибалка ти не справжній, а ось хлопець хоч куди!

— Я не Симон, я вільний стрілець Робін Гуд із Шервудського лісу. Там живуть мої друзі — люди, чиї серця болять від горя і сліз бідних людей.

— Візьми все це золото, благородний Робін Гуд! Ти знайдеш для нього добре застосування,— сказав суворий капітан.

* * *

...Вже зовсім догоріли дрова у вогнищі. Темрява підкралася з усіх боків до людей, що сиділи біля нього.

— А чи правда,— запитав хтось тихо,— що Робін Гуд зустрічався із самим королем Англії?

— Звичайно, правда. Король умовив його пожити при дворі. Вільний стрілець ледь не загинув від туги, яка заволоділа ним серед придворних. І до того ж він весь час пам'ятав, що бідні люди чекають його захисту. Він повернувся до лісу всупереч королівській волі і ще багато років допомагав людям.

— От якби коли-небудь зустрітися з Робіном Гудом,— пролунав із темряви чийсь голос.

На це хтось відповів:

— Кажуть, він помер. Його згубила зла черниця. Та потім її саму замучила совість, і вона отруїлася.

— А я от не вірю цьому,— сказав оповідач.— Не може бути, щоб він помер, бо звідки ж тоді весь час з'являються балади про нові його добрі справи! Ні, він живий! І ти, хлопче, вір, що колись зустрінеш його чи в лісових хащах, чи біля воріт Ноттінгема? Такі, як Робін Гуд, не вмирають!

За переказом Н. Запорожець

Запитання та завдання

1. Дайте визначення баладі. Що вам відомо про цей жанр? Чи існує балада в українській літературі?
2. Які історичні події в Англії передували створенню балад про Робіна Гуда?
3. Охарактеризуйте Робіна Гуда. Порівняйте його з шерифом Ноттінгема.
4. Розкажіть, як Робін Гуд допоміг рибалкам північного узбережжя.
5. Які ще балади про Робіна Гуда ви знаєте?

Розділ третій

ПОЕЗІЯ

Чарівний світ поезії... Він відкриває перед читачем багатство слова, його магічну силу. У поетичних рядках можна передати все: красу природи, глибину почуттів, біль розлуки, силу дружби, вірність батьківській землі.

Поезію називають голосом серця, дзеркалом душі. Вона завжди з нами: і в хвилини відпочинку, і в години боротьби, в радощах і в горі, бо людина за самою своєю природою не може жити без поезії. Справжнє щастя неповне без тієї втіхи, що дає нам спілкування із світом прекрасного.

Поет — це надзвичайно обдарована людина з особливим сприйняттям світу. Він сумлінно працює над кожним рядком, над кожним словом, щоб воно стало тим ключем, який відкриває серця. Прекрасна українська поетеса Леся Українка писала:

> Промінням ясним, хвилями буйними,
> Прудкими іскрами, летючими зірками,
> Палкими блискавицями, мечами
> Хотіла б я вас виховать, слова.

Поезія — надзвичайно широке поняття. Ми говоримо у переносному значенні: «поезія праці», «чарівна поезія кохання». У прямому значенні це слово вживається для визначення творів, написаних віршами, ритмічно організованою мовою.

Поетичні твори за формою і звучанням поділяють на ліричні та ліро-епічні. Про значення поняття «лірика», «ліричний герой» ви довідались на уроках української літератури. Нагадуємо, що *лірика* виражає думки й почуття поета, викликані певними явищами життя. У ліричних творах сюжет не обов'язковий. Розрізняють такі *ліричні жанри:* пісня, гімн, елегія, послання, епітафія та ін. У ліро-епічних творах завжди є сюжет, змальовуються вчинки персонажів. Основні *ліро-епічні жанри:* поема, віршований роман, ода, байка, історична пісня, балада та ін.

У цьому розділі підручника ви ознайомитеся з ліричними й ліро-епічними творами майстрів поетичного слова різних країн світу.

Запитання та завдання

1. Пригадайте визначення понять: «лірика», «ліричний герой»
2. У яких поетичних творах обов'язково є сюжет — ліричних чи ліро-епічних?
3. Назвіть основні ліричні та ліро-епічні жанри.

Франсуа Війон

(1431 — після 1463)

У XV столітті у Франції з'явилося багато талановитих поетів. З-поміж них виділявся обдаруванням Франсуа Війóн.

Народився майбутній поет приблизно у 1431 році у Парижі в бідній родині. Виховувався у сім'ї свого багатого родича Гійома Війона; завдяки цьому зміг здобути добру освіту. Навчався Війон у Сорбонні, а згодом став магістром[1] мистецтв.

---

[1] Магістр — перший учений ступінь, що присуджується після захисту дисертації.

Франсуа Війон був непосидючою людиною, мав гарячу вдачу, тому свідомо чи мимоволі учиняв правопорушення. У 1456 році він уперше потрапив до в'язниці, де провів кілька місяців. Після цього Війон утік з Парижа і близько шести років поневірявся по країні. Куди тільки не закидала його доля: він жив і при дворі Карла Орлеанського, і серед кокільярів — волоцюг і злодіїв, не раз побував в ув'язненні. Його навіть засудили до страти, але помилували.

У 1462 році Франсуа повернувся до Парижа. Тут його знову, цього разу безпідставно, звинуватили у злочині і засудили до шибениці. Незабаром вирок замінили вигнанням. Поет залишив Париж на початку 1463 року, і слід його далі губиться.

Творчість Франсуа Війона — видатне явище французької літератури XV століття. У поезіях цього неординарного митця поєднуються трагічне і комічне, шляхетність і брутальність. Він написав дві поеми — «Малий заповіт» (1456) і «Великий заповіт» (1462), близько двох десятків віршів, у яких відбилася жива реальність тогочасної Франції. Поет з болем говорить про соціальну несправедливість, про поділ людей на вбогих і багатих, голодних і ситих, знедолених і щасливих.

Поезія Франсуа Війона позначена гострим відчуттям життя, вільнодумством, роздумами про людину та її земну долю.

* * *

Що й говорить! Ви з тим не згодні,
Що досить лиха є в житті:
Є недолугі і голодні,
Не лиш вельможні і святі;
Є жебраки в своїм дра́нті,
Є в світі бідність неймовірна,—
Хоч ще німує в німоті,
Вона вже мислить, непокірна.

Переклад Л. Первомайського

* * *

Я знаю: мухи гинуть в молоці,
Я знаю добру і лиху годину.
Я знаю: є співці, сліпці, скопці,
Я знаю по голках сосну й ялину.
Я знаю, як кохають до загину,
Я знаю чорне, біле і рябе,
Я знаю, як Господь створив людину,
Я знаю все й не знаю лиш себе.

Переклад Л. Первомайського

БАЛАДА

Скажіть, в яких світах вона,
Римлянка Флора незрівнянна,
Архіпіада чарівна,
Таїс її сестрою звана,
Де Ехо, гомінка, неждана
Луна ставків і рік гучних?
Де вся та врода несказанна?
А де ж тепер торішній сніг?

Де велемудра та жона,
Та Абелярова кохана,—
Він випив чашу мук до дна,
Життя його — кривава рана,—
Або красуня невблаганна,
Та, що зашить звеліла міх
І в Сену кинуть Бурідана?
А де ж тепер торішній сніг?

Де королева Бланш, ясна,
Немов лілея тонкостанна,
Аліса, Берта де, хто зна,
Де Аренбур, вельможна панна?
Де горда орлеанка Жанна,
Офіра ворогів лихих?

Де всі вони, де їхня шана?
А де ж тепер торішній сніг?

Ні, принце, марна річ від рана
Й до вечора питать про них,
Бо приспівка незмінна й знана:
А де ж тепер торішній сніг?

Переклад Г. Кочура

ЕПІТАФІЯ[1] У ФОРМІ БАЛАДИ, ПИСАНА СОБІ Й СВОЇМ ТОВАРИШАМ У ЧЕКАННІ ШИБЕНИЦІ

Братове, що лишилися живі,
Суворим словом не картайте нас.
Коли до нас не будете черстві,
То й вам Господь простить у слушний час.
Ось висим — п'ять чи шість нас,— і погас
Вогонь життя в тілах, таких бридких,
Гниє і опадає м'ясо з них,
На порох скоро перетліють кості.
Не кпіть із наших напастей лихих, –
За нас благайте Бога в високості.

Хай обирали ми шляхи криваві,
Закон понищив нас, ніхто не спас,
Та мудрощі не всім же в голові.
Не гнівайтесь, коли звемо ми вас братами
Тут вже не до образ.
Моліть, щоб Син Пречистої поміг
У невичерпності щедрот своїх
Уникнуть нам диявольської злості.
Не зневажайте зганьблених, німих, –
За нас благайте Бога в високості.

---

[1] Епітафія надмогильний напис.

Нас мили й прали зливи грозові,
Пекло й палило сонце, вітер тряс,
Ставали ми поживою черві,
Сорокам, крукам чорним, і не раз
На нас ненатлий птах свій голод пас,
І очі повиймав, і з брів густих
Волосся вискуб, як солому з стріх.
Погляньте лиш і вас охоплять млості.
Щоб не зазнать вам всім таких утіх,
  За нас благайте Бога в високості.

Ісусе-князю, ти, що все й усіх
У владі маєш — і чесноту й гріх,
Не дай потрапить нам до пекла в гості.
Тут, людоньки, ніякий вам не сміх,—
  За нас благайте Бога в високості.

Переклад Г. Кочура

Запитання та завдання

1 Які події життя Ф. Війона вплинули на написання твору «Епітафія у формі балади...»? Які почуття й думки збуджують рядки цього твору?
2. Чим незвичний вірш «Я знаю...»? З якою інтонацією його потрібно читати?
3. Яким настроєм пройнята «Балада»?

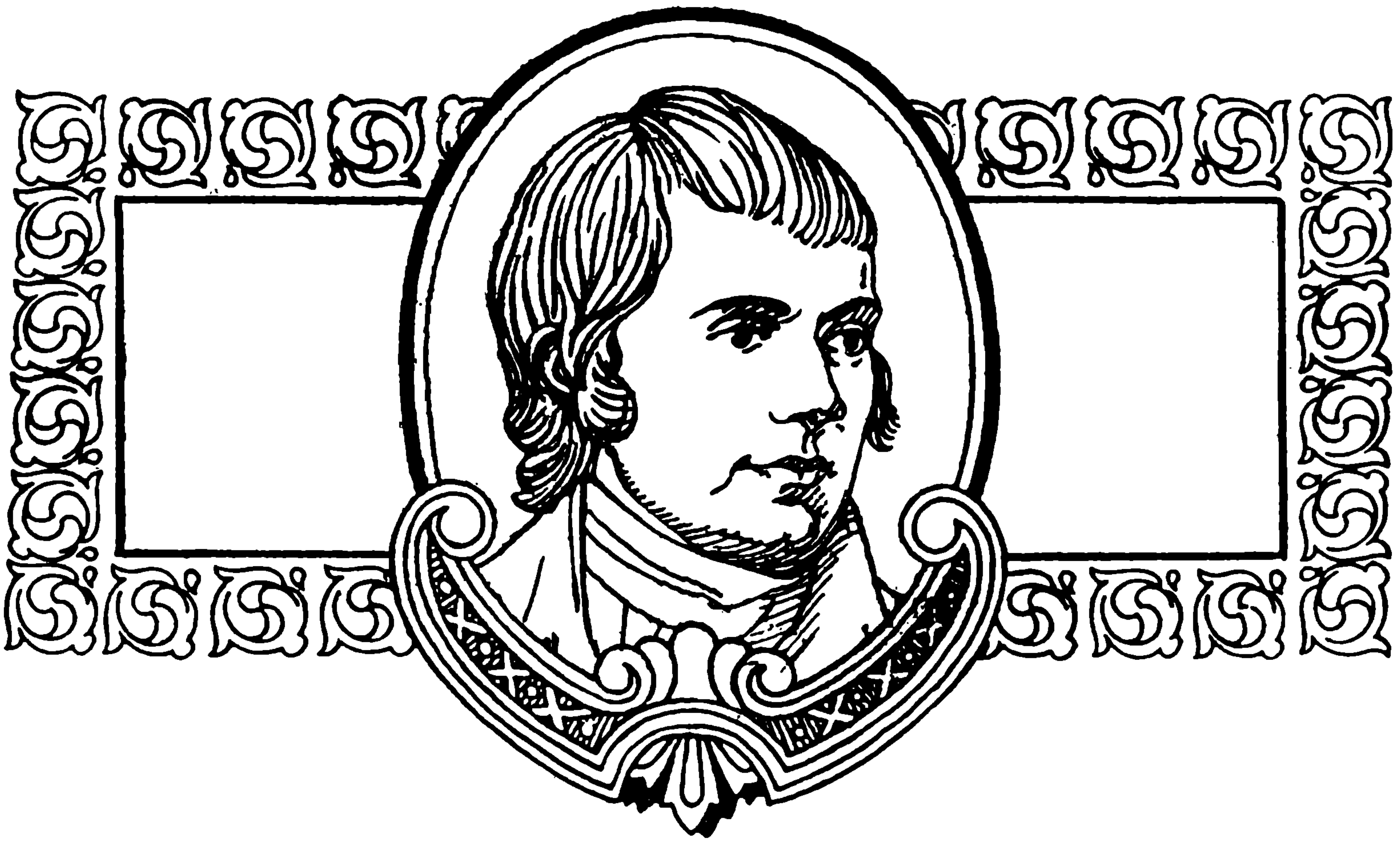

Роберт Бернс

(1759—1796)

Творчість видатного шотландського поета Роберта Бернса пройнята глибокою любов'ю до людини, сповнена світлого оптимізму, доброго гумору.

Народився Р. Бернс у сім'ї селянина. Діти і мати допомагали батькові у полі. А вечорами мати, у якої був чудовий голос, співала народні шотландські пісні.

Освіту Бернс здобув удома. Його батько запросив для дітей учителя. Вивчали твори давньогрецьких, римських, французьких, німецьких, італійських письменників, а також праці відомих філософів. Саме тоді Роберт почав писати вірші.

У 1786 році виходить перша збірка ранніх поезій Роберта Бернса. Вона мала великий успіх. Сам селянин, Бернс увів до літератури нового героя — простого трудівника, людину розумну й дотепну, чесну і непримиренну до несправедливості. Та з виходом першої збірки у поета з'явилося чимало заздрісників, які зробили його життя нестерпним.

Щоб прогодувати сім'ю, Бернс бере в оренду шматок землі і тяжко на ній працює. Але це не рятує від злиднів Друзі допомагають Бернсу влаштуватися на службу. Праця чиновника забирала всі сили, лишаючи обмаль часу для творчості.

21 червня 1796 року після важкої хвороби Бернса не стало. Багато людей прийшло провести поета в останню путь. Його поховали з почестями, як національного героя.

Поетична спадщина Роберта Бернса дуже багата й різноманітна: пісні, вірші, поеми, епіграми. Поет широко використовує елементи шотландського фольклору.

У більшості своїх віршів Бернс розмірковує про долю народу, трагедію селянина-трудівника і рідної Шотландії. Так, у вірші «Забудь, Шотландіє моя» поет з болем згадує колишню славу рідної землі, таврує запроданців, які, звабившись англійським золотом, згубили власний народ.

З ніжністю та любов'ю говорить Бернс про свою батьківщину у вірші «Моє серце в верховині». У поезії «Вітрець комиш колише» поет оспівує красу та чарівність простих сільських дівчат. У широковідомому творі «Джон Ячмінь», створеному на основі старовинної англійської балади, Бернс в алегоричній формі висловлює думку про безсмертя народу. Вірш «Чесна бідність» — це гімн чесним і благородним трудівникам, утвердження їхньої моральної переваги над багатіями.

ДЖОН ЯЧМІНЬ

Зійшлись колись три королі
Суміжних володінь
І поклялись, заприсяглись,
Що згине Джон Ячмінь.

Взяли, ввергли його в ріллю,
Втовкли аж у глибінь,
І поклялись, заприсяглись,
Що там йому амінь.

Прийшла весна веселая,
З теплом, дощем рясним,
І Джон Ячмінь піднявся знов
На диво їм усім.

Настало літечко жарке —
Стоїть Ячмінь, як гай,
Пустив уси, немов списи,-
Ніхто не зачіпай.

Настигла осінь клопітка –
Ячмінь мов зажуривсь
І головою сивою
Додолу похиливсь

Змарнів, ізблід — звичайно, дід
Немає вже снаги...
Отут за нього й узялись
Злорадні вороги.

Ураз йому кривим ножем
Коліна підтяли,
На віз взяли, рублем стягли,
На кару повезли.

Додолу скинули, та й ну
Ціпами обкладать,
На вітер винесли, та й ну
Угору підкидать.

Шпурнули в воду бідака,
У темну холодінь:
Роби, що хочеш, Джон Ячмінь,
Хоч потопай, хоч плинь!

Знов вийняли на білий світ,
Та мало ще наруг,
Знов шарпали, вгадавши в нім
Життя найменший рух.

Пекли сердегу на вогні,
Аж мозок з кості сплив,
А там мірошник у млині
Ще й жорнами чавив.

А потім з серця кров взяли,
Кружляти почали...
Пили, пили, що більш пили,
То веселіш були.

Бо Джон Ячмінь — то ж богатир,
І добра в нього кров:
Ковтнеш її хоч крапельку,
То всіх би поборов.

Ковтнеш її — журба сплива,
А радість ожива,
Ковтне її сумна вдова,
І серце їй співа.

Чарками дзень, чарками дзінь —
Здоров будь, Джон Ячмінь!
Хай родить рід твій задля всіх
Потомних поколінь.

Переклад М. Лукаша

ВІТРЕЦЬ КОМИШ КОЛИШЕ

Вітрець комиш колише —
Шуми, шуми, комише!
Немає в світі над дівчат,
Гей, над дівчат миліше!

Трудись весь вік, журись весь вік,—
Така вже доля клята!
Пропав би з горя чоловік,
Якби не ті дівчата.

Усі женуться за добром,
Та мало хто спіймає...
Збирай грошву, греби скарби,—
А з них пуття немає.

Мене ж і медом не годуй,
Дай пригорнуть дівчину —
Од всіх турбот, усіх скорбот
Душею відпочину.

А тих святих, що кажуть «гріх»,
І слухати не хочу:
Сам Соломон, премудрий цар,
Любив красу дівочу.

Бо це ж краса з усіх красот,
Усіх створінь перлина:
Мужчина в Бога був ескіз,
А женщина — картина.

Вітрець комиш колише,
Шуми, шуми, комише!
Немає в світі над дівчат,
Гей, над дівчат миліше.

Переклад М. Лукаша

МОЄ СЕРЦЕ В ВЕРХОВИНІ

Моє серце в верховині і душа моя,
Моя дума в верховині соколом буя,
Моя мрія в гори лине наздогін вітрам,
Моє серце в верховині, де б не був я сам.
Будь здорова, верховино, любий рідний край,
Честі й слави батьківщино, вольності розмай!
Хоч іду я на чужину, повернуся знов,
Моє серце в верховині і моя любов.

Прощавайте, сині гори, білії сніги,
Прощавайте, темні звори й світлії луги!

Прощавайте, пущі дикі й тіняві гаї,
Прощавайте, буйні ріки й бистрі ручаї!
Моє серце в верховині і душа моя,
Моя дума в верховині соколом буя,
Моя мрія в гори лине наздогін вітрам,
Моє серце в верховині, де б не був я сам.

Переклад М. Лукаша

ЧЕСНА БІДНІСТЬ

Хай бідні ми, хай злидні ми,
Не маємо нічого,
А будьмо чесними людьми
Й не біймося нікого.
Нічого, нічого,
Що ми звання простого!
Звання — лиш карб, людина — скарб,
Цінніший від усього.

Хоч ми їмо черстві шматки,
Вдягаємось убого,
А в багача булки й шовки —
Ми людяніш од нього.
Нічого, нічого,
Що ми живем убого,
А чесним бути в бідності —
Найвище од усього.

Бундючиться вельможний лорд,
Що сотні слуг у нього;
Дурний, як пень, лихий, як чорт,
А строїть з себе Бога.
Нічого, нічого,
Що стрічка й хрест у нього,
Бо хто розумний чоловік,—
Сміється з того всього.

Король зведе в дворянський стан
Лакейчука двірського,

Людини ж праведної сан
Не дасться ні від кого.
Що з того пустого
Дворянства гербового?
Шляхетний дух, шляхетний ум
Шляхетніш того всього.

Молись же всяк, щоб стало так,—
А йдеться вже до того! —
Щоб ум і честь, де тільки єсть,
Пробили скрізь дорогу.
Нічого, нічого,
Діждем ладу нового,
Торжествуватиме весь світ
Братерства перемогу!

Переклад М. Лукаша

ЗАБУДЬ, ШОТЛАНДІЄ МОЯ

Забудь, Шотландіє моя,
Свою колишню славу!
Забудь своє гучне ім'я,
Звеличене по праву!
Припали Твіду береги
Англійцям ув овладу,—
Опанували вороги
Нас через чорну зраду.

Не міг відняти наших прав
Віками меч ворожий,
Та підлий зрадник нас продав
Катам за жменю грошей.
Англійську сталь не раз, було,
Щербили ми в двобої,
Англійське злото довело
Нас до біди тяжкої.

Розпука душу рве мою —
Ми в рабстві жити мусим!

О, чом я не поліг в бою
З Уоллесом[1] чи з Брюсом[2]!
Та, поки серця пил не згас,
Волатиму щосили:
За золото англійське нас
Запроданці згубили!

Переклад М. Лукаша

Запитання та завдання

1 Чому багато поезій Роберта Бернса стали піснями?
2. Який прийом вжито у творі «Джон Ячмінь»? Чи можете навести приклад використання такого прийому в українській літературі?
3. Які образи природи допомагають передати любов поета до рідної землі у вірші «Моє серце в верховині»?
4. Перечитайте вірш «Чесна бідність». Яка головна думка твору?
5. Чим побудова вірша «Чесна бідність» нагадує музичний твір?
6. Що таке рефрен? Яка його роль у поезії «Чесна бідність»?
7 Вдумайтеся у заголовок вірша «Чесна бідність». Як він допомагає зрозуміти ідею твору?
8. Які переживання викликає у поета рідна земля («Забудь, Шотландіє моя»)?

---

[1] Уоллес Вільям (1272— 1305) патріот, національний герой Шотландії.

[2] Роберт Брюс (1274— 1329) — письменник, національний герой, з 1306 р.— король Шотландії.

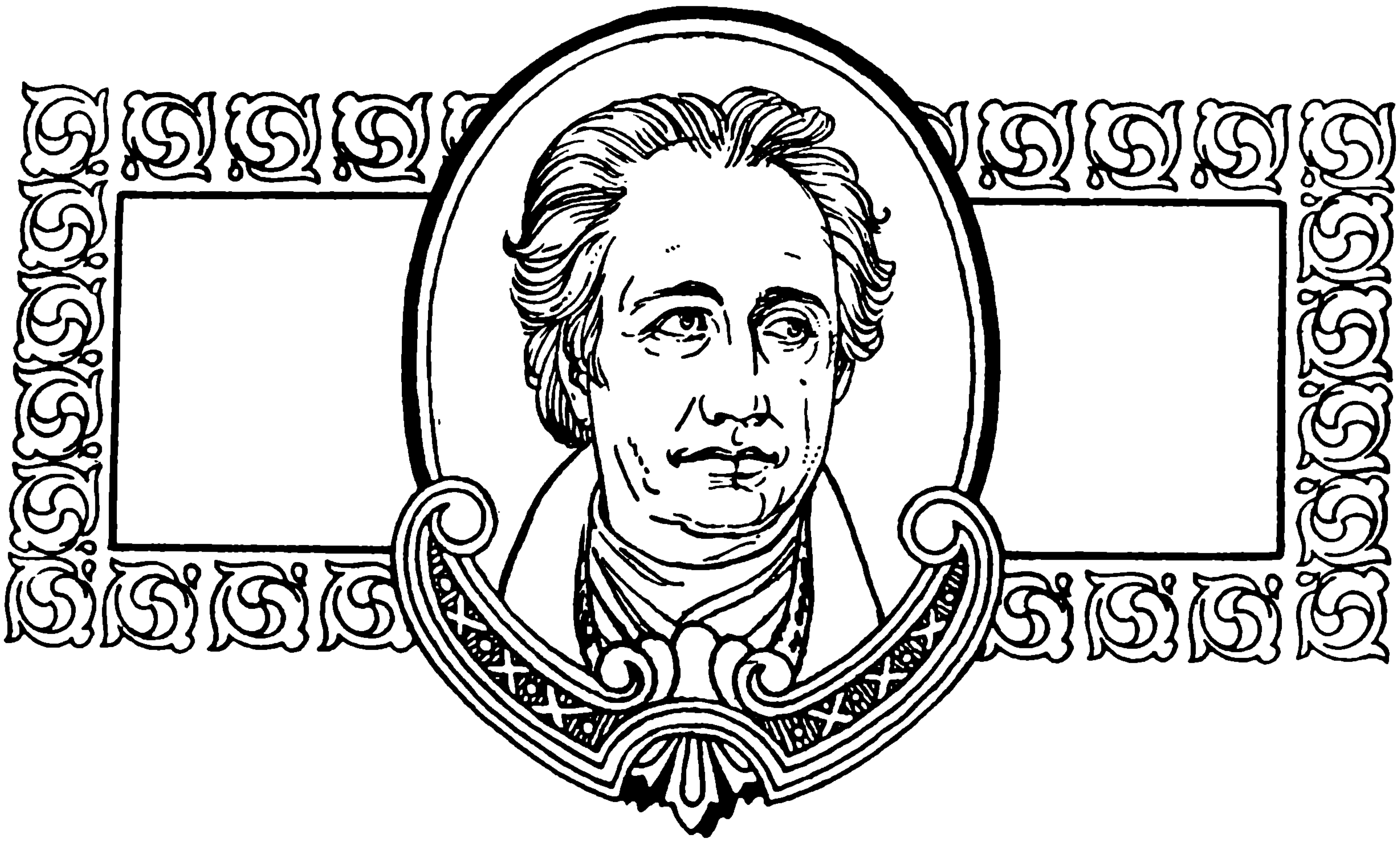

Йоганн Вольфганг Гете

(1749—1832)

Великий німецький поет, мислитель і вчений Йоганн Вольфганг Ге́те народився 28 серпня 1749 року у Франкфурті-на-Майні у заможній сім'ї. Дитинство провів у рідному місті, де здобув добру освіту: вивчав історію, літературу, іноземні мови, природничі науки, музику, живопис. Продовжив навчання у Лейпцизькому та Страсбурзькому університетах.

Восени 1775 року на запрошення вісімнадцятирічного герцога Карла Августа, який тільки-но посів престол, Й. В. Гете прибув до Веймара. Він став таємним радником і членом державної ради, керував військовими і фінансовими справами, пізніше займав посаду першого міністра. Гете мав надію на проведення прогресивних реформ, але з часом переконався у неможливості їх здійснення. Він дедалі відходив від державних справ, більше часу приділяючи творчості, науці.

До останнього дня свого життя Й. В. Гете продовжував літературну і наукову діяльність. У його робочому кабінеті стояв звичайний стіл, за яким великий поет і мислитель проводив більшу частину свого часу. Щовечора він складав точний, за годинами, план наступного дня. Вісімдесятирічний поет не втрачав оптимізму та працездатності і казав своєму секретареві: «Поки не скінчився день, будемо високо тримати голову, і поки ми в змозі творити, не падатимемо духом».

Влітку 1831 року Й. В. Гете закінчив основну працю свого життя — трагедію «Фауст». Через кілька місяців, 22 березня 1832 року, великого письменника не стало.

Геніальні твори великого Гете, його вірші, драми і романи гармонійно поєднують у собі глибоку задушевність, життєву правду і романтичну піднесеність.

ПРИРОДА І МИСТЕЦТВО

З мистецтвом наче й в розбраті природа,
І все ж вони стрічаються щомить.
Тоді й у мене в серці не щемить,
Коли панує поміж ними згода.
Як совісних зусиль тобі не шкода,
То в слушний час з'єднає труд і хіть
Тебе з мистецтвом, потім заблищить
У творі й вільної природи врода.

У всякій творчості та сама суть.
Нестримний духом досягти не гідний
Довершеності чистих верховин.
Величних ціль тамує сил розгін,
В обмеженні найбільше майстер видний,
Лиш правила свободу нам несуть.

Переклад Г. Кочура

НА ОЗЕРІ

Нову поживу, свіжу кров
Дає цей світ ясний.
Мене до свого лона знов,
Природа, пригорни!

Гойдає хвиля в лад веслу
І в даль жене човна,
І пасмо гір крізь хмарну млу
Назустріч вирина.

Не змикайтесь, очі, очі!
Світлий сон наснитись хоче?
Гетьте, сни, хоч золоті!
Таж любов не в сні — в житті.

Блимають на водах
Тисячами сузір'я,
П'ють туманний подих
Спраги повні узгір'я.

На затоці стихлій
Зникли вітру й сліди,
Заглядає стиглий
Овоч в люстро води.

Переклад Г. Кочура

ЛІСОВИЙ ЦАР

Хто їде в негоду тим лісом густим?
То батько, спізнившись, і хлопець із ним.
Обнявши малого, в руках він держить,
Його пригортає, його він пестить.

— Чом личко сховав ти, мій синку малий?
— Ой тату! Чи бачиш? Он цар лісовий:
У довгій киреї, в короні.. дивись!
— То, синку, тумани навкруг простяглись.

«Мій хлопчику любий, до мене сюди
На луки зелені ти гратись іди;
В моєї матусі є пишні квітки,
Гаптовані злотом тобі сорочки».

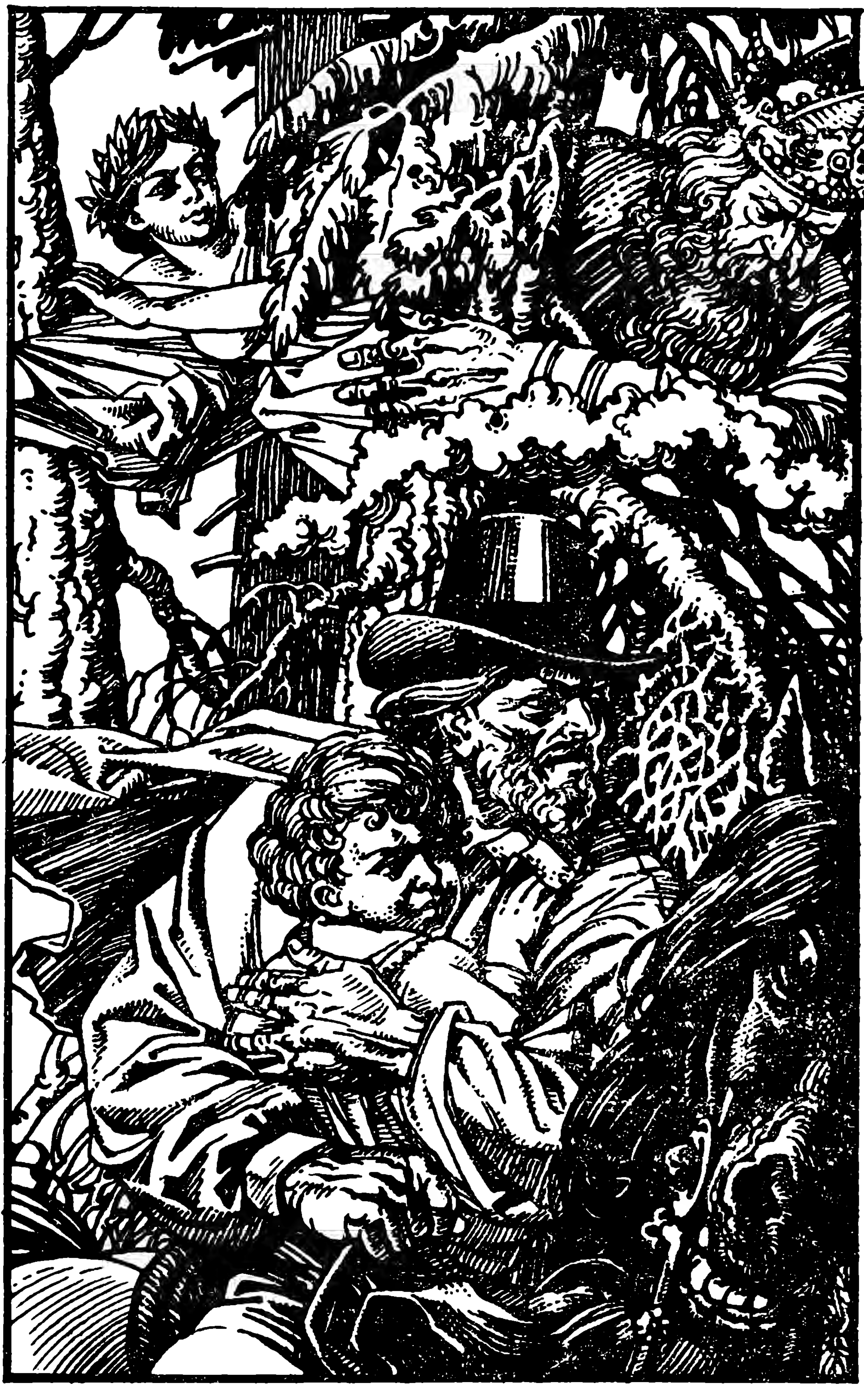

— Ой тату, він кличе на луки рясні,
І квіти, і злото дає він мені.
— Нема там нічого, мій синочку. Цить!
То вітер між листям сухим шелестить.

«До мене, мій хлопче, в дібровах густих
Дочок уродливих побачиш моїх,
Вестимуть таночок і будуть співать,
Співаючи, будуть тебе колихать».

— Ой тату, мій тату, туди подивись:
В танку королівни за руки взялись...
О ні, усе тихо у темряві там:
То верби старії схилились гіллям.

«Мене, хлопче, вабить урода твоя:
Чи хочеш — не хочеш, візьму тебе я!»
— Ой тату, вже близько!.. Він нас дожене!
Він давить, він душить, він тягне мене!..

Наляканий батько не їде — летить...
А хлопець нудьгує, а хлопець кричить.
Добіг ледь додому і дивиться він:
В руках уже мертвий лежить його син.

Переклад Б. Грінченка

Запитання та завдання

1. Яка основна думка вірша «Природа і мистецтво»?
2. Які роздуми й емоції викликає у вас вірш «Природа і мистецтво»?
3. З яким почуттям змальовані картини природи у вірші «На озері»?
4. Як побудована балада «Лісовий цар»?
5. Перечитайте діалог батька і сина. Що, на вашу думку, допомагає поетові і перекладачеві передати драматизм подій?
6. Австрійський композитор Франц Шуберт за твором Гете написав музичну баладу «Лісовий цар». Прослухайте її. Чи передав композитор настрій балади Гете?
7. Підготуйте ілюстрації до балади «Лісовий цар».

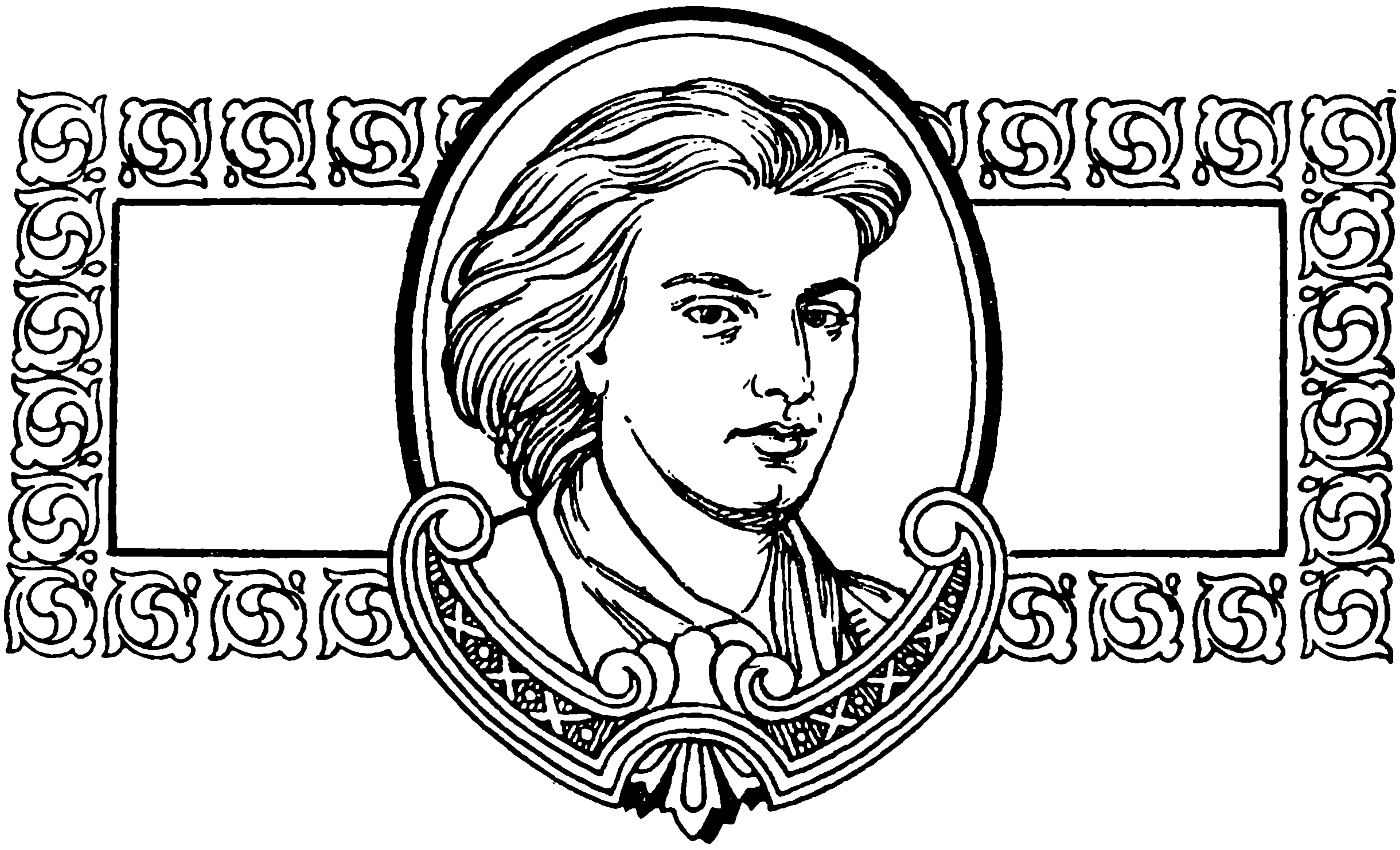

Йоганн Фрідріх Шіллер

(1759—1805)

Великий німецький письменник Йоганн Фрідріх Шіллер народився у місті Марбаху. Сім'я Шіллерів багато мандрувала за полком, в якому служив батько, а після його відставки переїхала до Людвігбурга.

На дев'ятому році життя хлопця віддали вчитися до латинської школи. Батьки хотіли, щоб Фрідріх обрав кар'єру священнослужителя, та його вабило художнє слово. На цей час припадають перші літературні спроби майбутнього поета і драматурга.

Герцог Карл Євгеній у 1772 році організував школу Карлсшуле, яка згодом була перетворена на академію. Готувала вона вірнопідданих герцогові служак. На лихо родини Шіллерів, Карл Євгеній запримітив Фрідріха і зарахував хлопця до академії. Цей заклад був справжньою в'язницею: за будь-яку провину карали різками, саджали на гауптвахту.

Найбільшою відрадою стала для юнака поезія. Використовуючи кожну вільну хвилину, Фрідріх писав вірші, працював над п'єсою «Розбійники», яка у 1782 році була поставлена на сцені мангеймського театру і мала величезний успіх.

За поезії «Дурні ченці», «Колісниця Венери» поета почали переслідувати, заарештували на два тижні, заборонили писати.

У 1787 році Шіллер оселився у Веймарі, де жив і працював великий Гете. Між ними склалися дружні стосунки. «Новою весною» називав Гете свою дружбу з молодим Шіллером. «Справжнім щастям було для мене те, що я мав Шіллера,— згадував Гете.— Хоча наші натури були різними, однак ми прагнули одного й того ж, і це налагоджувало між нами настільки тісні взаємини, що, по суті, один з нас не міг жити без іншого».

Кілька років Шіллер викладав історію в Ієнському університеті. У 1791 році письменник тяжко захворів. Почалася боротьба за життя. Але він продовжував працювати і, захоплений роботою, навіть почувався краще.

Турбуючись про майбутнє родини, Шіллер придбав невеликий будиночок поблизу театру. Тут 9 травня 1805 року Йоганн Фрідріх Шіллер зустрів свою смертну мить.

Хоча поетична спадщина Ф. Шіллера не дуже велика, його твори, як і твори Гете і Гейне,— вершина німецької класичної літератури. Читачам більш відомі драматичні твори Шіллера, знайомство з якими у вас ще попереду. Але не менш яскравими є його елегії та балади.

Сюжети балад Шіллер черпав з античної чи середньовічної історії. У них він намагався знайти підтримку своїм настроям, пробудити у читачів моральні почуття. Балади хвилюють драматизмом, блискучим зображенням людських характерів.

Більшість ліричних творів поета — на філософську тематику. Шіллер прагне зрозуміти закони Всесвіту, людину, її місце на землі, добро та зло, щастя і горе, кохання й ненависть.

Фрідріху Шіллеру належать слова: «По-справжньому я відчуваю свою силу тільки у творчості». Цю силу його творчості відчувають все нові і нові покоління шанувальників прекрасного мистецтва великого німецького поета.

ЛИЦАР ТОГЕНБУРГ

«Вас я, лицарю, вважайте,
Як сестра, люблю,
За кохання ж не благайте,
Не робіть жалю.
Ми із вами щирі друзі,
Добре мені так...
Чом же серце ваше в тузі,
Не збагну ніяк».

Серце з болю заніміло,
Він себе впиня...
Пригорнув востаннє милу,
Скочив на коня.
Бойову зібрав дружину
І подавсь на схід,
У далеку Палестину,
В хрестовий похід.

У бою на військо враже
Йшов він напролом,
Маяв спереду плюмажем[1]
Сріблений шолом.
Вже ім'я його грозою
Стало для поган.
Та нема ніде загою
Для сердечних ран.

---

[1] Плюмаж — прикраса з пір'я на головному уборі.

Рік терпів, а більш несила...
Військо, прощавай!
Ви несіть мене, вітрила,
Знову в рідний край,
Де моя витає мрія,
Де цвіте мій цвіт,
Де зоря моя зоріє,
Де світа мій світ!

От у браму, як бувало,
Стука пілігрим[1],
Та на відповідь упало
Слово, ніби грім:
«Вже Христові заручилась
Та, що тут жила,
Від учора посвятилась,
Постриг[2] прийняла».

Кинув замок він свій рідний,
Предків надбання,
Зацурав свій меч побідний
І свого коня...
Мов чужая чужаниця,
З Тогенбурга йде,
Покрива волосяниця[3]
Тіло молоде.

У долину він спустився,
Зладив собі скит[4],
Там, де монастир світився
З-поза темних віт,
І від рання до смеркання
Сам-один сидів,
В серці тихе сподівання
Безнастанно грів.

---

[1] Пілігрим — мандрівник-богомолець.
[2] Постриг — обряд прийняття чернечого сану
[3] Волосяниця — грубий волосяний одяг.
[4] Скит — невелике поселення для ченців-відлюдників.

Все глядів самозабутньо
І чекав водно,
Поки брязне ледве чутно
Милої вікно,
Поки личко янголине
З'явиться у нім,
Поки гляне у долину
Поглядом ясним.

А тоді бувало, ляже,
Втішений, засне,
Адже завтра, в думці скаже,
Знову світ світне...
Так сидів він довгі роки
І чекав водно,
Поки час настане, поки
Брязне те вікно,
Поки личко янголине
З'явиться у нім,
Поки гляне у долину
Поглядом ясним...

Раз уранці, до схід сонця,
Він сидів - мерцем,
Повернувшись до віконця
Благосним лицем.

Переклад М. Лукаша

ІВІКОВІ ЖУРАВЛІ

В Коринф, на свято бігу й співу,
Куди безжурно й гомінливо
Плив грецький люд з усіх округ,
Спішився й Івік, божий друг.
Дав Аполлон йому зарання
Натхненний співотворчий дар;
Тепер до Істму на змагання
Із Регіума йшов пісняр.

Уже з гори йому замріли
Акрокоринфа мури білі;
В священний Посейдонів гай
Ввіходить з трепетом хожай.
Ніде нікого в темнім лісі,
Лише у небі журавлі,
Що сірим шнуром простяглися
Десь до теплішої землі.

«Чолом, супутники крилаті,
Мої по морю провожаті!
Прикмета ця мені ясна —
Нам доля випала одна.
Мандруєм ми здаля в надії
Притулок дружній десь найти;
Хай гостелюбний Зевс укриє
Нас од напасті й лихоти!»

І рушив він вперед бадьоро,
Та от зненацька серед бору
Два душогуби, як змигнуть,
Йому перепинили путь.
Оборонявшися з принуки,
Недовго вистояв віщун,
Бо не до лука мав він руки,
А до тендітних лірних струн.

Людей, богів дарма взиває,
Рятунку нівідкіль немає,
І голос завмира в душі —
Ніде навколо ні душі...
«Отак із світом розлучиться
Я мушу тут, на чужині?
Ніхто за мене не помститься
І не заплаче по мені!»

Упав. Аж ось понад ялини
Знов ключ лопоче журавлиний;

Із-за смертельної імли
Він чує їх «курли-курли».
«О журавлі! Коли нізвідки
Нема рятунку, прошу вас,
Мого убивства будьте свідки...» —
Гукнув, і зір його погас.

Знайшли небавом мертве тіло.
Й коринфський приятель здуміло
(Хоч і збагнітувано[1] труп)
Впізнав того, хто серцю люб.
«Не ждав я зустрічі такої,
Уста співочії мовчать...
А я ж гадав вінком із хвої
Славетні скроні увінчать!»

І радощі гучного свята
Тяжка охмарила утрата:
Не стало славного співця,
Жаль огорнув усі серця.
І вже юрбою до притана[2]
Обурений подався люд —
Хай мста звершиться невблаганна,
Убивцеві кривавий суд!

Та як серед такого тлуму,
Де люду, як на морі шуму,
Серед такої многоти
Сліди злочинця віднайти?
Чи то розбійник був затятий,
Чи, може, ворог потайний?
Лиш Геліос те може знати,
Що осяває круг земний.

Він, може, тут десь, між товпою,
Іде зухвалою ступою,

---

[1] Збагнітувано — знівечено.
[2] Притан — суддя.

Його шукає правда-мста,
А він з убивства користа.
Чи в храмі у жертовну ватру
Куріння докида блюзнір,
Чи, може, суне до театру,
У гомінкий ввіллявшись вир?

Набився вщерть театр просторий,
Аж чути, як тріщать підпори;
Вже дійство починать пора,
І люд шумить, мов море гра.
Як хвиля, лави заливає,
Пойма за ступенем ступінь,
Хисткими вінцями сягає
Аж ген у неба голубінь.

Зійшлось на урочисте свято
Там еллінських племен багато,
З яких лиш не було країн:
З Авліди, Спарти, із Афін,
З Фокіди й Азії Малої,
З близьких і дальніх островів...
Всі слухають у неспокої
Похмурий спів, що хор завів.

Поважно й строго він круг кону
Іде по давньому закону,
Зірнувши десь із глибини.
Що за створіння? Хто вони?
Не ходять так земні істоти,
Уроджені із смертних лон!
То все мов велетні супроти
Постави й зросту людських жон.

Плахіття чорне їм круг стану,
І смолоскипи хмуро й тьмяно
В безм'язих палахтять руках,
Безкровні лиця сіють жах,

А там, де всякий земнорідний
Волосся має над чолом,
У них лиш змії та єхидни
Отруйним вихряться клубком.

По колу спроквола́ проходять
І гімн понурий свій заводять,
Що серце крає, душу рве,
Лунає грізний спів ериній[1],
Ворожий дзвону лірних струн,
І кожен гук живій людині
Б'є в кров і мозок, мов перун.

«Блажен, у кім душа невинна,
Хто серцем чистий, як дитина!
До нього не підступим ми,
Хай вільно ходить між людьми.
Та горе, горе, хто таємно
Звершив убивства гріх тяжкий!
За ним із темряви недремно
Наш месницький пантрує рій.

Ми плем'я хиже і завзяте,
Втекти од нас шкода й гадати.
Він не сховається ніде,
В сильце чи пастку упаде.
Невтомно ми по його сліду
І невблаганно грядемо,
Так аж до самого Аїду,—
І там спочити не дамо!»

Перед притишеним народом
Снуються хмурим хороводом,
І вже, здається, повіва
Навколо подих божества.
Отак по давньому закону,

---

[1] Еринії — богині помсти, які пізніше перетворилися на милостивих богинь-евменід.

Врочисті, дивні та страшні,
Поволі обійшли круг кону
І щезли десь у глибині.

Ця суміш правди і облуди
Проймає трепетом ще груди,
Всі подивляють міць страшну,
Що долі чує таїну,
Що незбагненно, незглибимо
Підозру в певність одміня,
Серцям об'являється зримо,
Хоч уникає світла дня.

І раптом десь там на узвишші
Почувся голос серед тиші:
«Глянь, Тимотею,— віддалі
Не Івікові журавлі?»
І небо зразу потемніло,
І над театром пролетів,
Розгортуючись чорнокрило,
Ключ перелітних журавлів.

«Що, Івік?» — всі захвилювались,
Серця новим жалем озвались;
Як море хвилями хита,
Так котиться із уст в уста:
«Наш Івік, що по нім всі плачуть,
Що впав од ницих розбишак?
Хто це сказав? І що це значить?
Ці птахи — що воно за знак?»

Все дужчає тривожний гомін,
В серцях і провість, і напомин
Спалахує: «Це певний слід,
Нехибна помста евменід!
Це видав сам себе раптово
Той, хто співця замордував,—
Беріть того, хто мовив слово,
Й того, кому він промовляв!»

Що з уст зірвалось, не вернути:
Убивця, сам на себе лютий,
Увесь із ляку побілів...
Яких іще тут треба слів?
І вже їх тягнуть всі юрбою,
І суд вершиться на кону,
І, помсти вражені стрілою,
Злочинці визнають вину.

Переклад М. Лукаша

ПОДІЛ ЗЕМЛІ

«Беріть цей світ собі в обладу, люди! —
Зевес гукнув з своєї висоти.—
Нехай він вам довічним спадком буде,
Лиш поділіться, як брати».

Заворушивсь одразу рій рукатий,
Старе й мале біжить: бери, хапай!
Зайняв у полі займанщину ратай.
Метнувся пан на лови в гай.

Купець наповнив крамом магазини.
Чернець старим вином набив льохи.
Король з підданців править десятини,
Закривши всі мости й шляхи.

І ось, коли ділення вже скінчилось,
Поет-марій прийшов із далини,
Йому уже нічого не лишилось,—
Всьому були хазяїни.

«Ой леле! Значить, я, твій син любимий,
Обійденим зоставсь один з усіх?» —
Прорвався він жалями голосними
І впав Зевесові до ніг.

Та Бог відрік: «Докорів не приємлю,
Промріяв ти усе своє внівець.

Ти де ж це був, як тут ділили землю?»
«З тобою,— відповів співець.—

Задивлений в сяйне твоє обличчя,
Заслуханий в звучання сфер ясне,
Залюблений в небеснеє величчя,—
Даруй! — забув я все земне».

Зевес тоді: «Ну, що ж робить з тобою?
Земля, як бачиш, роздана уся;
Але, як хочеш, то живи зі мною,
Тобі завжди відкриті небеса».

Переклад М. Лукаша

Запитання та завдання

1. Як сказано про велику силу кохання у баладі «Лицар Тогенбург»?
2. Проаналізуйте баладу «Івікові журавлі». Відзначте особливості жанру, композиції.
3. Складіть план балади «Івікові журавлі».
4. Що вас найбільше вразило у баладі «Івікові журавлі»?
5. Перечитавши вірш «Поділ землі», охарактеризуйте погляди Шіллера на роль поета і поезії в житті суспільства.
6. Як ви розумієте слова, що їх у вірші «Поділ землі» бог Зевс сказав поетові:

   «... як хочеш, то живи зі мною,
   Тобі завжди відкриті небеса»?

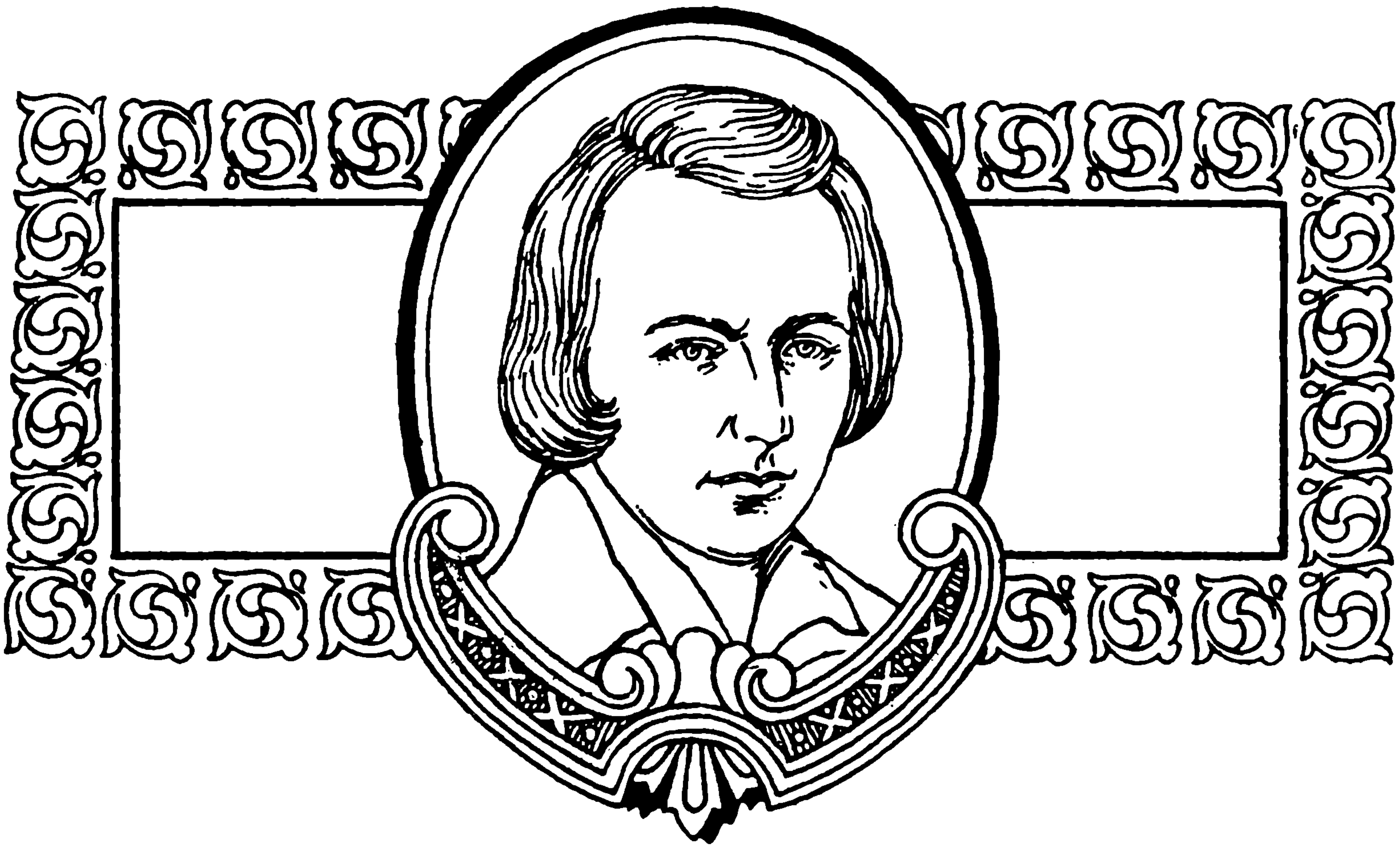

Генріх Гейне

(1797—1856)

На зелених берегах величного Рейну, там, де в нього впадає швидка річка Дюссель, розкинулося місто Дюссельдорф. Тут у маленькому двоповерховому будиночку 13 грудня 1797 року народився хлопчик, якого назвали Гаррі (Генріх). У сім'ї він був найстаршим із чотирьох дітей. Їхній батько, Самсон Ге́йне, торгував крамом, але в комерції йому не дуже щастило, і родина постійно зазнавала матеріальних нестатків.

Мрійливий і задумливий хлопець у дванадцять років написав свого першого вірша.

Коли постало питання про майбутнє, батьки вирішили зробити з Генріха комерсанта. Хлопця віддали у дім його дядька — комерсанта Соломона Гейне. Та він мріяв учитися і вступив до університету.

У 1824 році, бажаючи на власні очі побачити життя рідної країни, молодий поет вирушив у подорож по Німеччині. Блукаючи лісами і долинами, серед диких скель та дзвінких струмків, юнак милувався блакитним небом і білими хмарами, вдихав пахощі квітів і трав. Краса природи захоплювала його вразливу душу. Але настрій поета затьмарювався, коли він бачив тяжке життя народу.

Через деякий час після закінчення університету Генріх назавжди покинув батьківщину й оселився в Парижі. У своїх творах він критикував уряд своєї країни, тому в Пруссії вийшов наказ про те, що тільки-но Гейне ступить на прусську землю, його мають негайно заарештувати.

У Франції здоров'я поета підточила страшна хвороба. Помер Гейне 17 лютого 1856 року. Його останні слова були: «Писати!.. Паперу, олівець!..»

Творчість Гейне витримала випробування часом. Його поезії, то ніжні і сумні, то жартівливі, сповнені сміхом і веселощами, вражають багатством тематики, вишуканістю слова. Гейне вміє надзвичайно виразно в кількох рядках розкрити складну картину почуттів, зобразити пейзаж, дати влучну побутову замальовку Політична тема виливається у нього в справжній ліричний твір, а ліричні вірші несподівано набувають гострого соціального звучання.

Широко використовує Гейне фольклорні мотиви, наближаючи свої вірші за формою і розміром до народної пісні.

Ліричні твори великого німецького поета Генріха Гейне хвилюють нас глибокою задушевністю, ліризмом, щирістю.

ДОН РАМІРО

«Донно Клара! Донно Клара!
Я люблю тебе віддавна!
Ти мене на вічну муку
Прирекла без милосердя!

Донно Клара! Донно Клара!
Дар життя такий солодкий!
А внизу — в пітьмі могили,
Як там зимно, як там страшно.

Донно Клара! Будь щаслива!
Дон Фернандо завтра вранці
Поведе тебе до шлюбу,—
Чи мене ти хоч запросиш?»

«Дон Раміро! Дон Раміро!
Не вражай мене словами,
Гіршими, ніж вирок долі,
Що із мене посміялась.

Дон Раміро! Дон Раміро!
Не печалься, не карайся.
На землі дівчат багато,
А над ними Божа воля.

Дон Раміро, безліч маврів
Ти в боях здолав відважно,
Подолай себе — і завтра
Будь у мене на весіллі».

«Донно Клара! Донно Клара!
Присягаюся — я буду,
Танцюватиму з тобою.
На добраніч, буду завтра».

«На добраніч». Згасло світло.
Під вікном зітхнув Раміро.
Помертвілий, скам'янілий,
Він у темряві зникає.

Після довгого змагання
День прийшов на зміну ночі.
Мов квітник багатобарвний,
Розпросторився Толедо.

Пишні палаци, будови
Мерехтять у сяйві сонця,
І церков високі бані
Блискають, як в позолоті.

І гудуть, мов рій бджолиний,
І пливуть святкові дзвони,
Молитовні співи линуть
До небес із храмів Божих.

А на площу — гляньте, гляньте! —
Із каплиці, що на ринку,
Виливаються, мов хвилі,
Мальовничі людські лави.

Тут і рицарі, й жіноцтво,
І придворні в пишних строях,—
Ясно й лунко дзвонять дзвони,
І гуде орга́н врочисто.

Розступається в пошані
Натовп перед молодими,
Ось вони ідуть щасливі —
Донна Клара, дон Фернандо.

Ось у палац молодого
Лавою вкотились люди,
За звичаєм старовинним
Починається весілля.

Ігри рицарські й трапеза
Змінюються на весіллі,
Швидко й шумно час минає,–
Ось вже й на ніч заночіло.

Вже до танців в пишнім залі
Ізійшлись весільні гості,
Під вогнями ясно сяють
Їх святкові пишні шати.

На підвищенні окремім
Наречена й наречений —
Донна Клара й дон Фернандо —
Ніжно й тихо розмовляють.

І кружляють, наче хвилі,
В залі пишно вбрані гості,
І гуркочуть барабани,
І співають ясно сурми.

«Чом, скажи, кохана пані,
Ти вдивляєшся так пильно
У куток найдальший зали?» —
Рицар вражено питає.

«А хіба ти там не бачиш
В чорному плащі людину?»
Усміхнувсь привітно рицар:
«Ні, то тільки тінь, та й годі!»

Тінь зближається, і це вже
В чорному плащі людина.
Донна Клара упізнала
Й привіталась до Раміро.

Танці вже розпочалися,
Весело кружляють пари
В дивних, диких колах вальсу,
Аж гуде й двигтить підлога.

«Радо я з тобою буду
Танцювати, дон Раміро,
Та навіщо ти сьогодні
В чорний плащ цей одягнувся?»

Гострим поглядом красуню
Споглядає дон Раміро,
Обнімає й каже хмуро:
«Я прийшов з твого наказу!»

І вони в шаленім танці —
У юрбі пливуть барвистій,
І гуркочуть барабани,
І співають ясно сурми.

«Ти, мов сніг, з обличчя білий!»
Тихо й лячно каже Клара.
«Я прийшов з твого наказу!»
Відмовляє дон Раміро.

І палають в залі свічі
Над барвистою юрбою,
І гуркочуть барабани,
І співають ясно сурми.

«Руки в тебе — наче крига!» –
Клара з острахом шепоче.
«Я прийшов з твого наказу!» –
І несе їх далі й далі.

«Годі! Годі! Дон Раміро!
Смертний дух — твоє дихання!»
Знов звучать слова похмурі:
«Я прийшов з твого наказу!»

Розпеклась, димить підлога,
І співає й плаче скрипка.
Мов мереживо чаклунське,
Все поплуталося в залі.

«Годі! Годі! Дон Раміро!» —
Стогін в натовпі зачувся.
Дон Раміро знову каже:
«Я прийшов з твого наказу!»

«Тож покинь мене, на Бога!» –
Клара голосно гукає.
Тільки з уст її це слово
Пролунало — зник Раміро.

Клара змовкла — смерть в обличчі,
Похолола, наче раптом
В непритомності і млості
В царство темряви упала,

Розійшовсь туман поволі,
Підвела вона повіки,
Та тепер від здивування
Трохи знов їх не склепила.

Від початку танців Клара
Не рушала з свого місця;
Нахиляється до неї
І питає дон Фернандо:

«Чом ти зблідла, чом у тебе
Потемніли раптом очі?»
«А Раміро?» — мовить Клара
Й перелякано змовкає.

Пролягли суворі зморшки
На чолі у молодого:
«Не зважай на вість криваву —
Дон Раміро вмер сьогодні».

Переклад Л. Первомайського

АНГЕЛИ

От не вірю в небо, й годі,
Як невірний той Хома,
В цім із Римом я не в згоді,
Та й з церквами з усіма.

Але ангелів, звичайно,
Існування визнаю,
Лиш вони, відкрию тайну —
Тут живуть, а не в раю.

Ще одне! Таку істоту,
Пані, уявім без крил.
Це напевно, це достоту —
Ангелам не треба крил,

Досить погляду ясного,
Досить білої руки,
Щоб розмаяти тривогу,
Відвернути сум важкий.

Їхню добрість, піклування
Більше визнає, мабуть,
Той, хто знав самі страждання,
Той, кого поетом звуть.

Переклад Г. Кочура

* * *

Наче місяць, що проглянув
З хмар похмурої мани,—
Ясно так у мене спомин
Раптом вирнув з давнини:

Всі на палубі зібрались,
Яхта Рейном гордо мчить,
Все жахтить в вечірнім сяйві
Літня зелень верховіть.

Біля ніг красуні сівши,
Я мовчу в полоні мрій,
На блідім і ніжнім личку
Тане промінь золотий.

Лютня грає, спів лунає,
Дивні радощі й краса!
Ніби й душі стали ширші
І синіші небеса.

Пропливають, мов у казці,
Гори, мури, поле, шлях —
Все те бачу я відбите
В чарівних її очах.

Переклад Г. Кочура

МОЇЙ МАТЕРІ Б. ГЕЙНЕ

Я звик високо голову держати,
Бо маю честь і мужність без догани:
Хай сам король мені у вічі гляне,—
Не опущу я їх, кохана мати.

Але тобі наважуся сказати:
Хоч дух у мене гордий, нездоланний,
Та біля тебе непокора тане,
Бо звик тебе, святу, я шанувати.

Моя душа подолана твоєю
Високою, прекрасною душею,
І в небеса я лину разом з нею.

І каюсь я за вчинки, що смутили
Твоє високе серце, серце миле,
Що так мене усе життя любило!

Переклад М. Рильського

* * *

Хотів би я в слово єдине
Вмістити всю думу смутну,
Віддать його вільному вітру —
Нехай би одніс в далину.

Нехай би печаль в отім слові
До тебе моя попливла,
Щоб ти її кожну хвилину
Почути, кохана, могла.

І навіть коли серед ночі
Заплющиш ти очі ясні,
І тут щоб знайшло моє слово
Тебе у найглибшому сні.

Переклад Л. Первомайського

Запитання та завдання

1 Які характери змалював Гейне у поезії «Дон Раміро»? Як передано світ переживань донни Клари?
2. Поясніть символічний образ ангелів у вірші «Ангели»
3. Якими почуттями пройнято вірш «Наче місяць, що про глянув,..»? За допомогою яких поетичних образів створено картину літнього вечора? З якою інтонацією потрібно читати цей твір?
4. Визначте основну думку та жанр вірша «Моїй матері Б. Гейне».
5. У вірші з «Книги пісень» «Хотів би я в слово єдине. » декілька разів згадується *слово*. Яке смислове і художнє навантаження несе цей образ у кожному випадку зокрема і у вірші в цілому?

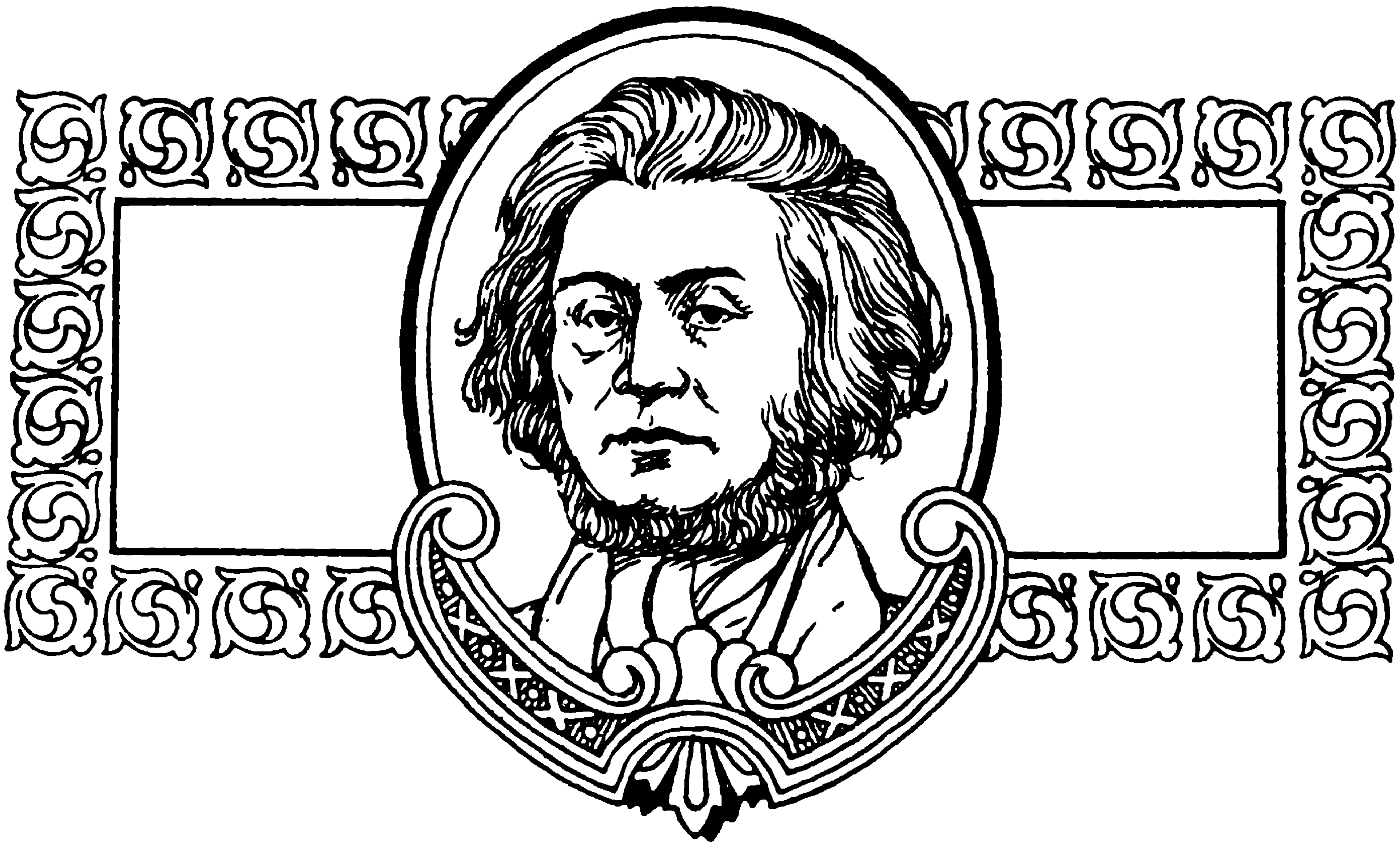

Адам Міцкевич

(1798—1855)

Творчість Адама Міцкéвича посідає чільне місце в польській поезії. Саме він вивів її у широкий світ, здобув їй міжнародне визнання.

Народився Адам Бернард Міцкевич 24 грудня 1798 року на білоруській землі, неподалік від містечка Новогрудка. Край дитячих років назавжди залишився в його душі як найсвітліший спогад. Після закінчення Віленського університету Адам Міцкевич працював учителем у місті Ковно.

У 1822 році вийшла друком перша збірка поезій Міцкевича, яка стала широковідомою, а молодий шкільний учитель — визнаним поетом загальнонаціонального значення.

За участь у демократичних гуртках Адам Міцкевич у 1823 році був заарештований і після недовгого ув'язнення висланий із Литви. Майже чотири роки прожив поет у Росії, відірваний від родичів, друзів, рідної землі. Коли закінчилося заслання, почалося нелегке життя емігранта. Міцкевич жив у Німеччині, Швейцарії, Франції. Останні роки життя працював у паризькій бібліотеці, звідки вирушив з політичною місією до Константинополя. Тут 26 листопада 1855 року великий польський поет помер.

Адам Міцкевич — автор багатьох ліричних творів, балад, поем. У своїй творчості він широко використовує традиції фольклору, поєднує світ фантастики з реальним зображенням дійсності.

РИБКА

Гаєм від панського дому
Дівчина йде, поспішає,
Сльози на личку сумному,
Вітер їй косами грає.

Там, де ріка через луки
В озеро ллється шумливо,
Білі лама вона руки
І промовляє тужливо:

«Сестри-русалки, несила
Далі терпіти страждання!
Той, кого вірно любила,
Зрадив мене без вагання.

Пан, що поклявся зо мною
Стати до чесного шлюбу,
Нині вінчається з княжною
Піде, Катрусі на згубу.

Що ж! Хай живуть, веселяться,
Любить нехай він дружину,—
Тільки хай з мене знущаться
В цю не приходить долину.

В світі не жалко нічого,
Зараз до вас я прилину,

Ах, та на кого ж, на кого
Бідну лишаю дитину?!»

Гірко нещасна ридає,
Очі руками закрила,
З берега в річку стрибає —
Тільки вода закипіла.

Сяє ясними вогнями
Панська садиба велика.
Гості спішать за гостями,
Вигуки, танці, музика.

Але крізь гам долітає
Плач немовляти в долину:
Вірний слуга поспішає,
Взявши на руки дитину.

Бистрою йде він ходою.
В'ється затока зелена.
Вкрито рясною лозою
Річки широкі рамена.

Став він між віття густого,
Плаче, гукаючи в скрусі:
«Хто ж нагодує малого?
Де ти, ой, де ти, Катрусю?»

«Тут я, в ріці, під водою,—
Тихе зачулось квиління.—
Холод і тьма наді мною.
Ранить очиці каміння,

Мчить мене хвиля бурхлива,
Мече від краю до краю.
Мушки для мене пожива,
Росами їх запиваю».

Вірний слуга, як до того,
Знову гукає у скрусі.

«Хто ж нагодує малого?
Де ти, ой, де ти, Катрусю?»

Враз серед темного зілля
Чиста вода замутилась,
Заколихалася хвиля.
Рибка над нею з'явилась.

Плаский камінчик, неначе
Іграшка хлопця меткого,
Рибка до берега скаче,
Ясну цілує вологу.

Боки їй золотом грають,
В'ються червоні пір'їнки,
Срібну голівку скрашають
Очі — дрібні намистинки.

Раптом з-під срібної плівки
Блиснула оком людина,
В'ється коса круг голівки,
Шийка росте лебедина.

Перса — мов чисті лілеї,
Личко — мов квітка рожева.
Риб'ячий хвіст лиш у неї...
Плине вона під дерева,

Ніжно дитя пригортає,
Тулить до лона швиденько.
«Люлі,— співа-промовляє.—
Люленьки-люлі, маленьке!»

Змовкла, не плаче дитина.
Спати вона її вклала.
Лиш проминула хвилина —
Дівчина рибкою стала.

Вкрилася знову лускою,
В пір'я червоне прибралась

Хлюп! І лише над водою
Срібні жмурки загойдались.

І відтоді, як смеркає,
Як починає світати,
Мати з ріки випливає
Сина свого годувати.

Вечора тільки одного
Трапились дивні відміни:
Плине русалка — нікого!
Ані слуги, ні дитини!

Треба їм тою порою
Трохи заждати у лісі:
Саме-бо пан із жоною
Вийшов на річку пройтися.

Скоро вже зробиться темно...
Вірний слуга дожидає,
Тільки чекає даремно:
З річки ніхто не вертає.

Дивиться він з-під долоні:
Сонце заходить рум'яне,
Маєва гаснуть червоні
Сірі надходять тумани;

Ніч опустилась над долом,
Зорями небо квітує.
Йде він до річки покволом,
Оком здалека пильнує.

Що ж то за диво, на Бога!
Чи не пекельна то сила?
Голий пісок — більш нічого
В лісі, де річка шуміла.

Бачить слуга у тумані:
Панські розкидані шати,

Тільки ж ні пана, ні пані
Ані сліда не видати.

Лиш піднеслася з долини
Скеля будови чудної —
Зовсім немов дві людини
Стали й завмерли обоє.

Вірний слуга сам не знає,
Що йому думать-гадати.
Часу чимало минає,
Врешті здолав проказати:

«Катре, Катрусю!..» — Те слово
Чуйно луна підхопила.
«Катре, Катрусю!» — і знову...
Тиша німа, як могила.

Став він під скелею тою,
Піт із чола витирає,
Далі кивнув головою
Наче б сказав: «А, вже знаю!»

Взяв немовлятко на руки,
Дико і страшно сміється,
І до села через луки
Із молитвами береться.

Переклад М. Рильського

ПІСНЯ СОЛДАТА

Я в цій хаті спать не можу!
Іншу хату дай, сусіде!
Тут із вікон шлях тривожить,
Ним частенько пошта їде.

А вночі візник задзвонить,
В мене серце так і скаче:
Марю, то сурмлять на ко́ні,
Потім я до ранку плачу.

Зімкну очі — похід сниться,
Наших коней буйні гриви,
Вогні ночі, блиск рушниці
І солдатів наших співи.

Чую я крізь сон: до мене
Мій капрал гука, з словами
Він моє торка рамено:
«Вставай! Підем на царя ми!»

Устаю: в землі я прусській!..
Краще знати люті зими
Чи лежать в болоті грузькім,
Але в Польщі, між своїми.

Вже не спав би в ніч ту темну,
На капрала б ждав з словами,
Щоб він знов торкнув рамено:
«Вставай. підем на царя ми!»

Переклад М. Пригари

БУРЯ

Вітрила зірвані, ревіння, шум завії,
Тривожні голоси і помп зловісний рик;
Із рук матросових останок линви зник;
Згасає сонця диск — і гаснуть з ним надії

В тріумфі бурянім, серед шумливих стін,
Що вгору зносяться в безумній круговерті,
Ступив на корабель жорстокий геній смерті,
Як воїн, що іде на приступ між руїн

Півмертві там лежать; той руки ов ламає,
А той товаришам прощання посилає,
Той ревно молиться, щоб гибелі втекти

Один лиш із гуртка — самотній чужаниця –
Гадає: щастя той у світі міг найти,
Хто друзів має ще, хто може ще молиться.

Переклад М. Рильського

Запитання та завдання

1. Яке значення для польської літератури мала творчість Адама Міцкевича?
2. Якими ви уявляєте собі героїв балади «Рибка»?
3. Перечитайте фінал балади «Рибка». Яка його основна думка?
4. На прикладі твору «Рибка» розкрийте особливості балади як літературного жанру.
5. Підготуйте ілюстрації до балади «Рибка».
6. Найдіть у вірші «Пісня солдата» слова, які найяскравіше характеризують любов до рідної землі.
7. Перечитайте вірш «Пісня солдата», передаючи голосом різні відтінки авторських почуттів.
8. Виразно прочитайте вірш «Буря». За допомогою яких художніх засобів вдалося авторові (та перекладачеві) передати картину бурі на морі?

Розділ четвертий

ПРИГОДНИЦЬКІ РОМАНИ ТА ПОВІСТІ

Мабуть, немає у світі жодної людини, яка б не мріяла про далекі подорожі, дивовижні пригоди. Ми маримо невідомими країнами, екзотичною природою, мужніми, впевненими у собі героями. З великим інтересом переглядаємо фільми і перечитуємо книжки про пригоди.

Пригодницькі романи і повісті (їх ще називають *авантюрними*) завжди приваблюють юних читачів захоплюючим сюжетом, незвичайними подіями, романтичними мандрівками. У героїв таких творів ми вчимося сміливості, благородству, людяності, наполегливості у досягненні мети.

Пригодницький жанр привертав увагу багатьох відомих письменників усіх країн і народів.

У цьому розділі підручника ви познайомитеся з деякими зразками пригодницького жанру. З героями Стівенсона вирушите у небезпечну подорож на пошуки скарбів, пізнаєте загадковий світ природи разом з «маленькими дикунами» Сетона-Томпсона, станете свідками запеклих сутичок між індіанськими племенами на сторінках роману Купера.

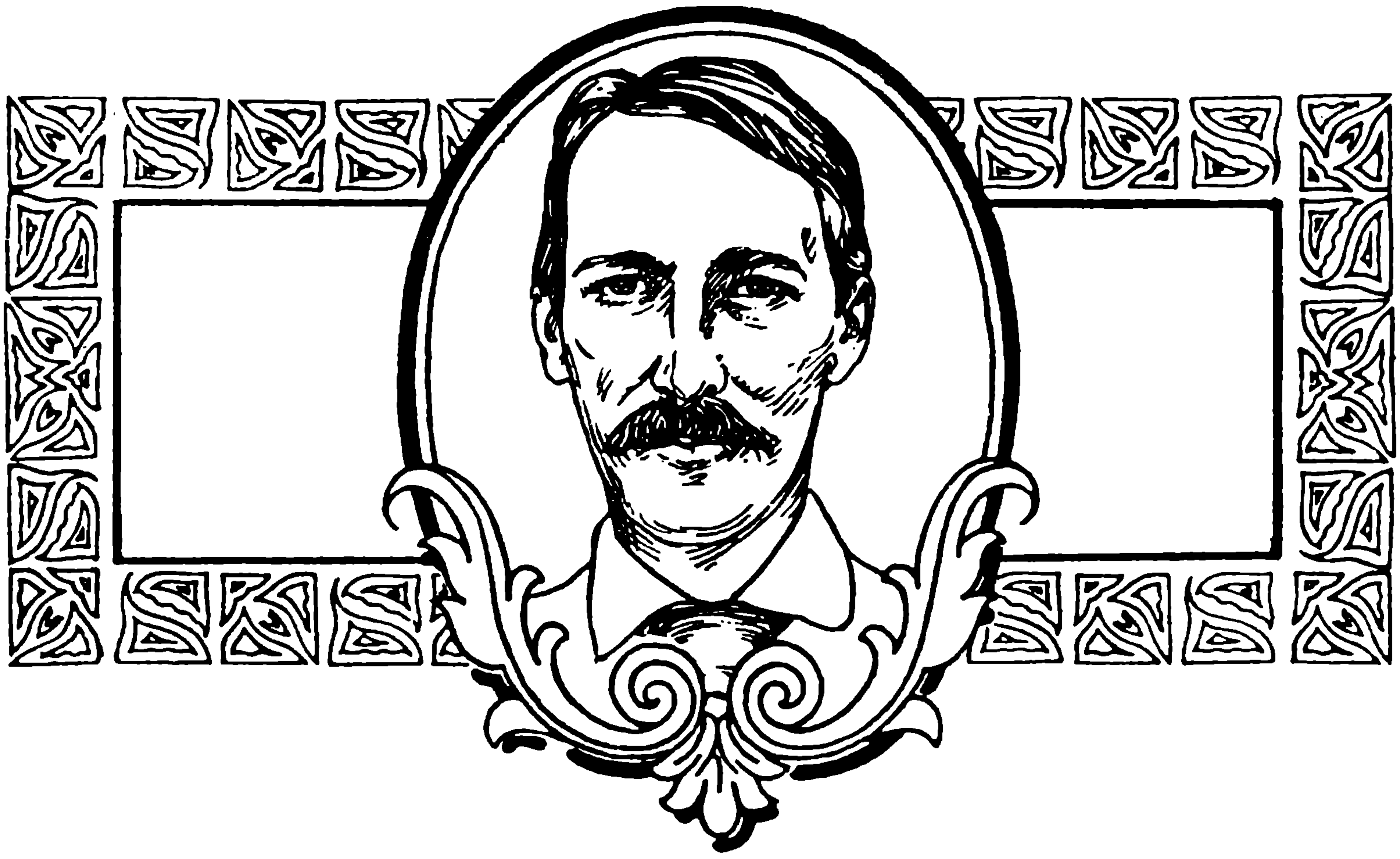

Роберт Льюїс Стівенсон

(1850—1894)

> Будемо навчати народ радості і будемо пам'ятати, що уроки ці повинні звучати бадьоро й натхненно, повинні укріплювати в людях стійкість і мужність.
>
> *Роберт Стівенсон*

«Дитинство моє, щиро кажучи, було безрадісне Жар, марення, безсоння, тяжкі дні, нескінченні ночі»,— згадував англійський письменник Роберт Льюїс Стівенсон. Слабкі легені, а пізніше тяжка форма туберкульозу з дитячих років прикували його до ліжка. Він мріяв стати мандрівником, солдатом, будівником маяків, як його батько і дід, але хвороба позбавляла можливості досягти своєї мети. Щоб якось розважитися, хлопець обкладався іграшками і вигадував різноманітні історії. А пізніше Стівенсон, розважаючи свого маленького пасинка, на горищі будинку зробив макети гір доріг, боліт, і там відбувалися воєнні дії за участю іграшкових солдатиків.

Якось Стівенсон намалював для пасинка карту уявного острова і вигадав цікаву історію про піратів і захований скарб. Так народився нині всесвітньовідомий роман «Острів Скарбів» (1883).

До Стівенсона прийшла слава, але хвороба все загострювалась. Задля м'якого клімату він оселився на одному з тихоокеанських островів Самоа, де й прожив останні чотири роки свого життя. Місцеві мешканці обожнювали Стівенсона, шукали у нього захисту від німецьких колонізаторів. «Творець історій», як називали його тубільці, захищав їхні права, добивався звільнення їхніх вождів із в'язниць, висміював загарбників у своїх творах, таврував їх у англійських газетах.

Стівенсон був простою людиною, із світлою, відкритою душею. Він ставився з повагою до людей будь-якої національності, захищав скривджених, й люди із задоволенням дружили з ним.

Стівенсон написав багато повістей, романів, віршів, оповідань, критичних статей. Кращі його твори — «Володар Баллантре», «Дім на дюнах», «Чорна стріла». Герої Стівенсона, як правило,— юнаки, що розпочинають самостійне життя і сприймають навколишній світ із подивом та радістю. Письменник підкреслює їхню наївність і душевну чистоту. Він завжди винагороджує своїх героїв за сміливість, кмітливість, благородство: вони знаходять своїх коханих, добувають скарби.

Усі твори Роберта Льюїса Стівенсона оптимістичні, сповнені людяності та щирості. У них він прагнув передати ту бадьорість і внутрішню ясність, що давали йому змогу долати слабкість та недуги.

Запитання та завдання

1. Що в біографії Роберта Стівенсона вас особливо вразило?
2. Підготуйте усну доповідь на тему: «Стівенсон як письменник і особистість». Використайте матеріали підручника і шкільної бібліотеки.
3. Хто головний герой творів Стівенсона?

4. Перечитайте епіграф до статті про Стівенсона. Які вимоги перед письменниками ставив Роберт Льюїс Стівенсон і як він сам їх виконував?

ОСТРІВ СКАРБІВ

Уривки

ЧАСТИНА ПЕРША

СТАРИЙ ПІРАТ

Розділ I

СТАРИЙ МОРСЬКИЙ ВОВК У КОРЧМІ «АДМІРАЛ БЕНБОУ»[1]

Сквайр[2] Трілоні, лікар Лайвсі та інші джентельмени попросили мене написати все, що я знаю про острів Скарбів. Їм хочеться, щоб я розповів усю історію від початку до кінця, не приховуючи нічого, крім розташування острова, та й то тільки тому, що й досі звідти не вивезли всіх скарбів. Отже, я беру перо в цей 17.. рік і повертаюся думками до тих часів, коли у мого батька була корчма «Адмірал Бенбоу» і коли засмаглий старий моряк із шрамом від шаблі на щоці оселився під нашим дахом.

Я пригадую, ніби все це було тільки вчора, як він підійшов, важко ступаючи, до дверей нашої корчми, а слідом за ним везли на тачці морську скриню. Це був високий, міцний, огрядний чоловік із темним, засмаглим обличчям. Засмальцьована косичка стирчала над коміром його брудної синьої куртки. Руки в нього були зашкарублі, порізані, з чорними поламаними нігтями, а шабельний шрам на щоці — бруднувато-білявого кольору із свинцевим відтінком. Пригадую, як він окинув поглядом бухту й тихенько свиснув, а потім раптом заспівав давню морську пісню, яку так часто наспівував і потім:

---

[1] Бенбоу — англійський адмірал, який жив наприкінці XVII ст

[2] Сквайр — поміщик.

П'ятнадцять хлопців на скрині мерця
Йо-го-го, ще й пляшечка рому!

Голос у нього був старечий, хрипкий, верескливий, немов рипучі важелі кабестана[1].

Потім він постукав у двері кінцем палиці, що скидалася на гандшпуг[2], і, коли вийшов мій батько, грубо зажадав від нього склянку рому.

Йому винесли ром, і він почав поволі його пити, як великий знавець, смакуючи кожен ковток і все ще поглядаючи на скелі й на нашу вивіску.

— Бухта нічого собі,— пробурмотів він нарешті.— Непогане місце для шинку. Багато народу, хазяїне?

Батько відповів, що, на жаль, народу тут буває дуже мало.

— То й добре! — сказав моряк.— Каюта саме для мене. Гей, ти, голубе! — гукнув він чоловікові, який віз тачку.— Під'їжджай сюди, допоможи мені втягти скриню. Я тут затримаюсь трохи,— вів він далі.— Чоловік я простий. Ром, шинка, яєчня — і більше мені нічого не треба. Хіба тільки ще ота скеля, з якої видно в морі кораблі... Як мене звати? Ну що ж, зовіть капітаном. Еге, я бачу, що вас турбує... Маєте!

І він кинув на поріг три чи чотири золоті монети.

— Коли ці скінчаться, можете прийти і сказати,— промовив він суворо і глянув на батька, як командир на підлеглого.

І справді, хоч одяг у нього був поганенький, а мова дуже груба, проте він зовсім не скидався на звичайного матроса. Швидше можна було подумати, що це штурман або шкіпер, який звик карати й бити непокірних. Чоловік із тачкою розповів нам, що незнайомець прибув з поштовим диліжансом учора вранці в «Готель короля

---

[1] Кабестан — механізм для пересування вантажу.

[2] Гандшпуг — дерев'яний або залізний важіль для піднімання і пересування важких речей на кораблі.

Георга» і розпитував, які є корчми на березі. Почувши, мабуть, добрі відгуки про нашу корчму й довідавшись, що вона розташована у відлюдному місці, капітан обрав її. Оце й усе, що ми змогли дізнатися про нашого гостя.

То був дуже мовчазний чоловік. Цілими днями він вештався біля затоки або здирався на скелі з мідною підзорною трубою. А вечорами сидів у вітальні в кутку, біля вогню, змішував ром із водою і пив цю міцну суміш. Здебільшого він нічого не відповідав, коли до нього зверталися. Тільки кине раптом лютий погляд і засопе носом, немов корабельна сирена в тумані. Ми й наші відвідувачі незабаром навчилися не турбувати його. Кожного дня, повернувшись із прогулянки, він запитував, чи не з'являлися на нашій дорозі якісь моряки. Спочатку ми гадали, що він питає про це, шукаючи собі підходящої компанії. Але незабаром помітили, що він, навпаки, старається уникати їх. Коли якийсь моряк, пробираючись прибережною дорогою до Брістоля, звертав до «Адмірала Бенбоу», наш капітан наважувався вийти в загальну кімнату, тільки поглянувши на відвідувача з-під завіски на дверях. У присутності такого гостя він завжди сидів тихенько, наче миша.

Для мене все це не було таємницею, бо я став, так би мовити, співучасником його тривог. Якось він одвів мене вбік і пообіцяв платити мені чотири срібні пенси першого числа кожного місяця, якщо я «пильнуватиму одноногого моряка» і повідомлю його, тобто капітана, відразу, як тільки цей моряк з'явиться поблизу. Коли ж надходило перше число і я звертався до нього по обіцяну винагороду, він тільки сопів і люто поглядав на мене. Але вже до кінця тижня змінював свій гнів на милість, приносив мені чотирипенсовик і повторював наказ «пильнувати одноногого моряка».

Навряд чи треба казати вам, як мучив мою уяву цей одноногий моряк. Уночі під час шторму, коли вітер хитав усі стіни нашого будинку, а прибій ревів у затоці і скелях, цей моряк ввижався мені у сні в тисячах образів, страшний, мов тисяча дияволів. Іноді я бачив його з ногою, відрізаною до коліна; іноді — відтятою по самісіньке стегно. Часто він з'являвся переді мною у вигляді жахливої потвори, що так і народилася з однією ногою, яка стирчала з середини тулуба. На цій одній нозі він ганявся за мною, перескакуючи через паркани і рівчаки. Отже, недешево діставалися мені оті щомісячні чотири пенси: я розплачувався за них страхітливими снами.

Та хоч який страшний був для мене одноногий моряк, зате самого капітана я боявся куди менше, ніж усі інші, хто його знав. Іноді ввечері він випивав рому з водою більше, ніж могла витримати його голова. Тоді він довго сидів у корчмі, співав свої дивні, дикі, жорстокі морські пісні, не звертаючи уваги ні на кого з присутніх. А бувало й так, що він замовляв випивку на всіх і примушував наших відвідувачів, що тремтіли від жаху, слухати його розповіді про морські пригоди або підспівувати йому хором. І дуже часто стіни нашого будинку тремтіли від «Йо-го-го, ще й пляшечка рому», бо всі запрошені, побоюючись за своє життя, намагалися перекричати один одного і співати якнайголосніше, щоб не навернути на себе гнів капітана. А під час таких припадків капітан був справді небезпечним гостем: він то грюкав кулаком об стіл, вимагаючи, щоб усі замовкли, то раптом спалахував буйним гнівом, коли його перебивали, запитуючи про щось; то, навпаки, шаленів од того, що ніхто не звертався до нього з запитаннями, а це означало, що товариство неуважно слухає його. Він не дозволяв нікому піти з корчми, аж поки сам не напивався до нестями й не йшов, хитаючись, спати.

Але страшнішими за нього самого були його розповіді, жахливі розповіді про шибениці, про ходіння по дошці[1], про шторми на морі, про острови Тортугас[2], про розбійницькі гнізда і розбійницькі вчинки в Іспанському морі[1].

---

[1] Ходіння по дошці — смертна кара, яку застосовували пірати. Полягала вона в тому, що засудженому зав'язували очі і змушували його ходити по перекинутій через борт дошці, поки він не падав у воду.

[2] Тортугас — невеликі острови біля Флориди.

За його власними словами, він, мабуть, прожив усе життя серед найзапекліших негідників, які будь-коли виходили в море. А лайка, що нею він пересипав свої розповіді, лякала наших простодушних сільських жителів не менше, ніж злочини, які він змальовував.

Мій батько весь час повторював, що ми будемо розорені, бо люди незабаром перестануть приходити в нашу корчму, де з них знущаються і звідки вони повертаються додому, сповнені жаху! Але я певен, що присутність капітана, навпаки, добре впливала на наші справи. Правда, відвідувачі лякалися спочатку, та через день їх знову тягло до капітана. Він вніс якесь приємне збудження у тихе, сонливе сільське життя. Підібралась навіть група юнаків, які захоплювалися капітаном і називали його «справжнім морським вовком», «наскрізь просоленим моряком» та іншими такими назвиськами.

На їхню думку, саме такі люди зробили Англію грозою морів.

Але, з другого боку, він по-справжньому руйнував нашу сім'ю. Минав тиждень за тижнем, місяць за місяцем; гроші, які він у перший день кинув на поріг нашої корчми, давно вже були витрачені, нових він не платив, і в батька не вистачало сміливості вимагати плати. Коли ж навіть батько і згадував про це, то капітан починав сопіти так голосно й люто, так гнівно поглядав на нього, що він якомога швидше тікав із кімнати. Я бачив, як після таких спроб мій бідолашний батько розпачливо заломлював руки. Я певен, що пережиті ним тривоги й страхи дуже прискорили його передчасну смерть.

За весь час, який капітан жив у нас, він ні разу не змінив свого одягу, тільки купив кілька пар панчіх у вуличного торговця. Один край його трикутного капелюха обвис; капітан так його й лишив, хоч це завдавало йому чимало неприємностей під час сильного вітру. Я добре пам'ятаю, який вигляд мала його куртка, яку він сам латав у своїй кімнаті. Латка там була на латці.

---

[1] Іспанське море — так називали раніше південно-східну частину Карибського моря.

Він ніколи не писав і не одержував ніяких листів. І ніколи ні з ким не розмовляв, крім сусідів, — та й то здебільшого тільки коли був добряче напідпитку Ніхто також ніколи не бачив, щоб він хоч раз відмикав свою скриню.

Тільки одного разу капітанові дали добру відсіч, та й то це сталося в останні дні, коли мій бідолашний батько був уже при смерті.

Якось пізно ввечері до нас приїхав лікар Лайвсі. Він оглянув пацієнта, швиденько пообідав на запрошення моєї матері і вийшов у загальну кімнату викурити люльку, поки йому приведуть коня. Кінь лишився в селі — в старому «Бенбоу» не було стайні.

До загальної кімнати провів його я і пригадую, як вразив мене контраст між стриманим, привітним та веселим лікарем у сніжно-білій перуці, із жвавими чорними очима, й сільськими гультіпаками, що відвідували нашу корчму. Особливо вражала ця різниця, коли глянути на наше опудало — незграбного, брудного, страховидного пірата, що напився і сидів, поклавши руки на стіл.

Раптом він, тобто капітан, почав свою улюблену пісню:

П'ятнадцять хлопців на скрині мерця.
Йо-го-го, ще й пляшечка рому!
Пий, і диявол тебе приведе до кінця.
Йо-го-го, ще й пляшечка рому!

Спочатку мені здавалося, що «скриня мерця» — це і є ота велика скриня, яка стоїть нагорі в кімнаті капітана.

У моїх кошмарах ця скриня часто з'являлася переді мною разом з одноногим моряком. Але потім ми всі так звикли до цієї пісні, що не звертали на неї ніякої уваги. Цього вечора вона була новиною лише для лікаря Лайвсі і, як я помітив, справила на нього не дуже приємне враження. Він сердито подивився на капітана, перш ніж відновив розмову зі старим садівником Тейлором про новий спосіб лікування ревматизму. Тим часом капітан, повеселілий од своєї власної пісні, вдарив кулаком по столу. Ми всі знали, що це означає наказ мовчати.

Всі одразу принишкли. Всі, крім лікаря Лайвсі. Той продовжував говорити, виразно й м'яко вимовляючи слова й час од часу посмоктуючи свою люльку. Капітан кинув на нього лютий погляд, знов ударив кулаком, потім глянув ще лютіше і раптом закричав із брутальною брудною лайкою:

— Тихше там, на нижній палубі!

— Чи не до мене ви звертаєтесь, сер? — спитав лікар.

Нахаба, знову вилаявшись, сказав, що звертається саме до нього.

— Тоді я маю сказати вам тільки одне, сер,— відповів лікар,— якщо ви не перестанете пиячити, то світ незабаром звільниться від одного з найбрудніших мерзотників.

Лють старого волоцюги була жахлива. Він скочив на ноги, вихопив і розкрив морський складаний ніж і, розмахуючи ним, погрожував приколоти лікаря до стіни.

Лікар навіть не ворухнувся. Він, як і перед цим, говорив до капітана через плече тим самим спокійним тоном, може тільки трохи голосніше, щоб усі в кімнаті могли чути, але абсолютно спокійно:

— Якщо ви зараз же не покладете свій ніж у кишеню, клянусь вам своєю честю, що ви будете повішені після першої ж сесії нашого виїзного суду.

Між ними почався поєдинок очима. Але капітан скоро здався. Він сховав зброю, сів на своє місце і тільки гарчав, мов побитий пес.

— А тепер, сер,— вів далі лікар,— оскільки мені стало відомо, що в моїй окрузі є такий суб'єкт, ви можете бути певні, що я стежитиму за вами вдень і

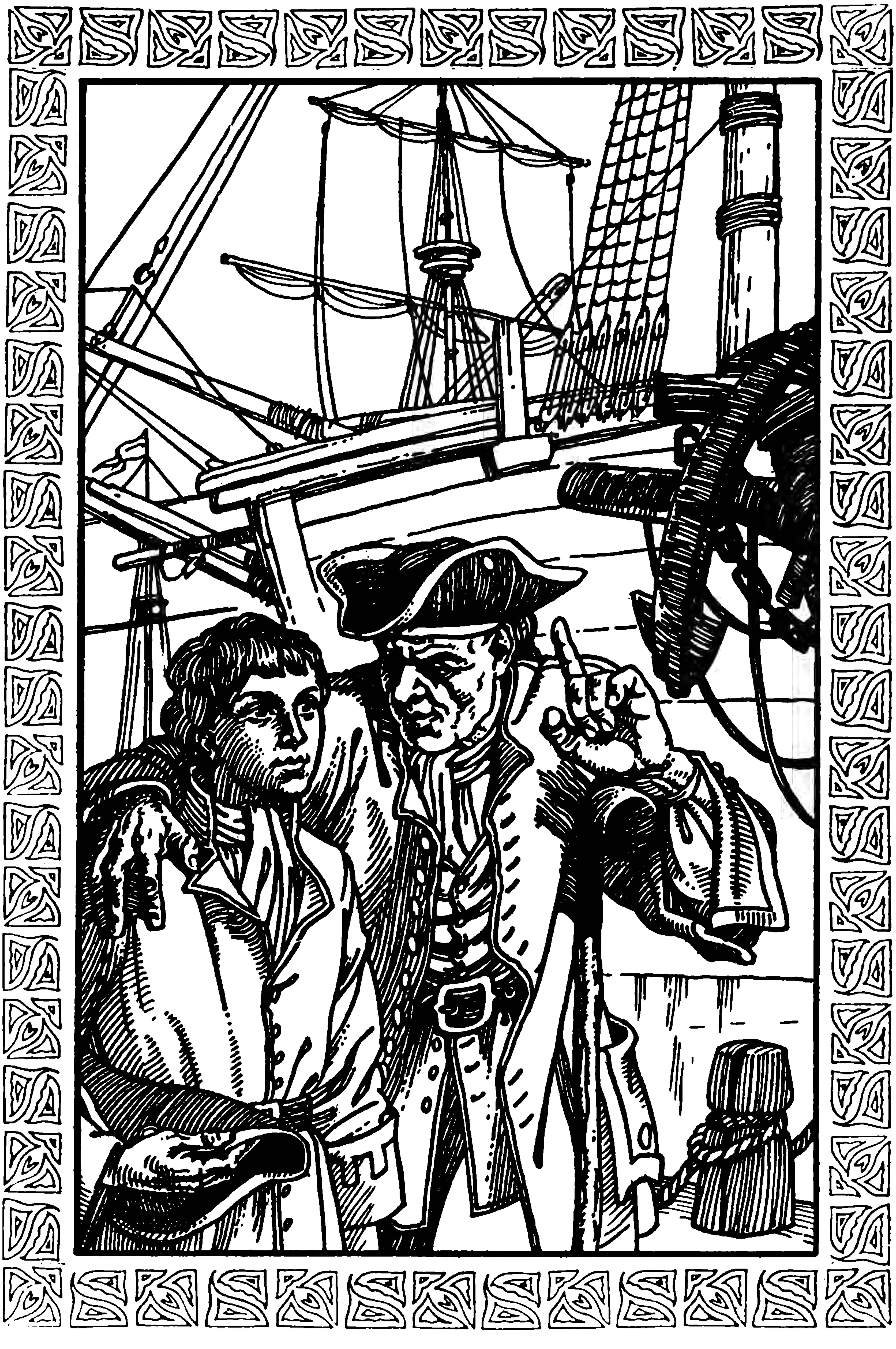

вночі. Я не тільки лікар, я місцевий суддя. І коли я почую найменшу скаргу на вас, хоч би навіть тільки за те, що ви нагрубіянили комусь... як-от зараз, я вживу рішучих заходів, щоб ви понесли належну кару. Зважте на це.

Невдовзі після цього лікареві подали коня, і він поїхав од нас. Але капітан у цей вечір був тихим та смирним, і таким він уже лишався в усі наступні вечори.

Знайомий капітана на прізвисько Чорний Пес веде з ним неприємну розмову, під час якої вступає в збройну сутичку і, поранений, втікає. Від серцевого нападу, що стався з капітаном, його рятує лікар Лайвсі. Але незабаром, одержавши записку з чорною міткою від сліпого жебрака, капітан вмирає.

Розділ IV

МАТРОСЬКА СКРИНЯ

Я, звісно, не гаючись розповів матері все, що знав і що, певно, слід було б розповісти значно раніше. Нам стало ясно, що ми опинилися в скрутному і небезпечному становищі.

Частина капітанових грошей — якщо тільки в нього були якісь гроші — безперечно, належала нам. Але важко було повірити, щоб корабельні товариші нашого капітана, а особливо два типи, яких я бачив, — Чорний Пес та сліпий жебрак,— згодилися віддати свою здобич за борги покійного. Наказ капітана сісти на коня і мчати по лікаря Лайвсі я виконати не міг: для цього б довелося залишити матір саму, без усякого захисту. Про це не могло бути й мови. Але нам здавалося, що й лишатися далі теж не можна: тривогою сповнювало нас навіть падіння вугілля на залізну решітку в огнищі і навіть цокання жвавого годинника. Скрізь нам вчувалися чиїсь кроки, ніби хтось до нас підходив.

А мертве тіло капітана на підлозі загальної кімнати й думки про те, що клятий сліпий жебрак блукає десь поблизу і щохвилини може повернутися,— все це спов нювало мене неймовірним жахом. Треба було негайно щось робити. І ми наважилися піти разом шукати допомоги в сусідньому селі. Сказано — зроблено. Навіть не одягаючись, побігли ми в темінь під холодний туман.

Села від нас не було видно, але воно було недалеко, всього за кількасот ярдів[1] від нашого дому, на другому боці сусідньої затоки. Мене дуже підбадьорювало, що йти треба було не в той бік, звідки з'явився сліпий і куди він, очевидно, повернувся. Йшли ми недовго, хоч не раз зупинялися, прислухаючись. Але довкола не чути було нічого підозрілого. Тільки глухо шуміли хвилі та каркали в лісі ворони.

Коли ми добралися до села, там по хатах уже запалили свічки. Ніколи не забуду, як я зрадів, побачивши жовте світло у дверях і вікнах. Але виявилося, що, крім цього світла, ми тут не змогли дістати ніякої іншої допомоги. Бо — ви скажете, що ці люди мали самі себе соромитися,— жодна жива душа не погоджувалася повернутися з ними до «Адмірала Бенбоу».

Чим докладніше ми розповідали про наше нещастя, тим більше старе й мале в цьому селі тислося кожне у свій куток. Ім'я капітана Флінта, для мене зовсім незнайоме, добре було відоме багатьом жителям села і сповнювало їх жахом. Деякі з них пригадали, як одного разу, працюючи в полі поблизу «Адмірала Бенбоу», вони побачили на дорозі кількох чужинців, яких прийняли за контрабандистів, і одразу ж порозбігалися по домівках, щоб міцніше позачиняти двері. Один чоловік бачив навіть невеличке суденце в затоці, що носить назву Лігва Кітта. Тому навіть сама згадка про товаришів капітана лякала їх до смерті. Коротше кажучи, знайшлося кілька сміливців, які згоджувалися їхати по лікаря Лайвсі (їхати до нього треба було в іншому напрямку), але жоден не хотів допомогти нам оборонити корчму.

Кажуть, що боягузливість заразлива. Але сперечання і сварка, навпаки, можуть породити велику сміливість.

---

[1] Ярд — англійська міра довжини, приблизно 91 см.

Отже, вислухавши всі розмови селян, моя мати раптом виголосила їм цілу промову. Вона заявила, що не хоче втрачати грошей, які належать її осиротілому синові.

— Якщо ви всі боїтеся,— сказала вона,— то Джім і я не з таких. Ми підемо назад тією самою дорогою. Сором вам, таким здоровенним чолов'ягам із курячими серцями! Ми відкриємо ту скриню, хоч би це коштувало нам життя... Буду дуже вдячна, якщо ви дозволите взяти вашу сумку, місіс Кросслі: ми принесемо в ній наші законні гроші.

Я, звичайно, заявив, що піду разом з матір'ю, і звичайно, всі закричали, що ми божевільні. Але навіть і тоді жоден із чоловіків не наважився нас супроводити. Все, що вони зробили, це дали мені заряджений пістолет на випадок нападу та обіцяли, що триматимуть напоготові осідланих коней, щоб ми могли втекти, якщо розбійники нас переслідуватимуть. А один юнак поїхав верхи до лікаря по збройну допомогу.

Шалено калатало моє серце, коли ми вночі удвох вирушили в цю небезпечну путь. Повний місяць уже піднімався в небі і червонуватим світлом проглядав крізь туман. Це змусило нас ще більше поспішати, бо ясно було, що поки ми повернемось, буде вже видно, як удень, і мерзотники можуть побачити нас. Нечутно й швидко пробиралися ми під парканами, але нічого не помітили, що могло б посилити наш страх. Нарешті, на превелику нашу радість, двері «Адмірала Бенбоу» зачинилися за нами. Відразу ж я засунув засув. Хвилину ми постояли в темряві, віддихуючись, самітні в цьому будинку, де лежало тіло мертвого капітана. Потім моя мати взяла свічку в буфеті, і, тримаючись за руки, ми рушили до загальної кімнати. Капітан лежав, як ми його й залишили, на спині, з розплющеними очима, відкинувши одну руку.

— Опусти штори, Джім,— прошепотіла мати.— Вони можуть підкрастись і підглядати... А тепер,— вела вона далі, коли я опустив штори,— нам треба знайти ключ від скрині... Та от хто ж тільки наважиться доторкнутись до покійника...

І вона навіть схлипнула при цих словах.

Я одразу став навколішки. На підлозі біля руки капітана лежав маленький кружок паперу, вимазаний з одного боку чимсь чорним. Я не сумнівався, що то й була чорна мітка. Взявши в руки папірець, я побачив, що на другому його боці написано дуже гарним, виразним почерком таке коротке послання: *«Маєш час до десятої години вечора»*.

— Вони прийдуть о десятій, мамо,— сказав я.

І відразу ж почав бити наш старий годинник. Ми страшенно злякалися цих раптових звуків, але, на наше щастя, пробило тільки шість.

— Ну, Джім,— сказала мати,— шукай ключ.

Я обшукав кишені капітана одну по одній. Кілька дрібних монет, наперсток, нитки, велика голка, брусок пресованого тютюну, надкушений з одного краю, ніж із кривим держаком, кишеньковий компас, кресало — оце й усе, що там було.

Я почав уже впадати в розпач...

— Може, він на шиї? — сказала мати.

Переборюючи огиду, я розірвав комір капітанової сорочки. І справді, на просмоленій шворці, яку я одразу ж перерізав знайденим ножем, висів ключ.

Ми зраділи й побігли нагору, до маленької кімнати, де жив капітан і де від самого дня його приїзду стояла скриня. Зовні вона була звичайною матроською скринею. На кришці було випалено літеру «Б», а кути стерті й побиті так, наче ця скриня відслужила довгу і тяжку службу.

— Дай мені ключ,— сказала мати.

Замок був дуже тугий, але вона відімкнула його і відкинула кришку в одну мить.

Міцний запах тютюну й дьогтю війнув на нас. Насамперед ми побачили новий, старанно вичищений і акуратно складений костюм. Мати сказала, що цей костюм, мабуть, ще ніхто ніколи не надівав. Під костюмом лежала всяка всячина: квадрант[1], бляшаний кухоль, кілька плиток тютюну, дві пари чудових пістолетів, злиток чистого срібла, старовинний іспанський годинник, кілька дрібничок, не дуже цінних, але переважно закордонного виробництва, два оправлені міддю компаси і п'ять чи шість химерних вест-індійських раковин. Частенько після того я розмірковував, що змушувало капітана тягати з собою ці раковини крізь мандрівне, злочинне й тривожне життя.

Але, крім срібла та дрібничок, ми не знайшли нічого цінного. А нам потрібні були гроші, тільки гроші. На самому споді лежав старий морський плащ, білий від морської солі. Мати нетерпляче відкинула його, і ми побачили інші речі, що лежали в скрині: загорнутий у клейонку згорток, де, очевидно, лежали папери, і полотняний мішечок, в якому, судячи з того, як він дзвенів, було золото.

— Я доведу цим негідникам, що я чесна жінка,— сказала моя мати.— Я візьму все, що мені належить, але ні фартинга[2] більше. Тримай сумку місіс Кросслі!

І вона почала відраховувати гроші з капітанового запасу, перекладаючи їх із моряцького мішка в сумку. То була довга й важка справа, бо тут були зібрані й перемішані монети найрізноманітніших країн і карбування: і дублони[3], і луїдори[4], і гінеї, і піастри[5], і ще якісь невідомі мені. Гіней було найменше, а мати вміла лічити тільки гінеї.

Коли ми майже наполовину закінчили наші рахунки, я раптом схопив матір за руку, бо почув у тихому морозяному повітрі звук, що від нього в мене кров у жилах захолонула. Стукіт палиці по замерзлій дорозі. Звук цей дедалі наближався. Ми затамували подих.

---

[1] Квадрант — старовинний астрономічний кутомірний прилад для вимірювання висот небесних світил над горизонтом та відстаней між ними.

[2] Фартинг — англійська монета.

[3] Дублон — старовинна іспанська золота монета.

[4] Луїдор — французька золота монета, на якій було вибито портрет якого-небудь із королів Людовиків.

[5] Піастр — іспанська срібна монета.

Потім пролунав різкий удар палицею в двері корчми. Хтось почав повертати дверну ручку, засув заскрипів: негідник намагався увійти. А потім запанувала тиша і всередині дому, і ззовні. Нарешті ми знову почули постукування палиці. Не можна й змалювати нашу радість, коли цей стукіт почав поволі віддалятись і нарешті зовсім завмер.

— Мамо,— прошепотів я,— берімо все й тікаймо.

Я був певен, що зачинені двері здалися сліпому підозрілими, і він пішов, щоб накликати на наші голови все осине гніздо.

І як я радів, що здогадався засунути засув! Цього ніколи не зрозуміє той, хто не бачив того страшного сліпого.

Але мати, хоч і злякалася, не згоджувалася взяти анітрохи більше, ніж їй був винен капітан. Однак вона рішуче відмовлялася задовольнитися й меншим. Вона повторювала, що ще й семи годин немає і що в нас багато часу. Вона знає свої права і не поступиться. Поки я сперечався з нею, з-за горба пролунав короткий приглушений свист.

Цього було досить, навіть більше ніж досить для нас обох.

— Я візьму те, що встигла відрахувати,— сказала вона, підводячись.

— А я захоплю ще й це, щоб зрівняти рахунок,— додав я, хапаючи клейончатий згорток.

Через хвилину ми вже помацки спускалися по сходах, залишивши свічку біля порожньої скрині. А ще за хвилину ми розчинили двері й прожогом кинулися тікати. Не можна було гаяти й хвилини. Туман швидко розвіювався. Місяць уже ясно світив над землею. І тільки на самісінькому дні ярка та навколо корчми звисала тонка завіса туману, ніби для того, щоб ми могли сховатися в ньому на початку нашої втечі. Але вже напівдорозі до села ми неодмінно мали потрапити в смугу місячного світла.

Та це ще було не все. Ми раптом почули поквапливі кроки кількох людей, що підходили до корчми.

Ми озирнулись і побачили рухливий вогник. Отже, один із невідомих ніс ліхтар.

— Любий мій,— раптом прошепотіла мати,— бери гроші й тікай. Я відчуваю, що зараз знепритомнію...

Я думав, що прийшов кінець нам обом. Як я проклинав лякливість наших сусідів! Як я дорікав бідолашній матері за її чесність та жадібність, за її колишню відчайдушну рішучість і теперішню слабість!

На щастя, ми були саме біля містка. Я допоміг матері зійти вниз, до струмка. Там вона раптом важко зітхнула і впала мені на руки. Не знаю, звідки я знайшов сили, але мені пощастило підтягти її під місток. Боюсь, що зробив це я не дуже ніжно. Далі я тягти її не міг, бо місток був занадто низький і під ним можна було тільки повзти. Отже, тут нам довелося зупинитись. Мати лежала майже вся на виду. Все це було за кілька кроків од корчми.

Джім з острахом спостерігав наближення ворогів, серед яких він помічає сліпого П'ю. Вони вриваються в корчму, шукають папери Флінта і, не знайшовши, відступають. Під копитами коня гине сліпий П'ю, але за піратом ніхто не жалкує.

Джім передає папери лікарю Лайвсі і містеру Джону Трілоні; вони знаходять серед них карту Острова Скарбів і вирішують збиратися в дорогу.

ЧАСТИНА ДРУГА

КОРАБЕЛЬНИЙ КУХАР

Розділ VII

Я ЇДУ ДО БРІСТОЛЯ

Значно більше часу минуло, ніж гадав сквайр, поки ми були готові вийти в море. Не здійснилися й інші наші плани, навіть намір лікаря Лайвсі бути зі мною: лікареві довелося поїхати до Лондона, знайти собі заступника на час своєї відсутності. Сквайр гарячково працював у Брістолі. А я жив у його садибі під охороною старого єгеря Редрета, майже як в'язень, весь сповнений мрій про море, про дивні острови й пригоди. Багато годин просидів я над картою і вивчив її напам'ять. Сидячи біля вогню в кімнаті домоуправителя, я в мріях своїх підпливав до острова з різних боків. Досліджував кожен вершок його поверхні, у тисячний раз видирався на гору, що її пірати назвали Підзорною Трубою, і з вершини її милувався чудовими й мінливими краєвидами. Іноді в моїй уяві острів аж кишів дикунами, і ми змушені були від них захищатись. Іноді його заселяли небезпечні хижі звірі, які ганялися за нами. Але вся моя фантазія не могла уявити тих дивних і трагічних подій, що сталися з нами там насправді.

Так минали тижні, аж поки одного чудового дня прийшов лист, адресований лікареві Лайвсі з такою припискою:

«Якщо лікар відсутній, лист мають відкрити Том Редрет або молодий Гокінс».

Підкоряючись цьому наказові, ми прочитали (або, точніше, я прочитав, бо єгер так-сяк міг читати тільки друковане) такі важливі новини:

«Готель «Старий якір», Брістоль
1 березня 17... року.

Дорогий Лайвсі!

Не знаючи, чи ви зараз у моїй садибі, чи ще в Лондоні, я пишу одночасно на обидві адреси.

Судно куплено й споряджено. Воно стоїть на якорі, готове до відплиття. Ви ніколи і не мріяли про кращу шхуну – дитина може нею керувати. Місткість — двісті тонн. Назва — «Іспаньйола».

Я дістав її з допомогою мого давнього приятеля Блендлі, який виявився чудовим ділком. Цей прекрасний чоловік працював для мене буквально мов каторжний. Та що казати, кожен у Брістолі хотів допомогти мені, варто було тільки натякнути про мету нашого плавання, тобто про наші скарби...»

— Редрет,— сказав я, перериваючи читання,— лікареві Лайвсі це не сподобається. Сквайр таки роздзвонив про все.

— А хто важливіший, сквайр чи твій лікар? — пробурмотів єгер.— Чому б це йому мовчати? Щоб догодити лікареві Лайвсі, чи що?

Я не став з ним сперечатися і читав далі:

«Блендлі сам відшукав «Іспаньйолу» і, завдяки своїй спритності, купив її за сміховинно малу ціну. Правда. є в Брістолі людці, які дуже не люблять Блендлі. Вони навіть базікають, ніби цей чесний чоловік все робить тільки за гроші, ніби «Іспаньйола» належала йому і він продав йому втридорога,— безсоромний наклеп! Ніхто з них не наважується, проте, заперечувати добру якість судна.

Отже, досі не було ніяких затримок. Щоправда, робітники спочатку працювали з холодком, але потім справа пішла краще. Багато довелося клопотатись, щоб підібрати команду.

Я вирішив найняти чоловік двадцять — на випадок нападу тубільців, піратів або клятих французів. Я вже просто із сил вибився, а знайшов тільки півдюжини людей, поки щасливий випадок послав саме ту людину, яка мені була потрібна.

Я стояв на набережній, коли зовсім випадково розбалакався з ним. Виявилося, що він старий моряк, тримає корчму, знає всіх моряків у Брістолі. Розладнав здоров'я на березі й хоче найнятися хоч би кухарем на яке-небудь судно, щоб знову піти в море. Того ранку, за його словами, він прийшов у порт тільки для того, щоб дихнути солоним морським повітрям.

Це мене дуже зворушило (Вас це теж неодмінно б зворушило). З жалю я запропонував йому місце корабельного кухаря. Звуть його Довгим Джоном Сільвером. У нього немає однієї ноги. Але це, на мою думку, тільки добре рекомендує його, бо ногу свою він утратив, служачи батьківщині під начальством безсмертного Гока[1]*. Він*

---

[1] **Едвар Гок** – англійський адмірал, який жив у середині XVIII ст

не одержує пенсії, Лайвсі. Подумайте тільки, в який поганий вік ми живемо!

Так от, сер, я гадав, що знайшов тільки кухаря, а виявилось, що відкрив цілий екіпаж.

Сільвер і я, ми за кілька днів підібрали команду справжніх, випробуваних, просолених моряків — не дуже, мабуть, привабливих на вигляд, але, судячи з їхніх облич, відчайдушних смільчаків. Заявляю, що з таким екіпажем ми можемо піти в бій хоч проти фрегата.

Довгий Джон навіть порадив мені позбутися двох із шести чи семи чоловік, що я їх найняв раніше. Він за якусь хвилину беззаперечно довів мені, що вони прісноводні швабри, з якими не можна зв'язуватись, коли йдеш у небезпечне плавання.

Почуваю себе чудово; їм, наче бик, сплю, мов колода. І все-таки нетерпляче жду тієї миті, коли заполощуться наші паруси. Гей, швидше б у море! До дідька скарби! Море, а не скарби, паморочить мені голову! Отже, Лайвсі, мчіть сюди на поштових. Не втрачайте ні години, якщо Ви поважаєте мене.

Відпустіть молодого Гокінса під охороною Редрета попрощатися з матір'ю, а потім нехай обидва повним ходом поспішають до Брістоля.

Джон Трілоні

Post scriptum[1]. Забув вам сказати, що Блендлі, котрий обіцяв надіслати нам на допомогу ще одне судно, якщо ми не повернемось до кінця серпня, знайшов нам чудового капітана. Цей капітан — чудова людина, але, на жаль, страшенно упертий. Довгий Джон Сільвер викопав нам дуже тямущого штурмана, на ім'я Ерроу. А я, Лайвсі, вже маю на оці боцмана, який грає на ріжку. Отже, на борту нашої доброї «Іспаньйоли» все буде як на військовому кораблі.

Забув написати вам, що Сільвер — людина, яка має свої кошти. Я знаю, що в нього є поточний рахунок у банку. Хазяйнувати в корчмі він залишає дружину.

---

[1] Post scriptum *(лат.)* – додаток до листа після підпису

Вона не належить до білої раси, і в таких запеклих холостяків, як ми з вами, мимоволі майне думка, що не тільки турботи про власне здоров'я, а також і жінка женуть його знову в море.

Дж. Т

P. P S. Гокінс може побути одну ніч у своєї матері.

Дж. Т.»

Можете уявити, як схвилював мене цей лист. Я страшенно був радий. І якщо я будь-коли зневажав когось, то це був старий Том Редрет, який тільки буркотів і скаржився. Кожен із молодших єгерів радо погодився б їхати замість нього. Але не така була воля сквайра, а воля сквайра — закон для його слуг. Ніхто, крім старого Редрета, не наважився б навіть і буркнути.

Наступного ранку ми з ним пішки вирушили до «Адмірала Бенбоу», і там я побачив свою матір у доброму здоров'ї і хорошому настрої. Зі смертю капітана закінчилися всі неприємності, що їх він нам завдав. Сквайр на власні кошти наказав полагодити все поламане в корчмі, наново пофарбувати стіни й вивіску, ще й додав деякі меблі. За прилавком тепер стояло чудове крісло для матері. Він знайшов їй також хлопчика на допомогу на час моєї відсутності.

Тільки побачивши цього хлопчика, я вперше зрозумів, на що я йду. До цієї хвилини я думав тільки про пригоди, які на мене чекають, але зовсім забув про дім, який кидаю. І тепер, побачивши цього незграбного чужого хлопчика, що мав лишитися тут, на моєму місці, біля моєї матері, я вперше заплакав. Боюсь, що я безсовісно мучив його. Робота для нього була зовсім нова, і я мав сотні приводів позловтішатися з нього, коли він помилявся. Я не пропустив жодного з цих приводів.

Ніч минула, і наступного дня, пообідавши, ми з Редретом знову вийшли на дорогу. Я попрощався з матір'ю, з бухтою, біля якої народився, з милим старим «Адміралом Бенбоу» Хоча, пофарбований, він уже не здавався мені таким дорогим. Одна з моїх останніх думок була про капітана, який часто блукав по цьому березі в своєму трикутному капелюсі, про його шрам на щоці, про стару мідну підзорну трубу. Та от ми звернули за ріг, і мій дім зник.

Уже смеркало, коли ми сіли в поштовий диліжанс біля «Готелю короля Георга». Мене затиснули між Редретом і якимсь огрядним старим джентльменом. Незважаючи на тряску й холодне нічне повітря, я дуже скоро закуняв, а потім заснув як убитий і проспав усі станції. Мене розбудив удар у спину. Я розплющив очі й побачив, що диліжанс зупинився перед великим будинком на міській вулиці і що вже давно розвиднілося.

— Де ми? — спитав я.

— У Брістолі,— відповів Том.— Виходьте.

Містер Трілоні оселився в готелі біля самих доків, щоб наглядати за роботами на шхуні. Туди нам і треба було йти. Шлях, на мою велику радість, пролягав уздовж набережної повз кораблі усіх видів, оснасток і національностей. На одному судні працювали й співали, на другому матроси висіли в повітрі просто над моєю головою в снастях, що здавалися тонкими, наче павутиння. Хоч я й прожив на березі моря все своє життя, але зараз мені здавалося, що я бачу його вперше. Новим був для мене запах дьогтю й солі. Я бачив найдивовижніші фігури на носах кораблів, що побували далеко за океаном. Бачив я багато старих моряків із кільцями у вухах і закрученими бакенбардами, з просмоленими косицями. Бачив я, як погойдувалися вони, йдучи своєю незграбною моряцькою ходою.

І сам я теж вирушаю в море! В море на шхуні з боцманом, що грає на ріжку, з моряками, що носять косички і співають своїх пісень! Вирушаю в море, до таємничого острова, шукати закопані в землю скарби!

Коли я все ще був заглиблений у ці чудові мрії, ми раптом опинилися перед великим готелем і зустріли сквайра Трілоні. Він був одягнений, як морський офіцер, в добротну синю форму. Всміхаючись, ішов він нам назустріч, щосили наслідуючи моряцьку ходу.

— Ось і ви! — вигукнув він.— А доктор ще вчора приїхав з Лондона. Браво! Тепер вся корабельна команда в зборі.

— О сер! — скрикнув я.— Коли ми відпливаємо?

— Відпливаємо? — перепитав він.— Завтра!

Джім із дорученням від Лайвсі йде до корчми Джона Сільвера. Тут він сполохує Чорного Пса. Збуджений Джім вимагає затримати розбійника. Сільвер робить розгніваний вигляд, пробує догнати втікача, але безрезультатно. Користуючись симпатією і повагою Трілоні. Сільвер набирає команду, яка не до вподоби капітанові Смоллетту.

Під час подорожі Джім випадково потрапляє до бочки з-під яблук і стає свідком таємної розмови.

Розділ XI

ЩО Я ПОЧУВ. СИДЯЧИ В БОЧЦІ З-ПІД ЯБЛУК

— Ні, не я,— сказав Сільвер.— Флінт був капітаном. А я був квартирмейстером, через свою дерев'яну ногу. Ногу я втратив у тому самому ділі, коли старий П'ю втратив свої ілюмінатори. Мені ампутував ногу вчений хірург із коледжу, напханий латиною та всякою мудрістю. Але і його потім повісили в Корсо-Каслі, як собаку, сохнути на сонці разом з іншими... Так! То були люди Робертса, і все сталося через те, що вони міняли назви своїх кораблів. Сьогодні — «Королівське щастя», а завтра щось інше. А по-моєму, як судно охрестили, так його завжди й треба називати. Ми не міняли назви «Кассандри», і вона щасливо довезла нас усіх додому з Малабару після того, як Інгленд пограбував віце-короля Індії. Те саме можна сказати й про старий корабель Флінта. про «Моржа», який був насичений кров'ю і навантажений золотом так, що, здавалося, от-от піде на дно.

— Ех,— почув я захоплений вигук одного з наймолодших наших матросів.— Ну й молодець був цей Флінт!

— Девіс, кажуть, був не гірший,— відповів Сільвер.— Та я ніколи з ним не плавав. Плавав спочатку з Інглендом, потім з Флінтом. Оце й уся моя служба. А тепер вийшов у море сам. У Інгленда я заробив дев'ятсот фунтів стерлінгів, а у Флінта — дві тисячі. Це непогано для звичайного матроса. І всі грошенята лежать у банку, ще й дають неабиякий процент... Де тепер люди Інгленда? Не знаю. А Флінтові? Ну, більшість із них тут, на кораблі. Вони радіють, що влаштувались. Адже деякі з них навіть жебрачили перед цим. Старий П'ю, втративши зір, марнував за рік тисячу двісті фунтів, наче лорд із парламенту. А де він тепер? Помер, гниє десь у землі. Але останні два роки він пухнув з голоду! Він жебрачив, крав, перерізав горлянки і все-таки не міг прохарчуватися як слід!

— От і будь піратом після цього,— кинув молодий матрос.

— Так, піратом, а не дурнем! — вигукнув Сільвер.— Дурнів нічого до добра не доводить! Та не про тебе зараз мова: ти хоч і молодий, але метикуватий. Я це побачив, тільки-но глянув на тебе. І я розмовлятиму з тобою, як з мужчиною.

Можете уявити собі, як я обурився, почувши, що цей запеклий негідник улещує іншого тими самими словами, що й мене!

Коли б я тільки міг, я, мабуть, убив би його тоді...

Тим часом Сільвер вів далі, не підозрюючи, що його підслуховують.

— Отак завжди з джентльменами долі. Життя їхнє нелегке, весь час ризикують вони повиснути на мотузку зате їдять і п'ють, мов бойові півні. А коли ризик кінчиться — ого, в кишенях їхніх видзвонюють тоді не мідяки, а золоті монети! Щоправда, більшість грошей іде на горілку і гуляння. І знову в самих сорочках виходять вони в море. Але я роблю не так. Я вкладаю всі свої гроші частинами в різні банки, щоб ні в кого підозри не було. Мені вже п'ятдесят років, не забувай. Як повернуся з цього рейсу, то почну жити солідним джентльменом. Ніколи не відмовляв собі ні в чому. Спав м'яко, їв солодко! Тільки в морі доводилось іноді скрутно. А з чого я почав? Був простим матросом, як і ти.

— Це так,— зазначив його співбесідник,— але ж тепер усі ваші заощаджені гроші пропадуть. Як ви насмілитесь з'явитися в Брістолі після цього плавання?

— А де, по-твоєму, лежать мої гроші? — насмішкувато перепитав Сільвер.

— У Брістолі, в банках та інших місцях,— відповів матрос.

— Лежали там,— сказав кухар.— Лежали там, коли ми знімалися з якоря. Але моя стара уже їх усі витягла звідти. І «Підзорну Трубу» продала разом з усім начинням. А стара поїхала, щоб чекати на мене в умовленому місці. Я сказав би тобі де саме, бо тобі я цілком довіряю, та боюсь, інші образяться, що я не сказав їм.

— А своїй старій ви цілком довіряєте?

— Джентльмени долі, звичайно, не дуже довіряють один одному. І вони мають слушність. Але мене обдурити не дуже легко. Той, хто спробує підставити мені ніжку, недовго житиме на одному світі зі старим Джоном. Одні боялися П'ю, інші боялися Флінта. Але мене боявся сам Флінт! Боявся мене і пишався мною... Одчайдушна команда була у Флінта. Сам диявол не наважився б піти з нею у відкрите море. Ти знаєш мене, я не хвалько, і ти сам бачив, як легко я з усіма товаришую. Але коли я був квартирмейстером, старі пірати Флінта слухались мене, мов ягнята. Ого-го, який порядочок був на кораблі старого Джона!

— Ну, от що я вам скажу,— відповів матрос.— Спочатку мені ваша справа аж ніяк не подобалась — до цієї розмови, Джон. Але тепер — вдаримо по руках, я згоден.

— Ти хоробрий хлопець, та й з головою,— відповів Сільвер, так міцно потискуючи руку матросові, що навіть бочка загойдалася.— З тебе буде такий добрий джентльмен долі, якого ще не бачили мої очі.

Отут я почав розуміти зміст цих слів. «Джентльменами долі» вони називали просто піратів. а розмова, що я її підслухав, була останнім актом спокушання чесного матроса. можливо. останнього в команді. Незабаром мені довелося переконатися в цьому Сільвер тихенько свиснув. і до бочки підсів ще хтось.

— Дік згоджується,— сказав Сільвер.

— О. я знав, що Дік згодиться,— почув я голос другого боцмана, Ізраеля Гендса.— Він не дурень, наш Дік.

Гендс пожував тютюн, сплюнув і вів далі:

— Послухай, Барбек'ю. я хочу знати одне: скільки ще часу мусимо ми стояти на місці й чекати погожого вітру? Клянуся громом, мені до смерті набрид капітан Смоллетт! Досить йому командувати! Я хочу жити в капітанській каюті, хочу їсти їхні маринади, пити їхні вина!

— Ізраель,— сказав Сільвер,— ти завжди був слабкий на голову. Але слухати ти можеш,— принаймні вуха у тебе для цього досить довгі. Так ось що я тобі скажу: ти спатимеш у кубрику, ти працюватимеш щосили, ти будеш слухняний і покірливий, поки я подам сигнал. Покладись у всьому на мене.

— Та я ж і не відмовляюся,— пробурмотів боцман.— Я тільки запитую — коли? Тільки це.

— Коли? Хай йому чорт! — закричав Сільвер.— Ну, аразд, якщо хочеш знати, я тобі скажу. Як можна ізніше, ось коли! Ми маємо першокласного моряка апітана Смоллетта, що веде корабель для нас. Маємо квайра і лікаря з картою, а де ця карта, я не знаю. й ти теж не знаєш. Так от, нехай сквайр і лікар найдуть скарби і допоможуть нам навантажити їх на орабель. А тоді побачимо. Коли б я був певен в такому ландському кодлі, як усі ви, я дозволив би капітанові оллетту довезти нас до половини зворотного шляху, а оді б тільки почав діяти.

— Я гадаю, що ми й самі непогані моряки,— устряв Д .

— Непогані матроси, ти хочеш сказати,— гримнув на нього Сільвер.— Ми можемо тримати курс. Але хто зможе його правильно прокласти? Ви перші, джентльмени, наплутаєте! Коли б це від мене залежало, то я дозволив би капітанові Смоллетту довести нас назад хоча б до пасатів. Тоді нам уже нічого було б боятися неправильних розрахунків і видавати прісну воду по чайній ложечці на день. Але я ж знаю, що ви за людці. Тому я покінчу з ними на острові, тільки-но вони перетягнуть скарби сюди, на корабель. А дуже шкода. Та ваше щастя в тому, щоб скоріше допастися до випивки. Правду кажучи, у мене серце болить, коли я думаю, що повертатись доведеться з такими людцями, як ви.

— Легше, легше, Джон! — крикнув Ізраель. – Хто ж тобі заперечує?

— Та хіба я мало бачив великих кораблів, що загинули даремно? Хіба мало отаких молодців повісили сушитися на сонечку? — вигукнув Сільвер.— І все тільки через те, що занадто поспішали, поспішали, поспішали. Чуєте ви мене? Я бував у бувальцях на морі і дечому навчився. Коли б ви тільки вміли тримати вірний курс, ви б усі давно вже їздили в каретах. Але куди вам! Знаю я вас! Завтра ж насмокчетесь рому — і на шибеницю!

— Всі знають, в тебе язик підвішений, мов у попа, Джон. Але були ж і інші, які не гірш за тебе вміли командувати й керувати,— сказав Ізраель.— Проте вони не задирали так носа, самі любили порозважатись, але й іншим не заважали.

— Гаразд,— відповів Сільвер.— А де вони тепер? Таким був П'ю — і помер жебраком. Флінт теж був такий — він помер від рому в Саванні. Та що там казати, ладна була команда, тільки де вона тепер, от в чім річ!

— А все-таки,— спитав Дік,— що ми з ними зробимо, коли вони будуть у наших руках?

— Оцей чоловік мені до душі! — захоплено вигукнув кухар.— Це зветься говорити діло. То що ж, по-твоєму, слід з ними зробити? Висадити їх на безлюдний острів?

Так робив Інгленд. Чи перерізати їх, наче свиней? Так робили Флінт і Біллі Бонс.

— У Біллі була така манера,— сказав Ізраель.— «Мертві не кусаються»,— любив говорити він. Ну, тепер він сам мертвий, на собі може перевірити свої слова. Так, Біллі вмів добре робити ці справи. Безжалісна була в нього рука.

— Правильно,— погодився Сільвер,— безжалісна й нещадна. Але я, прошу мати на увазі,— чоловік м'який, справжній джентльмен. Та тепер справа серйозна. Обов'язок є обов'язок, братки. Я голосую за смерть. Не хочу я, щоб до мене, коли я сидітиму в парламенті і їздитиму в кареті, вдерся б непроханим гостем, мов біс до ченця, один із тих морських суддів. Треба тільки вміти чекати і діяти, коли наспіє час.

— Джон,— вигукнув боцман,— ти таки молодець!

— Скажеш це, Ізраель, коли побачиш мене в ділі,— відповів Сільвер.— Я вимагаю тільки одного: уступити мені Трілоні. Я хочу скрутити власними руками його баранячу голову!.. Дік,— звернувся він раптом до молодого матроса,— будь другом, стрибни в бочку й візьми звідти яблуко — у мене начебто пересохло в горлянці.

Можете собі уявити, як я перелякався! Я хотів було вискочити з бочки й тікати, поки не пізно. Але не міг — так сильно калатало в мене серце й тремтіли ноги. Дік уже підвівся, але його зупинив голос Гендса:

— Стривай. Якого дідька смоктати цю тухлятину, Джон? Дозволь нам краще збігати по ром.

— Дік,— сказав Сільвер,— я тобі довіряю. Але май на увазі, я зробив позначку на бочці. Ось тобі ключ. Налий один глечик і принеси сюди.

Хоч який я був наляканий, а все-таки мимоволі згадав Ерроу і зрозумів, звідки він діставав ром, що вбив його.

Тільки-но Дік пішов, Ізраель почав щось тихо говорити на вухо Сільверові. Я зміг розібрати лише кілька уривчастих слів, але і цього було досить, бо я виразно розібрав фразу: «Ніхто більше не погоджується».

Отже, серед команди лишалися ще вірні нам люди!

Джім розповідає товаришам про підслухану розмову. Шестеро дорослих членів команди готуються виступити проти дев'ятнадцяти заколотників, якими керує Сільвер.

Команда висаджується на березі острова Скелета. Джім ховається в хащі і стає свідком жорстокого вбивства, яке вчинив Довгий Джон над матросом Томом.

Випадково Джім зустрічається з островитянином Беном Ганном, який розповідає про причину свого трирічного перебування на острові і пропонує свою допомогу.

ЧАСТИНА ЧЕТВЕРТА

ЧАСТОКІЛ

Капітан Смоллетт із товаришами перевозять на берег і переховують у знайденому за картою частоколі порох, зброю і харчі. Вони готуються дати відсіч розбійникам. Джім активно допомагає. Пірати обстрілюють частокіл із гармати.

Сільвер вступає в переговори з капітаном Смоллеттом і вимагає віддати йому карту Флінта. Капітан відмовляється. Розгніваний Сільвер погрожує швидкою розправою.

Розділ XXI

АТАКА

Тільки-но Сільвер зник, капітан, який весь час не зводив з нього очей, обернувся до будинку й побачив, що на своєму посту стоїть тільки Грей. Тоді ми вперше побачили, як капітан гнівається.

— На місця! — заревів він.

Ми прожогом кинулися на свої пости.

— Грей,— сказав він,— я запишу твоє ім'я в корабельний журнал. Ти виконував свій обов'язок, як і личить справжньому морякові. Містер Трілоні, ви мене здивували, сер. Докторе, адже ви носили військовий мундир! Якщо так ви служили й біля Фонтенуа, сер, то краще вам було б лежати дома в ліжку.

Вахта лікаря вся повернулася до бійниць. Решта заходилися заряджати запасні мушкети. Всі ми почервоніли й почували себе мов побиті.

Деякий час капітан спостерігав усе це мовчки. Потім заговорив знову.

— Друзі,— сказав він.— я, так би мовити, випалив по Сільверу з усіх гармат. Я навмисне допік його до живого. Не мине й години, сказав він, як нас атакують. Числом нас менше, про це ви знаєте, зате ми сидимо в укріпленні. І хвилину тому я міг би навіть сказати, що у нас є дисципліна. Я не маю найменших сумнівів, що ми їх переможемо, якщо ви захочете цього.

Потім він обійшов усіх нас і визнав, що тепер усе гаразд.

У двох коротких стінах блокгауза — в північній і західній — було тільки по дві бійниці. У південній, де був ґанок, теж дві. А в північній — п'ять. На сімох ми мали двадцять мушкетів. Дрова ми склали в чотири штабелі, які назвали столами,— по одному біля кожної стіни,— і на кожен із цих столів поклали бойові припаси, по чотири заряджені мушкети, щоб вони були напохваті. Посередині лежали кортики.

— Загасіть вогонь,— наказав капітан.— Вже потеплішало, а дим тільки їсть очі.

Містер Трілоні виніс на подвір'я залізну решітку й розкидав жар по піску.

— Гокінс ще не снідав... Гокінс, візьми свій сніданок і поїж на посту,— вів далі капітан Смоллетт.— Жвавіше, хлопче. Час не жде. Гентер, налий усім по чарці горілки.

Поки ми виконували ці накази, капітан швидко обміркував план оборони.

— Докторе, ви станете біля дверей,— мовив він.— Пильнуйте, але не висувайтеся. Стійте всередині й стріляйте через ґанок... Гентер, ви візьмете східну стіну. Джойс, друже мій, беріть західну. Містер Трілоні, ви найкращий стрілець,— ви з Греєм станете біля найдовшої північної стіни, де є п'ять бійниць. Звідти небезпека найбільша. Якщо вони підійдуть до блокгауза і почнуть стріляти через ці бійниці, то справи наші будуть погані. Гокінс, ні тебе, ні мене не можна вважати за влучних стрільців; ми заряджатимемо мушкети й допомагатимемо всім.

Капітан казав правду: сонце піднялося над деревами, освітило галявину і наче висмоктало туман. Пісок став гарячим, а на колодах блокгауза виступила розтоплена смола. Ми скинули куртки, розстебнули коміри сорочок і засукали рукава по самі плечі. Кожен стояв на своєму посту, знемагаючи від спеки й очікування.

Так минула година.

— Хай йому чорт! — сказав капітан.— Стає нудно, як у мертвий штиль. Ану, Грей, заводь пісню!

І саме цієї хвилини ми помітили перші ознаки того, що починається атака.

— З вашого дозволу, сер,— спитав раптом Джойс,— коли я побачу кого-небудь, чи повинен я стріляти?

— Аякже! — крикнув капітан.

— Спасибі, сер,— цілком спокійно відповів Джойс.

Нічого поки що не трапилось, але це запитання Джойса змусило нас усіх насторожитись. Стрільці піднесли мушкети, а капітан стояв посеред блокгауза, міцно стуливши губи й насупивши брови. Так минуло кілька секунд. Раптом Джойс просунув у бійницю мушкет і вистрілив. Не встиг ще завмерти цей постріл, як з усіх боків лісу заторохтіли постріли і, наче зграя гусей, злетіли вгору білі хмарки. Кілька влучили в колоди блокгауза, але жодна не потрапила всередину

Коли ж розвівся пороховий дим, навколо частоколу і в лісі було знову тихо, як і перед тим. Жодна гілка не ворухнулася, жоден мушкет своїм блиском не вказував на присутність наших ворогів.

— Ти влучив? — спитав капітан.

— Ні, сер,— відповів Джойс.— Гадаю, що ні, сер.

— Правду кажучи, і те непогано,— пробурмотів капітан Смоллетт.— Зарядіть йому рушницю, Гокінс. Скільки пострілів було на вашому боці, докторе?

— Я можу сказати цілком точно,— відповів лікар Лайвсі.— З цього боку було три постріли. Я бачив три спалахи: два з них поруч, а один далі, на захід.

— Три! — повторив капітан.— А скільки на вашому боці, містер Трілоні?

Але тут відповісти було нелегко. З півночі стріляли багато. Сквайр нарахував сім пострілів, а Грей вісім чи дев'ять. З заходу й сходу зроблено було тільки по одному пострілу. Отже, атаки слід було чекати з півночі, а з інших боків стріляли, тільки щоб відволікти нашу увагу. Проте капітан Смоллетт не змінив своїх наказів.

— Якщо піратам пощастить продертися всередину частоколу,— сказав він,— то вони зможуть захопити порожні бійниці й перестріляти нас усіх, мов щурів, у нашій власній фортеці.

А втім, нам не дали багато часу розмірковувати. На півночі раптом почувся крик, і невеликий загін піратів вискочив з лісу і кинувся до частоколу. З хащі знову заторохкотіли постріли, і одна куля, влетівши в двері, розтрощила лікарів мушкет. Нападники швидко, неначе мавпи, почали перелазити через частокіл. Сквайр і Грей стріляли знову й знову. Три розбійники впали: один всередину, а двоє — по той бік огорожі. Втім, один із них був, мабуть, наляканий, а не поранений, бо одразу ж схопився на ноги і зник у лісі.

Двоє лежали на землі, один утік, четверо благополучно перелізли через частокіл. Решта піратів — сім чи вісім чоловік, що укріпилися в хащі і мали, очевидно, по кілька мушкетів,— безперервно обстрілювали блокгауз, проте не завдавали нам ніякої шкоди.

Четверо нападників, підбадьорювані вигуками своїх товаришів з лісу, з криками кинулися до блокгауза. Ми кілька разів вистрілили в них. Але стрільці наші так квапилися, що, здається, ні разу не влучили. В одну мить четверо піратів збігли на пагорб і напали на нас. Голова Джаба Андерсона, другого боцмана, показалась у середній бійниці.

— Бий їх! Бий їх! — рикав він громовим голосом.

Тієї ж миті другий пірат, вихопивши з рук Гентера мушкет, схопив його за дуло й так ударив Гентера прикладом, що сердега непритомний упав на підлогу. Третій пірат, благополучно оббігши навколо дому, зненацька з'явився у дверях і з кортиком кинувся на лікаря.

Ми опинилися в такому становищі, в якому досі були наші вороги. Ще хвилину тому ми стріляли із захистку в незахищених піратів, а тепер під прикриттям були вони, а ми не могли відповідати на їхні постріли. Пороховий дим заповнив блокгауз, і це, власне, нас врятувало. У вухах у мене гуло і дзвеніло від стогону криків і пістолетних пострілів.

— На вилазку, друзі, вперед, врукопашну! Кортики! — закричав капітан.

Я схопив зі штабеля кортик. Хтось інший, теж хапаючи кортик, різонув мене по руці, але я навіть не відчув болю. Я кинувся до дверей, на денне світло. Хтось вискочив слідом за мною, але хто — я не встиг побачити. Просто перед моїми очима лікар гнав схилом того пірата, який на нього напав. Я бачив, як одним ударом він вибив у нього з рук зброю, а потім полоснув кортиком по обличчю.

— Навколо будинку, друзі, навколо будинку! — закричав капітан.

І, незважаючи на метушню, я відчув якусь зміну в його голосі.

Машинально я виконав цей наказ і, піднявши кортик над головою, побіг за східний ріг блокгауза, де несподівано зіткнувся з Андерсоном. Він голосно заревів і замахнувся на мене блискучим мисливським ножем. Я не встиг навіть злякатися, але, ухиляючись від удару, спіткнувся на м'якому піску і покотився сторч головою під укіс.

Коли я вибігав із блокгауза, то побачив, як інші пірати перелазили через частокіл, щоб покінчити з нами. Один із них, у червоному ковпаку, тримаючи кортик в зубах, уже закинув було ногу, готуючись стрибнути. Все відбулося так швидко, що, коли я підвівся на ноги, пірат у червоному ковпаку все ще сидів у тій самій позі, а голова другого тільки вистромилася з-за частоколу. І все-таки за ці кілька хвилин боротьбу було закінчено, і перемога лишилася за нами.

Грей, який вискочив з блокґауза слідом за мною, вбив на місці велетня боцмана, перш ніж той встиг удруге занести кортик. Другого пірата застрелили біля бійниці в той момент, коли він цілився всередину блокгауза. Він лежав на піску конаючи. Пістолет димівся в його руці. Третього, як я вже казав, заколов лікар. З чотирьох піратів, які перелізли через частокіл, живим лишився тільки один. Кинувши свій кортик на полі бою, він, сповнений смертельного жаху, поспішно рятувався, намагаючись здертися на частокіл, і весь час падав.

— Стріляйте! Стріляйте з будинку! — кричав лікар.— А ви, молодці, швидше під прикриття!

Та слова його були даремні. Ніхто не вистрелив. Останній із нападників благополучно переліз через частокіл і сховався в лісі. Через кілька хвилин коло блокгауза лишилися тільки п'ять наших ворогів: четверо лежали всередині укріплення і один зовні. Лікар, Грей і я кинулися в двері під захист товстих стін блокгауза. Пірати, які лишилися живі, могли щохвилини повернутися і знову почати стріляти в нас із мушкетів. Пороховий дим розвіявся, і ми відразу побачили, як дорого коштувала нам перемога. Гентер лежав непритомний біля своєї бійниці; у Джойса була прострелена голова, і він уже не ворушився. Сквайр підтримував капітана, і вони були страшенно бліді.

— Капітана поранено! — сказав містер Трілоні.

— Всі втекли? — спитав містер Смоллетт.

— Всі, хто міг,— відповів лікар.— П'ятеро з них уже ніколи не зможуть бігати.

— П'ятеро! — скрикнув капітан.— Ну, це вже непогано. У них вибуло з ладу п'ять. У нас — троє, отже, нас тепер четверо проти дев'яти. Це краще, ніж спочатку, коли нас було сім проти дев'ятнадцяти[1].

---

[1] Насправді піратів на цей час лишилося тільки вісім чоловік, бо матрос, якого містер Трілоні підстрелив на борту шхуни, помер від рани того ж вечора. Але ми, звичайно, дізналися про це набагато пізніше. *(Прим. автора.)*

ЧАСТИНА П'ЯТА

МОЇ ПРИГОДИ НА МОРІ

Розділ XXII

ЯК ПОЧАЛИСЯ МОЇ ПРИГОДИ НА МОРІ

Пірати не поверталися. Навіть з лісу припинилася стрілянина. «Вони дістали свою порцію на сьогодні»,— як сказав капітан. Ми могли перев'язати поранених і приготувати обід. Сквайр і я заходилися куховарити на вільному повітрі перед блокгаузом, незважаючи на небезпеку, хоча, правду кажучи, ми погано розуміли, що робимо, бо з будинку весь час долинали жахливі стогони поранених.

З восьми людей, які постраждали в бою, живими лишилися тільки троє: той пірат, якого підстрелили біля бійниці, Гентер і капітан Смоллетт. Становище перших двох було безнадійне. Пірат помер під час операції, а Гентер так і не прийшов до пам'яті, незважаючи на всі зусилля лікаря. Він лежав нерухомо, важко дихаючи, так само, як старий пірат у нашій корчмі після апоплексичного удару. У нього були розбиті груди і при падінні пошкоджено череп. Тієї ж ночі, не приходячи до пам'яті, Гентер помер.

Рани капітана були хоча й болючі, але не небезпечні: його внутрішні органи майже не були пошкоджені. Перша куля, куля Джаба Андерсона, пробила йому лопатку і трохи зачепила легені. А друга влучила в литку і порвала зв'язки.

Лікар запевнив, що капітан зовсім одужає, але кілька тижнів він не повинен ні ходити, ні ворушити рукою і, по змозі, навіть не розмовляти.

Випадковий поріз у мене на щоці виявився просто дрібницею. Лікар Лайвсі заліпив його пластиром і на додачу ніжно посмикав мене за вухо.

Пообідавши, сквайр і лікар сіли біля капітана і почали радитися. Нарада закінчилася вже після дванадцятої години дня.

Лікар надів капелюх, взяв пістолети, засунув за пояс кортик, поклав у кишеню карту, повісив через плече мушкет і, перелізши через частокіл з північного боку, швидко зник у лісі.

Ми з Греєм сиділи в далекому кутку блокгауза, щоб не чути розмови наших старших. Побачивши, що робить лікар, Грей так сторопів, що вийняв з рота люльку і забув її взяти знову в рот.

— Хай йому чорт! — вигукнув він.— Чи не збожеволів доктор Лайвсі?

— Не думаю,— відповів я,— з нас усіх він збожеволіє останній.

— Ну, братику,— сказав Грей,— якщо це так, тоді збожеволів я.

— А по-моєму,— відповів я,— лікар просто має щось на думці і коли я не помиляюсь, він пішов на побачення з Беном Ганном.

Як це й підтвердилося потім, я мав слушність.

Тим часом спека в блокгаузі ставала нестерпною. Пісок на подвір'ї розжарився на південному сонці, і в голові моїй почали народжуватися фантастичні думки. Уявіть собі, що я почав заздрити лікареві, який ішов у прохолодному лісі, слухав співи птахів і насолоджувався запахом сосен, тоді як я пікся на цій триклятій жаровні, де пахло кров'ю, де лежали мертві.

Огида, яку викликала в мене наша фортеця, була майже такою ж великою, як і страх.

Поки я мив підлогу і чистив піском посуд, мене дедалі більше проймала заздрість до лікаря і непереборна відраза до цього місця. Нарешті я випадково опинився біля мішка із сухарями. Мене ніхто не бачив. І я почав готуватися до втечі; набив сухарями обидві кишені своєї куртки.

Ви можете назвати мене божевільним, і, звичайно, задум мій був безрозсудним і одчайдушно ризикованим. Але я вирішив виконати його, вживши всіх запобіжних заходів. Сухарів вистачить мені принаймні до кінця наступного дня.

Потім я узяв два пістолети. Кулі і порох були в мене давно, і я почував себе добре озброєним.

По суті план мій був не такий уже й поганий. Я хотів дістатися піщаної коси, що відокремлювала бухту від моря на сході, знайти білу скелю, яку я помітив напередодні ввечері, і подивитися, чи не там сховано човен Бена Ганна. Безперечно, це варто було зробити. Але, знаючи, що мене не відпустять із блокгауза, я вирішив утекти. Зрозуміло, так робити не слід було б, але ж я був іще хлопчаком і не міг вгамувати свого бажання.

Скоро для втечі випала слушна нагода. Сквайр і Грей допомагали бинтувати капітана. Шлях був вільний. Я переліз через частокіл і зник у хащі. Перш ніж помітили мою відсутність, я відійшов уже так далеко, що не міг почути ніяких криків.

Цей мій другий несподіваний вибрик був ще гірший за перший, бо захищати блокгауз лишилися тепер тільки двоє здорових людей. Проте так само, як і вперше, мені пощастило, і я дуже сприяв урятуванню нас усіх.

Я пішов до східного берега острова, бо не хотів з'являтися на тому боці коси, що виходив до моря і де мене могли побачити зі шхуни. День уже схилявся над вечір, хоч сонце стояло ще високо. Продираючись крізь хащу, я чув не тільки віддалений гуркіт прибою, але й шелест гілок та листя,— отже, з моря віяв досить сильний вітер. Незабаром стало прохолодніше. Я вийшов на узлісся і побачив перед собою синій сліпучий простір моря і прибій, що піняво розбивався біля берега.

Я ніколи не бачив, щоб море біля Острова Скарбів було спокійне. Навіть у тиху погоду, коли рівна блакитна поверхня океану лежала нерухомо під яскравим сонцем, величезні вали з гуркотом котилися на цей берег удень і вночі. Грім прибою було чути всюди на острові, від нього нікуди було сховатись.

Я йшов уздовж берега, з насолодою прислухаючись до шуму моря; потім я вирішив, що вже досить далеко зайшов на південь, і почав повзти під захистом густого чагарнику вгору, на хребет коси.

Позаду мене було відкрите море, попереду — бухта. Сильний вітер з моря почав поволі слабшати, його заступили мінливі повітряні течії з півдня і південного сходу, що приносили густі хмари туману. Протока, захищена островом Скелета, здавалася такою ж спокійною і свинцево-тьмяною, як і в той день, коли ми вперше її побачили. «Іспаньйола» вся, від ватерлінії до верхівки щогли, де повис чорний піратський прапор, віддзеркалювалася в нерухомій воді.

Біля корабля я побачив човен. Сільвер — його б я пізнав з будь-якої відстані — сидів на кормі на офіцерському місці і розмовляв з двома піратами, які перехилилися до нього через борт корабля. В одного з них, безперечно в того самого негідника, який недавно перелазив через частокіл, на голові був червоний ковпак. Вони про щось розмовляли і сміялись, але відділяла од них ціла миля, і тому я не міг розібрати жодного їхнього слова. Раптом до мене долинув страшний нелюдський крик. Спочатку я злякався, але потім пізнав голос Капітана Флінта, папуги. Мені навіть здалося, що я побачив барвистого птаха на плечі його хазяїна.

Човен відчалив од шхуни й попрямував до берега, а пірат у червоному ковпаку і його товариш пішли в каюту.

Сонце сховалося за Підзорною Трубою, туман погустішав, почало швидко смеркати. Я зрозумів, що не можна втрачати й хвилини, якщо я хочу знайти човен сьогодні.

Біла скеля чітко вирізнялася на косі серед чагарнику, але була ще досить далеко, і я згаяв чимало часу, щоб добратися до неї. Мені частенько доводилося рачкувати в густих кущах. Була вже майже ніч, коли я намацав руками шорсткі виступи скелі. Біля її підніжжя праворуч була невеличка западина, поросла зеленим мохом і схована в густому низькорослому чагарнику та піщаних горбах. У глибині западини виднівся намет із козячих шкур, схожий до тих, які роблять цигани в Англії.

Я заліз у западину, підняв край намету і побачив там човен Бена Ганна. З усіх саморобних човнів цей був, так би мовити, найбільш саморобним. Бен сплів з міцного дерева кривобоку раму, а потім обшив її козячими шкурами, хутром усередину,— оце й увесь човен. Не знаю, як він міг витримати дорослу людину: навіть я ледве вміщувався в ньому. У човні була вузенька лавочка для весляра й упор для ніг. Лежало там і невеличке дволопасне весло.

До того часу я ніколи не бачив плетених рибальських човнів, на яких плавали древні британці. Але потім мені довелося бачити їх. Щоб ви мали більшу уяву про човен Бена Ганна, скажу, що він був схожий на найперший і найменш вдалий серед цих суденець. А втім, він мав також головну їх перевагу: був легкий, і його вільно можна було переносити з одного місця на інше.

Після того, як я відшукав човен, мені слід було повернутися до блокгауза, але у мене виник інший план. Я так захопився цим планом, що ніякому капітанові Смоллетту не вдалось би примусити мене од нього відмовитись. Я задумав підплисти вночі до «Іспаньйоли» і перерізати якірний канат, щоб течія викинула її на берег де завгодно. Я був певен, що пірати після сьогоднішньої невдачі вирішать знятися з якоря і вийти в море. Цьому слід перешкодити, поки ще не пізно. На шхуні, як я помітив, немає жодної шлюпки, і тому небезпека здавалася для мене не дуже великою.

Чекаючи, поки остаточно стемніє, я сів на пісок і почав гризти сухарі. Ніч випала найпридатніша для мого задуму. Все небо затягло густим туманом, і невдовзі після вечірньої зорі на Острові Скарбів запанувала цілковита темрява. Коли я, взявши на плечі човен, вийшов із печери і, спотикаючись, почвалав до води, серед навколишнього мороку видно було тільки дві світлі цятки: велике вогнище на березі коло болота, де пиячили розгромлені пірати, і вогник із кормового віконця на шхуні, що стояла на якорі. Відплив повернув корабель носом од мене, але я бачив не стільки саме світло, скільки розпливчастий відблиск його в тумані.

Відплив уже почався, і мені довелося досить довго іти по мокрому піску, загрузаючи вище щиколоток, перш ніж я наздогнав відпливну воду. Пройшовши кілька кроків бродом, я вправно спустив свій човник на поверхню води кілем униз.

Джім на човні Бена Ганна підпливає до шхуни і перерізає канати; «Іспаньйола» йде за течією. Хлопець пробирається на палубу, де зустрічається з пораненим піратом Гендсом. Допомігши Джіму посадити шхуну на мілину, Гендс нападає на нього. Однак Джімові вдається знешкодити розбійника. Залишивши «Іспаньйолу», Джім повертається до частоколу і... потрапляє до рук піратів.

ЧАСТИНА ШОСТА

КАПІТАН СІЛЬВЕР

Розділ XXVIII

У ВОРОЖОМУ ТАБОРІ

Багрове світло головешки осяяло середину блокгауза і підтвердило найгірші з моїх здогадок. Пірати захопили будинок і всі наші припаси. І бочка з коньяком, і свинина, й мішки із сухарями були на тому самому місці. Але жодного полоненого я, на свій жах, не помітив. Мабуть, всі мої друзі загинули! Серце моє стиснулося від горя. Чому я не лишився і не загинув разом із ними?..

У блокгаузі були всі шестеро, які лишилися живі. П'ятеро з них, червоні й опухлі, очумавшись од п'яного сну, схопилися на ноги. А шостий тільки звівся на лікті. Його бліде обличчя й скривавлена пов'язка на голові свідчили, що він поранений, і поранений зовсім недавно. Я пригадав, що під час атаки на блокгауз один із піратів був підстрелений і сховався у лісі. Мабуть, це був він.

Папуга сидів на плечі Довгого Джона і чистив дзьобом пір'я. Сам Сільвер був блідіший і серйозніший, ніж звичайно. Він усе ще носив свій святковий сюртук, в якому прийшов до нас пропонувати перемир'я, але сюртук цей був тепер увесь забруднений глиною і подертий колючими кущами.

— От і маєш! — сказав він.— Та це ж сам Джім Гокінс, хай йому чорт! Завітав у гості, га? Заходь, заходь, ми дуже раді.

Він сів на бочку з коньяком і почав набивати люльку.

— Подай мені вогню, Дік,— попросив він і, прикуривши, вів далі: — Дякую, друже. Можеш кинути головешку назад у багаття. А ви, джентльмени, не соромтеся й лягайте. Вам нічого стояти перед містером Гокінсом, він пробачить вам вашу неввічливість, повірте мені! Отже, Джім,— звернувся він до мене, попихкуючи люлькою,— ти завітав до нас. Який приємний сюрприз для бідолашного старого Джона! Я з першого погляду побачив, що ти спритний хлопець. Але ти, виявляється, просто герой!

На все це, зрозуміло, я не відповідав нічого. Притиснутий спиною до стіни, я намагався сміливо дивитися в очі Сільверові, хоч на серці у мене було важко.

Сільвер спокійно пихнув люлькою кілька разів і заговорив знову.

— Ну, коли вже ти завітав до нас у гості, Джім,— сказав він,— то я побалакаю з тобою. Ти мені завжди був до вподоби, бо в тебе є голова на плечах. Дивлячись на тебе, я згадую себе самого, коли я теж був молодий і гарний. Я увесь час хотів, щоб ти приєднався до нас, дістав свою частку скарбів і помер у розкошах, багатим джентльменом. І ось ти, синку, прийшов. Капітан Смоллетт — прекрасний моряк, це я завжди скажу. Але занадто крутий щодо дисципліни. «Обов'язок насамперед»,— говорить він, і цілком справедливо. А ти потайки втік од капітана. Навіть доктор гнівається на тебе. «Невдячний негідник»,— ось що він сказав про тебе. Коротше кажучи, ти не можеш повернутися назад.

бо вони тебе не приймуть. І якщо ти не хочеш створити ще третю команду, тобто лишитися на самоті, ти повинен приєднатися до капітана Сільвера.

Слова пірата полегшили мій настрій. Отже, мої друзі ще живі. І хоч я готовий був повірити Сільверу, що вони обурені моїм дезертирством, його слова більше порадували мене, ніж засмутили.

— Я вже не кажу про те, що ти в наших руках,— вів далі Сільвер,— ти і сам це бачиш. Але, про мене, краще переконати, ніж залякати. Якщо подобається тобі морська служба, приєднуйся до нас, а якщо ні, скажи одверто, Джім, і не бійся. Я говорю з тобою по щирості, побий мене грім!

— Чи повинен я відповідати зараз? — спитав я тремтячим голосом.

У його веселій насмішкуватій балаканині я чув загрозу смерті. Щоки мої палали, а серце стискувалось.

— Хлопче,— сказав Сільвер,— ніхто тебе не силує... Розберися сам. Поспішати нам нікуди: адже це так приємно бути в твоєму товаристві, братику.

— Ну що ж,— відповів я, трохи посміливішавши,— якщо ви хочете, щоб я зробив свій вибір, ви повинні сказати мені, що тут сталося. Чому ви тут і де тепер мої друзі?

— Що тут сталося? — глухо пробурмотів один із піратів.— Ех, багато я віддав би за те, щоб зрозуміти, що саме в нас тут сталося.

— Закрий свій люк, поки тебе не питають! — гнівно увірвав його Сільвер і потім знов лагідно звернувся до мене: — Учора вранці, містер Гокінс,— сказав він,— до нас прийшов доктор Лайвсі з білим прапором. «Капітан Сільвер,— сказав він,— вас зрадили, шхуна пішла геть». Ну що ж, можливо, ми, смокчучи ром і співаючи пісень, прогавили її. Не сперечатимуся, ніхто з нас не стежив за шхуною. Ми вискочили на берег і, клянусь громом, побачили, що наш старий корабель зник. Ніколи в житті не бачив я таких ідіотських пик, як тоді були в моїх матросів. Але, мушу визнати, дурніший за всіх вигляд був у мене. «Що ж, давайте укладати угоду»,— сказав доктор. І ми уклали угоду — я та він,— і ось ми дістали ваші припаси, вашу горілку, хмиз, який ви приготували, і весь ваш блокгауз, як то кажуть, від рей до кільсона[1]. Що ж до них, то вони пішли, і я навіть не знаю куди.

Сільвер ковтнув диму і вів далі:

— Ну, а тебе в умову не включили. Ось наші останні слова: «Скільки вас?» — спитав я. «Четверо,— відповів доктор,— і один з них поранений. А щодо цього клятого хлопчиська, то я не знаю, де він, та це мене й не цікавить. Нам гидко про нього й згадувати!» Отак і сказав.

– Це все? — спитав я.

— Все, що тобі треба знати, синку,— відповів Сільвер.

— А тепер мені треба вибирати?

— Більше нічого тобі не лишається.

— Гаразд! — сказав я.— Я не такий дурний і знаю, що мене чекає. Та все одно я не боюся! Відтоді, як я зустрівся з вами, я звик дивитися смерті у вічі. Але спочатку я хочу вам сказати кілька слів,— тут я дуже схвилювався.— По-перше, становище ваше погане. Шхуну ви втратили, скарб втратили, людей своїх втратили. Вся ваша справа провалилась. І якщо ви хочете знати, хто в усьому винен, то знайте: це зробив я і більше ніхто. Я сидів у бочці з-під яблук тієї ночі, коли ми побачили землю, і я підслухав вас, Джон, і тебе, Дік Джонсон, і Гендса, який лежить тепер на морському дні. І я розповів про все це своїм друзям. А про шхуну теж знайте, що це я перерізав якірний канат, це я вбив людей, яких ви лишили на її борту, і це я відвів її туди, де вам її ніколи вже не знайти. Ви пошилися в дурні. Я сміюся останнім і не боюся вас анітрішечки. Хочете — вбийте мене, хочете — лишіть живим, це ваша справа. Але якщо ви залишите мене живим, то я обіцяю забути все минуле, і коли вас судитимуть за піратство, я зроблю все, щоб врятувати вас од мотузки. Тепер ваша черга робити вибір. Моя смерть ніякої користі вам не дасть. А якщо ви залишите мене живим, то я допоможу вам врятуватися від шибениці.

---

[1] Кільсон — брус на днищі корабля, паралельний до кіля.

Я замовк, бо задихався від хвилювання. На моє здивування, пірати навіть не ворухнулись і тільки дивилися на мене, мов барани. Не давши їм часу отямитись, я вів далі:

— І ще, містер Сільвер,— сказав я,— вас я вважаю кращим за інших у цій компанії. На випадок моєї смерті прошу: розкажіть доктору все, як було.

— Матиму це на увазі,— сказав Сільвер таким дивним тоном, що я не міг зрозуміти, чи глузує він з мене, чи йому сподобалась моя сміливість.

— А ще пригадайте,— крикнув червонолиций старий матрос на ім'я Морган, якого я колись бачив у таверні Довгого Джона в Брістольському порту,— пригадайте, що саме він пізнав і Чорного Пса!

— І це ще не все,— додав Сільвер.— Він, клянусь громом, той самий хлопчисько, який витяг карту із скрині Біллі Бонса. І тоді й тепер ми сіли на мілину через нього.

— Так покінчимо з ним! — крикнув Морган і вилаявся.

Вихопивши ніж, він скочив на ноги із швидкістю двадцятирічного юнака.

— На місце! — закричав Сільвер.— Хто ти такий, Том Морган? Може, ти вважаєш себе тут за капітана? Клянусь, я тебе навчу дисципліни. Спробуй тільки сперечатися зі мною! Підеш туди, куди вже до тебе пішло чимало молодчиків за останні тридцять років мого життя. На рею або, хай йому чорт, рибам на поживу! Не було ще такої людини, яка не заплатила б жорстоко за те, що пішла проти мене. Запам'ятай це, Том Морган!

Морган замовк, але решта піратів почала виявляти невдоволення.

— Том має слушність,— сказав один.

— Досить мені вже макітрили голову,— пробуркотів другий.— Хай мене повісять, якщо я дозволю знов обдурити себе, Джон Сільвер.

— Джентльмени, хто з вас бажає мати справу зі мною? — проревів Сільвер, нахиляючись уперед і тримаючи в правій руці запалену люльку.— Що ж ви мовчите, хіба у вас язики повідсихали? Кажіть одверто й виходьте наперед. Я не для того прожив стільки років на світі, щоб якийсь п'янюга, що смокче ром цілими бочками, обрізав ніс моєму кораблеві в кінці життя. Ви знаєте наш звичай. Ви всі тут, а ви самі кажете, джентльмени долі. Тож виходьте, я готовий. Хай той, хто наважиться, витягне свій кортик, і я, незважаючи на свою милицю, побачу, якого кольору в нього кишки, перш ніж погасне моя люлька.

Ніхто не ворухнувся. Ніхто не відповів.

— Отак ви завжди,— вів далі Сільвер, знову беручи в рот свою люльку,— смішно навіть дивитися на вас. Як тільки до бою, так у вас бракує пороху. Можете ви розуміти людську мову? Адже я тут капітан, ви самі мене обрали. І ви обрали мене капітаном тому, що я на цілу милю розумніший за вас усіх. Якщо не бажаєте битися зі мною, як личить джентльменам долі, то коріться мені, хай вам чорт! І я вас навчу коритися! Цей відчайдушний хлопчисько мені сподобався. Він показав себе мужчиною вдвічі більше, ніж такі пацюки, як ви. І я вам кажу: спробуйте тільки зачепити його, ви матимете справу зі мною. Ось вам і все!

Запала довга мовчанка.

Я стояв, прихилившись до стіни. Серце моє все ще калатало, наче молот. Але у мене виникла надія на порятунок. Сільвер сидів на бочці, схрестивши руки і покурюючи, спокійний, наче в церкві. Тільки очі його неспокійно бігали, і він потайки стежив за своєю буйною командою. Пірати відійшли в куток і про щось радилися. Голоси їхні лунали в мене у вухах, немов дзюрчання ручаю. Іноді вони оглядалися, і тоді багряне світло головешки падало на їхні збуджені обличчя. Проте поглядали вони більше не на мене, а на Сільвера.

— Ви, здається, хочете щось сказати мені? — спитав Сільвер, плюнувши вбік.— Викладайте. Я готовий вас слухати.

— Прошу пробачення, сер,— відповів один із піратів,— ви добре користуєтеся своїми привілеями, але, може, ви згадаєте і про інші наші звичаї? Команда незадоволена. Команда має свої права, як і всі інші команди. За нашими звичаями ми можемо зібратись і поговорити про начальство. Прошу пробачення, сер, бо поки що ви у нас капітан. Але я хочу скористатися з свого права і піти на нараду.

І, віддавши Сільверові честь за всіма правилами морського статуту, високий хворобливий жовтоокий матрос років тридцяти п'яти попростував до дверей і вийшов із блокгауза. Решта, один по одному, теж пішли за ним: кожен віддавав Сільверові честь і говорив щось, ніби виправдовувався.

— Згідно з нашими звичаями,— сказав один.

— У кубрик на збори,— сказав Морган.

Я і Сільвер лишились віч-на-віч біля палаючої головешки.

Корабельний кухар одразу ж вийняв з рота люльку.

— Слухай, Джім Гокінс,— ледве чутно прошепотів він,— ти на волосинку від смерті, і, що ще гірше, тобі загрожують тортури. Вони хочуть скинути мене. Але не забувай, що я заступився за тебе. Я не збирався цього робити, але ти сказав кілька слів, і я змінив свої плани. Я був у відчаї, що так безглуздо програв цю гру і можу попасти на шибеницю. Але я побачив, що ти свій хлопець. І я сказав собі: «Заступися за Гокінса, Джон, і Гокінс заступиться за тебе. Ти — його остання карта, Джон, а він, клянусь громом, він теж — твоя остання карта. Послуга за послугу,— вирішив я.— Ти врятуєш собі свідка, коли дійде до суду, а він врятує твою шию».

Я почав потроху розуміти, в чому річ.

— Ви гадаєте, що програли свою справу? — спитав я.

— Атож, хай йому грець! — відповів він.— Якщо шхуни нема, значить, плакала моя голівонька. Справа ясна. Тільки я глянув на бухту, Джім Гокінс, і побачив, що шхуна зникла, то хоч який я упертий, а зрозумів, що ми програли цю гру. А ці хай собі радяться, всі вони — дурні і боягузи. Я спробую врятувати твою шкуру. Але слухай, Джім, послуга за послугу: ти в свою чергу виплутай Довгого Джона з петлі.

Я був дуже вражений: отже, справа їхня дійсно безнадійна, коли сам вожак, старий пірат, просить пощади.

— Все, що зможу, я зроблю,— пообіцяв я.

— То вдаримо по руках! — вигукнув Довгий Джон.— Ти дешево відбувся від смерті та й я, клянуся громом, маю тепер шанс на порятунок.

Він пошкутильгав до головешки, яка горіла біля дров, і знову розкурив свою люльку.

— Зрозумій мене, Джім,— вів далі Сільвер, повернувшись на старе місце.— У мене ще є голова на плечах, і я тепер вирішив перейти на бік сквайра. Я знаю, що ти відвів шхуну у безпечне місце. Як ти це зробив, я не знаю, але я певен, що корабель цілий і непошкоджений. Гендс і О'Брайєн сплохували. Та я ніколи й не покладався на них. Зверни увагу: я ні про що тебе не розпитую та й іншим цього не дозволю. Я знаю правила нашої гри і розумію, що я програв. А ти таки молодець, і якщо ми триматимемося разом, то успіх нам забезпечено.

Він націдив у кварту коньяку з бочки і запропонував мені.

— Чи не хочеш покуштувати, братику? Ні? А я вип'ю трохи, Джім. Мені треба підкріпитися, попереду ще багато клопоту. До речі, про клопоти. Навіщо це доктор віддав мені карту, Джім?

Певно, на обличчі моєму з'явився вираз такого здивування, що Сільвер перестав розпитувати далі.

— Так, так, він дав мені карту,— сказав він.— І тут щось є, Джім, щось є... погане або хороше.

Він знову ковтнув коньяку і похитав своєю великою головою, ніби не ждав уже нічого доброго.

Група розбійників вимагає відставки Сільвера, але досвідчений старий пірат запевняє їх у своїй непогрішності, і вони заспокоюються.

До поранених і хворих розбійників приходить лікар Лайвсі. Тут він розмовляє із Сільвером і зустрічається з Джімом Лікар пропонує йому тікати, але Джім відмовляється, тому що дав піратам слово. Лайвсі просить Сільвера оберігати хлопця і залишає частокіл.

Розділ XXXI

ШУКАННЯ СКАРБІВ. ВКАЗІВНА СТРІЛКА ФЛІНТА

— Джім,— звернувся до мене Сільвер, коли ми лишилися самі,— я врятував життя тобі, а ти — мені. Цього я не забуду. Я бачив, як лікар підмовляв тебе втекти, краєчком ока, але бачив. І бачив я, як ти відмовився, Джім. Хоч мені не чутно було слів. Цього я теж не забуду. Сьогодні вперше після невдалої атаки на фортецю побачив я промінь надії, і це тільки завдяки тобі. А тепер, Джім, ми підемо шукати скарб, як то кажуть, із заплющеними очима, і мені це не подобається. Але ми з тобою триматимемося разом, пліч-о-пліч і врятуємо свої шиї, незважаючи на всі примхи долі.

Один із піратів гукнув нам від багаття, що сніданок уже готовий. Ми всі посідали на піску біля вогню і почали закушувати сухарями та смаженою свининою. Пірати розвели величезне багаття, на якому можна було б засмажити цілого бика. Вогонь так палахкотів що до нього підходили тільки з навітряного боку, та й то дуже обережно. Так само марнотратно розкидали пірати й провізію: вони насмажили свинини втроє більше, ніж було потрібно. А один із них, регочучи, кинув залишки сніданку в огонь, який затріскотів ще дужче від такого незвичайного палива.

Ніколи в своєму житті я не бачив людей, які були б більш недбалі і які так зневажали б завтрашній день Все вони робили абияк, знищували запаси, куняли на варті і, незважаючи на спалахи відчайдушної сміливості, не були здатні ні на які довгі воєнні дії.

Навіть Сільвер, який снідав, сидячи окремо з Капітаном Флінтом на плечі, жодним словом не докорив їм за марнотратство. Це найбільше вразило мене, бо я знав, який він обережний і завбачливий чоловік.

— Ех, братки,— сказав він,— щастя ваше, що Барбек'ю думає за вас своєю головою. Я таки домігся, чого хотів. Звичайно ж, корабель у них. Де саме вони сховали його, я ще не знаю. Але, як тільки ми викопаємо скарби, ми обнишпоримо весь острів і знову захопимо шхуну. У нас, братки, є шлюпки, і в цьому наша перевага.

Отак промовляв він, набиваючи собі рот смаженою грудинкою. Він вселяв їм надію, він поновлював свій похитаний авторитет, підбадьорюючи водночас, як мені здалося, і самого себе.

— А наш заложник,— вів він далі,— мав сьогодні останню свою розмову з друзями. З його розмов я довідався про все, про що мені треба було знати, і спасибі йому за це. Та більше він нам уже не потрібен. Я поведу його на шворці, коли ми підемо шукати скарби. Ми ще зберігатимемо його на деякий час, про всяк випадок. Але, як тільки ми відшукаємо скарб та корабель і вийдемо в море всією веселою компанією,— о, тоді ми таки побалакаємо з містером Гокінсом як слід і подякуємо йому за все, що він для нас зробив.

Не дивно, що пірати тепер повеселішали.

Зате я відчув себе дуже погано. Якщо новий план Сільвера здійсниться, то, безперечно, цей зрадливий чоловік не вагатиметься ні хвилини. Він веде гру на два фронти і, безперечно, обере волю та багатство пірата, а не обіцяний порятунок від шибениці, на що він тільки й міг розраховувати, переходячи на наш бік.

Та навіть коли обставини змусять Сільвера виконати слово, що його він дав лікареві Лайвсі, мені все одно загрожує смертельна небезпека. Якщо пірати викриють зраду Сільвера, то як зможемо ми вдвох — він, каліка, і я, хлопчак,— захищати своє життя проти п'яти здоровенних і озвірілих моряків?

Додайте до цих подвійних побоювань ще й те, що мене непокоїла дивна й таємнича поведінка моїх друзів. Чому вони залишили блокгауз? Чому вони віддали карту, що означає таємнича перестрога лікаря Сільверові: «Бережіться криків, коли шукатимете скарби»? Ви охоче повірите, що після всього цього мені аж ніяк не хотілося снідати, і я з поганим настроєм поплентався за своїми тюремниками шукати скарби.

Дивним видовищем були б ми, коли б хтось міг спостерігати нас: усі в засмальцьованих матроських куртках, усі, крім мене, озброєні до зубів. У Сільвера висіли аж дві рушниці,— одна на спині, друга на грудях. Крім того, він заткнув за пояс кортик і засунув у кишені два пістолети. Завершуючи все, на плечі у нього врочисто сидів Капітан Флінт, який без кінця вигукував всякі морські приповістки. Мене прив'язали шворкою, кінець якої Сільвер тримав то у вільній руці, то в міцних зубах. Слово честі, мене вели, мов прирученого ведмедя.

Усі пірати щось тягнули: одні несли лопати й ломи — саме їх у першу чергу вивантажили вони з «Іспаньйоли»,— інші солонину й горілку на обід. Вся провізія, як я помітив, була з наших припасів. Очевидно, Сільвер учора сказав правду, що коли б він не уклав угоди з лікарем, то піратам, які втратили корабель, довелося б пити саму воду та їсти дичину, яку пощастило б підстрелити. Але навряд чи вода припала б їм до смаку. Крім того, моряки здебільшого погані мисливці. Та коли в них було так мало харчів, то навряд чи було в них багато пороху. Отак споряджені, ми всі — навіть і поранений у голову пірат, якому слід було б лишатися в холодку,— вирушили один за одним до бухти, де нас чекали дві шлюпки. Навіть і шлюпки мали на собі сліди недбалого поводження піратів: обидві шлюпки були в грязюці, а на одній поламана лавка. Пірати вирішили взяти з собою для певності обидві шлюпки, і ми, розділившись на дві партії, посідали у шлюпки й відчалили од берега.

У дорозі почалися суперечки про карту. Чорний хрестик на ній був занадто великий і не міг точно означати місце. Пояснення на її звороті теж були не дуже виразні. Написано там було, якщо пригадує читач, таке:

«Високе дерево на плечі Підзорної Труби, напрямок на північ од північ-північ-сходу.

Острів Скелета — схід-південь-схід і на схід.

Десять футів».

Отже, високе дерево правило за вихідну точку. Прямо перед нами бухту замикало плоскогір'я у двісті-триста футів заввишки, що на півночі з'єднувалося з південним схилом Підзорної Труби, а на півдні переходило у скелясту вершину, що мала назву Бізань-щогли. На плоскогір'ї росли і високі й низькі сосни. Подекуди здіймалися окремі сосни-велетні, що були вищі на сорок-п'ятдесят футів за своїх сусідок. Яке саме з цих дерев позначив Флінт на карті, можна було визначити тільки на місці з допомогою компаса.

Та, незважаючи на це, кожен пірат одразу ж обрав собі якесь дерево на свій смак і твердив, що це саме і є «високе дерево Флінта». Тільки Довгий Джон знизував плечима і радив їм почекати, поки вони приїдуть на місце.

За вказівками Сільвера ми зберігали сили і не дуже налягали на весла, щоб не втомитися передчасно. Після досить довгого плавання ми причалили в гирлі другої річки, що протікала по лісистому узгір'ю Підзорної Труби. Звідти, повернувши трохи ліворуч, ми почали сходити на плато.

Спочатку нам довелося поволі пробиратися в густих заростях і йти по багнистому ґрунту. Але мало-помалу гора ставала крутішою, ми почали йти по камінню серед високої і вже не такої густої рослинності. Ми наближалися до найкращої частини острова. Замість трави по землі слався запашний дрік і чагарник із розпуклими квітами. Серед зелених заростей мускатного горіха подекуди височіли червонуваті стовбури величезних сосен. Запах хвої і мускату змішувався з ароматом квітів. Свіже повітря віяло на нас, незважаючи на полуденну спеку, бадьорою прохолодою.

Загін розбійників розсипався віялом у різні боки і, пробираючись крізь хащі, весело перегукувався.

Сільвер ішов посередині, трохи відставши од інших Він дуже втомився, підіймаючись на вкритий гравієм схил. Я йшов за ним, прив'язаний на шворці. І не раз доводилось мені подавати йому руку і підтримувати його, коли він спотикався.

Отак пройшли ми щось із півмилі і вже піднялися на вершину плато, коли раптом ліворуч пролунав зляканий крик пірата. Він кричав знову й знову, і всі побігли до нього.

— Не може бути, щоб він знайшов скарб! — сказав старий Морган, пробігаючи повз нас.— Ми ж іще не дійшли до того дерева.

І справді, прийшовши піратові на підмогу, ми побачили, що йдеться зовсім не про скарб. Біля підніжжя великої сосни лежав скелет людини. Виткі трави обплели його густою сіткою, зрушивши з місця деякі дрібні кістки. Подекуди на ньому збереглися рештки зотлілого одягу. Я певен, що не було серед нас такого, в кого б мурашки не поповзли по спині.

— Це моряк,— сказав Джордж Меррі, який був сміливіший за інших, і, підійшовши до скелета, почав оглядати залишки одягу.— Принаймні на ньому було добре морське сукно.

— Звичайно, моряк,— сказав Сільвер.— Гадаю, що ти не сподівався знайти тут єпископа? Але от лежить він якось дивно. Вам це не здається?

І справді, скелет лежав у неприродній позі.

Не знаю вже чому (може, це зробили птахи, які дзьобали його, або ж рослини, що оповили труп), але він лежав навитяжку, прямий, мов стріла. Ноги його вказували в один бік, а руки, піднесені над головою, як у плавця, що готується стрибнути, — в інший.

— Еге, я вже дещо зрозумів своєю старою довбешкою,— сказав Сільвер. — Це компас. Так, так. А он і вершина острова Скелета випинається, мов зуб. Перевірте-но за компасом, куди показує цей мрець.

Перевірили. Скелет справді показував на острів Скелета, а компас підтвердив напрямок схід-південь-схід і на схід.

— Так я й думав! — вигукнув кухар.— Це вказівна стрілка. Значить, отам Полярна зоря, а отам веселі долари. Клянуся громом, у мене все холоне, коли я згадаю Флінта. Це один з його веселих жартів. Помилки не може бути. Їх було шестеро, а він один, і він згубив їх усіх. А потім з одного мерця змайстрував собі компас... Довгі кості, на черепі руде волосся. Еге, та це ж Аллардайс, щоб мені провалитися! Пригадуєш Аллардайса, Том Морган?

— Ще б пак,— відповів Морган,— як не пам'ятати! Він мені гроші був винний та ще й забрав мій ніж, коли їхав на острів.

— Отже, ніж повинен бути десь тут,— промовив інший розбійник.— Флінт не такий був чоловік, щоб нишпорити по кишенях моряка. А птахам ніж той ні до чого...

— Хай йому чорт, це правильно! — вигукнув Сільвер.

— Проте тут нічого немає,— сказав Меррі, уважно оглядаючи землю,— жодного мідяка, навіть табакерки немає. Щось це мені здається дивним.

— Так, справді дивно,— погодився Сільвер.— І мені це не подобається. От бодай йому!... Знаєте, братки, коли б Флінт був живий, погано нам довелося б. Їх було шестеро — нас теж шестеро,— і ось від них лишилися самі тільки кістки.

— Ні, він помер. Я його власними очима бачив мертвого,— сказав Морган.— Біллі привів мене. Флінт лежав із мідяками на очах.

— Мертвий-то він мертвий,— сказав пірат із пов'язкою на голові.— Та якщо кому й бродити по землі після смерті, то це, звичайно, Флінту. До того ж важко він помирав, цей Флінт.

— Атож, помирав він кепсько,— погодився другий.— То лаявся, то вимагав рому, то ревів свою улюблену пісню: «П'ятнадцять хлопців на скрині мерця» Правду кажучи, не дуже я люблю цю пісню від тих часів. Було дуже жарко, а повітря спокійне-спокійне, і я ясно чув слова цієї пісні, що зливалися з передсмертним хрипінням Флінта.

— Рушай, рушай! — сказав Сільвер.— Годі базікати. Він помер і тепер уже не встане, це точно. Та й привиди блукають тільки ночами, а нині день... Облишмо розмови про покійника, на нас чекають дублони.

Ми рушили далі. Але хоч сонце світило яскраво, пірати вже не розбігалися й не перегукувалися голосно, як раніше. Вони трималися купкою і розмовляли майже пошепки. Такий жах нагнав на них мертвий моряк.

Зненацька пірати чують голос померлого Флінта. Це їх лякає Бен Ганн. Всіх охоплює жах, але жадоба до наживи перемагає. Вони поспішають до місця, де закопано скарб, і знаходять порожню яму.

Розділ XXXIII

ПАДІННЯ ВАТАЖКА

Чи бачив світ коли таке розчарування? Шестеро піратів стояли, як громом побиті. Сільвер отямився перший. Всі його помисли, мов коні на перегонах, мчали до цього скарбу, і от за якусь мить все загинуло. Але він швидко опанував собою і змінив план своїх дій раніше, ніж інші встигли зрозуміти, яка з ними сталась біда.

— Джім,— прошепотів він,— візьми оце і будь напоготові.

І він дав мені двоствольний пістолет.

Водночас він почав спокійно посуватися на північ і за кілька кроків перейшов на другий бік ями, яка тепер відокремлювала нас від решти піратів. Потім глянув на мене й кивнув головою, ніби кажучи: «Погані справи». Я й сам був такої думки. Сільвер дивився на мене тепер приязно. Мене так обурили його зради, що я не втримався й прошепотів йому:

— Ви ще раз перейшли на інший бік.

Та він не встиг мені нічого відповісти. Пірати лаючись і вигукуючи, почали стрибати в яму і нишпорити в ній, розкидаючи дошки. Морган знайшов одну золоту монету. Він взяв її в руки, лаючись на всі заставки. Ця монета в дві гінеї[1] кілька секунд переходила з рук в руки.

— Дві гінеї! — проревів Меррі, простягаючи монету Сільверові.— Так оце твої сімсот тисяч фунтів? Ти, здається, майстер укладати вигідні угоди? Тепер ти бачиш, що виходить із твоїх угод, дерев'яна твоя голова?!

— Рийте, рийте ще, хлоп'ята,— холодно й насмішкувато проказав Сільвер.— Ви ще там знайдете кілька земляних горіхів, які так полюбляють свині.

— Кілька горіхів! — несамовито заверещав Меррі.— Братки, ви чули, що він сказав? Кажу ж вам: він усе знав раніше! Гляньте йому в обличчя, там усе написано.

— Ех, Меррі,— промовив Сільвер.— Знову ти пнешся в капітани? Ти, я бачу, упертий хлопець.

Та цього разу всі пірати стояли за Меррі. Вони почали вилазити з ями, люто поглядаючи на нас. А втім, на наше щастя, всі вони вилізли на протилежному боці.

Отак і стояли ми, двоє на одному боці, п'ятеро — на другому, розділені ямою. Ніхто не наважувався завдати першого удару. Сільвер стояв нерухомо. Він пильно стежив за піратами, спираючись на свою милицю. Вигляд у нього був спокійний. Безперечно, він був хоробра людина.

---

[1] **Гінея** англійська золота монета, що була в обігу в 1663–1817 рр.

Нарешті Меррі вирішив, що промова допоможе справі.

— Братки,— сказав він,— дивіться, адже їх тільки двоє: один — старий каліка, який привів нас сюди на загибель, а другий — переляканe щеня, у якого я давно хочу вирізати серце. А тепер, братки...

Він підвів руку, готуючись почати напад. Але саме тут — трах! трах! трах! — три мушкетні постріли гримнули з хащі. Меррі упав головою вниз у яму. Пірат із забинтованою головою закрутився, мов дзига, і теж упав, розтягшись поруч з ним. Решта троє щодуху кинулись тікати.

Тієї ж миті Довгий Джон вистрілив з обох стволів свого пістолета в Меррі, який намагався підвестися. Помираючи, Меррі глянув своєму вбивці в очі.

— Джордж,— сказав Сільвер,— тепер ми, здається, поквиталися.

В заростях мускатного горіха ми побачили лікаря, Бена Ганна і Грея. Вони бігли до нас. Мушкети їхні диміли.

— Вперед! — крикнув лікар.— Поспішайте, хлоп'ята! Треба відрізати їм шлях до човнів.

І ми побігли, не розбираючи шляху, продираючись крізь кущі.

Сільвер намагався не відставати од нас. Він так працював своєю милицею, що, за словами лікаря, й здорова людина не витримала б такої роботи. Здавалось, що груди Довгого Джона ось-ось розірвуться від напруги. Але все-таки він одстав від нас ярдів на тридцять, коли ми добігли до схилу.

— Докторе,— кричав він,— та гляньте ж! Нема чого поспішати.

Справді, поспішати було нікуди. Троє піратів, які лишилися живі, бігли далеко від нас у напрямі горба Бізань-щогла. Отже, ми вже відрізали їм шлях до човнів і могли тепер перепочити. Довгий Джон, витираючи піт з обличчя, повільно підступив до нас.

— Дуже вдячний вам, докторе,— сказав він. — Ви саме вчасно приспіли, щоб врятувати мене й Гокінса.. А, то це ти, Бен Ганн? — додав він.— Ти, я бачу, молодчина.

— Так, це я, Бен Ганн,— відповів остров'янин, вигинаючись перед Сільвером, наче вугор. — А ви, — додав він, помовчавши,— як ви себе почуваєте, містере Сільвер? Здається, непогано?

— Бен, Бен,— пробурмотів Сільвер,— подумати тільки, яку штуку ти мені утнув!

Лікар послав Грея по кирку, яку кинули пірати-втікачі. Поки ми йшли повагом униз до шлюпок, лікар коротко розповів мені, що сталося за час моєї відсутності. Сільвер жадібно прислухався до кожного слова Бен Ганн, напівбожевільний остров'янин, був головним героєм у всій цій історії.

Під час своїх блукань по острову Бен знайшов скелет, а потім і скарб. Це він почистив кишені скелета і викопав гроші, це його ручку від кирки ми бачили на дні ями. На своїх плечах він помалу переніс усе золото з-під високої сосни в печеру на горбі в північно-східній частині острова, де й заховав його в безпечному місці за два місяці до прибуття «Іспаньйоли».

Лікар довідався про все це від нього самого при першій же зустрічі, в день атаки на блокгауз. Побачивши на другий день, що шхуна зникла з бухти, лікар пішов до Сільвера, віддав йому непотрібну тепер карту віддав йому всі продовольчі запаси, бо у Бена Ганна в печері було вдосталь солонини з козячого м'яса. Лікар віддав Сільверові все, щоб мої друзі могли спокійно перейти з блокгауза на вершину горба, де їм не загрожувала малярія і де вони могли оберігати скарби.

— Що ж до тебе, Джім,— сказав лікар,— то мені було дуже боляче за тебе, але я насамперед мав піклуватися про тих, хто виконував свій обов'язок. А ти не був серед них, і в цьому ти сам був винен

Але того ранку, коли він побачив мене в полоні у піратів, він зрозумів, яка небезпека загрожує мені коли пірати побачать, що скарб зник. Тому лікар поспішно прийшов до печери, взяв з собою Грея і Бена Ганна, залишив сквайра охороняти пораненого капітана і попростував до великої сосни. Побачивши в дорозі, що ми йдемо далеко попереду, він надіслав нам навздогін Бена Ганна, який умів швидко бігати. Бен спромігся добре налякати забобонних піратів. А за цей час лікар і Грей устигли зробити засідку біля ями до нашого прибуття.

— Ах,— сказав Сільвер,– моє щастя, що зі мною був Гокінс! Не будь його, ви дозволили б розірвати старого Джона на шматки і навіть оком не змигнули б.

— Авжеж! — весело відповів лікар Лайвсі.

Тим часом ми дійшли до шлюпок. Одну з них лікар одразу розбив киркою, щоб вона не дісталась розбійникам, а на другій ми попливли навколо острова до Північної бухти.

Плисти довелося миль вісім-дев'ять. Сільвер, хоч мало не вмирав від утоми, сів на весла, як і всі ми Незабаром ми вийшли з протоки у відкрите море. На морі був штиль. Ми обігнули південно-східний виступ острова, той самий, де чотири дні тому тягли на буксирі «Іспаньйолу».

Пропливаючи мимо двоголової гори, ми побачили вхід у печеру Бена Ганна, а біля неї чоловіка, який стояв, спершись на мушкет. То був сквайр. Усі ми помахали йому хустинками й тричі прокричали «ура», причому Сільвер кричав голосніше за всіх.

Пропливши ще три милі, ми увійшли в Північну бухту і побачили «Іспаньйолу». Приплив зняв її з мілини, і тепер вона погойдувалася на воді. Коли б вітер був міцніший, або течія швидша, то нам уже ніколи не довелося б побачити її. Корабель або вийшов би за течією у відкрите море, або розбився б об берег. Але, на щастя, корабель наш був цілий, коли не зважати на роздертий грот. Ми спільними зусиллями спустили у воду запасний якір і відчалили на шлюпці до П'яної бухти — найближчого пункту від скарбу Бена Ганна.

Потім Грей один повернувся в човні на «Іспаньйолу» вартувати там уночі.

Від берега до входу в печеру підійматися було неважко. Там нас зустрів сквайр.

Зі мною він поводився дуже люб'язно й привітно. але ні слова не сказав про мою втечу — ні поганого. ні доброго. Проте коли Сільвер ввічливо віддав йому честь, він спалахнув гнівом.

— Джон Сільвер,— сказав він,— ви жахливий негідник і самозванець. Мене умовили не переслідувати вас, сер. Гаразд, я цього не робитиму. Але мерці, сер. висять у вас на шиї, мов величезні жорна.

— Щиро дякую, сер,— відповів Довгий Джон. знову віддаючи йому честь.

– Не смійте мені дякувати! – крикнув сквайр.— Через вас я порушую свій обов'язок. Відійдіть од мене геть!

Після цього ми всі увійшли в печеру. Це було досить просторе приміщення, повне свіжого повітря. З-під землі пробивалося джерело з кришталево чистою водою і впадало в маленьке озерце, заросле густою папороттю. Долівка була піщана. Перед великим вогнищем лежав капітан Смоллетт. А в далекому, погано освітленому кутку печери я помітив великі купи монет і злитків золота. То були скарби Флінта — ті самі скарби. заради яких ми зробили таку далеку і важку подорож. заради яких загинули сімнадцять чоловік з екіпажу «Іспаньйоли». А скільки крові й страждань коштувало зібрати ці скарби! Скільки добрих кораблів пішло на дно, скільки хоробрих людей пройшло із зав'язаними очима по дошці, скільки було випалів гармат. скільки ганьби. брехні й жорстокості! Цього, мабуть, ніхто з живих не міг би сказати. Але було ще троє на цьому острові — Сільвер, старий Морган і Бен Ганн,— і кожен з них брав участь у цих страшних злочинах. і кожен марно сподівався тепер дістати свою частку багатства.

— Заходь, Джім,— сказав капітан.— Ти, по-своєму, можливо, й непоганий хлопець, але даю тобі слово. що ніколи більше я не візьму тебе в море, бо ти з породи любимчиків: робиш усе, як сам хочеш... А, це ти, Джон Сільвер! Що привело тебе до нас?

— Повернувся до виконання своїх обов'язків, сер,— відповів Сільвер.

— Ага! — промовив капітан.

І більше не додав ні звуку.

Чудову вечерю мав я того вечора. Усі друзі були зі мною. Якою смачною здалася мені козлятина Бена Ганна, яку ми запивали старим вином, узятим з «Іспаньйоли»! Я певний, що ніколи не було веселіших і щасливіших людей, ніж ми. Сільвер сидів позаду всіх, далі від світла вогнища, але їв з апетитом, весело реготав разом з усіма і швидко схоплювався з місця, коли щось треба було подати. Одне слово, це знову був той самий запопадливий, ввічливий кухар, яким він прийшов на «Іспаньйолу» на початку нашої подорожі.

Переклад Ю. Корецького

Запитання та завдання

1. Як було написано роман «Острів Скарбів»? Як роман пов'язаний із життям Стівенсона?
2. Користуючись консультацією № 12, визначте зав'язку, кульмінацію і розв'язку роману «Острів Скарбів»
3. За планом характеристики літературного героя підготуйте усний виступ на тему «Історія Довгого Джона Сільвера».
4. Який вплив на Джіма мав лікар Лайвсі? Розкажіть про їхні дружні стосунки протягом усього твору.
5. Які обставини життя найбільше вплинули на формування характеру Джіма Гокінса?
6. Які художні образи грабіжників створив Стівенсон в романі «Острів Скарбів»? Які риси характеру цих героїв викликають огиду? Яка головна мета їхнього життя? Ілюструйте свою відповідь виразним читанням уривків із твору.
7. Які епізоди роману вам найбільше сподобались і чому? Перекажіть їх.
8. Як письменникові вдається тримати читача в постійній напрузі, викликати інтерес до подальших подій? Які художні прийоми використовуються для цього?

9. Підготуйте письмову характеристику Джіма Гокінса Що вас приваблює в характері цього героя?
10. Чому зрада з боку команди матросів не викликала у капітана Смоллетта особливого здивування?
11. Зіставте образи капітана Смоллетта і Джона Трілоні. Що заважало останньому приймати правильні рішення? Коли Трілоні зрозумів свою провину перед товаришами? Чого коштували для команди помилки, допущені сквайром?
12. Що відвертає і викликає повагу в образі Сільвера? Як ви вважаєте, чому автор жаліє його в кінці твору?
13. Яка основна думка роману, його тема?
14. Підготуйте вибірковий переказ на тему: «Небезпечні пригоди Джіма Гокінса». Складіть план переказу
15. Підготуйте інсценівку вподобаного епізоду
16. Висловіть свою думку про «Острів Скарбів»

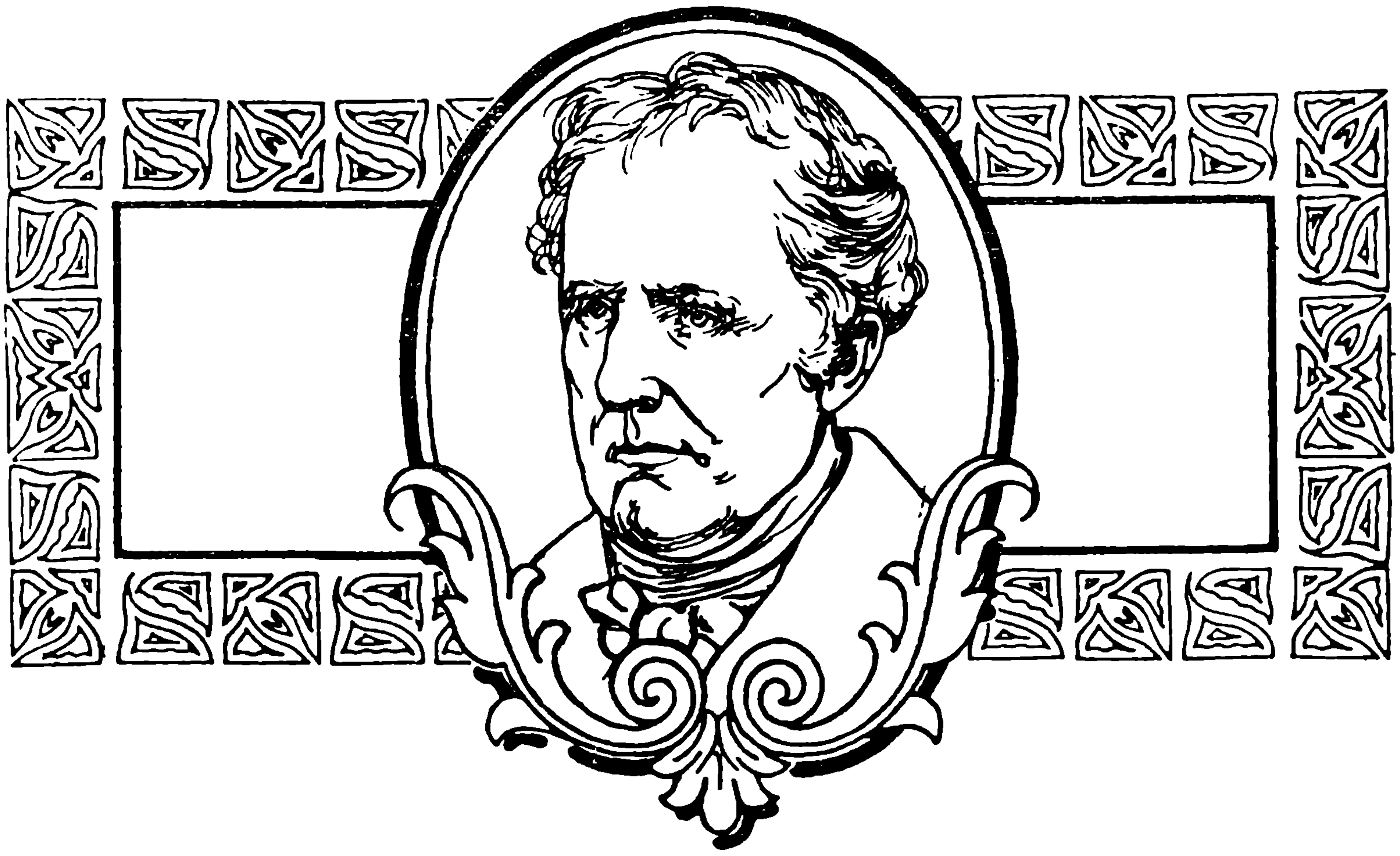

Джеймс Фенімор Купер

(1789—1851)

Джеймс Фенімор Ку́пер виріс у селищі Куперстауні на озері Отсего (штат Нью-Йорк). У пору його дитинства це були ще зовсім дикі місця. Фермери тільки-но почали вирубувати ліси і розорювати землю У дрімучих хащах водилися хижі звірі. Там міг заблукати й пропасти кожний, крім індіанців і небагатьох білих мисливців та звіроловів.

Юний Купер любив спостерігати край незайманої природи. І первозданні ліси, і широкоплинні ріки, і чисті озера, і світ піонерів-розвідників та корінних мешканців американської землі — індіанців — будуть пізніше описані в його творах.

Школярем мріяв Купер про далекі мандри, захоплюючі пригоди. У сімнадцять років він залишає навчання, щоб стати моряком і пізнати романтику морських шляхів. Досконало засвоївши складну науку водіння вітрильників, він став офіцером американського військово-морського флоту. Набуті знання допомогли йому написати романи «Пірат», «Лоцман», «Червоний корсар». Першим твором, який приніс Куперу визнання в Америці і Європі, був роман «Пересторога», що відкрив серію творів, присвячених історії американської революції.

Великий успіх випав на долю п'яти романів (пенталогії) про Натті Бумпо — «Піонери» (1823), «Останній із могікан» (1826), «Прерія» (1827), «Слідопит» (1840), «Звіробій» (1841). В них письменник розповів про шістдесятирічний період колонізації Америки — з 1745 до 1805 року. Головний герой цих романів Натті Бумпо — слідопит, мисливець, звіролов. Він діє під різними іменами: Звіробій, Слідопит, Соколине Око, Довгий Карабін, Шкіряна Панчоха. Поруч з Натті з великою симпатією показані й образи його друзів-індіанців.

В романі «Останній із могікан», як і в інших своїх творах, Купер першим із американських письменників з глибоким співчуттям і повагою зобразив тубільних мешканців Північної Америки — «чудовий народ на війні — відважний, чванливий, підступний, безпорадний, готовий до самопожертви, в мирний час — справедливий, великодушний, гостинний, скромний і цнотливий» (так писав сам Купер у передмові до «Останнього із могікан»).

Запитання та завдання

1. Підготуйте усну відповідь на тему· «Творчий шлях Фенімора Купера», користуючись матеріалами підручника. шкільної бібліотеки, іншими джерелами. Складіть план своєї розповіді.
2. Чим захоплювався юний Купер?
3. Яке значення для розвитку майбутнього письменника мало його рішення пізнати складність морської науки? Як воно характеризує Купера?
4. Який роман приніс Куперу широке визнання?
5. Яка тематика творів Купера?

6. Як ви оцінюєте висловлювання Ф. Купера про тубільних мешканців Північної Америки в передмові до «Останнього із могікан»?
7. Що з біографії Ф. Купера вас найбільше вразило і чому?
8. Складіть літературний кросворд на тему: «Фенімор Купер»

ОСТАННІЙ ІЗ МОГІКАН

Уривки

Дія твору відбувається у 1757 р. в Північній Америці. Між французами та англійцями йде жорстока війна за володіння новими землями. Англійців підтримують племена делаварів і могікан, французів — племена ірокезів. Ці племена ворогують між собою.

З форту Едварт у форт Вільям-Генрі вирушає для підкріплення загін англійців. Дві доньки генерала Монро — Кора й Еліс та майор Гейворд вирішили піти коротшим шляхом. Їх супроводжує індіанин Магуа — Хитрий Лис. До них приєднується учитель співів Девід.

РОЗДІЛ III

Орали й жали тут колись,
Шуміли ріки повноводі,
І предковічний темний ліс
Був повен тих гучних мелодій;
Тут мчав потік, дзвенів струмок
І водограй в тіні не мовк.

В. К. Брайант. «Індіанин перед могилою предків»

Поки Гейворд та його довірливі супутники, нічого не підозрюючи, заглиблюються чимдалі в ліс, дозвольмо собі скористатися авторським привілеєм і перенести місце дії на кілька миль на захід.

Того дня двоє чоловіків забарилися на березі невеликого, але прудкого потоку за годину дороги від табору Веба. Враження було таке, ніби вони на когось чи на щось чекають. Величезне лісове склепіння сягало аж до самого берега річки, нависаючи над водою і забарвлюючи у ще глибші тони темну течію. Сонце вже не так люто пекло, і задушна денна жарóта почала спадати, в міру того як випари джерел і потоків підіймалися над верхів'ями дерев і зависали в повітрі. Але в цій самотній місцині тиша панувала непорушна, як то й притаманно сонній духоті американського липня. Лише подеколи чулися тихі голоси цих двох чоловіків, лінькувате постукування дятла, незграйні скрики яскраво барвистої сойки або ще налягав на вухо глухий шум далекого водоспаду.

Ці слабкі й уривчасті звуки, одначе, надто були вже знайомі лісовикам, щоб відвернути їхню увагу від цікавої розмови. Червоний колір шкіри та індіанська одіж виказували в одному з них тубільця, тоді як другий, одягнений майже так само примітивно, був світліший на шкіру, а лице його, хоч опалене сонцем і потемніле, переконувало, що він європейського роду.

Індіанин сидів край замшілої колоди в такій позі, що дозволяла йому підсилювати переконливість своїх слів спокійними, але виразними жестами, як то властиво тубільцеві в поважній розмові. Його тіло, мало не зовсім голе, було розмальоване білою та чорною фарбою на жахливу емблему смерті. Гладко виголену голову, що на ній зостався тільки звісний лицарський жмут волосся[1], прикрашало одне-єдине орлине перо, вплетене в той жмут і обвисле на ліве плече. Томагавк і ніж для скальпування, англійського виробу, стриміли в нього за поясом, а коротка солдатська рушниця того типу, яким білі озброювали своїх союзників-тубільців, недбало лежала на голому мускулястому коліні. Широкі груди, добре розвинене тіло і поважна постава цього войовника свідчили, що він дійшов зрілого віку, але не виказував ще жодних ознак наближення старості.

---

[1] Північноамериканські вояки вискубували собі волосся з усього тіла, полишаючи саме тільки пасемко на тім'ї, щоб у разі їхньої невдачі ворогові легше було зняти скальп Цей скальп був єдиним дозволеним трофеєм, тим-то здобути його вважалося більшою перемогою, аніж убити супротивника. В деяких племенах почесним було скальпувати мертві тіла Ці звичаї вже майже зникли серед індіанців надатлантичних штатів

Білий, скільки видно було його тіло, виглядав людиною, що змалку спізнала життєві труднощі й незгоди. Постать його, хоч і мускуляста, була скорше худорлява, аніж повнотіла, але кожен нерв і м'яз видавалися дужими й загартованими у безнастанних випробуваннях та праці. На собі він мав зелену мисливську куртку, обшиту зблякло-жовтою лиштвою, і літню шапку з обробленої шкіри. Він також носив ножа за поясом із черепашок, як і індіанин, однак томагавка в нього не було. Його мокасини мали яскраві оздоби, за звичаєм тубільців, а єдиною частиною нижньої одежі, що виглядала з-під куртки, були шкіряні гамаші з шнурівками по боках та перев'язом із оленячих жил понад колінями. Ладівниця та ріжок довершували його вбрання. Довга його рушниця стояла поруч, сперта об дерево. Очі цього мисливця, чи там розвідника, були маленькі, проникливі й гострі і, коли він розмовляв, жваво шастали туди-сюди, немов пильнуючи здобич або ж побоюючись раптової появи причаєного ворога. Незважаючи на ці ознаки постійної підозріливості, обличчя його зовсім не виявляло ніякої підступності, а в ту мить, що про неї мовиться, мало навіть вираз переконливої щирості.

— Таж навіть ваші перекази промовляють за мене, Чингачгуку,— сказав він мовою, знаною всіма тубільцями, що давніше заселювали країну між Гудзоном та Потомаком. Ми, однак, в інтересах читача подаватимемо її у вільному перекладі, намагаючись при тім не втратити декотрих особливостей як мови співбесідників, так і мови в цілому.— Ваші батьки прийшли з заходу сонця, перепливли велику річку[1], перемогли місцевий люд і посіли країну. Мої ж батьки прийшли з краю світанкового неба через Солоне озеро, і чинили вони в той же спосіб, що й ваші батьки. Тож нехай Господь Бог розсудить нас, а друзям шкода й слів марнувати!

---

[1] Міссісіпі. Розвідник має на увазі переказ, дуже поширений між індіан надатлантичних штатів. У цьому вбачають свідчення нібито азіатського походження індіан, хоча чимало неясного в їхній історії.

— Мої батьки билися з такими ж, як і вони, червоношкірими,— суворо відповів індіанин тією ж мовою.— Хіба ж, Соколине Око, наша стріла з кам'яним вістрям і ваша свинцева куля — то все одно?

— Індіанин не без розуму, хоч і має червону шкіру,— мовив білий, хитаючи головою, як людина, що не може злегковажити почуттям справедливості. На хвильку він, мабуть, сам відчув, які вбогі його аргументи, а тоді, зібравшися на силах, таки спробував, як міг певніше відбити закиди співрозмовника.— Я не вчений і з цим не криюся, але я бачив, як ті молоді чепуруни ловили оленів і полювали на вивірок, і мені здається, що рушниця в руках їхніх дідів була менш небезпечна за гікоровий лук і кремінне вістря стріли при індіанській вправності та пильному окові.

— Це вам розказували ваші батьки,— озвавсь індіанин, незворушно махнувши рукою.— А що мовлять ваші діди? Кажуть молодим воякам, що блідолиці спіткали червоношкірих, уже по-бойовому розмальованих і озброєних камінними топірцями й дерев'яними луками?

— Я не маю упереджень і не заношуся із своїм походженням, хоч навіть найбільший мій ворог на землі, один ірокез, і той не заперечить, що я білий чистої крові,— мовив розвідник, з потайним задоволенням приглядаючись до блідої барви своєї кістлявої і мускулястої руки.— І я мушу визнати, що мої одноплемінці часом вдаються до таких засобів, яких, бувши чесною людиною, я не схвалюю. Вони мають звичай списувати в книжках, хто що вчинив та що бачив, замість оповідати про те в живі очі, щоб можна було викрити хвалька-боягуза, а хороброму воякові — покластися на свідчення товаришів. Через такий лихий звичай чоловік, якому сумління не дозволяє марнувати своїх днів серед жіноти, вивчаючи назви чорних значків, може й ніколи не почути про подвиги своїх батьків, ані відчути гордість, намагаючись ті подвиги перевершити. Щодо мене, то я гадаю, що всі з роду Бумпо вміли стріляти, бо звідки ж інакше мій природний хист до рушниці? Таж і Святе Письмо вчить нас, що і добрі й погані свої риси ми від батьків переймаємо. Хоча й те правда, що воно неприємно терпіти за чиїсь там вади. Але в кожній справі треба брати до уваги обидві сторони. Тим-то я й питаю тебе, Чингачгуку, що у вас розповідають про перше спіткання наших батьків?

На хвилину запала мовчанка. Індіанин сидів, поринувши в задуму, а по тому, пройнявшися гідністю покладеної на нього місії, почав свою коротку оповідь урочистим тоном, що мав потверджувати правду його слів.

— Слухай, Соколине Око, і в твоє вухо не впаде анінайменшої брехні. Ось що повіли мої батьки, і ось що могікани вчинили.— Він завагався на мить, кинув допитливий погляд на товариша і промовив урочистим тоном:

— Прийшли ми з краю, де сонце ховається на ніч, і через розлогі рівнини, на яких живуть бізони, дісталися до великої річки. Там ми боролися з плем'ям алігевів, аж поки земля зачервонілася їхньою кров'ю. Від берегів великої річки й до Солоного озера нікого ми не спіткали, самі лиш макуаси тяглися віддалік за нами. Ми сказали, що нашою буде ця земля, почавши від того місця на цій річці, куди доходить морська вода, і до річки, що за двадцять днів дороги на південь. Країну цю ми опанували як вояки і берегли її як мужі. Макуасів ми загнали в ліси до ведмедів. Смакували вони солі тільки там, де тварини її лижуть, і не ловили вже рибу у Великому Озері. Ми кидали їм самі кістки. Тоді сосна стояла там, де тепер каштан росте. Перші блідолиці, що прийшли до нас, розмовляли не по-англійському. Вони припливли великим човном, коли мої батьки вже в мирі були з червоношкірими довкола.

Тоді, Соколине Око,— провадив він далі, виявляючи своє хвилювання тільки тим, що голос його притих до низьких горлових тонів, надавши мові мелодійності,— тоді, Соколине Око, ми були єдиний народ, і ми були щасливі. Солоне озеро давало нам рибу, ліс — оленів, повітря — птахів. Ми брали собі жінок, що народжували нам дітей, вклонялися Великому Духові, а макуасів і близько до себе не підпускали, щоб не чули нашого переможного співу.

— Знаєш ти щось про своїх предків з того часу? — спитав білий.— Як на індіанина, ти чоловік справедливий. А що ти мусив успадкувати риси предків, то вони, певно, були хоробрі в бою і мудрі біля радного вогнища.

— Моє плем'я — пращур народів, але в мені нема мішаної крові. У моїх жилах — кров ватагів, і назавше так буде. Голландці висадилися і дали моєму народові вогняну воду. Люди пили, аж доки, здавалось, небо й земля змішалися, і в глупоті своїй вони гадали, що знайшли Великого Духа. А потім вони мусили покинути свою землю. Ступінь по ступневі їх відганяли від берегів, і ось тепер я, ватаг і сагамор[1] свого плем'я, бачу сонце лишень крізь листя дерев, а на могилах своїх батьків ніколи й зовсім не був!

— Могили пробуджують високі почуття,— озвався розвідник, розчулений стримуваним сумом свого товариша,— і часто допомагають людині в добрих замірах. Хоча щодо мене, то я гадаю, мої кістки лишаться непоховані і збіліють у лісі або ж їх пошматують вовки. Але де вони тепер, представники твого роду, що багато літ тому пристав до своїх родаків у краю делаварів?

— А де цвіт тих літ? Опав один по однім; так і всі з мого роду відійшли, кожен у свою пору, до країни тіней. Я ось тепер стою на верховині, але мушу сходити в долину. А коли й Анкес піде моїм слідом, скінчиться кров сагаморів, бо мій хлопець — останній із могікан.

---

[1] Сагамор — почесне звання старшин племені.

— Анкес тут! — почувся десь неподалік третій голос, такий самий м'який і горловий, як і Чингачгуків.— Хто кликав Анкеса?

Білий вихопив ножа із шкуратяних піхов і мимохіть шарпнувся рукою до рушниці, почувши той несподіваний голос. Але індіанин сидів і далі незворушно, навіть голови не повернувши.

Наступну мить юний вояк безгучно вступив поміж білим та індіанином і сів не березі прудкого потоку. Жодним словом подиву не прохопився батько: ані він нічого не запитав, ані син нічого не відповів упродовж кількох хвилин. Кожен мовби чекав, поки зможе заговорити, не показуючи жіночої цікавості або дитинної нетерплячки. Білий, либонь, і собі пристав на індіанський звичай: він попустив рушницю і також сидів мовчки й зосереджено. Нарешті Чингачгук поволі перевів погляд на сина й запитав:

— Чи не наважились макуаси лишити відбитки своїх мокасинів у цих лісах?

— Я йшов їхнім слідом,— відповів юний індіанин,— і знаю, що їх стільки, як пальців на обох руках, Але вони криються, мов боягузи.

— Злодії чигають на скальпи та здобич,— сказав білий, котрого ми називатимемо, за прикладом його товаришів, Соколиним Оком.— Цей завзятий француз Монкалм зашле своїх шпигунів у самий наш табір і знатиме, якою дорогою наші подалися!

— Досить того! — мовив старший індіанин, кинувши оком на призахідне сонце.— Викуримо їх, як оленів із чагарнику. Підкріпімося нині, Соколине Око, а взавтра покажім тим макуасам, що ми вояки.

— Я згоден і з одним, і з другим. Але щоб битися з ірокезами, треба їх знайти, а щоб підкріпитися, треба здобути дичини... Про вовка помовка, а вовк уже тут! Онде в кущах під пагорком найбільша пара оленячих рогів, що я цього літа бачив. Слухай, Анкесе,— мовив він напівпошепки, безгучно сміючись, як людина, звикла до обережності,— закладаюся трьома ріжками пороху проти одної низки вампуму[1], що поцілю оленя межи очі, і саме ближче до правого ока.

— Не може бути! — заперечив юнак, з молодечим запалом схоплюючись на ноги.— Видно ж тільки кінчики його рогів!

— Він ще хлоп'я,— похитуючи головою, мовив білий до батька.— Гадає, що як мисливець бачить частину звірини, то не може знати, де вся вона.

Націлившись із рушниці, він уже мало не дав доказу тієї своєї вмілості, що так нею пишався, коли це старий вояк підбив йому цівку, мовивши:

— Ти хочеш битися з макуасами, Соколине Око?

— Ці індіани мовби нутром чують душу лісів! — відізвався розвідник, опускаючи рушницю й одвертаючись убік, як людина, що переконалась у своїй помилці.— Мушу залишити оленя на твою стрілу, Анкесе, а то б ми вбили його задля тих злодіяк-ірокезів.

Ледве Чингачгук схвалив ці слова промовистим помахом руки, як Анкес кинувся на землю і почав обережно підповзати до тварини. За кілька ярдів перед схованкою оленя він ретельно наклав стрілу на тятиву. В цю мить роги оленеві ворухнулись, так наче він понюшив у повітрі щось підозріливе. І зараз же по цьому збризнула напнута тятива, біла смужка прошила кущі, і поранений самець вихопився з укриття під самі ноги свого причаєного ворога. Уникаючи рогів розшалілого звіра, Анкес припав до його боку і вмить затопив ножа йому в горло. Скочивши ще до річки, олень упав на березі, зачервонивши воду кров'ю.

— Оце чисто індіанська вправність! — мовив розвідник, сміючися стиха, але дуже задоволений.— Аж любо подивитись. Хоча, правда, стріла вражає лише зблизька і треба ще ножа, аби докінчити справу.

— Гу! — скрикнув його товариш, хутко обернувшись, наче пес, що відчув звіра.

---

[1] **Вампум** — нанизані різнокольорові черепашки, вживані в індіанців як оздоба, гроші тощо.

— Їй-бо, там їх ціле стадо! — зауважив розвідник, і очі його зблиснули, як у завзятого мисливця.— Якщо вони підійдуть під постріл, я пальну разок, хоч би мені тут цілих Шість Племен крилося поблизу! Ти щось чуєш, Чингачгуку? Бо як на мої вуха, стоїть німа тиша.

— Тут лиш один олень, і він мертвий,— сказав індіанин і нахилився, аж мало вухом до землі не припавши.— Я чую відгомін ходи.

— Може, то вовки загнали оленя і тепер ідуть його слідом?

— Ні, то коні білих,— відповів індіанин, з гідністю випростовуючись і незворушно сідаючи знову на колоду.— Вони твої брати, Соколине Око. Заговори до них.

— Я й заговорю, і то такою англійщиною, що й король не посоромився б мені відповісти,— сказав мисливець мовою, що нею так пишався.— Але ж я ані бачу, ані чую кого. Дивна річ: індіанин краще знається на ході білих, аніж той,— і це визнають його найбільші вороги,— хто не має й краплини чужої крові, хоч він жив між червоношкірих так довго, що його можна б у цьому запідозрити. Ага! Ось і я почув, наче суха гіллячка хруснула. А тепер чую, як кущі шурхотять... Так, так, це тупіт копит, що я сприйняв був за водоспад... А оце й вони самі. Боронь їх, Боже, від ірокезів!

РОЗДІЛ IV

Гаразд, іди. Та з гаю ти не вийдеш,
Доки за кривду я не відомщу.
У. Шекспір. «Сон літньої ночі»

Не встиг ще розвідник докінчити своїх слів, як з глибини лісу виступив вершник, що їхав на чолі невеличкого гурту, наближення якого почув пильний індіанин.

Неподалік видолинком звивалася бита оленяча стежка, що збігала до річки в тому місці, де розташувалися білий та двоє його червоношкірих товаришів. От цією стежкою повільно й під'їжджали подорожні, які становили незвичне видовище в лісовій пущі. Мисливець стояв попереду індіан, готовий привітати подорожніх.

— Хто їде? — спитав він, недбало прикладаючи рушницю до лівого плеча, а вказівного пальця правої руки тримаючи на гачку. Вигляд його при цьому був зовсім не погрозливий.— Хто сюди простує поміж диких звірів та небезпек лісової хащі?

— Ваші одновірці, друзі закону й короля,— відповів передовий вершник.— Люди, які від сходу сонця подорожують у сутінку цього лісу і які нічого ще не їли й страшенно потомились.

— Отож ви заблукали,— перепинив його мисливець,— і спізнали, яка безпорадна людина, що не знає, в правий чи лівий бік їй податись!

— Еге ж бо. Немовля, й те не настільки здатне на ласку свого опікуна, як ми — на свого провідника, хоч ми й виросли вже,— тільки що зростом, а не досвідом. Чи не знаєте ви відстані звідси до королівського форту Вільям-Генрі?

— Тю! — скрикнув розвідник, не стримавшись від голосного сміху, але одразу ж і притишив свої веселощі, щоб не підслухав прихований ворог.— Ви так далеко від дороги, як собака від польованого звіра, коли їх розділяє Горікен! Вільям-Генрі, чоловіче! Як ви друзі короля і маєте що спільного з військом, то найкраще вам податися вниз річкою до форту Едварда і викласти свою справу Вебові. Генерал бариться там, замість рушити до ущелин і викурити того французяку за Шамплен, назад у його лігво.

Перше ніж незнайомець устиг відповісти на цю несподівану пропозицію, з кущів вихопився другий вершник і вмах випередив свого товариша.

— То як далеко звідси до форту Едварда? — спитав він.— Місце, яке ви радите нам шукати, ми покинули сьогодні вранці, прямуючи до верхньої частини озера.

— Тоді ви, певне, осліпли ще до того, як заблукали, бо дорога через волок у кілька ярдів завширшки і, як я собі гадаю, не вужча за будь-яку лондонську дорогу, хоч би й ту, що перед королівським палацом.

— Не будемо сперечатись, яка з тих доріг краща,— посміхаючись відповів Гейворд, бо ж це був він. - Досить того, що ми поклалися на індіанського провідника, котрий мав нас провести ближчою, хоч і глухою стежкою, і помилилися в ньому. Коротше кажучи, ми загубили дорогу.

— Індіанин заблукав у лісі! – мовив розвідник, недовірливо хитаючи головою.— І це, коли сонце пече верхів'я дерев і річища повні водою, коли мох на кожному букові каже йому, з якого боку сяє вночі Полярна зірка! У лісі повно оленячих стежок, що ведуть до потоків та солоних джерел,— місць, що їх кожен знає. Та й гуси ще не всі відлетіли до канадських вод. Дивна річ, щоб індіанин міг заблудити між Горікеном і коліном річки! Він могок?

— Не з роду, тільки усиновлений цим плем'ям. Здається, він народився десь далі на північ. Він один з тих, кого ви звете гуронами.

— Гу! — вигукнули обоє товаришів розвідників, що досі сиділи непорушно, наче зовсім байдужі до розмови. А тепер вони жваво схопилися на ноги — видно, така сильна була несподіванка, що аж зборола їхню звичайну стриманість.

— Гурон! — повторив суворий розвідник, хитаючи головою вже з виразною недовірою.— Це злодійське плем'я, хто б там його не всиновляв. Самі боягузи та волоцюги, ось вони хто. А що ви звірилися на одного з них, то я дивуюся, чом не посіла вас ціла їх зграя!

— Це нам не загрожувало, бо форт Вільям-Генрі, мабуть же, за кілька миль від нас. До того ж ви забуваєте, що наш провідник тепер могок і служить у нашому війську як друг.

— А я вам кажу: хто народився гуроном, той гуроном і помре,— впевненим тоном повів його співбесідник.— Могок! Ні, коли йдеться про чесність, я волію делавара чи могіканина. А щодо бою – то це правда, не всі вони хочуть битись, бо ж інакше б не обабіли під своїми підступними ворогами, макуасами. Але зате, коли вони вже б'ються, то любо подивитись, що за вояк з делавара чи могіканина!

— Годі про це,— нетерпляче сказав Гейворд.— Я не збираюсь обговорювати з вами вдачу цієї людини, що зовсім вам незнайома. Ви ще мені не сказали, як далеко звідси до форту Едварда.

— Це залежить від того, хто ваш провідник. А такий кінь, як у вас, зможе здолати добрий шмат дороги від сходу до заходу сонця.

— Я не хочу з вами товкти воду в ступі, друже,— мовив Гейворд лагіднішим тоном, стримавши свою нетерплячку.— Якщо ви скажете відстань до форту Едварда і проведете нас туди, вашу працю буде винагороджено.

— А так роблячи, звідки я знатиму, що провів до нашого форту не ворога й не шпигуна Монкалмового? Не кожен, хто по-англійському розводить, чесний підданець короля.

— Якщо ви служите при війську,— бо ви мені видаєтесь розвідником,— то повинні знати шістдесятий королівський полк.

— Шістдесятий! Небагато ви мені скажете про королівських американських стрільців такого, чого я не знав би, дарма що на мені мисливська куртка, а не червона вояцька уніформа!

— Отже, ви мусите знати прізвище майора того полку?

— Майора! — перебив мисливець, випростуючись, як людина, горда виявленою їй довірою.— Коли хто на цілий край знає майора Ефінгема, то це я.

— В тому полку багато майорів. Добродій, що ви його назвали,— найстарший, а я маю на увазі наймолодшого, того, що командує ротами залоги у Вільям-Генрі.

— Так, так, я чув, що на це місце призначено одного молодого добродія, дуже багатого, родом із півдня. Він ще замолодий на таку посаду, щоб командувати людьми, в яких голови сивина вже сріблить. Та кажуть, що він вояк знавецький і людина хоробра.

— Який він там не є, вартий чи ні своєї посади, досить того, що оце він розмовляє зараз із вами і запевно він не той ворог, якого слід стерегтись.

Розвідник у подиві приглянувся до Гейворда, а тоді, скинувши шапку, сказав — хоч не так уже самовпевнено, але ще з деяким сумнівом:

— Я чув, що сьогодні вранці один загін мав вийти з укріплення, прямуючи до берега озера.

— Ви чули правдиву звістку. Тільки я хотів обрати коротший шлях і тим поклався на того самого індіанина.

— А він ошукав вас і втік?

— Ні те, ні те, сподіваюся. В усякому разі, він не втік — він тепер на кінці нашої кавалькади.

— Хотів би я глянути на нього. Коли він справжній ірокез, я впізнаю його з підступного погляду та розмальованого обличчя,— мовив розвідник.

Оминувши Гейвордового коня, він вийшов на стежку поза кобилою, що її лоша, користаючись перепочинком, зажадало від неї материнської данини. Розсунувши кущі і ступивши ще кілька кроків, розвідник побачив обох жінок, які з тривожною напруженістю чекали на кінець розмови. Позад них, спершись до стовбура дерева, стояв провідник, що, не змигнувши оком, витримав допитливий мисливців погляд, хоч сам був такий понурий та дикий лицем, що вже це одне могло викликати неспокій. Задоволений своїми оглядинами, розвідник повернув назад. Проминаючи жінок, він зупинився на мить скинути оком на їхню вроду, і з щирою приємністю відповів на Елісину усмішку й легкий уклін. Потім він підійшов до кобили з лошам і згаяв хвилину, марне силкуючись розгадати, що за один цей вершник; нарешті, похитавши головою, він повернувся до Гейворда.

— Мінг — це мінг: яким Бог його створив, таким він і буде. Ані могоки, ані яке інше плем'я його не змінять,— мовив він, сідаючи на своє місце.— Якби ви були одні й згодилися полишити свого коня на вовчу ласку, я б сам міг провести вас до Едварда, і за одну годину — туди лиш година дороги. Проте в жіночому товаристві це неможливо.

— А то чому? Вони втомлені, щоправда, але ще декілька миль зможуть проїхати.

— Це зовсім неможливо,— повторив розвідник.— Навіть заради найкращої рушниці в колоніях я б не погодився пройти й милю поночі в цьому лісі разом з таким провідником.

— Отже, ви так гадаєте? — сказав Гейворд, нахиляючись у сідлі й стишуючи голос мало не до шепоту.— Правду мовити, я теж дещо підозрюю, хоч перед жінками намагаюсь цього не показувати. Через це ми й не йшли вже за ним — я наказав йому, як ви бачите, триматися ззаду.

— Я тільки-но глянув, то переконався, що він ошуканець,— мовив розвідник, остережним рухом прикладаючи пальця до носа.— Поганець стоїть, спершись на молоде дерево, он там поза кущами. Його права нога впорівень з корою дерева, і,— він постукав пальцем по рушниці,— я міг би звідси одним пострілом поцілити його між коліно та кісточку, так що на добрий місяць він буде не здатен мандрувати лісом. Бо якщо я до нього спробую підійти, він щось запідозрить і чкурне в ліс, мов сполоханий олень.

— Ні, так не годиться. Може ж, він не винний, та й негарно воно якось. Хоча якби я був певен його зради...

— Це безпечніш — вважати на підступництво кожного ірокеза,— відповів розвідник і наче несамохіть приклав рушницю до плеча.

— Стривайте! — стримав його Гейворд.— Так не годиться. Придумаймо якийсь інший спосіб... І все-таки я маю чимало підстав повірити, що він ошуканець...

Мисливець, що відмовився вже від наміру поранити провідника, подумав хвильку, а тоді помахом руки покликав до себе своїх двох червоношкірих товаришів.

Розмовляли вони поважно і тихо, мовою делаварів, і з жестів білого в бік молодого деревця знати було, що він показував, де їхній гаданий ворог. Обидва індіани швидко зрозуміли, чого він хоче, і, відклавши свої рушниці, безгучною ходою шаснули зі стежки в гущавину, кожен у протилежний бік.

— А тепер ви поверніться назад,— вдався мисливець до Гейворда,— і заведіть розмову з тим гемоном. Ці могікани схоплять його, навіть і розмалювання йому не попсувавши.

— Ні,— гордо заявив Гейворд.— Я сам його візьму.

— Атож! Верхи бувши, що ви можете зробити індіанинові в кущах?

— Але я зійду з коня.

— Ви гадаєте, що він чекатиме, побачивши, як ви вийняли одну ногу із стремена? Коли маєте діло з тубільцями, мусите послуговуватись їхніми способами, якщо хочете чого домогтись. Під'їдьте-но до цього плюгавця і ніби щиро побалакайте з ним, так наче вірнішого друга й у світі не маєте.

Гейворд уже ладен був скоритися, хоч і як гидував тою роллю, що йому запропоновано. З кожною миттю він усе виразніше бачив, наскільки небезпечною виявилась надмірна його легковірність.

Сонце вже зайшло, і в лісі швидко почало смеркати[1]. Це прикро нагадало Гейвордові, що о цій порі дикуни мають звичай здійснювати найбільш варварські й безжальні вияви помсти або ворожнечі. Підохочений цими гадками, він рушив назад, а мисливець зараз же завів голосну балачку з незнайомцем, що ото вранці так безцеремонно прилучився до подорожніх. Минаючи своїх симпатичних супутниць, втомлених таким виснажливим днем, молодий офіцер промовив до них кілька підбадьорливих слів і зрадів, побачивши, що вони й не підозрюють справжньої причини їхньої затримки.

---

[1] Дія відбувається під 42° широти, де сутінки ніколи довго не тривають.

Давши їм на здогад, що це він має порадитись про дальшу подорож, Гейворд пришпорив коня, а через хвильку знов натягнув повіддя, коли опинився за кілька ярдів од місця, де, прихилившись до дерева, стояв похмурий провідник.

— Бачиш, Магуа,— Гейворд намагався говорити невимушено й довірливо,— заходить ніч, а ми не ближче до Вільям-Генрі, аніж коли на світанку виходили з укріплення Веба. Ти збився з дороги, та й я теж маху дав. Але, на щастя, ми спіткали одного мисливця, онде чуєш, він розмовляє із співаком,— і цей мисливець знає всі оленячі стежки та лісові тропи. Він обіцявся провести нас до місця, де б ми могли безпечно перебути ніч.

Індіанин втупив свій палючий погляд у Гейворда і спитав ламаною англійською мовою:

— Він сам?

— Сам,— завагавшись, відповів Гейворд, для якого брехня була занадто незвична річ, щоб легко їй давати раду.— О, не сам, звісно. Ти ж знаєш, Магуа, що й ми з ним.

— Тоді Хитрий Лис піде,— мовив провідник, спокійно піднімаючи торбину, що лежала в нього біля ніг.— І блідолиці бачитимуть коло себе тільки своїх блідолицих.

— Піде! Кого ти звеш Хитрим Лисом?

— Так назвали Магуа його канадські батьки,— відповів провідник, видимо гордий цією відзнакою.— Ніч те саме, що й день Хитрому Лисові, коли на нього чекає Манро.

— А що повість Хитрий Лис комендантові Вільям-Генрі про його дочок? Чи наважиться він сказати запальному шотландцеві, що покинув його дітей без провідника, хоч сам згодився ним бути?

— У Сивої Голови гучний голос і довга рука, та в пущі Лис його не почує, ані рука його сюди не сягне.

— Але що скажуть могоки? Пошиють на нього спідницю і залишать його у вігвамі з жінками вкупі, бо йому не можна доручати чоловічих справ.

— Лис знає стежки до великих озер і зможе знайти кістки своїх батьків,— була відповідь незворушного індіанина.

— Годі, Магуа,— мовив Гейворд.— Хіба ж ми не друзі? Навіщо ці гіркі слова межи нами? Манро обіцяв тобі винагороду за твою послугу. Я теж винагороджу тебе... Дай відпочити своєму втомленому тілові, розкрий торбину й підкріпися. Ми маємо лиш кілька хвилин часу, навіщо ж гаяти їх на дрібничкові сварки, наче ми жінки? Коли панночки перекусять, ми рушимо далі.

— Блідолиці поробилися собаками у своїх жінок,— пробурмотів індіанин своєю рідною мовою,— і коли жінки хочуть їсти, білі вояки відкладають томагавки, щоб удовольнити їхню ледачість.

— Що ти кажеш, Лисе?

— Хитрий Лис каже, що це добре.

Індіанин пильно подивився на щире Гейвордове обличчя, але, спіткавши його погляд, хутко відвів очі вбік. Потому він зручно вмостився на землю, видобув з торбини рештки підживку й заходився їсти не забувши перед тим розглянутись довкола.

— Оце гаразд,— провадив Гейворд.— Хитрий Лис матиме силу й гостре око, щоб уранці віднайти стежку.— Він замовк, почувши, як тріснула суха галузка й зашамотіло листя на близьких кущах. Але відразу ж перемігся й повів мову далі: — Ми повинні вирушити ще до схід сонця, бо інакше Монкалм може перетяти нам дорогу й відрізати нас від форту.

Рука Магуа, піднесена до уст, раптом застигла в повітрі, і він, не зводячи очей від землі, повернув убік голову. Ніздрі йому роздулися, а вуха немовби ще дужче, ніж звикле, насторожились, і ввесь він скидався тепер на статую, що зображує гостру увагу.

Гайворд, який пильно приглядався до його рухів, недбало вивільнив із стремена ногу, а рукою потягся до кобури з ведмежої шкури, де лежали його пістолети. Марна річ була розгадати, куди саме найбільше дивився індіанин: хоч і здавалося, що його очі застигли непорушно, насправді вони без упину нишкали туди-сюди. Поки Гейворд вагався, що робити, Хитрий Лис обережно звівся на рівні ноги — і то так тихо, що ані шелеснуло. Гейворд відчув, що настав момент діяти. Перекинувши ногу через сідло, він скочив на землю з наміром кинутися вперед і схопити зрадника, покладаючись тут уже на власну силу. Але щоб не будити зайвої підозри, він усе ще зберігав на обличчі спокійний і привітний вираз.

— Хитрий Лис не їсть,— сказав він, вживаючи прізвисько, що найбільш лестило марнославству індіанина.— Його корж погано випечений і сухий. Ану-бо я гляну,— може, серед моїх запасів знайдеться що тривкіше.

Магуа простяг свою торбину майорові. Він дозволив навіть, щоб їхні руки торкнулись одна одної і не виказав при цьому найменшого неспокою, і не послабив пильності. Але коли відчув, що пальці Гейворда легенько сунули вгору до голого його плеча, він підбив юнакові руку, з пронизливим криком викрутився з-під його руки і в один вистриб пірнув у лісову гущавину. За мить з кущів вихопилась постать Чингачгука, схожого на привида своїм мальованням; він хутко кинувся навздогінці. Далі почувся Анкесів вигук, і ліс освітило раптовим спалахом, що його супроводив різкий гук пострілу мисливцевої рушниці.

Зазнавши поразки, Магуа тікає. Соколине Око знаходить тимчасову схованку в печері. Загін залишається на нічліг. Серед ночі їх розбудили дивні звуки.

РОЗДІЛ VII

> Вони не сплять.
> На скелях там їх ціла зграя.
> І всі сидять.
>
> *Т Грей. «Поет»*

— Ми не можемо далі легковажити цим застереженням і сидіти в укритті, коли в лісі чути такі звуки,— мовив Соколине Око.— Панночки хай собі лишаються в печері, а ми з могіканами вийдемо чатувати на верхів'я скелі. Гадаю, що майор шістдесятого полку пристане до нас.

— Чи небезпека аж так близько? - спитала Кора.

— Про це знає тільки той, хто видає ті дивні звуки людям на осторогу. Я взяв би гріх на душу, коли б залишився в печері, чуючи таке застереження! Навіть той легкодух, що збуває дні свої у співах, розбурханий цим криком і каже, що «ладен кинутися в бій». Якби це тільки бій, то воно б річ зрозуміла й нам до спромоги; але я чував, що такі вигуки поміж небом і землею означають зовсім інший різновид війни!

— Якщо ці наші страхи походять від явищ надприродних, то нам нічого непокоїтись, друже,— спокійно мовила Кора.— Чи ви певні, що наші вороги не винайшли якогось нового й підступнішого способу вразити нас жахом, аби полегшити собі перемогу?

— Панночко,— повагом відповів їй розвідник,— тридцять років прислухаюсь я до лісових звуків, як людина, чиє життя й смерть залежать від справності її слуху. Мене не ошукає ані скиглення пантери, ані посвист дрозда, а чи якісь вигадки диявольських мінгів. Я чув, як ліс скімлить, наче людина в нещасті, не раз я чував, як вітер виграє гіллям густих дерев; я чув, як блискавка креше повітря, наче вогняний стовп, і сипле довкруг іскри й полум'я. І завше при тому я думав, що чую лишень забави того, хто все це створив. Але від чого цей крик, що тільки-но почувся, ми не можемо сказати; ані могікани, ані я, чоловік без краплини чужої крові в жилах. Гадаємо, одначе, що це знак нам на добро.

— Дивна річ! — мовив Гейворд, беручи свої пістолети з того місця, де поклав їх на ніч.— Та чи це знак миру, чи клич до війни, знехтувати ним не можна. Ходіть, друже, наперед; я йду за вами.

Після важкого повітря печери прохолодні живлющі повіви од водоспаду всіх побадьорили. Свіжий вечірній вітер над річкою, здавалося, виповнював водоспадовим ревом найдальші закутини печер, звідки той рев по вертався розміреним важким гулом, що звучав як відгомін грому з-поза далеких гір. Зійшов уже місяць, виблискуючи своїм світлом на воді, але те місце, де стояв Соколине Око з товаришами, ще лежало в глибокій тіні. За винятком клекоту води та подеколи рвучких подувів вітру, все навколо дихало таким спокоєм, що його лише ніч і безлюддя можуть породити. Марно подорожани вдивлялися в протилежний берег, шукаючи там ознак життя, що допомогли б з'ясувати походження того крику. Їхні пильні й тривожні погляди не могли прозирнути оманливого світла місяця або ж бачили самі голі скелі та стрункі й непорушні дерева.

— Тільки темрява й тиша чарівного вечора,— прошепотів Данкен.— Як би ми, Коро, за інших обставин милувалися цим вечором, цією незрівнянною самотністю! Уявіть собі, наче ви в безпеці і те, що зараз нагонить на вас жах, стане тоді джерелом радості.

— Слухайте! — урвала його Еліс.

Попередження було зайве. Ще раз той самий крик почувся так, наче з глибини річки: вирвавшися з вузької ущелини, він розкотився лісом і завмер поволі вдалині.

— Може хто-небудь пояснити, що це за крик? — спитав Соколине Око, коли стихла остання луна в лісі. — Якщо так, нехай скаже. А я гадаю, цей крик не має нічого земного.

— Я можу все це з'ясувати,— мовив Данкен.— Мені цей крик добре знайомий, бо я часто його чув на полі бою. Так кричить кінь у хвилину смертельної муки. здебільшого з болю, але часом і з переляку. Мій кінь або став здобиччю хижаків, або він бачить небезпеку й не може її уникнути. Цей звук міг ошукати мене в печері, але тут, просто неба, я цілком у ньому певен

Розвідник та індіани слухали це просте пояснення з цікавістю людей, що засвоюють нові погляди, натомість відкидаючи старі та хибні. Обидва індіани вимовили своє звичайне виразисте «гу!», як тільки збагнули Гейвордову мову; розвідник же, подумавши хвильку відказав:

— Я не можу заперечити вашої думки, бо кепсько знаюся на конях, хоч і народився в краю, де їх подостатком. Вовки, певно, чигають на них із берега, і змучені створіння, як можуть, кличуть людину на поміч. Анкасе,— мовив він по-делаварському,— спустись-но човном та розжени запаленою головешкою вовчу зграю, а то страх може зробити те, чого не пощастить вовкам, і цим лишимось на ранок без коней.

Молодий тубілець уже сходив до річки, коли раптом над водою розляглося протяжне виття і хутко здаленіло в глибині лісу, наче хижаки злякалися чогось і втекли, покинувши здобич. Анкес зараз же інстинктивно метнувся назад, і троє лісовиків провели ще одну тиху й поважну нараду.

— Ми були немов мисливці, що загубили провідну зірку в небі й цілими днями не бачили сонця,— мовив Соколине Око нарешті, одвертаючись від індіан.— Але тепер ізнов ми знаємо прикмети своєї дороги, а з нашої стежки виполото терня. Сідаймо в затінку бука — від нього тінь густіша, ніж від сосни,— і почекаймо, що нам Бог пошле далі. Розмовляйте лиш пошепки, а краще та й розумніше, мабуть, мати на якусь часину собі власні думки за співрозмовника.

Говорив розвідник цілком поважно, уже не виказуючи найменшого побоювання. Хвилинна його непевність одразу ж зникла, скоро з'ясувалася таємниця, для пояснення якої йому забракло власного досвіду. Відчуваючи всю серйозність їхнього становища, він, цілком у згоді із своєю мужньою вдачею, готовий був зустріти з відкритим чолом будь-яку небезпеку. Почуття це, здавалося, поділяли й індіани, котрі розташувалися так, щоб мати в полі зору обидва береги, але щоб самих їх покривала суцільна темрява. За таких обставин звичайна розважливість підказувала Гейвордові та його супутникам скористатися з прикладу цих досвідчених людей. Юнак приніс із печери оберемок сасафрасу, застелив гіллям розколину між двома печерами і розмістив у ній сестер. Скелі захищали дівчат від кулі, а майорові слова, що жодна небезпека не заскочить їх зненацька, додали їм духу. Гейворд сам примостився недалеко, так що міг з ними розмовляти, не підвищуючи зайве голосу. Девід же, наслідуючи наших лісовиків, так добре прилаштувався поміж западин скелі, що його неоковирна постать зовсім не впадала нікому в око.

Так у цілковитій тиші збігали години. Місяць досяг зеніту і кидав своє лагідне світло просто долі, вихоплюючи з темряви образ сестер, що обнявшись міцно спали. Данкен прикрив їх великою Кориною шаллю, сховавши від себе цю любу картину, і сам схилився головою до скелястої подушки. Девід уже видобував із себе такі звуки, що разили б його вишуканий слух, коли б він міг їх чути. Одне слово, всіх подорожан мимохіть зморив сон. Тільки Соколине Око та індіани ані послаблювали своєї пильності, ані здавалися на дрімоту. Непорушні, наче скеля, що до неї кожен з них приріс, вони лежали й безперестану перебігали очима вздовж темної смужки лісів, що поросли над берегом вузького потоку. Жодного поруху вони не пропустили; здавалося, що вони й самі ледве чи дихають. Ясно було, що цей надмір обережності випливав із досвіду, і ошукати їх не вдалося б хоч і як причаєному ворогові. Тим часом, одначе, нічого не сталося. І ось уже зайшов місяць, і над вершечками дерев за лукою річки з'явилася бліда стяжка, звістуючи наближення дня.

Тоді вперше Соколине Око зворухнувся. Він підповз по скелі до Данкена й розбурхав його зі сну.

— Час рушати,— прошепотів він.— Розбудіть панночок і будьте готові сідати в човна, що я приведу.

— Ніч була спокійна? — спитав Гейворд.— Бо мене таки зненміг сон.

— Все тихо, як і опівночі. Не розбалакуйте, а спішіть.

Данкен уже зовсім пробудився і зараз же здійняв шаль, що нею вкрив поснулих жінок. При цьому русі Кора підвела руку, наче відштовхуючи його, а Еліс прожебоніла своїм ніжним голосом: «Ні, ні, любий тату, ми були не самі. Данкен був з нами!»

— Так, свята невинносте,— прошепотів юнак.— Данкен тут, і поки він живий, поки є небезпека, тебе він не покине. Коро, Еліс! Вставайте. Пора в дорогу!

Голосний крик молодшої сестри і приголомшливий жах на обличчі старшої, що раптом звелась на ноги,— таку несподівану відповідь дістав майор.

Ще не завмерли слова на устах Гейвордові, як зчинився такий гвалт і вереск, що кров захолола йому в жилах. Мало не цілу хвилину здавалося, що то пекельні демони посіли все довкруги, в тих варварських згуках виявляючи свою дику лють. Крики не виходили з якогось певного місця — враженим слухачам видавалося, наче ті крики сповнювали не тільки весь ліс, а й печери водоспаду, і скелі, і річище, і саме повітря. Девід випростав свою цибату постать і, затикаючи вуха, заволав серед того диявольського гаму:

— Звідки ця незграйність? Чи то пекло розверзлося, щоб люди могли такі звуки породити?

Яскраві спалахи і враз по тому грими десятка рушниць з протилежного берега потоку були відповіддю на те, що невдатний майстер співу так легковажно вихопився на видноту. Гемет непритомний звалився на скелю, де так довго спав. Могікани бойовим покликом озвались на тріумфальний вереск своїх ворогів, коли ті побачили, що Гемет упав. Швидкі постріли затріскотіли з обох боків, але супротивники були занадто досвідчені, аби виставляти бодай крайчик тіла ворожій кулі. Данкен з напруженим неспокоєм дослухався, чи не почує ударів весла, бо гадав, що втеча — це єдиний для них порятунок. Однак річка незворушно мчала своїм швидким бігом, і ніде не було видно човна на її темних водах. У нього вже промайнула думка, чи не покинув їх безжально розвідник, коли це з-під скелі внизу приснуло полум'я і почувся дикий лемент разом з криком одчайдушного болю, засвідчуючи, що посланець смерті з несхибної рушниці Соколиного Ока знайшов свою жертву. Ця скромна відсіч спонукала нападників зараз же відступити, і незабаром у лісі знову залягла непорушна тиша.

Данкен скористався слушним моментом, щоб підскочити до Геметового тіла й перенести його в ту розколину, де ховались обидві сестри.

— Бідолаха-то зберіг собі скальп,— мовив Соколине Око, спокійно проводячи рукою по голові Девіда.— Але він показав нам, що часом люди мають надто довгий язик. Це чисте божевілля — виставити на голій скелі перед розлюченими дикунами шість фунтів м'яса й кісток! То ще диво, що він живий лишився.

— Отже, його не вбито? — спитала Кора хрипкуватим голосом, що засвідчував, як удаваний спокій бореться в ній із природним переляком.— Чи ми не можемо якось допомогти нещасному?

— Ні, в цьому нема потреби. Життя його ще пульсує, а трохи переспавши, він прийде до пам'яті, порозумнішає з цієї науки і житиме, аж поки прийде його пора,— відповів Соколине Око, кинувши ще раз погляд на непорушне тіло і водночас із гідною подиву ретельністю заряджаючи свою рушницю.— Занеси його всередину, Анкесе, і поклади на гілля сасафрасу. Що довше він передрімає, то краще для нього. Бо я не певен, чи на цих скелях він зможе знайти собі належне прикриття, бувши такий довготелесий, а співом ірокезів не проймеш.

— Ви гадаєте, що напад повториться? — запитав Гейворд.

— А що, повірити, ніби голодний вовк задовольниться малим кавалком? Ірокези втратили людину, а в них такий звичай, що як тільки зазнали втрат або не застукали ворога зненацька, вони відступають. Але вони знову нападуть, спробують узятися на хитрощі, щоб здобути наші скальпи. Головна наша надія,— вів він далі, підводячи своє суворе обличчя, через яке пробігла хмарина тривоги,— це втриматись на скелі, доки Манро пришле нам загін на допомогу. Дай Боже, щоб це було скоро і щоб командував тим загоном чоловік, який знається на індіанських звичаях!

— Чуєте, Коро, яке наше щастя? — мовив Данкен.— Все тепер залежить від турботливості й досвіду вашого батька. Отож ідіть удвох з Еліс до печери — там ви принаймні будете в безпеці від смертоносних ворожих куль та й доглянете, як це личить добросердим натурам, нашого нещасного товариша.

Сестри слідом за ним пройшли до зовнішньої печери, де Девід зітханням уже виявляв перші ознаки притомності. Здавши пораненого на їхню опіку, юнак одразу ж мав і виходити.

— Данкене! — тремтячим голосом озвалася Кора, коли Гейворд був на порозі.

Він обернувся й побачив, що лице дівчини пойнялося смертельною блідістю, а очі дивились на нього з виразом глибокого почуття. Юнак поспішив назад до неї.

— Не забувайте, Данкене, що ваша безпека пов'язана з нашою, і що батько доручив нас вам, і що чимало залежить від вашої обачності й розважливості... Одне слово,— додала вона, раптом спаленівши по самі вуха,— ваше життя страшенно дороге для всіх із роду Манро.

— Коли що-небудь і може зміцнити мою себелюбну любов до життя, то це така впевненість,— відповів Гейворд, мимоволі скинувши оком на юну постать мовчазної Еліс.— Як майор шістдесятого полку я повинен взяти участь у бою. Але наше завдання легке: ми маємо лише не підпускати кілька годин цих кровожерних псів.

Не чекаючи на відповідь, Гейворд хутко вийшов надвір і приєднався до розвідника з товаришами, що досі лежали в розколині між печерами.

— Кажу тобі, Анкесе,— мовив Соколине Око, коли майор підійшов до них,— що ти надміру витрачаєш порох, тим-то твоя рушниця відбиває і куля хибить. Трохи пороху, легка куля і довга цівка — цього майже завше досить, щоб почути передсмертний крик мінга. Принаймні так каже мені мій досвід з цими створіннями. Ходімо, друзі, переховаймося, бо ніхто не знає. коли й де ці макуаси завдадуть удару.

Індіани мовчки подалися на свої місця — заглибини в скелі, звідки їм було видно весь той бік біля підніжжя водоспаду. Посеред острівця знайшло собі ґрунт кілька низьких хирлявих сосен, утворивши сяку-таку гущину От сюди й прошмигнув Соколине Око, так хутко, як олень, а за ним поспішив жвавий Данкен. Тут вони укрилися, скільки змога була, поміж кущів та кам'яних брил, порозкиданих довкола. Над ними стриміла гола округла скеля, що обіч неї вирувала й спадала круто в діл вода, як то вже читачеві змальовано. Світало, і протилежний берег уже не розпливався в мороці. Тепер можна було заглянути й до лісу і розрізнити те, що ховалося під темним шатром похмурих сосен.

Чатували вони довго й тривожно, але ніщо не показувало на повторення нападу. Данкен уже починав думати, що їхній вогонь виявився ефективніший, ніж гадалося, і що ворог і справді відступив. Коли, одначе. він поділився цією думкою з розвідником, той тільки похитав головою.

— Ви не знаєте вдачі макуасів. коли гадаєте. що вони заберуться, ані жодного скальпа не здобувши! — відказав він.— Якби гемон той лиш один був верещав уранці, а то ж їх десятків чотири! І вони занадто добре знають, скільки нас і хто ми, щоб так легко відмовитись від здобичі. Тс-с! Гляньте он туди, вище нас, де вода розбивається об скелю. Щоб мене вбили, коли ці люципери не перебралися через пороги й нам на лихо не добилися до верхів'я острова! Тс-с! Обережніш, а то вмить будете без скальпа!

Гейворд підвів голову над укриттям і побачив те. що слушно оцінив як диво зухвалості й спритності. Річка розмила край м'якої скелі в такий спосіб. що перший прискалок став менш крутий і прямовисний. як звичайно на водоспадах. Керуючись самими легкими жмурами на потоці, там, де вода сягала верхньої частини острова, гурт затятих індіан кинувся в річку й поплив до того місця, знаючи, що, коли їм пощастить, вони легко дістануться до своїх жертв.

Тільки-но Соколине Око замовк, як з-поза декількох колод пливучого дерева, що їх прибило до цих голих бескет, вигулькнуло чотири людські голови. Мабуть, ці колоди й підказали індіанам можливість такого небезпечного заходу. Ще за мить з'явилася й п'ята голова,— у воді понад зеленавим краєм водоспаду, недалеко від берега острова. Індіанин відчайдушно боровся, щоб дістатись безпечного місця, і, підштовхуваний потоком, уже простягав руку товаришам на острові, коли це вир відкинув його, і він підскочив угору, піднісши руки й закотивши очі, а тоді раптово впірнув у глибоку роззявлену хлань і зник. Дикий розпачливий зойк долинув із-під водоспаду, і все стихло, як у могилі.

Під першим благородним поривом Гейворд мало не кинувся на порятунок нещасного, та залізний стиск розвідникової руки стримав його.

— Хочете накликати певну смерть на нас, виказавши мінгам нашу схованку? — суворо мовив Соколине Око.— Це заощадило один заряд пороху, а порох нам дорогий, як вільний подих загнаному оленеві! Підсипте-но краще свіжого пороху собі до пістолетів, бо туман з водоспаду міг зволожити сірку, і наготуйтесь до бою врукопаш, а я зустріну їх вогнем.

Він заклав пальця в рот і видобув довгий пронизливий посвист, на який відповіли зі скелі, де чатували могікани. Данкен помітив, як на цей звук підвелися голови з-поза розкиданих край острова колод, і зараз же сховалися знову. Потім його увагу привернув ледве чутний шелест ззаду. Обернувшись, він побачив, як до них підповзає Анкес. Коли молодий ватаг приладштувався з надзвичайною пильністю і незворушним спокоєм, Соколине Око заговорив до нього по-делаварському.

Для Гейворда це були хвилини гарячкової, ледь стерпної напруженості, тоді як розвідник вважав за можливе саме тепер прочитати своїм молодим товаришам лекцію про мистецтво обачливого користання вогнепальною зброєю.

— Із усілякої зброї,— почав він.— рушниця з м'якого металу, з довгою, добре нарізаною цівкою — найбільш небезпечна у вправних руках. Але до неї треба ще дужої руки, бистрого ока, точної міри в заряді, аби вона заграла на повну силу. Зброярі, либонь, не дуже знаються на своїм ремеслі, коли роблять оті мисливські рушниці або ж кавалерійські...

Його перепинило тихе й виразне Анкесове «гу»!

— Я бачу їх, хлопче, бачу,— сказав Соколине Око Вони збираються нападати, бо інакше б не виставляли свої брудні спини з-за колод. Хай собі,— додав він, перевіривши свій кремінь.— Першого з них напевно спіткає смерть, хоч би він і сам Монкалм був!

Цю мить у лісі знову пролунав вибух криків, і на цей знак четверо індіан вихопилися бігти вперед. Така напружена була хвиля, що Гейворд мало не кинувся їм назустріч,— якби не стримав його розважливий спокій розвідника та Анкеса. Коли індіани, що бігли з неймовірно диким галасом, перемахуючи широкими стрибками через чорне каміння на схилі, опинилися вже за кільканадцять кроків, рушниця Соколиного Ока звільна просунулась крізь кущі і випалила своїм смертоносним зарядом. Передній індіанин підскочив, мов поцілений олень, і полетів сторчма в одну з розколин.

— Тепер ти, Анкесе! — скрикнув розвідник, добуваючи довгого ножа, а жваві очі йому запально зблиснули.— Візьми останнього з цих верескунів, а решту двох ми й самі впораємо!

Анкес так і зробив. Зоставалося ще двох ворогів побороти. Гейворд дав одного пістолета мисливцеві, і разом вони прорвалися вниз перейняти індіан. Вистрілили вони одночасно, й обоє не поцілили.

— Я так і знав! Я ж казав! — пробурмотів розвідник і зневажливо пошпурив невдатну зброю аж за водоспад.— Ану сюди, криваві пси пекельні!

Ледве він це вимовив, як перед ним виріс здоровезний індіанин, надзвичайно лютий з обличчя. Тієї ж миті Данкен ув'язався з другим нападником, так само руч об руч. З однаковою спритністю Соколине Око та його противник схопили один одного за піднесену руку, в якій був небезпечний ніж. Мало не цілу хвилину стояли так вони, дивлячись око в око і щораз більш напружуючи м'язи. Врешті витриваліша фізична сила білого здужала над тубільцем. Розвідник стискував руку індіанина все міцніше, аж раптом вирвав свою другу, озброєну руку і вгородив ножа в голі груди противникові.

Тим часом Гейвордові повелося скрутніше. Його легка шпага зломилася при першому ж ударі. А що він не мав ніякої іншої зброї, то все тепер залежало від сили м'язів та рішучості. Йому хоч не бракувало ні того, ні того, противник його виявився незгіршим. На щастя, Гейвордові невдовзі вдалося роззброїти індіанина. Коли його ніж упав на скелю перебійцям під ноги, почалася завзята боротьба над краєм кручі — хто кого здолає скинути у водоспад. Щоразу ближче були вони до краю урвища, де, як це Данкен розумів, все залежатиме од вирішального зусилля. Кожен супротивник укладав усю свою снагу в це зусилля, а наслідок був той, що обидва моцювалися вже на самім краєчку прірви. Гейворд відчував чужі руки в себе на горлі і бачив вищирений усміх на обличчі індіанина, який мстиво тішився, що й ворога свого потягне з собою в урвище. Гейворд чув, як його сила поступово спадає, і пережив у цю хвилю неймовірну муку агонії. Але в останню вирішальну мить перед ним змайнула чиясь темна рука й блиснув ніж; індіанин розтулив пальці, а з його сухожилок над зап'ястком бухнула кров. І поки рятівна рука Анкесова відтягувала його від краю прірви, Данкен, немов зачарований, усе вдивлявся в люте й понуре обличчя свого противника, котрий безповоротно покотився в провалля.

— До сховку! До сховку! — гукав Соколине Око, що саме покінчив із своїм ворогом.— До сховку, кому життя дороге! Це ще лиш півділа!

Юний могіканин видав переможний крик і скочив нагору, звідки вони збігли перед боєм. За ним подався й Данкен, теж ховаючись за укриттям скель та кущів

Гуронам вдалося забрати весь запас пороху в розвідника Захищатися нічим. Кора радить Соколиному Оку іти за допомогою. Магуа знаходить печеру і бере всіх у полон. Гейворд намагається домовитися з Магуа, обіцяючи йому нагороду, але почуття помсти у того сильніше від жадоби. Магуа пропонує Корі взамін на життя полонених стати його дружиною. Діставши відмову, він хоче вбити Еліс. Гейворд рве пута і спішить на допомогу дівчині. У сутичці з гуроном, його, неозброєного, рятує чийсь влучний постріл. Ворог падає мертвим.

РОЗДІЛ XII

> Блазень: Іду, пане
> Біжу, пане
> Та скоро вернуся
>
> *У. Шекспір. «Дванадцята ніч»*

Гурони стояли, пойняті жахом, що так несподівано смерть скосила їхнього товариша. Але завваживши фатальну точність пострілу, що вразив ворога, не зачепивши друга, загукали водностали: «Довгий Карабін!» і завили дико й жалобно. Відповів їм голосний вигук із маленького гайка, де індіанці необачно полишили свою зброю. А за мить з'явився на видноті Соколине Око, що в похваті не встиг знову набити віднайденої рушниці і тепер вимахував нею над головою, широкими стрибками біжачи в бік ворога. Але хоч біг він сміливо й хутко, випередив його стрункий і жвавий юнак, що з надзвичайною зухвалістю вскочив у саме осереддя гуронів. Погрозливо крутячи томагавком та блискучим ножем, він зупинився, закриваючи собою Кору. Не встигли ще гурони бодай думкою осягнути ці несподівані і зухвалі рухи, як, промайнувши їм перед очима, обіч юнака виросла ще одна постать, розмальована в символічну подобу смерті. Блискавична поява цих войовничих нападників змусила відступити диких мучи телів, що раз по раз вигуками виявляли свій подив і додавали добре відомі страховиті наймення:

— Стрибкий Олень! Великий Змій!

Однак обережний і пильний ватаг гуронів не дався так легко збити себе з пантелику. Кинувши гострим оком по невеликій галяві, він одразу зрозумів, звідки вчинено напад. Підбадьорюючи товаришів словом і власним прикладом, він видобув довгого небезпечного ножа, загорлав і вергнувся на Чингачгука, котрий стояв напоготові. Це був знак до загального бою. В обох сторін не було набитих рушниць, отож битву мало вирішити змагання холодною зброєю та силою м'язів.

Анкес криком відповів на крик і, скочивши до одного з гуронів, влучним ударом томагавка розтяв йому череп аж до мозку. Гейворд вихопив з дерева зброю Магуа і собі теж запально порвався до бою. А що супротивники тепер були рівні числом, то на кожного припадало по одному перебійцеві. Удари падали з ураганним шаленством і швидкістю блискавки. Соколине Око, опинившись на відстані руки від ворога, вимахом своєї грізної зброї спаралізував невправну оборону індіанина і поклав його на землю. Гейворд, занадто розгарячкований, щоб чекати, поки зіткнеться із своїм супротивником рука в руку, пустив у нього томагавк. Поцілений рукі'вям у чоло, гурон утримався на бігу, а юнак, підбадьорений цим незначним успіхом, нерозважливо поквапився підскочити до ворога голіруч. Одразу, проте, він пересвідчився, що надміру поспішив, бо мусив тепер напружити всю свою спритність і відвагу, щоб уникнути ножа розлюченого гурона. Не маючи довше снаги протистояти ворогові, такому гнучкому й проворному, він прип'явся тілом до тіла і спромігся в такий спосіб залізним стиском знешкодити руки індіанинові. Але зусилля це було надто виснажливе, щоб довго тривати. В цю критичну хвилю він почув поряд чийсь голос:

— Смерть негідникам! Ніякого милосердя клятим мінгам!

І приклад мисливцевої рушниці загилився у неприкриту голову індіанина, що змагався з Гейвордом. М'язи йому послабли, а тіло безвладно вивільнилося з майорових рук і лягло непорушно.

Коли Анкес розтрощив череп одному своєму супротивникові, він обернувся, наче зголоднілий лев, шукати собі другого. П'ятий гурон, єдиний, що не брав участі в першому зіткненні, тим часом вижидав. Завваживши, що всі довкола завзялись битися смертним боєм, він вирішив докінчити справу пекельної помсти. З переможним криком він підскочив до беззахисної Кори, пославши наперед гострого топірця як свого провісника. Томагавк дряпонув плече дівчині й перерубав лозини, якими її було прив'язано до дерева. Діставши несподівано волю, вона не кинулась, одначе, тікати, а лишень обминувши індіанинові руки, припала до грудей Еліс, байдужа до власної безпеки. Невмілими й тремтячими пальцями Кора силкувалася розв'язати пружне галуззя, що сковувало тіло сестри. Тільки виродок міг би не зглянутись, побачивши таку чисту й благородну самовідданість; але гуронові груди не знають жалю. Схопивши Кору за розкішне волосся, що вільно розсипалося їй по плечах, він одірвав її від сестри й брутально кинув навколішки. Індіанин накрутив собі на руку жмут волосся, смикнув рукою вгору, а тоді з глумливим і збудженим сміхом обвів ножем навкруг прегарної голівки своєї жертви. Але за цю мить жорстокої втіхи він заплатив утратою нагоди, бо саме зараз усе це побачив Анкес. Широчезними стрибками Анкес підбіг до гурона і тілом своїм ударив його просто в груди, відкинувши на кілька ярдів, де той і простерся долі. Проте й сам Анкес від раптового зіткнення звалився з ніг неподалік. Зірвалися на ноги вони водночас, кинулися один на одного, завдаючи ударів, і заюшились кров'ю. Але боротьба була недовга: Гейвордів томагавк і мисливцева рушниця поцілили в череп гуронові ту ж мить, коли Анкесів ніж пробив його серце.

Бій уже скінчився, тривала ще тільки боротьба між Хитрим Лисом та Великим Змієм. Обидва дикі войовники довели, що вони заслуговують на свої промовисті прізвиська, які дано їм за участь у давніших війнах. Спершу якийсь час кожен спритно ухилявся від раптових і небезпечних ударів супротивника, а тоді нараз вони скочили один на одного і скрутилися клубком, наче двійко гадючих близнят. На тому місці, де змагалися ці досвідчені й завзяті суперники, видно було саму хмару куряви та листя, що сунула від середини до краю галявини, наче якою хурделицею гнана. Під впливом різних почуттів — хто вдячності, хто дружби, хто синівської любові — Гейворд, Соколине Око й Анкес разом вибігли наперед і оточили те курище, що повивало обох індіан. Даремно Анкес снувався навколо, шукаючи нагоди затопити ножем у груди батьковому ворогові; марно зависла в повітрі грізна мисливцева рушниця, і марно силувався Данкен вхопити гурона за ноги. Швидкі рухи перебійців, покритих порохом і кров'ю, немовби зливали їх тіла в одне. Постаті смаглявого гурона й могіканина, на подобу смерті розмальованого, миготіли в них перед очима так блискавично й часто, що друзі Чингачгука ніяк не могли завдати удару. Щоправда, бували короткі моменти, коли крізь запону куряви зблискували, наче в казкового василіска, несамовиті очі Магуа. Кидаючи бистрі й люті погляди, він добре бачив, чим має скінчитись ця боротьба в присутності стількох ворогів. Але не встигала чия супротивна рука впасти на його роковану голову, як уже натомість винурювалося похмуре лице Чингачгука. В такий спосіб бойовище пересунулось до краю галявини. Могіканинові, нарешті, пощастило завдати добрячого удару ножем. Магуа раптом попустив Чингачгука й упав навзнак, лишившись лежати непорушно, наче мертвий. Його супротивник схопився на рівні ноги й видав переможний поклик, що луною прокотився під склепінням лісу.

— Добре втяли делавари! Переміг могіканин! — вигукнув Соколине Око, знов підіймаючи вгору свою смертоносну рушницю.— Прикінцевий удар білого не уйме честі нашому другові, ані не відбере у нього права на скальп!

Але в ту саму мить, коли небезпечна зброя мала вже впасти, хитрий гурон, блискавично крутнувшись, уник удару, а тоді, скотившись із краю урвища, скочив на ноги й в один стрибок пірнув у саму гущавину низького чагарника, що ріс на узбіччі. Делавари, які вважали, що їхній ворог мертвий, скрикнули в подиві й умить галасливо порвалися бігти за втікачем, наче гончаки, що побачили оленя. Та пронизливий умовний вигук розвідника одразу ж постримав їх, і вони вернулися на вершину пагорба.

— Це на нього схоже! – мовив завзятий лісовик вроджене почуття справедливості якого великою мірою його зраджувало, коли йшлося про мінгів.— Брехун і ошуканець, аякже! Щирий делавар, бувши подоланий у чесній боротьбі, спокійно б лежав і чекав на смертельний удар у голову, а ці капосні макуаси чіпляються за життя, наче дикі кішки. Хай собі тікає, хай. Він один, без рушниці чи там лука, і далеко від своїх приятелів-французів. Мов гримуча змія, позбавлена жала, він не може заподіяти лиха: аж поки зіб'є мокасинами довгу дорогу по цій піщаній рівнині, що, зрештою, на нас теж чекає. Глянь, Анкесе,— додав він по-делаварському,— твій батько знімає вже скальпи. Слід би було приглянутися всім цим лайдачиськам на галяві, а то, може, й ще котрийсь чкурне до лісу, повискуючи, як підстрелена сойка!

Мовивши таке, чесний, але невблаганний розвідник обійшов полеглих і кожного в непорушні груди штрикнув своїм довгим ножем, причім робив це так незворушно, наче це були трупи звірят. Його, одначе, випередив старший могіканин, що встиг уже поздирати з мертвих голів емблеми перемоги.

Але Анкес — усупереч своїм звичаям, ба навіть вдачі,— з притаманною йому чулістю поспішився разом з Гейвордом допомогти жінкам і, хутко розплутавши

Еліс, передав її в Корині обійми. Підвівшися з колін, де вона стояла обік сестри, Еліс припала до Кориних грудей і, голосно схлипуючи, промовила ім'я їхнього старого батька, а її лагідні, мов у голубки, очі заіскрилися надією.

— Ми врятовані, врятовані! — раз у раз шепотіла вона.— Ми повернемось в обійми нашого дорогенького татуся, і його серце вже не розіб'ється з горя! І ти теж, Коро, сестро моя, більше ніж матір мені, і ти теж урятована. А Данкен,— додала вона, з усмішкою чарівної невинності, шукаючи поглядом юнака,— а наш хоробрий, благородний Данкен — він навіть найменшої рани не має!

На ці гарячкові й нескладні слова Кора нічого не відповідала, а тільки притискувала сестру до серця, схилившись над нею з невимовною ніжністю. Мужній Гейворд не соромився сліз, коли стежив за цією зворушливою сценою. Анкес, розпашілий з бою і заплямований кров'ю, стояв, як спокійний і начебто незворушний глядач; але з очей йому зійшла лютість, і світились вони співчуттям, що підносило його над рівнем одноплемінців і далеко випереджувало досвід його плем'я.

Соколине Око тим часом, пересвідчившись, що гурони й справді вже не годні порушити гармонії цієї мальовничої сцени, підійшов і розплутав Девіда, що й досі чекав із безприкладним терпінням.

— Ну от,— вигукнув розвідник, кидаючи позад себе останню прутину,— знову ти господар своїм рукам і ногам, хоча, здається мені, ти не розумніше користаєшся ними, аніж коли був ще немовлям. Я не старший за тебе віком, але я жив здебільшого в дикій пущі і, можна сказати, досвіду маю понад свої літа. Отож, коли порадою від такої людини ти не погребуєш, то послухай мене і спродай ту свою пищавку, що онде носиш у куртці, першому-ліпшому йолопові, а собі придбай натомість яку пожиточну зброю, хоча б кавалерійського пістолета. Ретельністю та терпінням ти, може, й добудеш сякої-такої вправності. Бо зараз, либонь, ти й сам згоден, що крук — ліпший птах від сміхуна-дрозда. Перший бодай прибирає падло з-перед очей людських, а другий тільки бешкет годен чинити в лісі, зводячи слух усім, хто його чує.

— Зброя й сурма для бою, а пісня удачна для перемоги! — мовив на те звільнений Девід.— Друже,— додав він, простягаючи худорляву тендітну руку Соколиному Оку й кліпаючи зволоженими очима,— дякую тобі, що волосся моє вціліло там, де провидіння його засіяло. Може, в когось чуприна гладша або кучерявіша, а проте я завше гадав, що моє волосся цілком відповідає мозкові, ним прикритому. Що я не взяв участі у боротьбі — то це не так від нехоті, як від того, що мене зв'язали ті погани. Відвагою і вмілістю в бою ти показав себе вартим подяки християнина, тим-то я дякую тобі, перше ніж віддатись іншому, поважнішому обов'язкові.

— Це все дрібниці, ти й сам у цьому переконаєшся, коли довше з нами перебудеш,— відповів розвідник, уже куди прихильніший до псалміста через його щиру вдячність.— Я повернув собі свого давнього товариша, «оленебоя»,— казав він далі, кладучи руку на замок рушниці,— а це вже одне — неабияка перемога. І ірокези хитрі, але вони самі себе перемудрили, коли склали рушниці не напохваті. І якби Анкес та його батько виявили хоча б звичайну міру індіанської терпеливості, ми почастували б тих негідників із трьох рушниць замість однієї і покінчили б разом з усією зграєю, з тим-то стрибуном, як і з його товаришами. Але мало статися інакше і, може, воно на краще.

Розвідник тим часом сів на землю і з ледь не батьківською турботливістю заходився перевіряти свою рушницю. Девід теж сів, видобув маленьку книжечку та окуляри в залізній оправі і мовив уголос:

— Прошу вас, друзі, вкупі зо мною вознести дяку за це чудовне визволення із рук варварів та невірних. Ось цей урочистий гімн якраз відповідний: зветься він «Норсгемптон»

Далі він назвав сторінку й вірш і приклав сопілку собі до уст. Цього разу, одначе, ніхто йому не підтягував, бо сестри повністю заглибилися в свої роздуми. Але малолюдність його аудиторії, яку становив, власне, один тільки невдоволений чимось розвідник, не відстрашила Девіда, і він, піднісши голос, одспівав свій гімн од початку до кінця без будь-яких перешкод.

Соколине Око слухав, спокійно собі приводячи до ладу кремінь у рушниці та наново набиваючи її, і благочестивий спів, якому не сприяли обставини й бракувало слухачів, не розбурхав його почуттів. Ніколи ще жоден менестрель, чи як там слушніше б назвати Девіда, не вдавався до свого хисту перед такою нечулою публікою. Невдовзі розвідник похитав головою і, буркнувши щось нерозбірливе, з чого вчулися лиш слова «горло» та «ірокези», пішов зібрати та переглянути здобуту в гуронів зброю. До нього прилучився Чингачгук, що поміж трофеїв уже знайшов і свою, й синову рушницю. Гейворд і Девід теж тепер дістали зброю; куль вже й пороху так само було подостатком.

Коли все розібрали й зброю розподілили, розвідник заявив, що пора в дорогу. Тим часом Гемет уже скінчив свій спів, а сестри заспокоїли свою збудженість. За допомогою Данкена та молодого могіканина обидві сестри спустилися крутосхилом з пагорба, куди вони оце недавно вибиралися в зовсім іншому стані і де мало не склали голів своїх. Біля підніжжя гори знайшлися їхні нарагансети, що мирно поскубували собі листя кущів. Сівши верхи, сестри подалися слідом за розвідником, що в найскрутніших ситуаціях так часто давав докази своєї дружби.

Подорож, однак, була недовга. Соколине Око круто звернув праворуч із глухої стежки, що нею ішли гурони, вступив у гущавину, перетяв дзюркітливий струмок і зупинився у вузькому видолинку в затінку декількох в'язів. Звідси до підніжжя того фатального пагорба було яких кільканадцять ярдів, і коні придалися подорожанам тільки на те, щоб перебрести неглибокий потік.

Розвідник та індіани, видимо, були знайомі з цією відлюдною місцинкою, бо, прихиливши свої рушниці до стовбурів дерев, вони заходилися розгрібати сухе листя, і, коли дістались до голубої глини, звідти виприснуло кришталево чисте іскристе джерело. Білий розглянувся, немов чогось шукаючи, щоб мало бути десь поряд.

— Оті гемонські недбальці, могоки, заспокоювали тут спрагу вкупі із своїми братами тускарорами та онондагами,— пробурмотів він.— І десь волоцюги заподіли кабаківку. Оце й чини добро таким невдячним собакам! Тут, у цій дикій глушині, з глибу землі б'є джерело води, та ще й такої цілющої, що куди там ті найкращі аптекарські трунки! І бач, негідники століочили все в глині й забрьохали, наче яка найпослідуща худоба, а не люди.

Анкес мовчки простяг йому ту саму кабаківку, що її в своєму роздратуванні Соколине Око не завважив на гілці в'яза. Наповнивши посудину водою, розвідник відступив убік, де ґрунт був твердіший і сухіший, спокійно сів і з насолодою, не поспішаючи, вгамував жагу. Тоді почав пильно розглядати рештки харчу, що залишився від гуронів,— їхня торбина з їжею висіла в нього через плече.

— Дякую, хлопче! — мовив він, віддаючи Анкенсові порожню кабаківку.— Тепер ми побачимо, чим живляться ці шаленці гурони, коли сидять у засідці. Гляньте-но! Шельмаки знають, що ласіше в оленині. Можна подумати, що вони здатні засмажити стегно не згірш за найкращого в краю кухаря! Аж ні: кожен кавалок сирий,— на те ірокези й дикуни. Анкесе, візьми моє кресало та розпали вогонь. Шматок добірної печені не завадить нам по такій втомливій дорозі.

Гейворд, побачивши, що їхні провідники не в жарт лаштуються до підживку, допоміг дівчатам зійти з коней, а потім і собі сів біля них, радіючи нагоді перепочити після недавніх смертельних переживань. Поки готувалася їжа, юнак, збуджуваний цікавістю, запитав, як це сталося, що їх так несподівано і вчасно врятовано.

— Чому ми маємо завдячувати, що так швидко вас побачили, шляхетний мій друже? — мовив він до розвідника.— І без підмоги з форту Едварда?

— Якби ми пішли до повороту річки, то, повернувшись, встигли б тільки згребти листя над вашими тілами, але не врятувати ваші скальпи,— спокійно відказав той.— Ні, ні, замість витрачати час і сили на дорогу до форту, ми зачаїлися над берегом Гудзону, чекаючи, що робитимуть гурони.

— Отже, ви знаєте весь перебіг подій?

— Не зовсім. Зір в індіан занадто гострий, щоб дуже близько до них підходити, тож ми сиділи нишком. Важко лиш було примусити цього могіканського хлопця, щоб не вистромлявся з криївки. Ой, Анкесе, Анкесе, ти вівся, наче яка плетуха, цікава все знати, а не як вояк-слідопит.

Анкес дозволив собі допитливо глянути на мужнє обличчя мовця, але не сказав нічого й ніякого каяття не виявив. Навпаки, Гейворд наче завважив у поставі молодого могіканина дрібку зневаги чи навіть і гніву, і що це почуття, ладне вибухнути, юнак стлумив у собі лише через глибоку повагу до свого білого товариша та ще з огляду на його слухачів.

— Ви бачили, як нас брали в полон? — спитав Гейворд.

— Ми чули це,— була промовиста відповідь.— Індіанський крик – дуже зрозуміла мова для тих, хто провів усе своє життя у пущі. Коли ви вийшли на берег ми мусили повзти попід листям, наче змії, і зовсім тоді втратили вас з очей, аж поки побачили прив'язаними до дерев і рокованими на смерть.

— Наше визволення — то справа провидіння. Це майже диво, що ви не згубили сліду, бо гурони поділилися на два гурти, і в кожному були коні.

— Авжеж, ми були таки збилися з пантелику і, можливо, й не знайшли б вас, якби не Анкес. Ми пішли стежкою в глибину пралісу, бо слушно собі гадали, що дикуни саме туди подадуться з бранцями. Але коли ми так пройшли кілька миль і ніде не знаходили жодної зламаної галузки на ваших слідах, мене вже почав брати сумнів, а надто це тому, що всі сліди були від мокасинів.

— Переможці були досить передбачливі — нас примушено взутись, як і вони,— мовив Данкен, піднімаючи ногу й показуючи свої шкіряні взувки.

— Авжеж, це було розумно й на них схоже. Але ми мали досить досвіду, щоб не датися на такий дешевий підступ.

— То чому ж ми завдячуємо свій порятунок?

— Кмітливості молодого могіканина. Він, виявилося, краще за мене розуміється на деяких речах, що в них важко повірити, хоч і бачиш їх навіч. Хай це соромно, але я, чистої крові білий, мушу це визнати.

— Щось надзвичайне? Але про що саме йдеться?

— Анкес наважився сказати, що коні, на яких їдуть панночки,— провадив Соколине Око, не без цікавості окинувши поглядом нарагансетів,— ступають водночас або правими або ж лівими ногами, на відміну, скільки я знаю, від усіх інших чотириногих, окрім ведмедя. Але вони й справді, оці коні, завше ходять у такий спосіб, я на власні очі це бачив і пересвідчився в цьому, йдучи двадцять миль їхнім слідом.

— Це характерна прикмета цих тварин. Вони походять із затоки Нарагансет у маленькій окрузі Провіденс і славляться витривалістю та легкістю ходи. Цю породу високо цінують і, як бачимо, часто їй доручають почесні вантажі!

Могікани, що порались біля вогню, зупинились послухати Данкена, а коли він скінчив, багатозначно зиркнули один на одного, і батько видав свій звичний вигук подиву. Розвідник замислився, як людина, що засвоює щойно добуте знання, і ще раз кинув допитливий погляд на коней.

— Отже, Анкес зауважив сліди,— озвався він нарешті,— і вони допровадили нас до потрощеного куща.

Одну гілку, поблизу відбитка кінського копита, було надламано вгору, як ото жінка зриває квітку із стебла, а всі інші гілки, пошарпані й поламані немовби дужою чоловічою рукою, обвисали донизу. З цього я виснував, що хитромудрий шибай побачив зігнуту гіллячку й наламав їх цілу купу, щоб ми подумали, наче то олень пошматував рогами.

— Ваша проникливість вас не ошукала, бо направду так воно й діялось.

— Це було легко вгадати,— додав розвідник, зовсім не свідомий своєї надзвичайної проникливості.— То ж зовсім інша річ, аніж кінь із непрямою ходою. Отоді я й подумав, що мінги напевне подадуться до цього джерела; негідники-бо добре знають, яка тут чудова вода.

— То воно аж таке знамените? — спитався Гейворд, приглядаючись пильніше до безлюдного видолинку та дзюркітливого джерела, що било з темно-рудої землі.

— Мало хто з червоношкірих, що простують на південь або схід від Великих Озер, не чули про його цілющу воду. Може, й ви покуштуєте?

Гейворд узяв кабаківку, але сьорбнувши трохи води. бридливо відставив посудину. Розвідник засміявся, своїм звичаєм безгучно й щиро, і похитав головою з великим задоволенням.

— Що, не той присмак, до якого звикли? Колись і мені він так само не подобався, але потому я розсмакував його й тепер залюбки йду до цього джерела, як олень до лизавки[1]. Найкращі ваші вина не тішаться більшою повагою серед білих, як це джерело серед індіан, особливо коли хто недужий. Але Анкес розпалив уже вогонь, пора подумати й про їжу, бо перед нами ще довга дорога.

---

[1] Багато тварин в американських лісах тягнуться до місць, де є солоні джерела. Місцеве населення називає ці джерела «лизавками» «солоними лизавками», бо чотириногі мусять часто лизати землю щоб дістати потрібної організмові солі. Туди сходяться також мисливці, залягаючи на стежках, що ведуть до лизавок.

Так раптово перервавши розмову, розвідник хутко заходився смажити оленину. Печеню одразу ж і поїли. Соколине Око та могікани підживлювалися мовчки й ретельно, як люди, що мають набратися сил для важкої невідкладної праці.

Коли цей необхідний, але приємний обов'язок було здійснено, кожен лісовик нахилився й востаннє ковтнув із самітного й мовчазного джерела, що до нього, як і до його довкільних побратимів-джерел, протягом подальших п'ятдесяти років цілими юрбами стали збиратися з усього континенту ті, що мали багатство, красу й таланти, а пошукували собі здоров'я та насолод. По тому Соколине Око дав команду рушати. Сестри сіли на коней, Данкен і Девід, узяли рушниці, подалися слідом за ними; перед вів розвідник, а могікани йшли позаду. Подорожани хутко простували вузькою стежкою на північ. Цілющі води джерела й далі змішувалися з сусіднім ручаєм, а непоховані тіла забитих і далі лежали просто неба на вершині пагорба — було це занадто звичне явище для лісових вояків, щоб збуджувати в комусь жаль або якісь думки.

Загін просувається лісом, наражаючись на кожному кроці на небезпеку. На шляху до форту він потрапляє в оточення французів. І хоча друзі добираються до укріплення, спокою тут не знаходять. Форт генерала, обложений французами, не в змозі дати їм відсіч. Монро погоджується залишити укріплення ворогові, щоб зберегти життя своїм людям. Роззброєні англійці з жінками і дітьми покидають форт і відступають. Магуа закликає гуронів до помсти блідолицим. У кривавій сутичці майже всі гинуть. Чудом залишається неушкодженим Девід. Його спів серед страшного побоїща зупиняє гуронів. Вони не сміють вбити сміливця. Разом із Девідом врятувалися також Кора й Еліс. Але Магуа знову бере в полон сестер. Слідом за ними йде Девід, який, зустрівшись із товаришами, вказує їм дорогу до табору гуронів. У полон потрапляє й Анкес. Магуа готує йому страшну смерть, але хитрощами Соколиному Оку вдається звільнити Еліс, Гейворда й Анкеса.

Табір делаварів дає притулок утікачам; тут перебуває й Кора, яку Магуа заховав на певний час. Зрозумівши, що втікачі у делаварів, Магуа сповіщає їхньому вождю, що той пригрів шпигунів. Порадившись, старійшини племені вирішують скарати чужинців. Особливо їх цікавить найнебезпечніший, за словами Магуа, шпигун – Довгий Карабін.

РОЗДІЛ XXIX

Скоро усі вони вкупі на заклик зійшлися
й стояли.
Став перед ними тоді Ахілл прудконогий
і мовив...
Гомер. «Іліада»

Кора стала попереду інших бранців, свої руки ніжно сплівши із сестриними. Байдужа до страшних і погрозливих облич індіан довкола, ця шляхетна дівчина не зводила погляду з поблідлої і стривоженої Еліс. Обік сестри стояв Гейворд. У цю непевну годину він настільки перейнявся долею обох, що ледве чи міг би сказати, за кого з них переживає більше. Соколине Око, з поваги до своїх вищих рангом товаришів, пристав трохи ззаду. Анкеса з ними не було.

Коли запала цілковита тиша і так збігла хвилина ваговитої мовчанки, один з двох старих ватагів при боці патріарха підвівся й запитав уголос, зовсім не зле вимовляючи англійські слова:

— Котрий з моїх бранців Довгий Карабін?

Ані Данкен, ані розвідник не відповіли. Перший, однак, обвів поглядом темний і мовчазний натовп і мимохіть аж сахнувся, побачивши злостивий вид Магуа. Він одразу збагнув, що лукавий гурон якось причетний до цих зборів, куди їх приведено, і вирішив зробити все можливе, щоб розладнати його підступні плани. Він уже раз був свідком найбільшої покари в індіан і боявся, щоб його товариша не вибрали на другу таку жертву. Не мавши часу довго розмірковувати, він раптом поклав собі за всяку ціну врятувати неоціненного друга, хоч би й життям своїм поваживши. Але ще не встиг він нічого сказати, як запитання пролунало вдруге, голосніше й чіткіше вимовлене.

— Дайте нам зброю й місце он там під лісом,— згорда відповів Гейворд.— Наші вчинки самі за нас скажуть.

— Отже, це той вояк, що ім'ям його наші вуха повні! — обізвався ватаг, зацікавлено оглядаючи молодого офіцера, як то ведеться, коли вперше бачать людину, що зажила бучної слави,— заслугами своїми чи силою випадковості, чеснотою чи злочинством.— Що привело білого чоловіка до табору делаварів?

— Потреба. Я шукав харчу, притулку й друзів.

— Цього не може бути. В лісі повно дичини. Вояцька голова не потребує іншого притулку, як погідне небо, і делавари вороги англійцям, а не друзі. Ні, язик твій говорив, але серце мовчало.

Данкен, не знаючи, на яку далі ступити, примовк і завагався. Тим часом розвідник, що уважно прислухався до розмови, твердою ходою вийшов наперед.

— Я не озвався, коли питали, хто з нас Довгий Карабін, але це не тому, що я соромлюся чи боюсь,— почав він.— Чесній людині нема чого соромитись і боятись. Просто я вважаю, що мінги не мають права обзивати якось людину, котрій друзі її дали відповідніше ім'я. Тим паче, що це прізвисько неправдиве: мій «оленебій» зовсім ніякий не карабін, а тільки рушниця. Зроду ім'я моє Натаніель; делавари, що живуть на власній річці, дарували мені назвисько Соколине Око, а ірокези, без моєї на те згоди, хоч я в тім найбільш зацікавлений, прозвали мене Довгий Карабін.

Досі всі присутні пильно вдивлялись у Данкена, а тепер кожен поглядом звернувся до високої і міцної постаті нового претендента на славетне прізвисько. Індіан не здивувало, що аж двоє знайшлося охочих до такого почесного титулу — самозванці, хоч і зрідка, а проте серед них теж траплялися. Суворим і справедливим делаварам ішлося про інше: вони хотіли уникнути помилки. Кілька їхніх старшин порадились осторонь між собою і вирішили розпитати гостя.

— Мій брат сказав, що змій укрався до мого табору,— звернувся ватаг до Магуа.— Котрий із них змій?

Гурон показав на розвідника.

— Невже мудрий делавар повірить вовчому виттю? — вигукнув Данкен, ще більш упевнюючись у лихих замірах давнього ворога.— Собака ніколи не бреше, але хто коли чув, щоб вовк казав правду?

Очі Магуа спалахнули вогнем, але, раптом пригадавши собі, що не треба виходити з рівноваги, він презирливо одвернувся. Гурон певен був, що індіанська кмітливість не дасться ошукати. І справді — після ще одної короткої наради обачливий делавар знов повернувся до Магуа і в розважливих словах виклав йому думку ватагів.

— Мого брата названо брехуном,— сказав він,— і друзі його ображені. Вони хочуть показати, що він мовив правду. Дайте моїм братам рушниці й хай вони доведуть, котрий з них Довгий Карабін.

Магуа, хоч добре знав, що така ухвала — це вияв недовіри до нього, сприйняв її за чисту монету й знаком дав згоду, бувши переконаний, що такий вдатний стрілець, як розвідник, підтвердить правду його слів. Дружнім суперникам зараз же виділено зброю і сказано вціляти понад головами натовпу в глиняного горщика, що як на те стояв на пеньку ярдів за п'ятдесят від стрільців.

Гейворд посміхнувся сам до себе, що ось має змагатися з розвідником, але вирішив від свого не відступати, поки не дізнається справжніх намірів Магуа. Він приставив рушницю до плеча, старанно прицілився — раз, другий і третій — і аж тоді випалив. Куля втялася в деревину за кілька дюймів від горщика. Індіани дружніми схвальними вигуками ознайомили, що цей постріл засвідчує високу вправність стрільця. Навіть Соколине Око притакнув головою — мовляв, він сподівався гіршого. Але сам він щось і не збирався вступати в змагання: добру хвилину він стояв, непору шно спершись на свою рушницю, заглиблений у думу. З цієї замрії вивів його індіанський юнак, той, що приніс зброю. Він торкнувся його плеча й запитав каліченою англійщиною:

– Чи блідолиций може поцілити краще?

— Так, гуроне! — вигукнув розвідник, правою рукою легко скидаючи вгору куцу рушницю, так наче це яка тростина, і погрожуючи нею Магуа.— Так, гуроне, зараз я б міг тебе забити, й жодна в світі сила не перешкодила б мені! Сокіл, що ширяє над голубом, не так певний у здобичі, як я в твоїй смерті, коли б я захотів послати кулю тобі в серце. І чого б мені так і не зробити, чого? Та того, що мене стримує честь білої людини, і я накликав би цим вчинком біду на ніжні, безневинні істоти. Коли віриш ти в Бога, то подякуй йому в душі, що вціли́в тобі життя!

Розпашіле обличчя, гнівний погляд і випростована постать розвідника збудили неабияке занепокоєння в делаварів. Затамувавши віддих, вони чекали, що буде далі. Та й Магуа, дарма що стояв серед натовпу спокійно й незворушно, наче прикипівши до місця, потай душі, одначе, не покладав віри в заспокійливу мову розвідника.

– То поціль краще,— сказав знов юний делавар обік нього.

— Поцілити? Куди, дурню? — вигукнув Соколине Око, все ще сердито вимахуючи рушницею над головою, хоч і не дивлячись уже на Магуа.

— Якщо білий чоловік — той вояк, за якого він себе видає, нехай він влучить ще краще,— сказав старий ватаг.

Розвідник засміявся голосно аж Гейвард здригнувся на цей неприродний, як йому здалося, звук,— тоді недбалим рухом перекинув рушницю до витягненої вперед лівої руки, і тут, наче від самого струсу, стався постріл. Поцілений горщик розлетівся на скалки, і майже в ту саму мить почувся брязкіт рушниці, що її розвідник зневажливо пошпурив на землю.

Загальний захват був найпершим наслідком цієї незвичайної сцени. Потому через натовп прокотився шепіт, дедалі голосніший, що виявляв виразно суперечливі думки глядачів. Дехто, не криючись, захоплювався безприкладною спритністю стрільця, але інші, і таких було далеко більше, вважали цей вдалий постріл просто випадковим. Гейворд не забарився підтримати тих, чия думка була йому наруч.

— Це випадковість! — вигукнув він.— Не можна влучити, не цілячись!

— Випадковість! — підхопив запальний лісовик, вперто напосівшись будь-що довести, хто він. Марно давав йому знаки Гейворд, аби він відступився.— Он той брехливий гурон, він теж гадає, що це випадковість? Дайте і йому рушницю та поставте нас лице в лице: без ніякого сховку чи прикриття, і нехай Господь Бог та наші власні очі розв'яжуть нашу суперечку. До вас я нічого не маю, майоре,— ми люди одної крові й служимо одному владареві.

— Що гурон брехун, це ясно,— спокійно відказав Гейворд.— Ви ж самі чули, як він назвав вас Довгим Карабіном.

Годі й сказати, на який одчайдушний крок пішов би далі Соколине Око, щоб відстояти своє наймення, якби старий делавар знов не озвався.

— Сокіл, що впав із хмар, може будь-коли знятися вгору,— сказав він.— Дайте їм рушниці.

Цього разу розвідник пожадливо схопив зброю, і Магуа, що не пропускав жодного його поруху, міг уже далі не боятись.

— Ну, то доведім перед лицем делаварів, хто з нас вправніший стрілець,— скрикнув розвідник, стукаючи по прикладу своїм пальцем, що спричинив так багато смертоносних пострілів.— Бачте, майоре, он там на дереві висить кабаківка? Коли ви й справді стрілець, придатний до пограниччя, то розбийте її лишень у друзки.

Данкен побачив ціль і наготувався до нової випроби. Кабаківка та була собі звичайна індіанська посудина, що на ремені з оленячої шкури звисала із сучка невеликої сосни за добрих сто ярдів од них. Дивна річ — людська амбітність: добре знав молодий офіцер, що оцінка його вмілості в очах цих диких суддів нічого не варта, а отже затявся перемогти. Ми вже бачили, що стрілець із нього був направду неабиякий, а тут він вирішив і зовсім перевершити самого себе. Коли б навіть життя його залежало від цього пострілу, він не міг би ціляти старанніш і пильніш. Нарешті він випалив, і троє-четверо індіанських хлопців, кинувшись до дерева, голосно доповіли, що куля влучила в стовбур попри саму гарбузину. Вони радісно загомоніли й запитливо звернули очі до його суперника.

— Не зле, як на королівського воїна,— сказав Соколине Око, сміючись, своїм звичаєм, тихо й щиро.— Але якби моя рушниця часто так хибила, по лісі й досі чимало гуляло б куниць, що пішли паніям на хутро. Та й чимало клятих мінгів, що з цим світом розпрощалися, чинили б і досі свої підступи на пограниччі. Надіюсь, що власниця кабаківки має ще їх у вігвамі, бо в цій вода вже не триматиметься!

Кажучи так, розвідник насипав пороху на поличку й відтягнув курка. По цьому відставив ногу й повільно підніс зброю до плеча; рух його був певний, розмірений і спокійний. На поземному рівні рушниця мертво застигла на мить, так наче обох, людину і зброю, вирізьблено було з каменю. Тоді з цівки бурхнуло яскравим спалахом. Знов індіанські хлопці порвалися вперед, але хапливі їхні пошуки та розчарування на обличчях виразно посвідчували, що слідів кулі не знайдено.

— Іди,— тоном глибокої огиди звернувся старий ватаг до розвідника.— Ти вовк у собачій шкурі. Я розмовлятиму з Довгим Карабіном англійців.

— Ех, якби мені й справді мою рушницю, я б так перетяв ремінь, що кабаківка впала б долі й навіть не розбилася! — відказав йому Соколине Око, нітрохи не беручи до серця відрази індіанинової.— Дурні, як ви хочете знайти кулю вправного стрільця, шукайте її в самій цілі, а не довкола!

Хлопці вмить зрозуміли його, бо він мовив цим разом по-делаварському, і, стягнувши гарбузину з сучка, з радісним криком піднесли її вгору, показуючи в денці дірочку від кулі. Це несподіване відкриття вояки зустріли радісним гомоном. Суперечка вирішилась, і Соколиному Окові повернули його небезпечну славу Цікаві й захоплені погляди, ще тільки-но звернені до Гейворда, тепер перекинулись на обвітрене лице розвідника, що зараз же опинився в центрі уваги цих простих і нехитрих істот. Коли гамір трохи ущух, похилий віком ватаг поновив своє розпитування.

— Чому ти хотів заткати мені вуха? — вдався він до Данкена.— Ти гадав, що делавари дурні й не здатні відрізнити молоду пантеру від кішки?

— Вони ще побачать, що гурон — це брехлива сорока,— відказав Данкен, силуючись говорити по-індіанському образно.

— Гаразд. Ми переконаємось, хто здатен затуляти чоловікам вуха. Брате,— додав ватаг, звертаючись до Магуа,— делавари тебе слухають.

Так прямо запрошений до слова, гурон підвівся, розмірено й гідно вийшов на середину кола і, ставши лицем до бранців, прибрав пози промовця. Але перше ніж почати, він обвів поглядом усе коло зосереджених облич, наче хотівши пристосуватись у мові до своїх слухачів. На Соколиного Ока він глянув з шанобливою ворожістю, на Данкена — з неприхованою ненавистю, скулену Еліс ледь зауважив; зате на сміливій, владній і все-таки гарній постаті Кори око його затрималося на хвильку з таким виразом, який важко було визначити. Тоді, сповнений своїх темних замірів, він заговорив мовою, вживаною в Канаді і зрозумілою, як він знав, для більшості присутніх.

— Великий Дух, що сотворив людей, дав їм різної барви шкіру,— розпочав хитрий гурон.— Одні чорніші за вайлуватого ведмедя. Цим він сказав бути рабами й наказав їм повік тяжко працювати, як бобрам. На березі Великого Солоного озера, коли повіє південний вітер і великі човни їх перевозять цілими табунами, ви можете почути їхній стогін, голосніший за ревіння буйволів. Інших він зробив блідішими лицем за лісових горностаїв і наказав їм бути купцями — псами для своїх жінок і вовками для своїх рабів. Він дав їм невтомні крила, як у голуба, дітей, рясніше ніж листя на дереві, і захланність усю землю пожерти. Він дав їм язики, брехливі, як у дикої кішки; серця, як у кроликів, хитрість свинячу (але не лисячу) і руки, довші за лосеві ноги. Ці люди язиком своїм затуляють вуха індіанам, серце їхнє навчає їх наймати вояків, що воювали б задля них, хитрість допомагає їм гарбати багатства землі, а руки їхні огрібають простір від берегів солоної води до островів на Великому озері. Від ненажерства їхнього їм аж вадить. Бог дав їм досить, а вони хочуть усе. Такі вони — блідолиці.

Іншим Великий Дух уділив шкіру, лискучішу й червонішу від цього сонця,— провадив далі Магуа, значливо показуючи на блідаве світило, що його проміння цідилося крізь імлу на обрії.— І зробив їх на свою подобу. Він віддав їм цю землю такою, як сотворив її: порослою лісом і багатою на дичину. Вітер валив їм дерева, сонце й дощ — овочі ростили, сніг приходив на те, щоб вдячності їх навчити. Навіщо їм дороги? Вони вміли й без доріг подорожувати. Вони бачили крізь гори. Коли бобри працювали, вони лежали в затінку й спостерігали. Улітку їх вітер остуджував, а взимку шкури гріли. Коли вони билися між собою, то тільки щоб довести свою мужність. Вони були сміливі; вони були справедливі; вони були щасливі.

Тут оратор примовк і знов розглянувся довкола, чи розповіддю своєю дійняв він серця слухачів. Всюди він побачив очі, втуплені в нього, голови піднесені, ніздрі розширені — так наче кожен чувся на силі сам один виправити кривди, заподіяні його народові.

Якщо Великий Дух дав різні мови своїм червоним дітям,— вів далі Магуа тихим сумним голосом,— то це для того, щоб усі тварини могли розуміти їх. Декотрих він помістив серед снігів разом з їхнім братом - ведмедем. Декотрих — близько призахідного сонця, на дорозі до багатих ловецьких ґрунтів. Декотрих — у краю біля солодких вод. Але найбільшому й найлюбішому своєму людові він подарував піщані землі над Солоним озером. Чи знають брати мої, як зветься цей народ обраний?

— Це ленапи! – вигукнуло водночас якихось два надцятеро голосів.

— Так, це ленні-ленапи,— потвердив Магуа, схиляючи голову наче з пошани до колишньої їхньої величі.— Це були племена ленапів. Сонце сходило з-за солоної води й сідало за солодку воду і ніколи не крилося їм з очей. Та чи ж треба мені, лісовому гуронові, розповідати перед мудрим народом його історію? Чи ж треба нагадувати про їхні кривди, про давню їхню велич, про їхні подвиги й славу, про їхнє щастя і втрати, поразки й лиха? Хіба ж немає серед вас того, хто бачив це на власні очі й знає, що все це правда? Я скінчив. Язик мій змовк, бо серце моє наче з олова. Я слухаю.

Коли голос промовця раптом стих, обличчя кожного обернулось у бік усіма шанованого Таменунда. Відтоді, як патріарх сів, і дотепер він ані губ не розтулив, ані якого знаку життя не подав. Він сидів, немічно схилившись, і, здавалося, зовсім і не помітив стрілецького герцю, де розвідник так переконливо задемонстрував свою вмілість. Але добре розмірений голос Магуа мовби розбудив у ньому свідомість, і раз-другий він навіть підвів голову, наче прислухаючись. А коли лукавий гурон назвав його народ на йменя, старий звів повіки і подививсь на стовпище тьмяним безживним поглядом привида. По цьому він спробував підвестись, і коли двоє товаришів його підтримали, таки звівся на рівні ноги. Дарма, що він хитався з кволості, але одразу набув владної постави.

— Хто тут каже за дітей ленапів? – запитав він глибоким горловим голосом, що лунко прокотився серед мертвої тиші.— Хто тут згадує минуле? Хіба яйце не стає хробаком. Хробак — метеликом, щоб загинути по тім? Навіщо згадувати делаварам про добро, що минуло ся? Ліпше дякуймо Маніто[1] за те, що нам лишилось.

— Це каже вайандот, друг Таменунда,— промовив Магуа, підступаючи ближче до підвищення, де стояв патріарх.

— «Друг!» — повторив мудрець, насуплюючи брови, від чого його обличчя посуворішало, хоч це була тільки тінь тої грізної суворості, що притаманна була йому за мужніх літ.— Хіба мінги — владарі всієї землі? Що сюди привело гурона?

— Справедливість. Його бранці в його брата, і він прийшов забрати своє добро.

Таменунд обернув голову до одного із своїх двох супутників і послухав коротке пояснення. Тоді глянув на прохача й пильно в нього вдивився. За хвилину він сказав — тихо й наче знехотя:

— Справедливість — де закон Великого Маніто. Діти мої, нагодуйте чужинця. А потім, гуроне, забереш своє добро й одійдеш.

Винісши цей урочистий вирок, патріарх сів і знов заплющив очі, наче йому любіш було з образами минулого, аніж із довколишньою дійсністю. Супроти його ухвали жоден делавар не наважився й уст розтулити, не те що опір їй чинити. Отож тільки Таменунд прорік свої слова, як четверо чи п'ятеро молодих вояків ступили поза Гейворда з розвідником і миттю спритно зв'язали їм руки. Данкен був так заклопотаний напівпритомністю Еліс, що не встиг і зауважити, як це сталось, а розвідник — з поваги до делаварів, хай навіть і ворожих,— свідомо їм не противився. Хоча, правда, якби він повністю зрозумів, що було сказано, то, мабуть-таки, повівся б інакше.

Магуа тріумфуюче оглянув натовп і заходився коло свого плану. Бачивши, що обоє бранців уже безборонні, він перевів очі на ту, що її цінував найдорожче. Кора зустріла його погляд спокійно й твердо, аж навіть гурон на хвильку завагався. Але, зараз же пригадавши свій випробуваний підступ, він схопив Еліс із рук вояка, котрий її підтримував, кивнув Гейвордові рушати за собою і помахом руки наказав юрбі розступитись. Кора, одначе, всупереч його сподіванням, кинулась до ніг патріархові й голосно вигукнула:

---

[1] За віруванням північноамериканських індіанців, одне з верховних божеств.

— Справедливий і шани гідний делаваре, до твоєї мудрості й влади вдаємося по милосердя! Не вір цьому підступному й безжальному потвориську,— спраглий крові, він брехнями труїть тобі вуха! Ти довго жив на світі, бачив чимало зла і знаєш, як полегшити долю нещасних.

Старий насилу розплющив очі й знову подивився на стовпище. Коли високий тон голосу дівчини дійшов йому до слуху, він звільна повернув голову в її бік і так застиг поглядом. Кора вклякла перед ним, руки склала на грудях, а очі мало не побожно звела до прив'ялого, але все ще величного обличчя вождя. Вся вона була немов чудовне втілення жіночості. Поволі на обличчі старого зайшли зміни: подив заступив пустку, лице заясніло тим юнацьким запалом та розумом, що сто літ тому надихали ціле делаварське плем'я. Легко підвівшись без нічиєї допомоги, він запитав несподівано дужим голосом:

— Хто ти?

— Жінка. З ненависної раси, коли хочеш знати, бо англійка. Але жінка, що не заподіяла тобі ніякої шкоди і не заподіяла б твоєму народові, хоч би й могла. Жінка, що благає порятунку.

— Скажіть мені, мої діти, де стоять табором делавари? — хрипко звернувся старий до індіан, усе не відриваючи очей від Кори.

— У горах ірокезів, по той бік чистих джерел Горікену.

— Багато спекотних літ прийшло й минуло, відколи востаннє пив я воду рідної річки,— провадив далі мудрець.— Білі люди завше були спраглі, і вони забрали річку собі. То вони й тут нас переслідують?

— Ми нікого не переслідуємо й нічого не домагаємось, — відповіла Кора.— Проти нашої волі опинились ми тут, і єдине, що ми просимо,— відпусти нас у мирі до своїх близьких. Хіба ж ти не Таменунд — батько, суддя і, можна сказати, пророк цього народу?

— Так, я Таменунд, що прожив багато довгих днів.

— Сім років тому один із твого люду опинився на кордоні в руках білого ватага. Він запевняв, що належить до роду шляхетного й справедливого Таменунда. «Іди,— сказав йому білий чоловік.— З поваги до твого родича дарую тобі волю». Ти пам'ятаєш ім'я цього англійського вояка?

— Я пам'ятаю; коли ще був безжурним хлопцем,— мовив патріарх із характерною для похилого віку ясністю споминів,— то стояв на піщаному березі моря і бачив великого човна з крильми, білішими, як у лебедя, і куди ширшими, ніж орлині крила. І підпливав той човен від сходу сонця...

— Ні, ні! Я не про такий далекий час кажу. Я кажу про милість, що виявив твоєму родичеві мій родич недавно, за пам'яті наймолодшого твого вояка.

— Це було тоді, як англійці билися з голландцями за мисливські ґрунти делаварів? У той час Таменунд був ватагом і вперше змінив лук на блискавку блідолицих...

— Ні не тоді,— перепинила Кора ще раз,— не так давно. Я кажу про те, що сталося вчора. Ну певно ж, певно, ти не забув цього!

— Це було тільки вчора,— із зворушливим пафосом підхопив старий,— що діти ленапів панували над світом. Риба в Солоному озері, птахи, звірі, лісові мінги — всі визнавали їх за великих ватагів.

Кора розчаровано схилила голову, силкуючись подолати відчай. А потім знов підвела своє гарне лице й променисті очі і мовила голосом, не менш проникним, ніж патріархів, уже неземний, голос:

— Скажи мені, чи Таменунд — батько?

З лагідною усмішкою на зблялому своєму обличчі старий глянув на дівчину із свого підвищення і, повільно обвівши очима тлум людський, відповів:

— Батько всього народу.

— Для себе я не прошу нічого, — мовила Кора далі, конвульсійно притискаючи руки до грудей і опускаючи голову так низько, що темне й лискуче її волосся, вільно спадаючи на плечі, майже заховало розпашіле обличчя.— Як ти і твій народ, я теж відчуваю на собі прокляття своїх предків. Але онде стоїть дитя, що ніколи досі не зазнало ще небесного гніву. Це донька старого, нещасного чоловіка, дні якого вже близько до кінця. Багато, дуже багато є людей, що люблять її і замилувані в ній, і вона занадто добра, занадто дорога багатьом, щоб стати жертвою цього негідника.

— Я знаю, що блідолиці горді й ненаситні. Я знаю, що вони хочуть не тільки всю землю собі відбити, але й вважають найпідлішого з білих кращим за будь-якого ватага індіанського,— повагом мовив старий Таменунд, ані гадки не маючи, що пригноблена соромом дівчина трохи не до землі схилила голову.— Собаки й круки їхні пошаліли б від гавкоту й каркання, перше ніж пустили б вони жінку не такої білої шкіри, як сніг, до свого вігваму. Але нехай не хваляться занадто голосно перед лицем Маніто. Вони ввійшли до цього краю із сходу сонця, та можуть вийти із заходу. Я часто бачив, як сарана пожирає листя дерев, але щоразу навесні вони квітли знову.

— Це правда. Але чому так — цього нам не дано знати,— сказала Кора, тяжко зітхаючи, немов аж тепер приходила до тями. Вона піднесла голову, струснула назад кучму волосся і, сама з іскристими очима, що різко виділялись на смертельно блідому обличчі, мовила далі: — Однак є тут ще один із твого народу, хоч його сюди чомусь не приведено. Вислухай його, перше ніж дозволиш відійти переможному гуронові.

Помітивши, що Таменунд непевно якось роззирається, один з його супутників сказав:

— Це Змій, червоношкірий на службі в англійців. Ми піддамо його тортурам.

— Нехай він прийде,— наказав мудрець.

І знов Таменунд тяжко сів, а тиша запала така глибока, поки молоді вояки виконували його короткий наказ, що чути було шелест листя в навколишньому лісі під легким повівом вранішнього вітру.

Старійшина племені Таменунд пізнає а Анкесі людину великого і шанованого роду. Він з повагою слухає молодого воїна і відпускає всіх полонених, крім Кори, бо дівчина має належати тому, хто її полонив, тобто Магуа. Кора мужньо тримається, почувши рішення Таменунда. В останньому зверненні вона бажає Еліс і Гейворду щастя, хоча вже давно кохає майора.

Анкес збирає похід проти гуронів. Йому допомагають Соколине Око, вожді делаварів і їхні воїни. Соколине Око дізнається, що Магуа сховав Кору, і збирає невеликий загін, щоб зайти в тил ворога.

РОЗДІЛ XXXII

І не раніш він тепер одведе цю біду
від данаїв,
Як ви до батька повернете дівчину з
поглядом ясним. —
Дурно, без викупу, й потім приставите
жертву святую.

Гомер. «Іліада»

Поки Анкес порядкував свої сили, навкруги було тихо й безлюдно — звісно, якщо не лічити ватагів на раді — немовби ліс оце допіру вийшов з рук творця. Проміж тінистих дерев вільно було дивитись на всі боки, але марно шукав би погляд чогось такого, що порушувало б німотний і дрімливий краєвид. Подеколи пурхала пташина межи гіллям буків або часом білка впускала горішок, і ці звуки приковували на хвильку людську увагу. А як вони змовкали, чувся знов тільки шемріт вітерця над головами в кронах дерев цього неозорого лісу, лишень де-не-де умережаного річками та озерами. Така глибока й непорушна тиша залягла в цій дикій пущі поміж селищами делаварів і гуронів, що здавалося, наче ніколи й нога людська тут не ступала. Та Соколине Око, що командував одним із загонів, занадто добре знав гуронську вдачу, щоб звірятися на цю зрадливу тишу.

Коли всі його люди зібралися, розвідник взяв у руку «оленебоя» і, давши знак іти за ним, повернув кільканадцять ярдів назад, до невеликої річки, яку вони недавно перетнули. Там він спинився і, зібравши круг себе всіх вояків, що поставали з поважними й зосередженими обличчями, запитав по-делаварському:

— Чи хто з моїх юнаків знає, куди провадить цей потік?

Один делавар витягнув руку, розвів два пальці й, показавши, як вони сходяться при долоні, відповів:

— Сонце ще не пройде всю свою дорогу, як ця мала вода з'єднається з великою.— І додав, указуючи рукою в той бік: — Там води вже досить для бобрів.

— Я так і думав, судячи з річища потоку та напряму гір,— мовив розвідник, вдивляючись у клапоть неба між верхів'ями дерев.— Ми підемо під прикриттям його берегів, аж поки винюшкуємо гуронів.

Вояки звичайним своїм коротким вигуком висловили згоду, але коли розвідник, ведучи перед, уже хотів рушати, один чи двоє з них жестом оповістили, що не все так, як би малося бути. Соколине Око, зрозумівши їхні промовисті погляди, обернувся й побачив, що до них підходить псалміст.

— А чи ти знаєш, друже,— поважно промовив розвідник, трохи навіть пишаючись своєю роллю,— що цим добірним зухам доручено найнебезпечніше завдання? І що на чолі їх людина, яка — хоч радніше б це хтось інший сказав — не дозволить їм байдикувати? Як не за п'ять хвилин, то за півгодини — це щонайбільше — ми ступатимемо по тілах гуронських, живих чи мертвих.

— Мене не попереджено про ваші наміри,— відказав Девід, обличчя якого розчервонілося, а очі, звичайно спокійні та безвиразні, горіли вогнем,— та все ж з панночкою, що ви йдете визволяти, я пережив у спільній дорозі і лихо і радість. І дарма, що чоловік сумирної вдачі, без ножа й меча, я радо стану за неї на бій.

Розвідник завагався, мовби роздумуючи, що йому прибуде від такого охотника, а тоді відповів:

— Ти ж не вмієш орудувати ніякою зброєю, не маєш рушниці. Повір мені, мінги з відплатою не баряться.

— Звісно, я не хвальковитий кровожерний Голіаф,— мовив Девід, добуваючи пращу з-під строкатого й дивацького одіння,— але ж, може, приклад ізраїльського хлопчини на щось мені придасться. Замолоду я часто практикував з цією старожитньою зброєю і, можливо, ще не зовсім втратив свою вмілість.

— Атож,— відказав Соколине Око, холодно й гордовито поглянувши на оленячий ремінь та шкураток,— проти стріл чи там і ножів ця штука може придатись, але французи озброїли кожного мінга доброю рушницею. А втім, це, здається, хист твій такий — сухим із води не виходити. І оскільки тобі досі щастило... Майоре, у вас гачок зведений, і двадцять чоловік може задурно втратити скальпи через передчасний постріл.. То що ж, співаче, як хоч, іди з нами. Може, ми й притулимо до діла твій голос.

— Дякую вам, друже,— врадувався Девід і заходився озброюватись, як і його царський тезко, камінцями з потоку.— Хоч і не охочий я вбивати, але коли б ви мене не прийняли, дуже б моя душа засмутилась.

— Тільки пам'ятай, — додав розвідник, значливо стукаючи себе по лобі в тому місці, де Гемета було поранено. — Ми битись ідемо, а не співи розводити. Доки не пролунає бойовий поклик розмовляють самі рушниці.

Девід кивнув головою, наче пристаючи на таку умову, і Соколине Око, ще раз оглянувши своїх товаришів, дав знак рушити.

Цілу милю ішли вони потоком. Дарма, що крутий берег і густі зарості ховали їх від ворожого погляду.

жодного з індіанських засобів остороги не було знехтувано. Обабіч загону йшло, а вірніше скрадалося, по одному воякові що раз по раз пильно вдивлялися в глиб лісу. Щокілька хвилин загін зупинявся, всі напружували слух — такий гострий, як лише в людей, що живуть серед природи. Одначе до місця, де менший потік сполучався з більшим, добулися вони без жодних пригод і зовсім не певні, чи їхній перехід завважено.

Тут розвідник знову пристав, щоб зорієнтуватись по лісових прикметах.

– Добра буде днина для бою,– звернувся він по-англійському до Гейворда, кидаючи погляд на хмари, що почали всуціль застилати небо.— Яскраве сонце й лискуче дуло тільки шкодять прицілові. Все йде на нашу руч: вітер віє від них і приносить сюди звуки й дим, а це поміч немаленька; тоді як від нас вони перше почують постріл, і лише тоді второпають, що до чого. Але це вже кінець нашої ослони. Сотні років живуть бобри на берегах цієї річки, і тепер між їхніми хижками та греблею майже самі лиш пеньки позоставались; дерев, як бачите, тут зовсім обмаль.

У цих кількох словах Соколине Око дав, власне, непоганий опис краєвиду, що розстилався перед ними. Річка то вужчала, пробиваючи собі дорогу між скель, а то широко розливалася рівниною, утворюючи де-не-де щось наче ставки. Повсюди на її берегах стриміли рештки загиблих дерев у різних стадіях гниття. Стовбури одних уже геть спорохніли, а інші ще тільки недавно були позбавлені кори, цієї шорсткої одежини, що таємничо криє в собі джерело життя. Місцями видніли повалені стовбури — довгі, низькі й замшілі, наче надгробки давно зниклих поколінь дерев.

До всіх цих деталей розвідник приглядався з таким надзвичайним інтересом, як, мабуть, ніколи раніш. Він бачив, що до селища гуронів вище по річці вже менше як півмилі лишилось, і, побоюючись засідки, непокоївся, що не завважує жодної ознаки ворога Раз чи два розвідника поривало кинути загін упрост на селище, спробувати несподіванкою здобути перемогу, але зараз же досвід остерігав його перед небезпечністю такого заходу. Тоді він у болісній непевності наслухався до відголосів з того місця, де мав бути Анкес. Але нічого й звідти не чулося, тільки зітхав вітер, що почав рвучко подувати над лісом, звістуючи бурю. Врешті, здавшись більше на незвичайну свою нетерплячку, а не на голос розуму, розвідник вирішив діяти: вийшовши з прикриття, обережною, але певною ходою рушити всім загоном проти води.

Увесь цей час розвідник стояв, схований за великим кущем, а вояки залягли в ущелині, через яку протікав бічний потік. Та тільки-но пролунав його тихий, хоч виразний сигнал, як індіани, немов темні привиди, видерлися на берег і мовчки згромадились коло розвідника. Показавши їм напрямок, Соколине Око виступив перший, а за ним подалися делавари, ступаючи йому в самий слід. І якби не Гейворд з Девідом, на землі зостався б відбиток тільки однієї ноги.

Але не встиг ще весь загін вийти на відкрите місце як ззаду почувся випал із доброго десятка рушниць. Один делавар високо підскочив у повітря, мов поранений олень, і простерся мертвий на землі.

— Оцього я й боявся! — вигукнув розвідник по-англійському і зараз же додав мовою делаварів: — До сховку й відстрілюймось!

На цей наказ делавари сипонули врозбіг так хутко що Гейвард і не зогледівся, як їх тільки двоє з Девідом лишилося стояти. На щастя, гурони відійшли й вогонь припинився. Однак такий стан тривав недовго, бо розвідник сміливо кинувся вперед, перебігаючи від дерева до дерева й стріляючи по ворогові, що звільна відступав

Виглядало на те, що загін гуронів вельми нечисленний. Але поступово, в міру як вони відходили на свою територію, до них долучалися ще одноплемінці і врешті сила їхнього вогню стала впорівень із вогнем делаварів. Гейворд, криючись за прикладом індіанських вояків, раз у раз стріляв із своєї рушниці. Бій розходився не в жарт і з перемінним успіхом. Поранених було мало, бо супротивники вміло ховалися поза деревами і вихилялися звідти, тільки щоб націлитись і пальнути. Щодалі справи оберталися не на користь Соколиному Окові з делаварами. Розвідник завважив це, та не знав, як лихові зарадити. Він розумів, що відступати небезпечніше, аніж триматися на місці, але бачив і те, що гурони обходять делаварів збоку, не даючи їм змоги переховуватись за деревами, а відтак і стріляти. У цю скрутну хвилю, коли видавалося, що трохи не ціле вороже плем'я їх оточує, раптом під склепінням лісу прокотилась луна войовничих криків та гримоти пострілів з того місця, де був Анкес,— тобто з долини.

Цей напад одразу приніс полегкість розвідникові з товаришами. Спостерігши рух його загону, гурони тут не далися заскочити себе зненацька, натомість там, де бився молодий могіканин, вони не зорієнтувалися в числі ворожих вояків та в їхніх замірах і виставили надто малу свою силу. Слушність такої гадки підтверджувало як те, що бій швидко пересувався вгору до гуронського селища, так і те, що натиск на розвідників загін різко послабшав. Чимало гуронів було, очевидно, перекинуто на ту ділянку, яка виявилась тепер найважливішою.

Запалюючи своїх людей словом і прикладом, Соколине Око рушив загін уперед. Наступ у такому примітивному бою полягав у тому, щоб перебігати від прикриття до прикриття все ближче до ворога. Делавари так і вчинили, і не без успіху. Гурони мусили відступити, бій пересунувсь углиб лісу. В заростях гуронам легше було ховатись, отож запекла боротьба затягувалася надовше, а наслідок її все лишався непевний. Делаварам знов стало сутужно, поранених у них побільшало, хоч упасти ніхто ще не впав.

У цю скрутну хвилю Соколине Око спромігся прослизнути до того самого дерева, що правило за прикриття Гейвордові. Більшість його вояків була неподалік, трохи по праву руч, і завзято, хоч і намарне, обстрілювала прихованого ворога.

— Ви ще юнак, майоре,— мовив розвідник і, поставивши «оленебоя» на землю, тяжко сперся на його дуло.— І, можливо, вам доведеться колись вести ціле військо проти цих гемонських мінгів. Так оце вам нагода бачити всю індіанську тактику. Метка рука, швидке око й добре укриття — ось що в ній головне. Ну, а от коли б ви мали з собою роту американських королівських стрільців, як би ви ними тут розпорядилися?

— Багнет проклав би дорогу.

— Атож, з погляду білої людини ви маєте слушність. Але в такій глушині доводиться передусім заощаджувати людей. Звісно, кінь,— провадив далі розвідник, задумливо похитуючи головою,— кінь, хоч як це прикро, стане рано чи пізно вирішальною силою в таких боях. Тварини вправніші за людей, і зрештою нам таки доведеться вдатися до коней. Щоб підковане копито притисло мокасин червоношкірого і, раз вистріливши, він не мав змоги наладжувати рушницю вдруге

— На цю тему краще поговоримо іншим разом,— озвався Данкен.— Чи ми будемо нападати?

— Я не бачу нічого поганого в тому, щоб у вільну хвилину розважити над дечим корисним,— відказав розвідник.— Що ж до атаки, то вона мені не дуже до смаку — завше-бо треба два три скальпи віддати А проте,— додав він, нахиляючи голову й наслухаючись до відгомону далекого бою,— коли хочемо стати в помочі Анкесові, цих негідників мусимо відкинути.

Обернувшись, він владним і рішучим тоном гукнув щось до делаварів їхньою рідною мовою. Йому відповіли радісним криком, і на даний знак усі вояки хутко вибігли з-поза дерев, які їм правили за захисток. Видовище стількох темних постатей, що дружно вихопилися бігти, спричинило поспішний і, отже, малодійовий вогонь гуронів. Не спиняючись перевести подих, делавари широкими стрибками,— наче пантери, що кидаються на здобич,— мчали до лісу. Перед вів Соколине Око, вимахуючи своєю страшною рушницею і пориваючи інших за собою. Гурт старших і досвідченіших гуронів не дався спровокувати себе на передчасний вогонь, і тепер, підпустивши делаварів ближче, кількома влучними пострілами вони забили трьох їхніх вояків. Побоювання розвідникове справдилось. Та проте навальності делаварського наступу це не стримало. Розлютившись, делавари вдерлися туди, де переховувався ворог, і придушили всякий можливий опір.

Бій урукопаш тривав лише коротку хвилю, а далі гурони кинулись відступати і скоро добігли до протилежного краю гущавини. Тут вони укрились і почали так відчайдушно боронитись, як бороняться, бува, зацьковані звірі. У цей критичний момент, коли наслідок битви знов уліг сумніву, ззаду гуронів пролунав постріл. Куля з посвистом пролетіла звідкілясь із галявини, де стояли бобрині хижки. Зараз же за пострілом почувся голосний і моторошний бойовий поклик.

— Це сагамор! — вигукнув Соколине Око й відповів Чингачгукові своїм громовим голосом. — Тепер ми вдаримо на них і спереду, і з тилу.

Дія цього пострілу на гуронів була просто блискавична. Приведені в розпач нападом з того боку, де не було як укритись, вони з разючим криком сипонули врозтіч по галявині, вже й не думаючи відбиватись. Чимало з них упало під пострілами та ударами невідступних делаварів.

Ми не будемо докладно розповідати ні про зустріч розвідника з Чингачгуком, ані про більш зворушливе побачення Данкена з Монро. Кількох поспішних слів вистачило, щоб з'ясувати обом сторонам ситуацію, і Соколине Око, сказавши делаварам, хто такий ватаг могікан, передав провід над загоном сагаморові. Це почесне становище, належне йому і за походженням, і за досвідом, Чингачгук прийняв з величною гідністю, яка завше скріплює на силі накази індіанського ватага.

Ідучи слідами розвідника, він повів загін назад через гущавину; дорогою вояки оскальпували забитих гуронів, а своїх поховали. Врешті, за порадою розвідника, Чингачгук наказав загонові зупинитись.

Вояки, що змогли тепер вільно зітхнути після бою, розташувались на рівній місцині, де росло доволі дерев, щоб дати їм укриття.

Попереду земля круто спадала вниз, і перед очима делаварів простягалось вузьке, в кілька миль завширшки, межигір'я, покрите лісом. У його темних нетрях Анкес і досі змагався з головними силами гуронів.

Могіканин та його друзі підійшли на край схилу й досвідченим слухом почали вловлювати відголоси бою. Кілька птахів кружляло над лісистою долиною, сполохані із своїх гнізд, а де-не-де над деревами, одразу ж і тануючи, здіймались легенькі хмарки диму, відзначаючи ті місця, де боротьба точилася найлютіше.

— Битва пересувається вгору долиною,— мовив Данкен.— Але ми занадто близько до осереддя бою, щоб дуже стати в пригоді Анкесові.

— Вони звернуть ближче до ущелини, де густіший ліс,— сказав розвідник,— і ми тоді опинимось у них з флангу. Рушай, сагаморе. Тобі ледве вистачить часу, щоб видати бойовий поклик і підняти юнаків. А я битимусь тут, з вояками моєї крові. Ти знаєш мене, могіканине,— жоден гурон не зайде тобі з тилу, щоб «оленебій» його не помітив.

Індіанський ватаг ще хвилину дослухався до гомону бою, який тепер швидко пересувався схилом угору — певна прикмета, що делавари перемагали. Кулі делаварські залопотіли по сухому листі, наче град, що звістує наближення бурі; впевнившись, нарешті, де саме перебувають вороги й друзі, Чингачгук рушив з місця. Соколине Око та його троє товаришів відійшли кілька кроків під захисток дерев і стали чекати наслідків бою з таким спокоєм, на який спроможні лише витривалі бійці.

Лісова луна дедалі менше відбивала звуки пострілів, що тепер чулися наче з відкритої місцевості. Незабаром на узліссі почали з'являтися один по одному гуронські вояки, що відступали з глибини лісу. Перед галявиною вони збиралися у валку, немов готуючись до запеклої оборони. Поволі їх більшало, аж під кінець утворився цілий довгий ланцюг смаглявих постатей, що з розпачливою впертістю трималися останнього прикриття. Нетерпеливлячись, Гейворд стривожено поглядав на Чингачгука. Ватаг сидів на скелі, зовсім незворушний з вигляду, і просто придивлявся до битви, наче тільки для того туди й вибрався.

— Час би вже делаварові вдарити! — озвався Данкен.

— Ні, ще ні,— відказав розвідник.— Коли він відчує, що друзі близько, він дасть їм знати про себе. Дивіться, дивіться, негідники збираються у соснині, наче рій бджіл. Боже, таж навіть жінка поцілила б у те з'юрмище темношкірих!

Цю мить пролунав поклик — і добрий десяток гуронів поліг від пострілів Чингачгука та його вояків. У відповідь на випал з лісу докотився дружний військовий клич і такий неймовірний вереск знявся в повітрі, наче це злилося тисячу голосів. Лінія гуронської оборони ввігнулась, і всередині утворився вилом, через який увірвався з лісу Анкес на чолі загону в сто вояків.

Молодий ватаг помахом руки вказував своїм воякам, куди відступають гурони, і делавари кидалися за ними в погоню. Лінія бою тепер розполовинилась — обидва крила гуронські під натиском переможних ленапів знов порвалися до лісу, шукаючи там захистку. За якусь хвилину звуки боротьби вже завмирали в різних напрямах, поступово тануючи під лунким склепінням лісу. Проте жменька гуронів знехтувала прикриттям, що могли б дати дерева, і повільно й затято, наче заперті в глухий кут хижаки, відступала вгору по схилу, звідки оце тільки зійшов Чингачгук із своїм загоном, щоб узяти діяльнішу участь у битві. Магуа вирізнявся в цьому невеликому гуронському гурті — як лютим своїм обличчям, так і гордовитою поставою ватага.

У войовничому запалі Анкес розіслав майже всіх своїх вояків. Але тільки-но він побачив Хитрого Лиса, як усе інше було забуто. Анкес видав бойовий крик, на який озвалося шість чи сім вояків, і, незважаючи на нерівність у силах, вергнувся в погоню за ворогом. Магуа, котрий уважно стежив за могіканином, зупинився прийняти бій. Він уже тішився злорадо, що через необачливість молодий ватаг опиниться у нього в руках коли раптом пролунав інший вояцький поклик. Це на порятунок Анкесові вихопився Довгий Карабін із своїми білими товаришами. Гурон одразу ж обернувся й чкурнув навтіки далі під гору.

Годі було й думати про вітання чи здоровлення – Анкес, наче й не завваживши присутності друзів, мчав за ворогом швидко, як вітер. Марно Соколине Око гукав йому про осторогу,— молодий могіканин легковажив ворожий вогонь і незабаром примусив гуронів бігти так само прудко, як біг він сам. На щастя, ці перегони тривали не довго, та й білі були у вигіднішому становищі — бо інакше делавар хутко б випередив своїх товаришів і впав жертвою власного зухвальства. Тим часом, однак, переслідувачі й переслідувані, перші на п'ятах у других, вбігли до селища вайандотів.

Втомившись тікати, але й підбадьорені видовищем своїх осель, гурони пристали біля рідної хатини і почали оборонятися з розпачливою запеклістю. Переслідувачі проривалися до них, як навальний ураган. Анкесів томагавк, рушниця Соколиного Ока і навіть міцна ще рука Монро — все було в роботі, і скоро земля довкола встелилася ворожим трупом. А проте Магуа, дарма що бився він завзято й не ховаючись, досі виходив цілий з усіх замахів на його життя. Здавалося, що на його боці та казкова сила, яка опікується долею улюблених героїв у давніх поетичних легендах. Побачивши, що гурони майже всі полягли, хитрий ватаг зняв крик безмежної люті й розпуки. По цьому він кинувся втікати, лишивши на полі бою делаварів, що заходилися знімати свої криваві трофеї. За Магуа подалось двоє його вцілілих друзів.

Анкес, що даремно у вирі бою шукав нагоди зітнутися з самим Магуа, метнувся тепер знов у погоню

Соколине Око, Гейворд, Девід надбігали тут же таки за ним. Розвідник силкувався захистити молодого могіканина і націлив свою рушницю над головою Анкеса, прикриваючи його, мов чарівним щитом. Раз Магуа вирішив спробувати помститися за свої невдачі, але, передумавши, раптом гайнув у густий чагарник. Переслідувачі скочили за ним. Ще мить і гурон зник в отворі відомої вже читачеві печери. Соколине Око, який досі не стріляв, боячись поранити Анкеса, тепер на весь голос заявив, що ворога, вважай, переможено. Переслідувачі вбігли в вузький і довгий прохід якраз у пору, щоб помітити вдалині постаті гуронів. Крики та зойки сотень жінок і дітей у природних галереях та підземних коморах супроводили ці перегони. В непевному тьмяному світлі печера здавалась якимось пекельним вертепом, де гарячково снувало безліч нещасних душ і злих демонів.

Анкес не спускав Магуа з ока, мовби ніщо інше в житті його вже не цікавило; Гейворд і розвідник бігли слідом за могіканином, ґнані тим самим почуттям, хіба що трохи слабшим. Одначе темні й понурі переходи ставали дедалі плутаніші, а постаті втікачів миготіли чимраз рідше. Якусь хвилину видавалося, що Магуа таки втік, коли це раптом у кінці одного коридора, що підіймався вгору, блиснула чиясь біла одежина.

— Це Кора! — вигукнув Гейворд голосом, в якому дико змішалися жах і захоплення.

— Кора! Кора! — підхопив Анкес, поривоючись уперед прудко, мов олень.

— Це вона! — скрикнув розвідник. — Держіться, панночко! Ми йдемо, йдемо!

Переслідувачі тепер бігли з подвоєною силою. Але дорога була нерівна, з розколинами, і подекуди майже зовсім непрохідна. Анкес кинув рушницю і щодуху помчав уперед. Гейворд, не подумавши, вчинив так само, хоч за хвилину обоє пожалкували про свою нерозважність: втікаючи вузьким проходом, гурони знайшли нагоду послати назад кулю і легко поранили Анкеса.

— Мусимо їх настигнути,— сказав розвідник,— одчайдушним стрибком випереджаючи товаришів.— Негідники переб'ють нас усіх на такій відстані. А самі — ач прикриваються дівчиною, мов щитом!

Дарма, що на його слова не звернули уваги ні Анкес, ні Гейворд,— а вірніше, вони їх і не чули в запалі гонитви,— приклад Соколиного Ока спонукав їх обох ще більш прискорити ходу. Нарешті вони опинились так близько до втікачів, що вгледіли, як двоє з них вели Кору, а Магуа біг попереду, вказуючи напрямок. Цю мить силуети всіх чотирьох чітко вимальовались на тлі ясного неба в отворі печери і зараз же зникли. Мало не в нетямі з розпачу, Анкес і Гейворд ще більш напружили зусилля, й без того надлюдські, і вискочили в отвір печери саме вчасно, аби зауважити, куди бігли втікачі. Далі слід брався вгору, а дорога була крута й небезпечна.

Обтяжений рушницею та й не маючи до бранки такого глибокого інтересу, як його товариші, розвідник дозволив себе обігнати — спершу Анкесові, а тоді й Гейвордові. Скелі, розчерепи й усякі інші перепони долалося неймовірно швидко, хоч під інший час вони видалися б зовсім непереборними. Але завзятих молодиків чекала нагорода: вони побачили, що гурони, маючи на руках дівчину, починають здавати в перегонах.

— Стій, собако вайандотський! — вигукнув Анкес, замахуючись томагавком на Магуа.— Делаварська дівчина каже тобі: стій!

— Далі я не піду,— заявила Кора, несподівано зупиняючись на скелястому виступі над глибокою прірвою близько вершини гори.— Убий мене, коли хочеш, гидкий гуроне, а далі я не піду.

Вояки, які підтримували дівчину, одразу занесли томагавки, немов ті демони, що знаходять утіху в чужому нещасті, але Магуа стримав їх: вирвав зброю у них з рук і шпурнув у провалля. Тоді видобув свого ножа й, обернувшись до бранки, подививсь на неї поглядом, в якому змагалися супротивні почуття.

— Жінко,— сказав він,— вибирай. Вігвам, або ніж Хитрого Лиса.

Кора не глянула на нього, а тільки, впавши на коліна, підвела вгору очі, піднесла до неба руки й промовила лагідним і довірливим голосом:

— Я твоя, Господи. Нехай діється твоя воля.

— Жінко! — хрипко повторив Магуа, марно силкуючись перейняти спокійний і променистий погляд Кори.— Вибирай!

Але дівчина далеко була від його слів. Гурон, тремтячи всім тілом, уже підніс був руку, але й опустив її розгублено, так наче змагався сам із собою. За хвильку він здолав себе й знов заніс свою гостру зброю — та якраз у цю мить згори почувся пронизливий крик, і з запаморочливої висоти на прискалок скочив Анкес. Магуа вражено відступив на крок, а один з його вояків, скориставшися з нагоди, вихопив ножа й затопив Корі в груди.

Гуронський ватаг вергнувся, наче тигр, на образника, але тут поміж цими неприродними супротивниками впало долілиць Анкесове тіло. Ще не встиг делавар підвестись, як розлючений вчиненим на його очах убивством Кори Магуа з пекельним криком вгородив ножа йому в спину. Анкес ще зміг, проте, звестись на ноги і, стрибнувши на вбивцю Кори, мов поранена пантера, останнім зусиллям завдав смертельного удару ворогові. Потім він обернувся до Хитрого Лиса, і погляд його, сповнений ненависті, сказав, що й з ним він зробив би те саме, коли б спромігся на силі. Магуа схопив делавара за обвисле безживно плече і тричі штрикнув ножем у груди, аж поки Анкес, усе ще в безмежній зневазі втупившись гуронові в очі, впав мертвий йому до ніг.

— Милосердя, гуроне! — гукав згори Гейворд, ледве з жаху переводячи подих.— Даруй йому життя, і тобі теж дарують!

Магуа закривавленим ножем замахнувся на юнака й видав такий лютий переможний крик, дикий і радісний, що він докотився аж до вух індіан, котрі билися в долині за тисячу футів унизу. У відповідь він почув крик з уст розвідника і побачив високу постать Соколиного Ока, який мчав на нього, стрибаючи через небезпечне бескеття так сміливо й певно, наче його саме повітря несло. Але коли мисливець добувся до місця безжальної різанини, там були вже тільки мертві тіла.

Він мигцем глянув на жертви, а тоді скинув оком угору, на крутий схил, зважуючи труднощі переходу. На самому вершечку гори над запаморочливою прірвою стояла чиясь постать із погрозливо зведеними руками. Не придивляючись до неї, Соколине Око вже підніс рушницю, коли це на голову одного з утікачів упала згори каменюка, і на видноті показалося розпалене гнівом обличчя чесного Гемета. По цьому з розпадини вихопився Магуа і, байдуже ступивши через труп останнього свого товариша, перескочив широку щілину й видерся вище, де його вже не могла дістати Девідова зброя. Ще тільки один стрибок понад безоднею, і він би врятувався. Але перед тим, як скочити, гурон зупинився і, погрозившись рукою розвідникові, закричав:

— Блідолиці — собаки! Делавари — баби! Магуа лишає їхні тіла на скелі крукам на поживу.

З охрипкуватим сміхом він розпачливо стрибонув, але прірви не перетяв, йому тільки пощастило вхопитися за куща над протилежним краєм. Соколине Око пригнувся, як звір, готовий до скоку; з нетерплячки він так колотився всім тілом, що рушниця у нього в руці танцювала, наче листок під вітром. Хитрий Магуа, не витрачаючи даремно зусиль, повиснув, витягшись на весь зріст, і намацав ногами виступ. Зібравши всі сили, він спробував видертись на скелю, і йому пощастило настільки, що колінами він уже сягнув берега прірви. Саме тепер, коли тіло Магуа наче зібгалося, розвідник приклав рушницю до плеча. Навіть скеля не була така непорушна, як рушниця в ту мить, коли стався постріл. Руки гурона розслабли, і він весь одхилився назад, колінами ще впираючись у землю. Обернувшись, він з лютою злістю глянув на ворога і зухвально погрозив йому рукою. Але руки Магуа випустили гілля, і за хвильку його темна постать пролетіла сторчма повз кущі на узбіччі прірви, несучись до своєї загибелі.

Переклад Р. Доценка

Запитання та завдання

1. Яке враження справив на вас роман «Останній із могікан»? Чому?
2. Які настрої і почуття переважають у романі? Чим вони зумовлені?
3. Чому цей твір називається романом? Використайте для відповіді матеріал з довідника літературознавчих термінів.
4. Виразно прочитайте уривок, де подається діалог між Соколиним Оком і Чингачгуком про їхніх предків. Що ви можете сказати про характер мови індіанців? Яке враження на вас справило прочитане? Розкажіть історію племені могікан.
5. Випишіть з III розділу портрети Чингачгука і Соколиного Ока, порівняйте їх.
6. Стисло перекажіть сцену першої зустрічі англійців із Соколиним Оком і його товаришами. Чому Соколине Око запідозрив зраду Магуа? Що йому завадило знешкодити ворога?
7. При яких обставинах ви вперше зустрілися з Анкесом? Чим сподобався вам цей юнак? Виберіть із тексту епізоди, які характеризують цього героя. Якими художніми прийомами розкрив Купер внутрішній світ Анкеса?
8. Випишіть із VII розділу кілька дієслів, якими автор передає тривогу перед очікуваною небезпекою. Як поводяться у цих обставинах герої? Порівняйте їхню поведінку.
9. Чому Соколине Око і його товариші зневажали вороже плем'я гуронів? Підтвердіть свою думку вибірковим переказом поведінки гуронів, користуючись консультацією № 7 і повним текстом твору (розділи XI, XII, XIII, XVII, XVIII).
10. Розкажіть про поведінку Соколиного Ока в таборі делаварів. Ваше ставлення до цього героя. За допомогою консультації № 13 підготуйте усну характеристику Соколиного Ока.

11. Порівняйте образи Кори й Еліс. Які риси характерів сестер вас приваблюють і чому? Знайдіть цитати до цих образів і випишіть їх.
12. Стисло перекажіть зміст уривка, який вам сподобався.
13. Як ви оцінюєте поведінку Магуа на зборах делаварів? Яке враження на вас справив цей образ? Порівняйте характери Анкеса й Магуа.
14. Напишіть вибірковий переказ на тему: «Чингачгук — Великий Змій».
15. Складіть словничок, який відображає побут, одяг і зброю індіанців.
16. Поясніть зміст назви роману.
17. Який образ вам найбільше сподобався і чому?
18. Яке враження на вас справив роман «Останній із могікан»? Що сподобалось чи не сподобалося в романі?
19. Намалюйте ілюстрації до роману.

Джек Лондон

(1876—1916)

> Наскільки людина перемагає страх,
> настільки вона людина.
>
> *Томас Карлейль*[1]

Джек Ло́ндон (Джон Гріффіт) — видатний американський письменник. Він прожив бурхливе, нелегке життя. Виростав у злиднях, з дитячих років заробляв собі на хліб, змінюючи професії. Працював на консервному заводі, на електростанції, на джутовій фабриці, боровся з браконьєрами на посаді рибного інспектора, плавав матросом на судні до берегів Японії.

Часи виснажливої праці у житті юнака заступили місяці вимушеного безробіття. Далі були участь у знаменитому поході безробітних до Вашингтона, ув'язнення за бродяжництво.

---

[1] Томас Карлейль (1795—1881) — відомий англійський філософ, історик та письменник.

Коли на Алясці знайшли золото і країну охопила «золота лихоманка», Джек Лондон поїхав туди з надією розбагатіти. Там пізнав він найтяжчі умови праці, страх самотності, людську жорстокість у гонитві за багатством. силу дружби, духовну стійкість.

Золота на півночі майбутній письменник не знайшов, але звідти виніс не менш цінний скарб: глибоке знання життя, зустрічі, бесіди, яскраві приклади боротьби людини за виживання. У години нескінченної полярної ночі спостерігав він картини величної природи, дивні події і характери, які пізніше змалював у своїх творах.

Сповнений життєвими спостереженнями, Джек Лондон дедалі дужче відчував потяг до літературної праці. Тому й вирішив «продавати не силу своїх м'язів, а вироби свого мозку». Дні і ночі він проводить над рукописами, впевнено просуваючись до вершин слави.

Уже перші оповідання «Син вовка» (1900), «Бог його батьків» (1901), як і пізніші, наприклад, «Любов до життя» (1906) викликали у читача неабиякий інтерес. У них оспівувалися мужність та сила волі людини, що кинула виклик суворій природі.

Творча спадщина письменника значна. Це 12 збірок нарисів і оповідань, романи «Морський вовк», «Мартін Іден», повісті «Подорож на "Сліпучому"» (1902), «Поклик предків» (1903), «Біле Ікло» (1906) та інші.

Твори Джека Лондона вчать мужності, благородства, безкорисливості, прославляють силу людського духу. любов і свободу.

Запитання та завдання

1. Прочитайте епіграф до біографії Джека Лондона. Як ви його розумієте? Підберіть свій варіант епіграфа.
2. Що в біографії Джека Лондона вас особливо вразило?
3. Як вплинула на майбутнього письменника його поїздка на північ? Який «цінний скарб» привіз звідти Джек Лондон?
4. Використовуючи факти із статті, спробуйте охарактеризувати особистість письменника.

5. Назвіть перші оповідання Джека Лондона. Чому вони викликали у читача великий інтерес? Яке з оповідань ви вже вивчали? Пригадайте, де відбувається дія цього оповідання.
6. Підготуйте літературну вікторину на тему: «Джек Лондон».

БІЛЕ ІКЛО

Уривки

Повість складається з п'яти частин. Місце дії — північ Америки в період «золотої лихоманки». Білл і Генрі помічають зникнення своїх їздових собак. Як з'ясувалося, їх заманила вовчиця, схожа на собаку. Голодні вовки переслідують людей. Білл намагається їх відігнати і не повертається... З'ївши всіх собак, вовки добираються до людини. Генрі захищається, поки йому на допомогу не приходять люди. Зграя відступає.

З часом у вовчиці, схожої на собаку, і вожака Одноокого народжуються цуценята, серед яких силою, сміливістю і розумом виділяється одне вовченя.

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

БОГИ ПУСТЕЛІ

Розділ І

ТВОРЦІ ВОГНЮ

Усе сталось несподівано й тільки з його вини і через його безтурботність. Він вийшов з печери й побіг до струмка напитися. Можливо, тому він нічого не помітив, що був спросоння. (Цілісіньку ніч він полював і щойно прокинувся.) Але ж дорогу до води він так добре знав! Він так часто бігав нею, і ніколи нічого з ним не траплялося.

Збігши стежкою до всохлої сосни, вовчук минув галявину й побіг між деревами. І тут водночас він побачив це і почув носом. Перед ним на задніх лапах мовчки сиділо п'ятеро живих істот, яких він іще зроду не бачив. То були перші люди, що він їх зустрів на своєму віку. Уздрівши його, вони не схопилися, не вискалили зубів, не загарчали, а сиділи собі мовчки й лиховісно.

Не рухався й вовчук. Слухаючись вродженого інстинкту, він мусив би прожогом кинутися геть, але в ньому заговорив зовсім інший інстинкт. Дикий жах його пойняв. Його ніби приголомшило, і від гнітючого усвідомлення власного безсилля та нікчемності він не міг рушити з місця. Перед ним були сила і влада, щось цілковито далеке й незбагненне.

Вовчук ніколи не бачив людини, але інстинктивно збагнув усю її силу. Він невиразно відчував у ній живу істоту, що виборола собі владу над іншими тваринами Пустелі. Він дивився тепер на людину не тільки своїми очима, але також очима всіх своїх предків, що темними ночами оточували кільцем незліченні зимові стоянки. придивлялися з безпечної відстані, з гущавини, до дивної двоногої істоти, владаря над усім живим. Чари спадковості опанували вовчука, він відчував страх і повагу, породжені цілими віками боротьби, досвідом багатьох поколінь. Спадковість була занадто сильна для нього, маленького звіра. Якби він був дорослим вовком. він би, звісно, втік. Але зараз він припав до землі, скутий жахом, і вже ладен був виявити ту покору, з якою далекий його предок прийшов до людини, щоб погрітися коло її вогню.

Один з індіанців звівся на ноги, підійшов до вовчука і нагнувся до нього. Звіря ще більше припало до землі Невідоме нарешті втілилось у плоть і кров, і оце, нахилившись, тягнеться схопити його. Вовчук наїжився, губи його сіпнулись, і малі ще ікла вискалились. Рука, що зависала над ним, як доля, нерішуче спинилась, і людина сказала сміючись:

— Вабам вабіска іп піт та! (Дивіться, які білі ікла!)

Решта четверо зареготали й стали підбивати його взяти вовчука. Рука опускалася все нижче, а в звіряті розпалилася боротьба інстинктів. Його поривали два бажання: і скоритися, і битися. Він пішов на компроміс. Він скорявся, поки рука торкнулась його тіла, а тоді його зуби, клацнувши, вп'ялися в неї. У ту ж мить він дістав добрий удар по голові, від якого повалився на бік. Бажання битися умить зникло. Він був тільки малим вовченям, й інстинкт покори взяв у ньому гору. Він сів на задні лапи й заскімлив. Але індіанець, якого він укусив, розсердився. Вовчук дістав удар ще з другого боку і, підвівшись, заскімлив дужче.

Четверо індіанців зареготали голосніше, і навіть той, що його вкушено, засміявся. Вони всі поставали навколо й сміялися з нього, а він скавулів з болю і переляку. Раптом він щось почув. Індіанці почули також. Але вовчук знав, що це таке, і, на довгій ноті урвавши скавуління, в якому вже забриніло торжество, почав мовчки ждати свою матір, люту й несамовиту, яка нічого не боялась і вбивала всіх живих істот. Вона почула крик вовченяти і мчала йому на допомогу.

Одним стрибком вовчиця опинилася серед них. Оскаженіла, готова хоч би й на що заради сина, мала вона не дуже приємний вигляд. Зате ця її оборонча лють була саме до втіхи вовчукові. Радісно заскавучавши, він кинувся до неї, а люди похапливо відступили на кілька кроків. Вовчиця стала між своїм дитям і людьми. Шерсть у неї наїжилась, у горлі хрипіло приглушене гарчання, розлючена морда погрозливо сіпалась, ніс увесь ізморщився.

Враз один з індіанців здивовано вигукнув:

— Кічі!

Ото й усе, що він сказав, але вовчиця одразу вся якось принишкла на цей вигук.

— Кічі! — знову вигукнув індіанець, цього разу вже різко і владно.

І тоді вовчук побачив, що його мати, ця безстрашна вовчиця, припала животом до землі і на знак миру тихо заскавучала й замахала хвостом. Він нічого не розумів. Його опанував страх. Інстинкт сказав йому правду. І мати це ствердила. Вона так само виявляла свою покору людині.

Той, хто говорив, підійшов до вовчиці й поклав руку їй на голову. Вона не вкусила й не намірялася вкусити його, а тільки нижче припала до землі. Надійшли й інші індіанці, оточили її, торкали, гладили, а вона й не думала опинатися. Вони були дуже збуджені і зняли великий галас. Однак нічого небезпечного в цих звуках вовчук не почув і, притулившись до матері, так само намагався виявити свою покору, хоч подеколи ще наїжувався.

— Це й не диво,— казав індіанець.— Батько її був вовк. Щоправда, мати була собака, але хіба мій брат не прив'язував її в лісі на три ночі під час тічки? Через це батько Кічі — вовк.

— Уже цілий рік, як вона втекла, Сивий Бобре,— зауважив другий індіанець.

— І то не диво, Лососів Язику,— відповів Сивий Бобер.— Тоді стояв голод і нічим було годувати собак.

— Вона жила серед вовків,— промовив третій індіанець.

— Певне, що так, Три Орли,— сказав Сивий Бобер і, доторкнувшись до вовчука, додав: — Оце й доказ перед нами.

Вовчук тихенько загарчав на дотик, але рука піднялась і замірилася вдарити його. Тоді він сховав ікла і знову покірно припав до землі, а рука та стала чухати йому за вухами й гладити по спині.

— Авжеж, оце й доказ,— казав далі Сивий Бобер.— Безперечно, його мати Кічі. Але батько — вовк. У нього білі ікла, тож ім'я йому буде Біле Ікло. Я сказав. Ця собака моя. Хіба Кічі не була собакою мого брата? І хіба брат мій не помер?

Вовчук, що в такий спосіб дістав собі ім'я, лежав і стежив. Ще деякий час люди перемовлялися. Потім Сивий Бобер витяг із піхов, що висіли в нього на шиї, ножа, пішов у гущавину й вирізав палицю. Біле Ікло усе стежив за ним. Індіанець поробив зарубки на обох кінцях палиці і прив'язав до них ремені з сириці. Один він надів Кічі на шию, підвів вовчицю до молоденької сосни і другим ременем прив'язав до дерева.

Біле Ікло пішов за матір'ю і ліг коло неї. Лососів Язик простяг до вовчука руку й перекинув його на спину, Кічі тривожно дивилася на них. Білому Іклу знов стало страшно. Він не міг стриматися, щоб не загарчати, але кусати вже не наважився. Рука із зігнутими й розчепіреними пальцями почала чухати йому живіт, перекочувала його з боку на бік. Було чудно й незручно лежати на спині із задертими вгору ногами. Та й при цьому Біле Ікло був зовсім безпорадний,— тож він і обурювався всім своїм єством. Він ніяк не міг боронитись; якби людина захотіла щось йому заподіяти, він би не відкрутився. Хіба можна втекти, коли всі чотири лапи теліпаються в повітрі? І все-таки покора взяла в ньому гору над страхом, і він тільки гарчав потихеньку весь час. Але людина на те не гнівалась і не била його по голові. А найдивніше було, що Біле Ікло відчув якусь незрозумілу приємність, коли рука гладила його. Перевернений на бік, він перестав гарчати. Пальці почухали його за вухами, і йому зробилось іще приємніше. А коли людина востаннє погладила його й пішла собі — у Білого Ікла пропав і весь страх. Йому судилося ще багато разів у житті зазнати страху перед людиною, але саме зараз почалася його приязнь із нею.

Через деякий час Біле Ікло почув, що до них наближаються якісь чудні звуки. Він швидко здогадався, що це люди видають такі звуки. Надійшло ціле індіанське плем'я, яке перекочовувало кудись-інде. Було тут багато чоловіків, жінок та дітей,— всього душ сорок,— і всі навантажені табірним збіжжям. З ними було багато собак, і вони теж, окрім цуценят, мали на спині міцно прив'язані клунки вагою в двадцять — тридцять фунтів кожний.

Біле Ікло досі не бачив собак, проте з першого погляду відчув, що вони одної з ним породи, хоч трохи від нього й відмінні. Але вони, угледівши його з матір'ю, показали, як мало різняться вони від вовків. Зав'язалася бійка. Біле Ікло наїжився, загарчав і вискалив зуби назустріч цілій лаві собак, що мчали на нього, пороззявлявши пащеки, та вони одразу збили його з ніг і підтоптали під себе. Відчуваючи на собі їхні гострі зуби, він кусав лапи, що його товкли, і рвав животи, які були над ним У повітрі стояв страшенний гамір. Чути було скажене гарчання Кічі, що боронила своє дитя, людські крики, приглушені удари дрючків по живому тілі й жалібне скавучання побитих собак.

За кілька секунд Біле Ікло був знову на ногах. Дрючками й камінням люди прогнали собак, бороначи й рятуючи його від гострих зубів тої породи, що була така схожа, а разом з тим і не схожа на його породу. Мозок його, звісно, не міг збагнути такого абстрактного поняття, як справедливість, та, проте, вовчук по-своєму відчув справедливість людей і зрозумів, що вони встановлюють закон і дбають, щоб його дотримувалися. Він також визнав за ними ту силу, що змушує скорятися законові. Люди не кусалися й не дряпались, як інші звірі, що він їх зустрічав досі, але вони примушували неживі речі виконувати їхню волю. Дрючки й каміння, що їх кидали ці дивні істоти, літали в повітрі, немов живі, і, падаючи на собак, завдавали їм дошкульних ударів.

Він не міг зрозуміти такої влади, і вона здавалась йому надзвичайною, якоюсь просто надприродною і навіть богорівною. Звісно, Біле Ікло із самої природи своєї не мав ніякого уявлення про богів; найбільше, що він міг знати,— це те, що на світі є незбагненні речі. Його подив і побожний острах були подібні до подиву й остраху, які пойняли б людину, коли б вона раптом побачила десь на вершині гори небесну істоту, що вергає громовиці на землю.

Нарешті, останнього собаку відігнано, і гамір ущух. Біле Ікло зализував собі рани й міркував про своє знайомство із собаками та лють собачої зграї. Він гадав, що його порода складалася тільки з нього, його матері та Одноокого і що вона зовсім окрема, а тепер несподівано відкрив, що до неї належать, крім них, ще багато інших створінь. І десь глибоко в підсвідомості у нього виникло почуття образи, що вони, ці звірі одної з ним породи, з першого разу кинулися на нього й хотіли його знищити. Так само підсвідомо обурювало вовчука й те, що матір його прив'язано до ломаки. Хай зробили це вищі істоти, проте воно тхнуло пасткою і неволею. А втім, сам він нічого не знав ні про одне, ні про друге,— він блукав, гасав, спав, коли сам хотів, і ця воля була його спадщиною, яку тепер порушено. Рухи його матері обмежені довжиною ломаки, і та сама ломака обмежувала його також, бо він ще не навчився обходитися без матері.

Усе це було йому не до душі. Так само не сподобалось йому, коли люди повставали й рушили далі, а одна маленька людська істота узяла за кінець палицю й повела за собою Кічі. Біле Ікло ішов услід за нею, збентежений і зажурений цією новою пригодою.

Вони спустилися в долину, де тік струмок, і пішли далеко, куди Біле Ікло ніколи не забігав, аж до самого того місця, де, високо підважені на жердинах, висіли човни і стояло приладдя, щоб сушити рибу. Індіанці отаборились. Біле Ікло здивовано поглядав на все це. Могутність людей, здавалося, зростала з кожною хвилиною. Вони ніби дихали нею, і всі, починаючи від собак із гострими зубами, корилися їм. Але найбільше вражала вовчука їхня влада над неживими речами, їхнє вміння пускати в рух те, що не рухалось, і зміняти навіть світ.

Це останнє особливо вражало. Коли люди поставили жердини для вігвамів, цим він не дуже захопився, бо вже бачив, як з волі цих самих істот літало каміння й дрючки. Але коли ці жердини обгорнулися шкурами й парусиною, Біле Ікло був здивований без краю. Вігвами вражали його своїми величезними розмірами і видавались якимись страховинними істотами. Вони виникали навколо нього з усіх боків і зловісно підносились угору. Він жахався вігвамів, а коли вітер починав хитати й надимати їх, припадав до землі і, не зводячи з них пильного погляду, готовий був скочити й тікати ту ж мить, як вони почнуть падати на нього.

Та минуло небагато часу, і вігвами перестали його лякати. Він бачив, як жінки й діти входили й виходили з них, і ніякої біди їм не робилось; собаки також часом силкувалися туди заскочити, але їх одганяли лайкою або камінням. Він нарешті не витримав, нишком відбіг від Кічі й обережно поліз до стіни найближчого вігвама. Спонукала його цікавість — потреба вчитись, і жити, і все пізнавати з досвіду. Останні кілька дюймів до вігвама проліз він дуже поволі й сторожко. Події цього дня вже привчили його до того, що невідоме часом виявляється в зовсім несподіваний і дивовижний спосіб. Аж ось носом він тицьнувся в парусину. Біле Ікло спинився й почекав. Нічого не скоїлось. Уважно обнюхавши чудну річ, що пропахла людським духом, він узяв її зубами й легенько потягнув. Знов нічого, хоча ближча частина вігвама трохи ворухнулася. Він потягнув дужче, і вона дужче хитнулася. Йому стало весело, і він потягнув скільки сили, раз, і ще, й ще. Захитався весь вігвам, зсередини долинув різкий жіночий вигук. Біле Ікло чимдуж чкурнув до Кічі. Але з тої пори таки перестав боятися цих великих наметів.

За хвилину він знов утік від матері. Її ломака прив'язана була до кілка, вбитого в землю, і мати не могла побігти за ним. Проти Білого Ікла вийшло щеня, більше й старше від нього. Воно мало дуже войовничий і пихатий вигляд. Звали його Ліп-Ліп, як потім дізнався Біле Ікло, і був це великий забіяка, досвідчений уже в бійках.

Ліп-Ліп був тої самої породи, що й Біле Ікло, і через малий зріст не здавався небезпечним, отже, вовчук намірився зустріти його зовсім по-приятельському. Але, побачивши, що той вискалив зуби й весь напружився, він і собі вискалив зуби й напружився. Понаїжувавшись і грізно загарчавши, вони стали кружляти один навколо одного. Минуло кілька хвилин, і Білому Іклу вже почала навіть подобатися ця, як він гадав, гра. Але раптом Ліп-Ліп надзвичайно хутко підскочив і, куснувши його, зараз же відскочив назад. Випадково він куснув його за те плече, яке розірвала була рись і яке й досі ще не зовсім загоїлося. З болю й подиву Біле Ікло заскавучав, але наступної миті скажено наскочив на Ліп-Ліпа й став немилосердно його кусати.

Та Ліп-Ліп недарма зроду жив у таборі й мав великий досвід у щенячих боях. Його маленькі гострі зуби вп'ялися три, чотири рази і більше в новачка, аж доки Біле Ікло, заскавулівши, ганебно втік під материну оборону. Це був перший з багатьох боїв, що потім сталися між ним і Ліп-Ліпом, бо вони заворогували від самого початку і вдачу кожен мав таку, що обидва не могли не битися.

Кічі ніжно зализала рани Білому Іклу й силкувалась утримати його біля себе. Але він мав невгамовну цікавість і за кілька хвилин хоробро вирушив на нові пошуки. Цього разу він наскочив на чоловіка, якого звали Сивим Бобром. Той сидів навпочіпки і щось робив з гіллям та сухим мохом, що лежали перед ним на землі. Біле Ікло підступив ближче й став дивитись. Сивий Бобер пустив з рота якийсь звук, але Білому Іклу в тому не вчулось нічого ворожого, і він підсунувся ще ближче.

Жінки й діти підносили Сивому Боброві гілля й хмиз. Певне, справа була поважна. Білому Іклу стало так цікаво, що він навіть забув весь свій страх перед людиною й підійшов до самих колін Сивого Бобра. У того під руками робилося щось дивне: з гілля й моху здійнялась якась подоба туману, а потім унизу між гіллям, звиваючись і крутячись, з'явилося щось живе такої барви, як сонце в небі. Біле Ікло нічого не знав про полум'я. Вогонь вабив його до себе, як вабило колись світло у виході з печери, і він підліз до багаття. Сивий Бобер засміявся, але в сміхові його знову не було нічого ворожого. Біле Ікло стромив носа в огонь і разом висунув і свого маленького язика.

На мить його наче скувало. Невідоме, що причаїлося серед моху й гілля, добре дало йому по носі. Він страшенно заскавучав і відскочив назад. Почувши його голос, Кічі з грізним гарчанням кинулась до кінця ломаки і рвалася, мов скажена, не маючи волі прибігти йому на поміч. А Сивий Бобер ляскав себе по стегнах, реготав і оповідав решті племені цю пригоду. Всі реготали, а Біле Ікло, бідолашна розгублена тварина серед людей, квилив і скавучав, сидячи на задніх лапах.

Ніколи ще він не відчував такого болю. Ніс і язик були обпечені цією живою річчю, як сонце на колір, що виросла під руками Сивого Бобра. Вовчук скавулів і кричав безперестанку, але на його зойки люди відповідали тільки вибухами сміху. Він спробував лизнути язиком ніс, але язик так само був обпечений, і йому ще більше заболіло; він заскавучав ще жалібніше й розпачливіше, аніж доти.

Та враз йому стало соромно: він збагнув, що таке сміх. Для нас це велика загадка, яким способом тварини можуть розуміти сміх і розуміють, коли з них сміються. Але саме в такий незбагненний спосіб і Біле Ікло знав і відчував сором, що ці люди сміються з нього. Він повернувся й побіг навтіки — не тому, що йому боліло від огню, а щоб не чути сміху, який так глибоко й боляче його діймав. Він побіг до Кічі, яка скажено силкувалася відірватись від своєї ломаки, до Кічі, єдиної в світі, що не сміялася з нього.

Смеркло, запала ніч. Біле Ікло лежав поруч матері. Ніс і язик йому дуже боліли, але його мучив інший клопіт. Він засумував за домівкою і відчував якусь порожнечу; йому бракувало тиші та спокою біля струмка й печери. Життя стало занадто гамірне. Стільки людей — чоловіків, жінок та дітей, і всі вони галасували й дратували його. А ще собаки, що без угаву гризуться, скавучать і метушаться. Спокійна самотність того єдиного життя, що він знав, минулася. Тут саме повітря дихало життям. Це життя безнастанно гуло й бриніло навколо. Мінливе й різноманітне в своїй напрузі, воно впливало йому на нерви, бентежило його й утомлювало, бо щомиті доводилося чекати чогось нового.

Він спостерігав людей, що ходили по табору, зникали й знову з'являлися. На цих людей Біле Ікло дивився подібно до того, як людина дивиться на богів, що сама їх вигадала. Вони були вищі істоти і в його непевному розумінні уявлялися такими самими творцями чудес, як і боги людям. У них була влада й сила, незбагненні для нього, вони були владні всього живого і неживого, вони підкоряли собі те, що рухалось, і примушували рухатися те, що було нерухоме; вони творили яскраве, як сонце, й кусливе життя з сухого моху та дерева. Вони були творці вогню! Вони були боги!

Біле Ікло живе в індіанців. У нього виникають часті сутички з іншими собаками, які заздрять його силі, спритності, розуму. Особливо докучає пес Ліп-Ліп. Біле Ікло росте хитрим і жорстоким, бо в його житті відсутні любов, ласка, милосердя. Він загартовується, міцнішає в роботі та бійках з іншими собаками, до яких відчуває лють і ненависть.

ЧАСТИНА ЧЕТВЕРТА

ВЕРХОВНІ БОГИ

Біле Ікло стає справжнім бійцем, грозою всіх собак. Сивий Бобер цінує його як найкращого їздового собаку.

Розділ II

БОЖЕВІЛЬНИЙ БОГ

Небагато білих жило у форті Юкон. Вони прийшли сюди здавна, називали себе «закваскою» і дуже цією назвою пишалися. До всіх тих, що тепер прибували, вони ставилися зневажливо. Людей, які приїздили пароплавом, новаків тобто, вони звали «чечако», що тим зовсім було не до вподоби. Ці новоприбульці замішували тісто на сухих дріжджах, і в цьому й полягала поважна відмінність між ними та старожилами, що тісто замішували на заквасці, бо сухих дріжджів не мали.

Але це між іншим. Зневажаючи новаків, жителі форту раділи щоразу, як тим не щастило. Особливо їх тішило, коли Біле Ікло та вся ота зухвала собача зграя загризали собак новоприбульців. Коли приплива пароплав, старожили форту поспішали на берег, щоб устигнути на видовисько. Наперед смакуючи втіху, вони чекали на неї так само нетерпляче, як і індіанські собаки, й, звісно, незабаром зрозуміли, яку жорстоку й лукаву роль відіграє в усьому цьому Біле Ікло.

Серед них був один, що аж надто тішився цією забавою. На перший свисток пароплава він прожогом біг на берег і, коли все кінчалось, а Біле Ікло і зграя розбігалися хто куди, поволі повертався до форту й на лиці у нього виразно проступав жаль. Іноді, коли якийсь виніжений південний собака з передсмертним зойком падав і його рвали гострі ікла зграї, чоловік цей, не маючи сили стриматись, підскакував і кричав від захвату. На Біле Ікло він завжди накидав гострим пожадливим оком.

Цього чоловіка прозивали Красенем. Справжнього його імені ніхто не знав, і в цих краях він відомий був на ім'я Красень Сміт. Насправді від красеня в ньому нічого не було, але якраз через те його, мабуть, так і прозвали. Він був надзвичайно потворний. Природа, створюючи його, поскупилася; вона обдарувала його низьким зростом і мізерним тулубом, над яким вивищувалася ще мізерніша стіжкувата голівка. За дитячих років, як він ще не мав прізвиська Красень, товариші прозивали його Шпилькою.

Ззаду голова його від тімені косо спускалася до потилиці, а спереду була стесана аж до чола, низького й напрочуд широкого. Починаючи звідси, природа ніби покаялась у своїй скупості. Очі його були великі, а відстані між ними стало б іще на одну пару. Обличчя проти всього іншого було надміру просторе. А щоб обмежувати відповідну площу, дала йому природа неймовірно широку нижню щелепу. Важка, вона випиналася наперед і звисала мало не до самих грудей. А може, це тільки видавалося, бо його шия була затонка для такої великої ноші.

Та щелепа надавала його обличчю вигляду нещадної рішучості. Проте рішучість ця здавалась якоюсь несправжньою — може, тому, що занадто вже щелепа мала великі розміри. В усякому разі, рішучість Красеня Сміта була тільки позірна. Він, як це всі знали, був слабодух із слабодухів і нікчемний боягуз. Щоб домалювати його образ, слід сказати, що зуби він мав великі й жовті, а очні зуби, ще більші за інших, висувалися в нього, наче ікла, з-під тонких губів. Очі були жовтаві й каламутні, немов природі забракло барви, і вона поперемішувала рештки з усіх фарб. Таке саме було й волосся — брудно-жовте на колір, поросле рідко й нерівно, воно на голові й на лиці у нього стриміло зовсім несподіваними клаптями й кущиками, ніби вітром розкуйовджене.

Одне слово, Красень Сміт був потвора, але ж не він мав відповідати за свою потворність. Це природа вилила в таку форму ту м'яку глину, що пішла на нього. У форті він наймався варити їсти, мити посуд і справляти всяку іншу брудну роботу. Люди не гребували ним, вони терпіли його, як терплять усяке створіння, скривджене долею, і трохи навіть побоювались його. Бувши боягузом, Красень Сміт здатен був усадити кулю в спину або підсипати отрути в каву. Але мусив же хтось варити їсти, а він, дарма що мав стільки вад, куховарив смачно.

Такий був той чоловік, що пожадливими очима дивився на Біле Ікло, захоплювався його хижою сміливістю й марив придбати собаку собі. Він почав загравати з Білим Іклом. Біле Ікло спершу не звертав на те уваги, а коли загравання ставали настирливіші, їжився, вискаляв зуби і йшов геть. Цей чоловік був йому не до душі. Він чув у ньому щось погане, стерігся його простягненої руки й украдливої мови і зрештою зненавидів Красеня Сміта.

Прості створіння просто розуміють добро і зло. Добро — це те, що дає втіху, задоволення й позбавляє страждання, отже, добро приємне. Зло ж ненависне, бо воно спричиняє тривогу, небезпеку і біль. Біле Ікло відчував, що Красень Сміт був злом. З його потворного тіла й калікуватого мозку непомітно, як той туман із гнилого болота, ішов нездоровий дух. Щось невиразне, чого не збагнути ні розумом, ні чуттям, підказувало Білому Іклу, що цей чоловік може принести тільки біду й страждання, що він лихий і що через те треба його тільки ненавидіти.

Біле Ікло був біля вігвама Сивого Бобра, коли Красень Сміт уперше прийшов до його господаря. Ще не бачивши Красеня, а лише почувши здалеку його ходу, Біле Ікло наїжився. Доти він дрімав, вигідно розлігшись, але тут зразу підвівся і, коли чоловік надійшов ближче, відбіг убік, скрадаючись чисто по-вовчому. Він не знав, про що в того була мова із Сивим Бобром, він лише бачив, як вони розмовляли. Раз той чоловік навіть показав на нього, і Біле Ікло загарчав, ніби рука торкнулась його, хоч він був футів за п'ятдесят від неї. Чоловік засміявся при цьому, а Біле Ікло шаснув під захист лісу і, нечутно біжачи між деревами, увесь час озирався назад.

Сивий Бобер відмовився продати собаку. Він розбагатів, торгуючи, і ні в чому не мав потреби. Крім того, Біле Ікло він дуже цінував,— адже дужчого запряжного собаки ніколи ще не бувало, і ватажок з нього знаменитий. Від Мексики до Юкону другого такого не знайдеш. А як б'ється! Роздирав собак так легко, як людина комарів. (У Красеня Сміта зблиснули очі, і він пожадливо облизав свої тонкі губи.) Ні, Біле Ікло не можна продати ні за яку ціну.

Але Красень Сміт добре знав індіанську вдачу. Він став учащати до Сивого Бобра і щоразу з-під куртки виймав чорну пляшку. Віскі має властивість викликати спрагу. І Сивий Бобер незабаром також відчув її. Запалені слизові оболонки й спечений шлунок дедалі настирливіше вимагали палючого питва, а під впливом незвичного хмільного мозок туманився й не працював так, як перше. Сивий Бобер ладен був зробити все, що завгодно, аби тільки роздобути віскі. Гроші, вторговані за хутра, рукавиці й мокасини, почали танути. Вони все швидше розходились, і що меншало їх у капшуку, то охочішим до віскі робився старий індіанець.

Нарешті і гроші, й крам, і спокій — усе пішло за вітром. Лишилася сама тільки спрага. Вона була й так невситима, але коли він витвережувався, ставала ще невситиміша. І тоді Красень Сміт знову заговорив про Біле Ікло. Цього разу він уже пропонував не гроші, а пляшки віскі, і Сивий Бобер слухав уважніше.

— Коли зловиш — твій собака,— було індіанцеве останнє слово.

Пляшки перейшли до Сивого Бобра, але за два дні Красень Сміт сказав йому:

— Злови сам собаку.

Одного вечора Біле Ікло повернувся до вігвама Сивого Бобра й ліг на землі, полегшено зітхнувши. Страшного білого бога не було. Уже кілька днів той білий бог уперто намагався зловити його, і Біле Ікло уникав показуватись біля намету. Він не знав, яким лихом загрожують йому оті настирливі руки, він лише відчував, що вони загрожують, і вважав за краще триматися від них подалі.

Не встиг він ще лягти як слід, коли до нього підійшов, похитуючись, Сивий Бобер і обв'язав йому шию ременем. Потім, держачи один кінець ременя в руці, він сів обік собаки. У другій руці в нього була пляшка. Раз у раз він закидав назад голову, перехиляв пляшку, і Біле Ікло чув, як щось булькало.

Минула година, і ось почулася чиясь хода. Біле Ікло перший впізнав її і одразу наїжився, а Сивий Бобер тупо кивав собі головою. Собака спробував тихенько висмикнути ременя з рук господаря, але розслаблені пальці раптом стиснулись, і Сивий Бобер проснувся.

Красень Сміт підійшов до вігвама й зупинився над Білим Іклом. Собака глухо загарчав на це страховидло, пильно стежачи за його руками. Одна з них витяглася і почала спускатись йому на голову. Гарчання стало грізніше. Рука поволі спускалась. Пригинаючись, Біле Ікло злостиво дивився на неї, гарчання його щораз коротшало, віддих частішав, аж урешті він рвонувся, щоб схопити ворога зубами. Але в ту ж мить рука сіпнулась назад, і зуби, схопивши повітря, голосно клацнули. Красень Сміт злякався й розлютився. Індіанець ударив Біле Ікло по голові, і той покірно припав до землі. Біле Ікло підозріливо стежив за кожним рухом ворога. Він побачив, що Красень Сміт пішов кудись, але скоро повернувся з грубим дрючком. Сивий Бобер передав йому кінець ременя. Красень Сміт зібрався йти. Ремінь напнувся. Біле Ікло, однак, не рушав з місця. Сивий Бобер ударив його скількись там разів, щоб примусити звестись на ноги. Біле Ікло послухався, та раптом скочив на чужого чоловіка, що тягнув його. Красень Сміт не відсахнувся, він сподівався цього нападу. Змахнувши дрючком, він спинив Біле Ікло на півдорозі й збив його з ніг.

Біле Ікло вдруге не кинувся. Він був розумний і не брався змагатися проти неминучого. Підібгавши хвоста, з тихим гарчанням понуро пішов він за Красенем Смітом, що скоса поглядав на нього і тримав дрючка напоготові.

Повернувшись до форту, новий господар міцно прив'язав собаку і пішов спати. Біле Ікло перечекав годину, а тоді взявся зубами за ременя й через десять секунд був уже на волі. Зуби його добре попрацювали: він перегриз ременя навскіс так рівненько, наче ножем перетяв. Глянувши на форт, Біле Ікло наїжився, загарчав і потрухцював назад до намету Сивого Бобра. Він не повинен бути вірний тому чужому й страшному богові. Він віддав себе Сивому Боброві і гадав, що й досі йому належить.

Другого дня повторилось те, що було напередодні, тільки з маленькою відміною. Сивий Бобер знову прив'язав його ременем, а вранці повернув Красеню Сміту. Але тут і вийшла відміна. Красень Сміт дав йому доброго прочухана. Біле Ікло був міцно прив'язаний і міг скаженіти, скільки сам хотів, а кару таки мусив витерпіти. Батіг і дрючок працювали навперемінки, і зроду ще Біле Ікло не терпів такого немилосердного побою. Навіть коли ще малого його відчухрав був страшенно Сивий Бобер, і те було жартом супроти теперішньої кари.

Красень Сміт упивався насолодою. Він ніби пронизував свою жертву поглядом, очі його тьмяно виблискували, коли він замахувався дрючком чи батогом і слухав, як скавучить з болю Біле Ікло, як безпорадно скиглить і гарчить. Красень Сміт був жорстокий, як і всі боягузи Звичайно він плазував і запобігав перед дужими, терплячи від них бійку і лайку, а мстився за це на слабших створіннях. Кожне любить панувати, і Красень Сміт не був винятком. Але що йому не судилося панувати над ближніми своїми, він панував над слабшими створіннями й мстився на них за своє життя. Проте Красень Сміт не сам себе створив таким, тим-то не слід його й винуватити. Він прибув на цей світ із потворним тілом і ницою душею, а життя не виправило його.

Біле Ікло знав, за що його бито. Коли Сивий Бобер прив'язав його за шию ременем і кінець ременя віддав Красеню Сміту, Біле Ікло зрозумів, що його бог наказує йому йти за цим чоловіком. І коли Красень Сміт прив'язав його у форті знадвору, то він знав, що чужий бог наказує йому лишитися тут І коли він зламав волю обох богів, то, звісно, цим заслужив кару. Траплялося і раніше,— він те знав,— що собаки втікали від нового господаря до давнього, і в нього на очах їх так само бито, як оце його тепер. Біле Ікло був розумний, але у вдачі його існували сили, дужчі за розум. Однією з таких сил була вірність. Він не любив Сивого Бобра, а все ж навіть проти його волі, наражаючись на його гнів, був йому вірний. Цьому він не міг зарадити. Таким уже було його створено. Це була прикмета тільки його породи, прикмета, що вирізняла її з-посеред інших порід. Через неї вовк та дикий собака зреклися волі й стали товаришами людині.

Після доброго побою Біле Ікло знову потягнуто у форт. Цього разу Красень Сміт прив'язав його за ломаку. Але нелегко зректися свого бога, а саме так було і з Білим Іклом. Сивий Бобер був його власним, осібним богом, і, всупереч волі цього бога, Біле Ікло усе тримався його. Правда, Сивий Бобер покинув і зрадив його, та це на Біле Ікло ніяк не вплинуло. Недарма віддався він йому беззастережно і тілом, і душею. Такий зв'язок легко не поривається.

Отож уночі, коли у форті всі поснули, Біле Ікло узявся за ломаку. Вона була суха і прив'язана так близько біля шиї, що він ледве-ледве до неї дотягувався зубами. Страшенно напруживши м'язи, перекосивши вигнуту шию, він спромігся схопити зубами ломаку. Однак треба було безмежного терпіння й багато годин, перше ніж йому пощастило її перегризти. Такого ще ніколи не траплялось, жоден собака такого не зробив би. Але Біле Ікло зробив це, і рано-вранці вже трюхикав із форту з огризком ломаки на шиї.

Біле Ікло був розумний. Та якби він був тільки розумний, то не повернувся б до Сивого Бобра, що вже двічі зрадив його. Але в ньому була ще й вірність, і він прийшов додому, щоб його зрадили втретє. Він знову дозволив індіанцеві надіти собі на шию ременя і знову Красень Сміт прийшов по нього. Тепер собаку побили ще немилосердніше.

Сивий Бобер байдуже дивився, як білий чоловік шмагав собаку батогом, і не заступився за нього, бо Біле Ікло йому вже не належав. Після побою Біле Ікло зовсім охляв. Виніжений південний собака здох би, але він видихав. Його життєва школа була суворіша, а сам він був з міцнішого матеріалу й надзвичайно живучий. Проте хоч як він тримався за життя, а тепер геть знемігся і не міг навіть поворухнутися. Красень Сміт мусив із півгодини почекати, і тоді лиш Біле Ікло насилу звівся на ноги і, нічого не бачачи й хитаючись, поплентався за новим господарем у форт.

Цього разу його прив'язали вже на ланцюг, якому зуби не могли дати ради. Так само марно натужувався він, щоб відірвати дужку від колоди, куди її було прибито.

Минуло кілька днів. Пропивши все, Сивий Бобер витверезів і рушив Поркюпайном проти води в далеку подорож назад до берегів Макензі. Біле Ікло лишився у форті Юкон як власність напівбожевільної озвірілої людини. Тільки що міг знати собака про божевілля? Красень Сміт став Білому Іклу за справжнього, хоч і жахливого бога. Щонайкраще — це був божевільний бог, але Біле Ікло не знав, що таке божевілля. Він знав одне, що мусить коритись волі свого нового господаря й виконувати всі його примхи й забаганки.

Розділ III

ЦАРСТВО НЕНАВИСТІ

У руках свого божевільного бога Біле Ікло став чистим дияволом. Красень Сміт прив'язав його на ланцюг у загороді за фортом і тут дрочив та доводив до сказу своїми дрібничковими, а проте дошкульними знущаннями. Він незабаром помітив, що Біле Ікло не терпить сміху, і, назнущавшися з нього люто й немилосердно, починав брати його на глузи. Сміявся він голосно й зневажливо і в той же час тицяв глумливо на собаку пальцем. У такі хвилини Біле Ікло зовсім шаленів і в своїх нападках сказу був ще більше божевільний, аніж сам Красень Сміт.

Досі Біле Ікло був ворогом — щоправда, лютим ворогом — тільки своїй породі. А тепер він став ворогом геть усьому, і то лютішим, ніж будь-коли раніш. Він був такий змордований, що сліпо й безглуздо ненавидів цілий світ. Ненавидів той ланцюг, що до нього був прикутий, тих людей, що заглядали до нього в шпарини між дошками; тих собак, що приходили з людьми й гарчали на нього, а він не міг ніяк відповісти; ненавидів навіть ті дошки, що з них була зроблена його загорожа. Але найбільше і найлютіше ненавидів він Красеня Сміта.

Той мав свою мету, коли поводився так із Білим Іклом. Одного дня навкруги загорожі зібралась юрба. Красень Сміт із дрючком у руці ввійшов до Білого Ікла, скинув йому з шиї ланцюга й вийшов. Відчувши себе вільним, Біле Ікло забігав по загорожі, силкуючись добутися до тих людей, що стояли надворі. Він був чудовий у своєму шаленстві. Повних п'ять футів завдовжки і два з половиною зростом, він був кремезніший за такого самого розміром вовка. Від матері він дістав трохи важчий від вовчого тулуб і, не маючи на собі жодної унції зайвого нагулу, важив понад дев'яносто фунтів. Він увесь був з одних м'язів, кісток та сухих жил — бездоганне тіло для бійця.

Двері в загорожу знову почали відчинятись. Біле Ікло спинився. Діялося щось незвичайне. Двері прочинилися ширше, всередину вштовхнули величезного собаку й зараз же їх зачинили. Перед ним стояв мастиф. Біле Ікло ще ніколи не бачив такого собаки. Проте ні його зріст, ні хижий вигляд Білого Ікла не зупинили. Це було принаймні не залізо й не дерево, а живе тіло, на якому він міг виявити свою ненависть. Він блискавкою скочив на мастифа й розшматував йому шию. Мастиф затрусив головою і з хрипким гарчанням кинувся на Біле Ікло. Але той метлявся то в один бік, то в другий, спритно ухиляючись від супротивника і сам при тім устигаючи раз у раз шарпати його своїми іклами.

Люди круг загорожі кричали й плескали в долоні, а Красень Сміт упивався насолодою, не зводячи очей з Білого Ікла, що розправлявся з чужим собакою. Для мастифа від самого початку не було ніякої надії, занадто він був важкий і незграбний. Кінець кінцем Красень Сміт дрючком відігнав Біле Ікло, а його жертву виволік із загорожі господар. Хто програв, ті посплачували закла́ди, і в руках у Красеня Сміта задзвеніли гроші.

Незабаром Біле Ікло став уже нетерпляче дожидатися, коли навкруг огорожі знов зберуться люди. Це щоразу провіщало бій, а бій – то був єдиний дозволений йому спосіб проявити свою життєву снагу Повсякчас катований і замкнений, з розпаленою ненавистю, він міг виказувати свою ненависть тільки тоді, коли господар впускав до нього собаку. Красень Сміт добре зважував його силу, бо Біле Ікло завжди виходив переможцем. Якось до нього впустили трьох собак, одного по одному. Іншого дня — дорослого, щойно зловленого вовка. Ще іншого дня довелось йому битись із двома собаками заразом. То був найжорстокіший бій, і хоч він загриз обох супротивників, але й сам ледве дихав

Восени, коли випав перший сніг і річкою посунула зерниста крига, Красень Сміт купив собі й Білому Іклу місця на пароплаві, що йшов Юконом проти води до Доусона. На той час Біле Ікло уже мав славу на весь край. Скрізь про нього знали, як про «вовка-біийця», а його клітку на пароплаві завжди оточували цікаві. Він або люто гарчав на них, або лежав спокійно, з холодною ненавистю спостерігаючи їх. Та й як міг він їх не ненавидіти? Звісно, Біле Ікло не ставив собі такого запитання, він просто ненавидів їх до божевілля, і край. Життя стало йому пеклом. Він не був створений для клітки, куди люди саджають диких звірів, а проте мусив у ній сидіти. І на нього глипали очима, тицяли крізь огорожі палиці, а коли він гарчав, то ще й реготалися.

Таке було життя, й такі були люди, що його оточували. Тій глині, з якої був створений Біле Ікло, вони надали ще більшої хижості, аніж відміряла йому природа. Але природа дала йому здатність пристосовуватися. Там, де інший звір загинув би або змирився, він пристосовувався й жив далі, зовсім не впокорений духом. Може, Красень Сміт, його найзапекліший ворог і кат, зрештою й зламав би неприборканий дух Білого Ікла, тим часом же до цього ще було далеко.

Коли в Красені Сміті сидів сатана, то в Білому Іклі сидів другий, і вони скажено кидались один на одного.

Раніше Біле Ікло мав досить глузду, щоб коритись людині, яка тримає дрючка в руках, а тепер він зовсім його позбувся. Варто було тільки, щоб з'явився Красень Сміт, як на собаку ніби нападав сказ. А коли вони сходились і господар дрючком припирав Біле Ікло до стіни, і тоді той усе вив, гарчав і скалив зуби. Де там було його приборкати! Хоч як його немилосердно катовано, він не переставав гарчати, і, коли Красень Сміт урешті відходив, услід за ним або чулося люте гарчання, або ж Біле Ікло, шалено виючи, кидався на залізні грати своєї клітки.

Коли пароплав прибув у Доусон, Біле Ікло зняли на берег. Але жив він і далі на очах у всіх, у клітці, завжди оточений цікавими. Його показувано, як «вовка-бійця», і люди платили по п'ятдесят центів золотим піском, щоб на нього подивитись. Йому не давали й хвилини спокою. Як він навіть спав, його підіймали гострим ціпком, бо публіка хотіла за свої гроші побачити те, що обіцяно їй. А щоб видовище було цікавіше, Біле Ікло раз у раз дрочили до люті. Та найгіршою за все була та атмосфера, в якій він жив. На нього дивились, як на найстрашнішого дикого звіра, і це ставлення передавалося йому крізь грати. Кожне слово, кожен обережний рух глядачів переконували Біле Ікло, наскільки жахлива для них його лють. Це тільки підсилювало вогонь його жорстокості. Наслідок міг бути тільки один— його лють сама себе підживляла й дедалі більшала, а це ще раз доводило його здатність пристосовуватись — властивість матеріалу набирати іншої форми під впливом оточення.

Проте Біле Ікло не лише показували, а ще й використовували як професійного бійця. Від часу до часу — коли траплялася відповідна нагода — його брали з клітки й виводили в ліс за кілька миль від міста. Звичайно це бувало ночами, щоб випадком не дізналася кінна поліція. Через декілька годин, на світанку, сюди приходили глядачі й приводили собаку, з яким він мав битись. У такий спосіб Біле Ікло познайомився із собаками всяких порід і розмірів. Це був дикий край, і люди тут були дикі, а бій завжди кінчався смертю.

Але що в бою виступав Біле Ікло, то гинули саме його супротивники. Він не знав, що таке поразка. Його досвід ще з дитячої пори, коли він бився з Ліп-Ліпом та цілою зграєю цуценят, тепер добре став йому в пригоді, так само, як і його надзвичайна здатність утримуватись на ногах. Жоден собака не міг збити його з ніг. Улюблений спосіб вовчих нащадків — налітати на ворога спереду або несподівано збоку, щоб ударом у плече повалити на землю. Гончаки з берегів Макензі, ескімоські та лабрадорські кудлаті й мелмути — усі бралися до цього способу, та жодному не щастило. Біле Ікло завжди встоював на ногах. Люди переказували це один одному і щоразу сподівалися, що його таки буде збито з ніг, але тим часом Біле Ікло усе розчаровував їх.

Білому Іклу допомагала його блискавична швидкість. Вона давала йому величезну перевагу над ворогами. Навіть найдосвідченішим з них ніколи не траплялося битись із супротивником, що був такий верткий, як він, не кажучи вже про раптовість його атак. Усякий собака перед тим, як напасти, настовбурчує шерсть, вискалюється, гарчить, але Біле Ікло збивав такого собаку з ніг і рішав, перше ніж той починав битись чи встигав отямитися. Це бувало так часто, що Біле Ікло стали притримувати, доки його супротивник скінчить свій підготовчий ритуал і навіть доки той сам кинеться на нього.

Та найголовнішою перевагою був для Білого Ікла його досвід. А на бійках він знався куди більше, аніж будь-який інший собака. Він частіше за них бився, на кожен спосіб і викрут супротивника мав належну відповідь, і його власні способи були настільки розмаїті, що навряд чи треба було йому вдосконалюватися.

Час минав, і бої між собаками влаштовували щораз рідше. Люди втратили надію знайти Білому Іклу гідного супротивника, і Красень Сміт мусив зводити його з вовками, що їх зумисне задля цього ловили індіанці в пастки. Бій Білого Ікла з вовками завжди приваблював юрбу. Одного разу роздобули навіть дорослу самицю-рись, і Білому Іклу довелося битися смертним боєм. Рись була така сама прудка й хижа, як і він, а билася й зубами, і гострими кігтями, тоді як він мав самі тільки ікла.

Після рисі бойові виступи Білого Ікла й зовсім припинилися. Не знаходили звірів, що їх варто було б випускати проти нього. Аж до весни його тільки показували людям за гроші, а тоді прибув сюди якийсь Тім Кінен, картяр, і привів із собою першого на Клондайку бульдога. Ніхто не мав сумніву, що з цим бульдогом Біле Ікло конче битиметься, і дехто в місті цілий тиждень тільки й розмовляв про це.

Розділ IV

ДАВУЧА СМЕРТЬ

Красень Сміт зняв з нього ланцюга й відійшов.

Уперше Біле Ікло не кинувся одразу. Він застиг на місці, нашорошив вуха й уважно, з цікавістю роздивлявся на чудного звіра, що стояв перед ним. Зроду не бачив він такого собаки. Тім Кінен штовхнув бульдога вперед і тихо сказав: «Візьми його!» Коротка, присадкувата й незграбна тварина вийшла на середину кола, спинилась і, кліпаючи очима, глянула на Біле Ікло.

З юрби пролунали вигуки:

— Гайда, Черокі! Візьми його! Гризи його!

Але Черокі, здавалося, не мав особливого бажання битись. Він повернув голову і кліпнув на тих, що кричали, добродушно махаючи цурпалком хвоста. Він не боявся, а тільки лінувався битись. До того ж він, здається, не розумів, що йому таки треба битися з цим собакою. Він не звик мати діло з такими супротивниками і чекав, коли йому дадуть справжнього собаку.

Тім Кінен виступив з юрби і, нахилившись над Черокі, почав ласкаво гладити його по плечах проти шерсті, тим самим ніби злегка підштовхуючи собаку вперед.

Це було подібно до наказу і, як видно, ще й дратувало Черокі, бо він став потихеньку, хрипко гарчати. Існував наче якийсь зв'язок між цим гарчанням і рухами руки, що гладила собаку. Що далі вперед посувалась рука, то дужчало гарчання, а потім ураз уривалося, щойно вона підіймалась,— щоб за хвилину початися знову, коли рука доторкалася до шерсті. Кінчаючи погладжувати, щоразу рука якось різко відривалась від тіла, і так само шарпливо знімалося й гарчання.

Все це не могло не вплинути на Біле Ікло. На плечах і на зашийку в нього наїжилась уся шерсть. Тім Кінен востаннє підштовхнув Черокі й відступив назад. Бульдог, хутко чалапаючи на своїх коротких ногах, пробіг кілька кроків за інерцією, а тоді ще трохи власною волею. В цю мить Біле Ікло кинувся на нього. Юрба захоплено закричала. Біле Ікло, наче кіт, перелетів відстань, що розділяла його від противника, і так само по-котячому рвонув його зубами і відскочив убік. Позад вуха у бульдога, на товстій шиї, проступила кров. Неначе не помічаючи цього, він обернувся й побіг за Білим Іклом. Прудкість, з одного боку, й спокійна впертість, із другого, захопили глядачів. Почали знову закладатися, і ставки більшали.

Біле Ікло усе наскакував і заборонно відбігав назад, а його чудернацький супротивник усе бігав за ним — не дуже швидко, але й не помалу, спокійно й рішуче, з якимсь мовби діловим виглядом. У його манері відчувалось, що він має певну мету і що нічому в світі не відвернути його від неї. Це знати було з усього, що він робив, і саме тому Біле Ікло спантеличився. Зроду він не бачив такого собаки. Ніякого тобі волосся на шкурі, шерсть така куценька, що зовсім не боронить від укусів. А де те густе хутро, що в'язло в зубах Білого Ікла, коли він бився з собаками своєї породи? Шкура в цього собаки м'яка, зуби вільно вгороджувалися йому в тіло, і він зовсім начебто не здатний оборонитись. Була ще одна дивна річ — цей пес не скавулів, як інші собаки, що з ними Білому Іклу доводилося битись. Бульдог тільки тихенько гарчав і мовчки терпів його зуби, хоч не переставав ні на одну мить за ним бігти.

Черокі не був неповороткий. Він обертався й звивався досить швидко, але жодного разу не міг схопити Біле Ікло. І він теж спантеличився. Ніколи ще він не бився так, щоб не схопитися з собакою,— звичайно обидва собаки намагаються одразу зітнутись. А цей його супротивник увесь час тримався на віддаленні, метлявся туди-сюди, ухиляючись від нього. І навіть, схопивши Черокі зубами, він зараз же розтуляв зуби й відскакував.

Білому Іклу все не щастило схопити бульдога за м'яке місце на горлі. Черокі був дуже низенький, та й заважали його масивні щелепи. Тим часом, однак, Біле Ікло був майже зовсім не подряпаний, а в бульдога на тілі ран ставало дедалі більше. Шия й голова у нього були покусані з обох боків, з ран точилася кров. Але Черокі нічим не виявляв, що це його турбувало, і бігав собі безперестану за Білим Іклом. Тільки раз він якось нерішуче спинився й кліпнув на глядачів, помахуючи своїм цурпалком хвоста: він хотів сказати їм, що ладен і далі битись.

У цю мить Біле Ікло наскочив і рвонув йому рештки вуха. Вже трохи розсердившись, Черокі знов шарпнувся в погоню, бігаючи всередині того кола, що робив Біле Ікло, і силкуючися схопили його своїм мертвим хапком за горло. Раз він схибив тільки на волосинку. Під схвальні вигуки глядачів Біле Ікло жваво відскочив у протилежний бік, лише тим і ухилившись від небезпеки.

Час минав. Біле Ікло налітав, ухилявся, насідав, відскакував, рвав. А бульдог понуро й певно все біг за ним. Рано чи пізно він свого доскочить і, схопивши супротивника за горло, забезпечить собі перемогу. Поки що ж він терпляче зносив усе. Замість вух у нього висіли якісь китиці, на шиї й на плечах видніли десятки ран від іклів, навіть губи були покусані до крові —

він не міг оборонитись проти блискавичних наскоків ворога.

Раз у раз силкувався Біле Ікло збити Черокі з ніг, але занадто вже різнилися вони зростом: бульдог був дуже низький і присадкуватий. Білому Іклу видалось, що прийшла слушна нагода. Крутнувшись різко вбік, він скористався моментом, коли забарніший Черокі виставив незахищене плече, і налетів на ворога. Однак його плече виявилось далеко вище за супротивникове, а він ударив із такою силою, що не встояв сам і перелетів через бульдога. За весь час його боїв люди оце вперше побачили, що він не втримався на ногах. Його тіло в повітрі по-котячому вивернулося, і тільки завдяки цьому він не впав навзнак на землю. Він важко вдарився боком і за хвильку вже скочив на ноги. Та якраз у цю мить Черокі встиг схопити його зубами за горло.

Схопив він не зовсім вдало — занизько, біля грудей, але вже не розтуляв зубів. Біле Ікло несамовито закидався з боку в бік, намагаючись струснути з себе бульдога. Цей тягар, що волочився за ним, доводив його до сказу, він зв'язував Біле Ікло, не давав вільно рухатися. Це було наче пастка, і весь його інстинкт обурювався і повставав проти неї. Кілька хвилин він був зовсім як божевільний. Уся його життєва сила збунтувалася в ньому. Тіло його посіла невситима жадоба життя. Здоровий розум десь ізник, так, неначе зовсім не стало мозку. Усе поглинув сліпий порив жити й рухатись,— насамперед рухатись, і далі рухатись, бо саме в русі виявляється життя.

Біле Ікло без упину крутився й крутився, повертався, шарпався вперед і назад, увесь час силкуючись якось звільнитися від цього п'ятдесятифунтового тягаря, що висів у нього на шиї. Бульдог не боровся, він тільки не розтуляв щелепів. Зрідка, як йому траплялось торкнутися землі, він пробував опинатись, але зараз-таки знову злітав у повітря, і Біле Ікло, несамовито гасаючи, волік його далі за собою. Черокі корився інстинктові. Він знав, що чинить правильно, коли міцно стискає зуби, і часом аж здригався від задоволення. У такі моменти він заплющував очі, дозволяючи супротивнику як завгодно мотати й крутити себе, не звертаючи уваги навіть на біль. Це не мало ніякого значення, головне — не розтуляти зубів,— і він таки не розтуляв їх.

Біле Ікло перестав носитися, лише коли остаточно знесилився. Він нічого не міг удіяти і нічого не розумів. Ніколи, скільки разів він бився, не траплялося йому такого. Жоден собака так не бився. Там усе було просто: налетів, рвонув і відскочив; знову налетів, рвонув і відскочив. Трохи перекинувшись на бік, Біле Ікло лежав і відсапувався. Черокі, не розтуляючи зубів, насідав на нього, щоб зовсім повалити на землю. Біле Ікло опинався й відчував, що бульдогові щелепи, трохи послабивши стиск і немовби жуючи його шкіру, чимраз ближче підсуваються до його горла. Черокі діяв так, щоб, не випускаючи захопленого, при кожній нагоді хапати далі. Така нагода траплялася, коли Біле Ікло утихомирювався, а коли він боровся, то Черокі вдовольнявся тим, що міцніше стискував зуби на його шиї.

Зашийок Черокі — то був єдиний шмат тіла супротивника, куди Біле Ікло міг дістати зубами. І він учепився тому в карк, але жувати так, як бульдог, не вмів, та й щелепи його не були до цього пристосовані. Він тільки несамовито рвав і кусав, аж доки раптом становище змінилось. Бульдогові пощастило повалити його на спину, і тепер, усе тримаючи Біле Ікло за горло, він опинився поверх нього. Біле Ікло вигнувся, мов кіт, уперся задніми лапами в живіт ворогові й став рвати його кігтями. Може, він би й випустив бульдогові кишки, якби той не перекинув свого тулуба так, щоб стояти до Білого Ікла під прямим кутом.

Рятунку від тих щелеп не було. Невблаганні, як сама доля, вони посувалися щораз вище до яремної вени. Біле Ікло рятували від смерті лише густа шерсть та шкура, що вільно висіла на шиї, забиваючи пащеку бульдогові. Але поволі Черокі таки захоплював усе більше шкури й шерсті, душачи супротивника. Дихати Білому Іклу ставало дедалі тяжче.

Здавалось, кінець уже близько. Прихильники Черокі раділи й закладалися на нечувані суми. Ті, хто ставив на Біле Ікло, були пригнічені й відмовлялись від десятьох і навіть двадцятьох проти одного. Знайшовся лиш один сміливець, що прийняв заклад на п'ятдесят проти одного. Це був сам Красень Сміт. Він увійшов у коло і, показуючи пальцем на Біле Ікло, почав злісно й глузливо реготати. Наслідок був такий, як звичайно. Біле Ікло оскаженів з люті. Зібравши рештки сил, він звівся на ноги. А коли він знову забігав із своїм п'ятдесятифунтовим тягарем, що висів йому на горлі, лють його перейшла в сліпий жах. Жадоба життя знов посіла його, і розум де й дівся, поступившися волі тіла вижити. Він кружляв, спотикався, падав, зривався на ноги, часом ставав на задні лапи й підкидав бульдога з землі, але не мав сили скинути давучу смерть.

Геть виснажений, Біле Ікло нарешті повалився на спину. Черокі зараз же підсунув щелепи далі вгору, вминаючи пащекою шкуру ворога. Біле Ікло зовсім задихався. Пролунали оплески й захоплені вигуки на честь переможця: «Черокі! Черокі!» У відповідь бульдог енергійно замахав цурпалком хвоста, але голосна похвала не відвернула його від роботи. Між хвостом і щелепами не було ніякої залежності, хвіст міг собі махати, а щелепи все тримали мертвим стиском горло Білого Ікла.

Раптом увага глядачів звернулася на щось інше. Зоддалік задзвеніли дзвіночки й долинули крики погонича собак. Усі, за винятком Красеня Сміта, сполохано перезирнулись — чи то не поліція? Та скоро заспокоїлись, побачивши, що двоє подорожніх із санками й собаками ідуть не з міста. Вони, мабуть, поверталися з якихось розвідин на річці. Побачивши юрбу, незнайомці зупинили собак і підійшли довідатись, що тут за пригода. Один із них, погонич, був вусатий, а другий, молодший і вищий на зріст,— чисто виголений. Його здорове обличчя розпашілося з морозу.

Біле Ікло уже, власне, перестав змагатись. Часом він тільки конвульсійно пробував опинатись. У горло йому проходило мало повітря і щодалі все менше. Він задихався. Щелепи чавили його немилосердно. Незважаючи на густу шерсть, велика жила на горлі давно б уже була прокушена, якби спершу бульдог не схопив його так низько, майже на грудях. Черокі треба було чимало часу, щоб посувати свої щелепи вище. До того ж, йому заважали густа шерсть і шкура, що висіла складками на шиї у Білого Ікла.

А тим часом звірячий сказ кинувся в голову Красеню Сміту й приглумив і ту дещицю здорового глузду, що в нього була. Побачивши, що очі Білого Ікла уже скляніють, він зрозумів, що бій програно. Тут він наче з припону зірвався.

Підскочивши до Білого Ікла, він став розлючено бити його ногами. Почувся свист і крики протесту з юрби, але й тільки. Красень Сміт бив Біле Ікло далі, коли це в натовпі зчинився якийсь рух. Завзято і безцеремонно розпихаючи людей ліктями, вперед просувався високий юнак, що оце прибув. Красень Сміт саме намірився ще раз вдарити собаку й підняв праву ногу. Але враз юнаків кулак навідліг ударив його по обличчю. Ліва нога, що на ній той стояв, відірвалася від землі. Красень Сміт горілиць гепнувся на сніг.

Подорожній обернувся до юрби.

— Боягузи! Гади! — вигукнув він.

Справедливе обурення діймало його. Сірі його очі сталево зблиснули, коли він подивився на юрбу. Красень Сміт звівся на ноги, задиханий і переляканий, і рушив до нього. Незнайомий не зрозумів, чого тому треба. Не знаючи, який це огидний боягуз, він подумав, що той хоче з ним битися. Крикнувши йому: «Гадина!» — він удруге дав йому ляпаса й знову збив з ніг. Красень Сміт вирішив, що сніг — найбезпечніше місце, і, не пробуючи більше підвестись, там і лишився, де впав.

— Ходіть-но сюди, Метте, поможете! — гукнув незнайомець погонича, що й собі протиснувся в коло.

Вони обоє нахилились над собаками. Метт схопив Біле Ікло, щоб зразу відтягти його, як Черокі розтулить зуби. Юнак силкувався обіруч розвести щелепи бульдогові. Проте це йому було не до снаги. Марно намагаючись їх розімкнути, він усе повторював із кожним віддихом: «Гади!»

Юрба заворушилась, почулися протести — він, мовляв, перебив забаву. Але одразу ж ці голоси стихли, коли він на мить гнівно підвів голову до юрби.

— Гади кляті! — крикнув він, заходжуючись ізнов коло бульдога.

— Дарма силкуєтесь, містере Скотт, так ми нічого не зарадимо,— озвався врешті Метт.

Обоє вони спинилися і приглянулись до собак.

— Крові небагато витекло,— зауважив Метт,— до жили він ще не дістався.

— Але щомиті може дістатись,— відповів Скотт.— Бачите? Знову посунувся далі.

Юнак, видимо, чимраз більше хвилювався, побоюючись за долю Білого Ікла. Він кілька разів з усієї сили вдарив Черокі по голові, та це ніяк на бульдога не вплинуло. Замахавши цурпалком свого хвоста, він ніби хотів сказати, що розуміє, за що його б'ють, але знає права й виконує тільки свої обов'язки.

— Може б, хтось із вас допоміг? — у розпачі звернувся подорожній до юрби.

Проте ніхто не зголосився. Натомість юрба почала докидати саркастичні зауваження й давати глузливі поради.

— Пащеку б йому якось підважити,— порадив Метт.

Скотт схопився за кобуру, що висіла в нього збоку, і, витягнувши револьвера, став протискати дуло між щелепи бульдога. Він пхав йому з такою силою, що чути було, як криця скрипить об стиснені зуби. Обоє, юнак і погонич, стояли навколішки, нахилившись над собаками.

З юрби виступив Тім Кінен і, підійшовши до Скотта, торкнувся до його плеча.

— Глядіть, не поламайте йому зубів! — погрозливо промовив він.

— Ну, то в'язи йому скручу,— відповів Скотт, запихаючи дуло далі між щелепами.

— Кажу, не поламайте йому зубів! — удруге промовив картяр ще грізніше.

Але якщо він хотів налякати юнака, то з цього нічого не вийшло. Скотт, не відриваючись від своєї праці, озирнувся й холодно спитав:

— Ваш собака?

Картяр кивнув головою.

— Ну, то йдіть розчепіть йому щелепи.

— Еге ж, балакайте,— роздратовано відказав той. — Гадаєте, я й сам би цього не зробив, коли б знаття як?

— Тоді забирайтесь геть,— була відповідь.— І не докучайте. Мені нема коли.

Тім Кінен і далі стояв на місці, але Скотт не звертав уже на нього уваги. Йому пощастило втиснути дуло крізь зуби з одного боку. Тепер він силкувався висунути його з другого боку. Домігшись цього, він почав обережно рознімати щелепи, а Метт тим часом потроху звільняв з пащеки складки шкури Білого Ікла.

— Держіть свого пса! — наказав Скотт власникові Черокі.

Той, слухняно нахилившись, міцно вхопився за бульдога.

— Ну, тягніть! — крикнув Скотт, зовсім розтулюючи щелепи.

Дарма що бульдог дуже опинався, собак розтягли в різні боки.

— Заберіть його! — скомандував Скотт, і Тім Кінен поволік бульдога в юрбу.

Біле Ікло кілька разів пробував звестись на ноги, та намарно. Раз він навіть спромігся встати, але ноги під ним підігнулися, і він, захитавшися, знову повалився на сніг. Очі у нього поскліли й напівзаплющились, щелепи розтулилися, і з пащеки висунувся вкритий брудною піною язик. Біле Ікло мав вигляд задушеного на смерть собаки. Метт уважно обдивився його.

— Ледь теплий,— сказав він.— Хоча ще дихає.

Красень Сміт звівся й підійшов глянути на Біле Ікло.

— Метт, скільки коштує добрий запряжений собака? — запитав Скотт.

Погонич, стоячи все на колінах над Білим Іклом, подумав хвильку.

— Триста доларів,— сказав він.

— Ну, а коли він увесь пошматований, як оцей? — запитав Скотт, штурхнувши злегка ногою Біле Ікло.

— Половину,— вирішив погонич.

Скотт обернувся до Красеня Сміта.

— Чуєте, містере Гад? Я беру вашого собаку й даю вам за нього півтораста доларів.

Він дістав гаманця й відлічив гроші.

Красень Сміт, не доторкнувшись до них, заклав руки за спину.

— Я не продаю,— сказав він.

— Ні, продаєте! — запевнив його Скотт.— Продаєте, бо я купую. Ось вам гроші. Собака мій.

Красень Сміт, так само тримаючи руки за спиною, трохи позадкував.

Скотт ступнув до нього й замахнувся рукою. Красень Сміт пригнувся, сподіваючись удару.

— Я маю на нього право,— запротестував він.

— Ви втратили на нього право, відрубав Скотт.— Берете гроші, чи мені знову вас ударити?

— Гаразд,— враз перелякавшись, погодився Красень Сміт.— Я беру гроші, але я протестую,— додав він.— Цей собака — цілий скарб, і я не дозволю себе грабувати. Кожна людина має свої права.

— Авжеж,— відказав Скотт, даючи йому гроші,— кожна людина має свої права. Але ви не людина, ви — гадина.

— Почекайте-но, ось лишень я повернуся до Доусона,— погрозився Красень Смітт.— Там я знайду на вас закон.

— Тільки рота роззявите в Доусоні, я зараз же вижену вас із міста! Зрозуміли?

Красень Сміт щось пробубонів.

— Зрозуміли? — гримнув розлючено Скотт.

— Так,— буркнув Красень Сміт, відступаючи.

— Що — так?

— Так, сер,— прогарчав Красень Сміт.

— Стережіться, бо вкусить! — вигукнув хтось із юрби, і на ці слова відповіли реготом.

Скотт, відвернувшись від нього, став помагати погоничеві, що порався коло Білого Ікла.

Глядачі розходились, але де-не-де ще стояли купками, поглядали на прибульців і розмовляли. Тім Кінен підійшов до одного гурту.

— Що воно за один? — спитав він.

— Відон Скотт,— відповів хтось.

— А що він за птиця, цей бісів Відон Скотт?

— Та гірничий інженер. Він тут свій у начальства. Коли не хочеш мати клопоту, раджу триматися якнай далі від нього. Він запанібрата з усіма тутешніми урядами. Сам уповноважений по золотих копальнях — перший йому приятель.

— Я так і гадав, що він якесь цабе,— зауважив картяр.— Тим-то я і не зачепив його.

Пройшло два тижні. Біле Ікло одужав, але до людей ставився з недовірою. Своєму рятівникові Скотту Біле Ікло прокусив руку, коли той хотів його погладити. Дикий пес ненавидить людей і нікого до себе не підпускає.

Розділ VI

ВЧИТЕЛЬ ЛЮБОВІ

Побачивши, що до нього підходить Відон Скотт, Біле Ікло наїжився й загарчав — мовляв, він не потерпить, щоб його карали. Відтоді, як він прокусив Скоттові руку, що тепер була забинтована й висіла на перев'язі, минула вже доба. Біле Ікло знав, що часом боги відкладають кару, і побоювався, чи не саме зараз упаде вона на нього. Інакше й бути не могло. Адже він допустився блюзнірства: вгородив зуби в священне тіло бога, та ще й вищого, білого бога. Із свого досвіду спілкування з богами Біле Ікло знав, що йому не минути якоїсь суворої кари.

Бог сів за кілька кроків од нього. Страшного поки що нічого Біле Ікло не бачив. Звичайно боги карають стоячи. До того ж цей бог не мав у руках ні дрючка, ні батога, ні рушниці. Та й сам Біле Ікло був на волі. Ні ланцюг, ні палиця з ременем його не тримали. Він зможе втекти на безпечну віддаль, ще поки бог зведеться на ноги. А тим часом можна почекати, що воно буде.

Бог сидів цілком спокійно й непорушно, і сердитий рев Білого Ікла поволі перейшов у бурчання, а тоді й зовсім стих. Потім бог заговорив, і вже на перші звуки його голосу шерсть на карку в Білого Ікла настовбурчилась і в горлі знову заклекотіло. Але бог не робив ніяких загрозливих рухів і говорив усе так само спокійно. Деякий час Біле Ікло гарчав в унісон з його голосом, і між словами та гарчанням установився згідний ритм. Бог усе говорив, не примовкаючи. Він так розмовляв з Білим Іклом, як ще ніхто й ніколи з ним не розмовляв. У його тихій і лагідній мові відчувалася ніжність, що якимось дивним чином почала проймати собаку. Мимоволі і всупереч застережливому інстинктові, в Білому Іклі прокинулася довіра до цього бога. Попри весь свій гіркий досвід стосунків з людьми, Біле Ікло раптом пройнявся відчуттям безпеки.

Добре перегодом бог підвівся і пішов у хатину. Коли він знову з'явився, Біле Ікло підозріливо оглянув його. У бога не було ні батога, ні дрючка, ні рушниці. Ані здорова його рука нічого не ховала за спиною. Він сів там, де й перше сидів,— за кілька кроків од Білого Ікла — і простяг йому невеличкий шматок м'яса. Собака нашорошив вуха й недовірливо приглянувся, одночасно дивлячись і на м'ясо, і на бога, сам напружений і готовий відскочити при першому знакові небезпеки.

Кару все ще відкладали. Бог тільки простягав до нього м'ясо, і нічого в цьому, здавалося, не було непевного. Проте Біле Ікло усе ще не йняв віри, і, дарма що рука з м'ясом підохочувала його легенькими порухами, м'яса він не торкнувся. Боги мудрі, і хтозна, який підступ криється за цим безневинним шматком м'яса. З досвіду він знав: коли людина, а надто жінка, простягає собаці м'ясо, між м'ясом і карою може бути небезпечний зв'язок.

Зрештою, м'ясо було кинуто на сніг, Білому Іклу під ноги. Він старанно його обнюхав, не відводячи очей від бога. Нічого поганого не скоїлося. Тоді він узяв м'ясо в рот і проковтнув. І тут нічого не скоїлося. Бог простягнув йому другий шматок. Він знову відмовився взяти м'ясо з руки, і знову йому кинуто шматок. Так повторилось декілька разів. Нарешті бог не захотів більше кидати м'яса. Він настирливо пропонував взяти його з руки.

М'ясо було смачне, а Біле Ікло — голодний. Повільно, з надзвичайною обережністю підійшов він ближче. І нарешті зважився взяти м'ясо з людських рук. Не спускаючи з бога очей, він витяг шию вперед і прищулив вуха, а шерсть на карку мимоволі настовбурчилася. В горлі у нього клекотіло глухе гарчання,— мовляв, жартувати із собою він не дозволить. Він з'їв м'ясо, і нічого такого не скоїлося. Один по одному з'їв він усі шматки, і нічого не скоїлося. Кару все ще відкладали.

Він облизнувся й чекав далі. Бог усе говорив. У голосі цьому чулася ласка — щось таке, чого Біле Ікло ніколи не зазнавав. Ця ласка розбурхувала в Білому Іклі якісь почуття, що їх він досі теж ніколи не зазнавав. Він відчув дивне заспокоєння — немовби задовольнилась якась його потреба, немовби всередині заповнилась якась порожнеча. Але зараз же знову подав голос інстинкт і згадався повчальний досвід. Боги завжди лукаві й вигадують усякі неможливі способи, щоб свого дійти.

А, так він і знав! Ось вона простягається до нього, ця підступна рука, вона спускається йому на голову. Але бог усе говорить, і голос його тихий та ласкавий. Незважаючи на погрозливу руку, цей голос будить довіру. В Білому Іклі завирували найпротилежніші почуття. Здавалося, він розлетиться на шматки з напруження, стримуючи ці суперечні сили, що намагалися перемогти одна одну в його душі.

І він зупинився на півдорозі — він гарчав, їжився, щулив вуха, але не пробував ані відскочити назад, ані вхопити бога зубами. Рука спускалась ближче й ближче. Ось вона торкнулася настовбурченої шерсті. Він пригнувся — рука щільніше притиснулась до нього. Пригнувшись, мало не тремтячи, він усе ще стримувався. Його мучив доторк цієї руки, що гвалтувала його інстинкти. Він не міг за один день забути все те лихо, що витерпів від людських рук. Але така вже була воля бога, і він силкувався їй скоритися.

Рука піднялася, а тоді знов лягла, ласкаючи його й пестячи. Так тривало й далі. Але щоразу, як рука підіймалася, за нею вставала й шерсть: коли ж опускалася — вуха щулились, і в горлі клекотіло глухе гарчання. Біле Ікло усе застерігав, що зараз же відплатить за всяке зло, йому заподіяне. Хтозна, коли нарешті викриються правдиві заміри бога? Щохвилини цей лагідний голос, що будить таку довіру, може обернутись у гнівний рев, а ця ласкава й пестлива рука схопить його, безборонного, наче кліщами, і жорстоко покарає.

Одначе бог промовляв усе так само лагідно, і не було нічого ворожого в руці, що раз у раз підіймалась і опускалась. Біле Ікло переживав якесь двоїсте почуття. Його інстинкт обурювався, бо це ж стримувало й заперечувало його прагнення до волі. Проте ніякого фізичного болю він не відчував — навпаки, доторк руки виявився навіть приємним. Обережно рука стала чухати за вухами, і це було ще приємніше. Проте Біле Ікло усе ще не звірявся — по-давньому сторожкий, він побоювався якогось лиха й відчував то страждання, то втіху, залежно від того, яке почуття брало в ньому гору.

— Ну й ну, щоб мене вхопили!

Це скрикнув Метт. Він саме вийшов із хатини,— рукави закачані, в руках миска з помиями,— і тільки хотів випорожнити ту миску, як раптом побачив, що Відон Скотт гладить Біле Ікло.

На звук його голосу Біле Ікло відскочив назад і грізно загарчав.

Метт подивився на свого господаря докірливо і з жалем.

— Коли хочете знати, містере Скотт, то їй-право, що у вас сидить сімнадцять усяких чудних химер, і кожна інакша!

Відон Скотт усміхнувся дещо зверхньо і, звівшись на ноги, підійшов до Білого Ікла. Заговоривши до нього ласкаво, простяг руку і знову став легенько гладити його. Біле Ікло терпляче зносив пестощі й дивився підозріливо не на того, хто пестив його, а на того, хто стояв на порозі хатини.

— З вас, може, й вийшов першорядний гірничий інженер,— прорік погонич,— але ви чимало втратили в житті, що малим ще не втекли з яким-небудь цирком.

Біле Ікло знову загарчав на звук його голосу, однак цього разу не втік від руки, що пестливо гладила його по голові та шиї.

І це було для Білого Ікла початком кінця його попереднього життя, життя, де панувала сама ненависть. Нове й незмірно краще життя зазоріло для нього. Багато розуму й безмежного терпцю мав виявити Відон Скотт, щоб здійснити таке. А Білому Іклу треба було зовсім переродитись. Він мусив стати глухим до вимог свого інстинкту й розуму, забути свій життєвий досвід і зректися минулого.

Життя, яким він знав його раніше, не тільки не мало місця на все те нове, з чим він тепер зіткнувся, але було зовсім протилежне цьому новому його життю. Одне слово, якщо все взяти до уваги, то це нове життя вимагало від Білого Ікла куди більшої кмітливості, аніж тоді, коли він зі своєї охоти вийшов із Пустелі й визнав Сивого Бобра за пана. Тоді він був іще цуценям, сировинним матеріалом, що йому оточення могло надати якої завгодно форми. Тепер була інша справа. Життя вже завершило свою роботу коло нього. Він мав уже затверділу форму, він став «вовком-бійцем», лютим і невблаганним, який не любив нікого і якого ніхто не любив. Змінитись тепер — це означало переродитись цілою вдачею, і то, коли вже в ньому не було гнучкої молодості, коли всі тканини стали грубі й вузлуваті, коли з нього витворилась жорстока, незгодлива істота, коли дух його став неподатливий, як залізо, а інстинкти й досвід вилились у суворі правила, що визначали йому поведінку, вподобання і бажання.

І однак тепер, у нових обставинах, життя — власне, в особі Відона Скотта — знову стало працювати над ним, улагіднюючи те, що було в ньому затужавілого, і надаючи йому досконалішої форми. Відон Скотт дістався до самої глибини його вдачі й збудив ті здібності, що дрімали й уже майже загинули в ньому. Одна з них була любов. Вона заступила приязнь, те найвище почуття, якого зазнав він, спілкуючись із богами.

Та ця любов не прийшла в один день. Вона почалася з приязні, яка поволі розвивалася. Біле Ікло не втік, дарма що мав повну волю,— бо цей новий бог йому подобався. Тепер життя було куди краще, як у клітці в Красеня Сміта; але ж і те правда, що без бога ніяк було Білому Іклу обійтись. Мати людину-господаря над собою стало потребою його вдачі. Тавро залежності від людини лишилося на ньому ще від тих далеких днів, коли, повернувшися спиною до Пустелі, він принижено підповз до ніг Сивого Бобра й чекав кари. Це тавро вдруге наклалося на нього, коли після голоду він ще раз покинув Пустелю й повернувся до намету Сивого Бобра, як там знову стало досить риби.

Отже, Біле Ікло залишився в нового господаря, бо йому потрібен був бог, і він волів краще Відона Скотта, аніж Красеня Сміта. Щоб виявити свою вірність, він зголосився стерегти господареві майно. Коли запряжні собаки міцно спали, він бродив навколо хатини, і вже першому запізнілому гостеві довелося відбиватись від нього дрючком, поки на порятунок прибіг Відон Скотт Але Біле Ікло незабаром навчився з ходи й з манери розрізняти чесних людей і злодіїв. Коли чоловік ступав рішуче і йшов просто до дверей, то він його не зачіпав, а тільки пильно за ним стежив аж до тої миті, як відчинялися двері і господар впускав гостя. Зате коли чоловік скрадався манівцями, злодійкувато озираючись, то Біле Ікло не вагався й хвилини, і прибулець мусив тікати в ганебному поспіхові.

Відон Скотт вирішив відшкодувати Білому Іклу його знегоди або, вірніше, виправити ту кривду, що люди йому заподіяли. Це була для нього справа принципу й сумління. Він відчував, що все лихе, заподіяне Білому Іклу, було боргом, який треба сплатити, тим-то намагався якомога ласкавіше ставитись до цього вовка-бійця. Він узяв собі за правило щодня його гладити й пестити, і то подовгу.

Спочатку Біле Ікло пестощі сприймав вороже й підозріливо, але згодом навіть уподобав їх. Тільки від гарчання він не міг відвикнути. Коли людська рука торкалась його, він починав гарчати, і так, аж поки рука відривалася. Проте в цьому гарчанні забриніла нова нотка. Стороння людина не вчула б її, для неї гарчання Білого Ікла було б усе тим самим проявом первісної хижості, від якої кров холоне в жилах. Та впродовж тривалого часу, відколи ще вперше Біле Ікло гнівно загарчав у своїй печері, горло його загрубіло, і тепер він уже не міг інакше виказувати свої почуття. Однак Відон Скотт мав тонкий слух і чув цю нову нотку, що губилася в хижому гарчанні; у ній був легкий натяк на приємність, і ніхто її, окрім господаря, не помічав.

Минали дні, і приязнь дедалі більше переходила в любов. Біле Ікло сам починав це відчувати, хоч, звісно.

не розумів, що з ним діється. Йому здавалось, що в нього всередині ніби якась порожнеча, голодна, жалібна й гужлива, і він відчував потребу її заповнити. Він відчував біль і тривогу, що зникали, коли з'являвся його бог. У такі хвилини Біле Ікло проймала дика, трепетна радість. Але варто було богові піти, як біль і тривога поверталися, порожнеча всередині знов гнітила Біле Ікло, і незрозумілий голод нещадно шпигав його.

Біле Ікло поволі знаходив сам себе. Незважаючи на дозрілий вік, на дику затужавілість форми, що в неї він вилився, вдача його переживала все нові зміни. В ньому прокидалися незвичні почуття й невластиві йому поривання, поведінка його мінялася. Раніше він любив вигоди, боявся страждань і влаштовувався так, щоб мати одне й уникати другого. А тепер усе змінилося. Під впливом нового почуття він заради свого бога часто терпів невигоди й страждання. Отож ранками, замість податися на пошуки їжі або ж лежати десь у захистку, він цілі години чекав коло незатишного порога хатини, щоб лиш побачити свого бога. А пізніми вечорами, коли бог повертався додому, Біле Ікло вилазив з теплої нори, викопаної в снігу, щоб лиш почути його привітне слово й відчути доторк його руки. Він забував навіть поїсти, коли міг побути із своїм богом, дістати від нього ласку чи провести його до міста.

Колишню приязнь заступила любов. Любов була глибиноміром, кинутим у ті глибини його єства, куди приязнь ніколи не доходила. І на відповідь із тих глибин постало щось нове — теж любов. На любов він відповідав любов'ю. Оце був у нього справжній бог — бог любові, ясний і променистий, що при ньому природа Білого Ікла розбуяла, мов той цвіт на сонці.

Але Біле Ікло не дуже виказував свої почуття. Задля цього він був уже немолодий і занадто ствердів у тій формі, в яку вилився. Занадто був він стриманий і занадто призвичаєний усамітнюватись. Надміру довго вироблялися в ньому його похмурість і відлюдкуватість.

Він ніколи в житті не гавкав і тепер теж не вітав свого бога гавканням. Він ніколи не кидався радісно на нього й не виказував палко своєї любові. Навіть вибігаючи назустріч господареві, чекав оддалеки, але чекав завжди. Його любов мала щось спільне з обожненням, тихим і мовчазним. Вона світилася тільки в очах, що невідступно стежили за кожним рухом бога. Тоді ж, коли Відон Скотт дивився на нього й розмовляв з ним, він ніяковів під натиском гарячої любові, що марно поривалася в ньому назовні.

Біле Ікло учився пристосовуватися до нового життя, він зрозумів, приміром, що не повинен займати собак свого господаря. А проте його владна натура не могла не виявити себе, і спочатку він добре давався собакам узнаки. Вони мусили визнати його перевагу і, коли він тепер з'являвся серед них, звертали йому з дороги й покірно підлягали його волі. Тоді тільки він дав їм спокій.

Так само призвичаївся він і до Метта, вважаючи його ніби господаревою власністю. Сам Скотт рідко кого годував, цей обов'язок лежав на погоничеві, але Біле Ікло якимсь чуттям знав, що він їсть харчі свого господаря і що Метт лише заступає його. Погонич раз узявся був запрягти його в санки разом з іншими собаками, однак із цим йому зовсім не пощастило.

А коли надійшов Відон Скотт, Біле Ікло дозволив йому накласти на себе упряж і зрозумів тоді, що така воля його бога, щоб Метт запрягав його, як і інших собак.

Клондайкські санки на відміну від тих, якими їздять на Макензі, мають полозки. Собак тут запрягають також інакше: вони не розходяться віялом, а йдуть один за одним і тягнуть санки посторонками. Через це ватажок на Клондайку справді ватажок. І на нього вибирають найрозумнішого й найдужчого собаку, що за ним слухняно йде увесь запряг. Звісно, Біле Ікло вважав, що це чільне місце належить йому, й не міг змиритися ні з чим меншим. Чимало наклопотавшися, Метт також у цьому пересвідчився. Біле Ікло сам вибрав собі таке місце, і Метт підтвердив слушність цієї думки кількома щирими словами на його адресу. Працюючи вдень в упряжі, Біле Ікло, одначе, не забував і за ніч, коли він мав стерегти господареве майно. Так ото він завжди був при роботі, завжди ретельний і вірний, через те й мали його за найціннішого собаку на цілий запряг.

— Мушу вам сказати,— промовив якось Метт,— що ви непогану комерцію тоді зробили, заплативши таку ціну за собаку. Та й нагріли-таки цього Красеня Сміта, дали йому доброго прочухана.

Сірі очі Відона Скотта гнівно спалахнули, і він люто пробурмотів: «Гадина!»

Пізньої весни Біле Ікло спіткало велике горе. Господар його несподівано зник без ніякого попередження. Власне попередження було, але Біле Ікло не знався з такими речами й не міг, звісно, зрозуміти, що означає, коли складають речі. Згодом він пригадав, що перед тим, як зник його господар, вкладали й пакували речі,— тільки тоді він і гадки не мав, до чого це. Увечері, як завжди, він чекав, що господар повернеться додому. На ніч знявся холодний вітер і примусив його сховатися в хатину. Тут він задрімав, але, весь час нашорошуючи вуха, прислухався, чи не почує знайомої ходи. О другій годині ночі його опанував такий неспокій, що, байдужий до вітру, він вернувся на поріг хатини і, згорнувшись клубком, став тут чекати далі.

Та господар не прийшов. На світанку двері відчинились, і з них вийшов Метт. Біле Ікло уважно подивився на нього. Він не мав язика, щоб довідатись, що йому треба було знати. Дні проходили й минали, а господар не повертався. Біле Ікло, що ніколи в житті не знав хвороби, занедужав. Згодом він так знесилів, що Меттові довелося взяти його в хату. І коли Метт став писати до господаря, він згадав і про Біле Ікло.

Відон Скотт, одержавши цього листа в Серкл-Сіті, прочитав таке:

«Цей проклятущий вовк не хоче працювати, не хоче їсти. Ніякого духу в ньому не лишилось. Усі собаки його б'ють. Йому конче треба знати, що з вами, а я не вмію йому пояснити Може, він і здохне без вас»

Метт писав правду Біле Ікло перестав їсти, занепав духом і дозволяв кожній собаці кривдити себе. Він лежав у хатині, байдужий і до їжі, і до Метта, і до самого життя. Йому однаково було, чи ласкаво розмовляє з ним Метт, а чи його лає. Щонайбільше він підводив голову, зиркав на Метта потьмянілими очима і знову клав її на лапи

Стояв вечір. Метт, читаючи, ворушив губами й бубонів собі слова, коли враз почув тихеньке скавучання Білого Ікла. Собака звівся на ноги, нащулив вуха й прислухався, дивлячись на двері. За хвилину Метт почув чиюсь ходу Двері відчинились, і ввійшов Відон Скотт. Вони потиснули один одному руки, і Скотт розглянувся.

— А де ж вовк? — спитав він.

І тут він побачив його. Біле Ікло стояв на тому місці, де був лежав,— коло грубки. Він не кинувся до господаря, як це зробив би кожен інший собака, він тільки стояв і чекав.

– Оце тобі маєш,— вихопилось у Метта.– Дивіться-но, він же хвостом виляє!

Відон Скотт вийшов насеред кімнати й покликав собаку. Біле Ікло підійшов до нього досить швидко, хоч і не стрибнув назустріч. Через ніяковість ступав він незграбно, а в очах у нього сяяла безодня любові.

— За весь час, що вас не було, на мене він і разу так не глянув,– озвався Метт.

Відон Скотт не чув цих слів. Присівши навпочіпки перед Білим Іклом, він пестив його: чухав за вухами, гладив шию й плечі і ніжно плескав по спині пучками пальців. Відповідаючи на пестощі, Біле Ікло загарчав, і виразніше, як будь-коли досі, чулася в цьому гарчанні ласкава нотка.

Але це ще було не все. Його радість, його велика любов, шукаючи собі виходу, знайшли нарешті спосіб виявитись назовні. Витягнувшись шиєю, Біле Ікло несподівано просунув голову між рукою й тілом господаря.

Сховавшись так, що видно було самі вуха, він перестав гарчати і тільки терся й тиснувся до Скотта.

Чоловіки перезирнулись. Скоттові очі блищали.

— Ну-ну! — лише й спромігся сказати вражений Метт. За хвильку, прийшовши до тями, він додав: — Я ж завжди казав, що цей вовк — собака. Гляньте на нього!

Після повернення свого вчителя любові Біле Ікло швидко виходився. Він лишався в хатині ще дві ночі й один день, а потім вийшов надвір. Запряжні собаки тим часом забули про його силу, вони пам'ятали тільки, який він став плохий і кволий останнім часом, і на скочили на нього.

— Покажи-но їм, що ти вже вичуняв! — тішився Метт, стоячи на порозі.— Дай-но їм доброго чосу, вовче! Давай, давай, так!

Білому Іклу не треба було загадувати. Повернення улюбленого господаря вистачило, щоб життя забуяло в ньому знову, палке й неприборкане. Він бився, бо в душі у нього вирувала радість, і в бою давав вихід тому, чого не міг виявити інакше. Кінець міг бути тільки один: собаки порозбігалися, зазнавши ганебної поразки, і тільки як посутеніло, вернулись нишком один по одному, слухняно й принижено виявляючи покору Білому Іклу.

Навчившись тулитися до господаря, Біле Ікло тепер став часто так лащитися до нього. Це було останнє слово його любові. Далі вже він не міг іти. Він взагалі дуже не любив, навіть не терпів, щоб до голови його торкалися. Це Пустеля промовляла в ньому; страх перед стражданням і пасткою вимагав уникати будь-якого доторку. Його інстинкт вимагав, щоб голова залишалася вільна. А тепер, притискаючись головою до господаря, він сам, із власної волі ставив себе в безборонне становище, кажучи цим про свою безмежну довіру до нього й неначе промовляючи: «Я віддаю себе у твої руки. Роби зі мною, що хочеш».

Якось увечері, невдовзі після свого повернення, Скотт грав із Меттом у крибедж.

— П'ятнадцять — два, п'ятнадцять — чотири й ще два — буде шість,— лічив Метт, коли раптом знадвору почувся чийсь крик і гарчання. Перезирнувшись, вони обидва скочили на ноги.

— Вовк зловив когось,— сказав Метт.

Дикий зойк болю й жаху примусив їх кинутись до дверей.

— Візьміть вогонь! — гукнув Скотт, вибігаючи.

Метт вибіг услід за ним з лампою в руці, і при її світлі вони побачили якогось чоловіка, що горілиць лежав на снігу. Руками він затуляв собі лице й горло, силкуючись оборонити їх від зубів Білого Ікла. Небезпека справді була велика. Обидва рукави куртки незнайомця, фланелева й перкелева його сорочки були геть подерті, а страшенно покусані руки заюшені кров'ю. Біле Ікло як скажений рвав його й намагався схопити за найслабше місце — за горло.

Скотт і погонич побачили все це в одну мить.

Зараз же Відон Скотт схопив собаку за карк і відволік убік. Біле Ікло видирався, але не кусався, а коли господар крикнув на нього, хутко притих.

Метт допоміг чоловікові звестись на ноги. Коли той підвівся і відхилив руки, вони побачили звіряче обличчя Красеня Сміта. Погонич одсахнувся, немов опечений. Красень Сміт мружив очі на світло й роззирався. Але тільки-но глянув він на Біле Ікло, як обличчя його скривилося з жаху.

У цю мить Метт, побачивши щось на снігу, підніс лампу ближче й ногою показав господареві на сталевого ланцюга й грубого дрючка.

Відон Скотт глянув і кивнув головою. Ані слова не було промовлено. Погонич поклав руку Красеню Смітові на плече й повернув його спиною до себе. Слова були зайві. Красень Сміт подався геть.

Тим часом учитель любові гладив Біле Ікло й казав:

— Хотіли тебе вкрасти, так? А ти не дався? Атож, атож, він не туди заїхав, правда?

— Либонь, йому здалося, що всі сімнадцять чортів напали на нього,— осміхнувся Метт.

Біле Ікло ще гарчав, наїжений, але поволі шерсть на ньому влягалась, і ніжну нотку знову стало виразно чути в його гарчанні.

ЧАСТИНА П'ЯТА

ПРИРУЧЕНИЙ

Відон Скотт збирається додому в Каліфорнію. Біле Ікло тяжко переживає його від'їзд. Розбивши вікно, він наздоганяє господаря і забігає на пароплав. Розчулений, Скотт забирає собаку із собою.

Познайомившись з родиною господаря, Біле Ікло вивчає нові закони поведінки. Зачинений у курнику він успішно складає іспит на слухняність. Його побоюються і поважають. До Смітта Біле Ікло ставиться з рідкісною вірністю і любов'ю. Він допомагає йому в скрутні хвилини, оберігає родину, стереже майно.

Розділ V

ПРИСПАНИЙ ВОВК

Десь о цій порі в газетах з'явилося повідомлення про відважну втечу одного в'язня з сан-квентінської тюрми. В'язень цей був страшний злочинець. Він і народився не янголом, та й суспільство анітрохи не допомогло йому полагіднішати. Чоловік цей став яскравим прикладом того, що може вийти з людського матеріалу, коли він попаде до безжальних рук суспільства. Це був чистий звір у людській подобі, хижий і кровожерний.

У сан-квентінській тюрмі він вважався за невиправного. Жодна кара не могла його зломити. Він ладен був краще вмерти, змагаючись до останку, аніж жити впокореним. Але що запекліше він боровся, то жорстокіше ставилося до нього суспільство, і від цього він ставав ще лютіший. Гамівна сорочка, голод, побої нічого не могли вдіяти з Джімом Голлом, а проте тільки це він і знав. Так поводилися з ним із найранішого його дитинства, коли ше він вештався по глухих завулках Сан-Франциско і був у руках суспільства м'якою глиною, що могла вилитись у яку завгодно форму.

Опинившись втретє у в'язниці, Джім Голл натрапив на такого тюремника, що був не меншим звіром, ніж він сам. Тюремник нечесно вівся з ним, брехав на нього наглядачеві, підривав останню довіру до нього і кривдив його, як тільки міг. Відрізнялися вони один від одного лише тим, що в тюремника була в'язка ключів і револьвер, а в Джіма Голла — самі голі руки й зуби. І от одного разу він кинувся на свого ката і, немов звір, угородив зуби йому в горло.

Його посадовили в камеру для безнадійних злочинців, і там прожив він три роки. Камера була геть уся оббита залізом — і підлога, і стеля, і стіни. Жодного разу за цей час він не виходив із неї і жодного разу не бачив ні неба, ні сонця. Удень навколо нього був присмерк, а вночі - чорна тиша. Його живцем було поховано у цій залізній могилі. Він ніколи не чув людського голосу, не бачив людського обличчя. Коли йому просовували їжу, він гарчав, наче дикий звір. Він ненавидів геть усе на світі. Цілі дні й ночі він міг виттям виливати свою лють, а тоді на кілька тижнів чи й місяців замовкав цілковито, і чорна тиша пожирала його душу.

Він був людина, а заразом і страховище, і то таке жахливе, яке може з'явитися тільки в ураженій хворобою уяві.

І ось одної ночі він утік. Наглядач уважав, що це річ неможлива, а проте виявилось, що камера порожня і на порозі її лежить тіло забитого тюремника. Два інших трупи позначали шлях, яким він продерся з тюрми до надвірної стіни. Щоб не зчиняти галасу, він задавив їх руками.

Забравши зброю у забитих тюремників, він утік у гори, переслідуваний організованою силою суспільства.

Величезну суму золотом обіцяно за його голову. Пожадливі фермери полювали на нього з рушницями. Його кров'ю можна було викупити заставлене майно або послати сина до коледжу. В ім'я загального добра громадяни взялися до зброї й пішли розшукувати злочинця. Цілу зграю собак-шукачів пущено по його слідах. Собаки-шукачі від закону, шпиги, що їх найняло суспільство, нишпорили за ним день і ніч.

Часом люди натрапляли на нього й або героїчно ставали з ним до бою, або ж ганебно втікали, охоплені панікою, перестрибуючи через колючі загороди, і другого дня за сніданком ціла країна із захопленням читала про те в газетах. Забитих і поранених після сутичок із Джімом Голлом відвозили до міста, а їхні місця заступали інші, що їм подобалося полювати на людину.

І враз Джім Голл зник. Шукачі кидались на всі боки, але марно. Озброєні люди в далеких долинах спиняли невинних фермерів і вимагали посвідчень особи, а труп Джіма Голла охочі до винагороди знаходили в десятках місць.

Тим часом у Сієрра-Вісті також читали газети, але не так із цікавістю, як із тривогою. Жінки були налякані. Суддя Скотт глузував з них і жартував, хоч і не дуже мав на те підстави.

Справа в тому, що якраз коли він мав іти у відставку, перед ним стояв у суді Джім Голл, і саме суддя Скотт ухвалив йому останній вирок. І тоді ж таки, в суді, привселюдно Джім Голл погрозився, що настане день, коли він помститься судді за цей вирок.

Того разу справедливість була на боці Джіма Голла. Він не був винен у злочині, за який його засуджено, його просто «засадили», як то кажуть злодії та поліцейські. А що його вже двічі давніше суджено, то суддя вліпив йому п'ятдесят років ув'язнення.

Суддя Скотт не знав усієї суті справи, він і гадки не мав, що бере участь у змові поліції, що свідчення були неправдиві й перекручені і що Джім Голл зовсім не винен у тому злочині, який йому накинули. Знов же, і Джім Голл не знав, що суддя не розглянув добре справи, і певен був, що той заодно з поліцією, якщо чинить йому таку велику кривду. Тож коли Джім Голл почув, що його засуджено на п'ятдесят років життя, не кращого за смерть, він, і без того ненавидячи цей лихий світ, так оскаженів і розлютився, що аж чоловік шестеро його запеклих ворогів у синіх уніформах му сили на нього накинутися, щоб збити його з ніг. Уважаючи суддю Скотта за найголовнішого свого кривдника, він виливав на нього всю лють і загрожував майбутньою помстою. Потім він пішов у свою могилу.. і оце втік із неї.

Про все те Біле Ікло, звісно, не знав. Але між ним і Еліс, господаревою дружиною, існувала змова. Щовечора, після того, як усі мешканці Сієрра-Вісти розходилися спати, вона впускала його у великий передпокій А що Біле Ікло не був кімнатний собака і в домі спати йому не дозволялося, то вона раненько вставала й випускала його надвір, перше, ніж хтось прокинеться.

Одної ночі, коли весь дім міцно спав, Біле Ікло раптом прокинувся і тихенько лежав собі. Так само тихенько потягнувши носом повітря, він відчув присутність чужого бога, а незабаром почув і його рухи. Чужий бог ішов нечутно, але Біле Ікло ішов ще нечутніше, в нього ж не було одежі, що шарудить. Він ступав зовсім безшелесно. У Пустелі він не раз полював на лякливу дичину і знав, як багато важить напасти зненацька.

Чужий бог спинився внизу коло великих сходів і прислухався. Біле Ікло завмер, чекаючи дальших подій Ці сходи вели туди, де жив його господар і найдорожчі господареві люди. Біле Ікло наїжився, але все ще чекав. Чужий бог підняв ногу і пішов угору сходами.

І в цю мить Біле Ікло кинувся. Він не загарчав, ані яким іншим звуком не попередив про свої наміри. Його тіло піднеслось у повітрі, і одним скоком він опинився на спині чужого бога. Біле Ікло учепився передніми лапами незнайомцеві за плечі і вгородив зуби йому в потилицю. Усе трапилось в одну мить, але цього вистачило, щоб чужий бог перекинувся. Вони обоє покотились на підлогу. Біле Ікло відскочив убік, та тільки-но чоловік спробував звестись на ноги, знову кинувся на нього і рвонув зубами. Сієрра-Віста прокинулась як на сполох. Знизу доносився такий гвалт, неначе там билися полчища дияволів. Чути було постріли з револьвера, виття, гарчання, крики болю й жаху, а над усім цим — дзенькіт розбитого скла й гуркіт поламаних меблів.

Проте як почалось усе раптом, майже так само й стихло. Бійка внизу тривала якихось три хвилини. Перелякані мешканці дому з'юрмились на горішній площадинці сходів. Знизу, наче з чорної прірви, долинали якісь булькітливі звуки, так, немов із води виходило повітря. Часом ті звуки перетворювалися на шипіння, трохи чи не на свист. Але й це незабаром стихло, і в мороці чулося вже тільки важке дихання, ніби хтось насилу зводив дух.

Відон Скотт повернув вимикач, і світло залило сходи й передпокій унизу. Удвох із батьком з револьверами в руках вони обережно зійшли сходами. Однак в обережності потреби вже не було. Біле Ікло зробив своє. Серед поламаних і поперекиданих меблів боком лежав незнайомець, затуливши обличчя рукою. Відон Скотт нахилився, відтулив йому руку й повернув обличчя до світла. Страшна рана в горлі виразно пояснювала причину його смерті.

— Джім Голл! — сказав суддя, і батько з сином переглянулись.

Вони підійшли до Білого Ікла. Собака лежав боком, очі його були заплющені, та, коли вони нахилились над ним, повіки його трошки розтулились і хвіст ледь-ледь ворухнувся. Відон Скотт погладив його, і почулось гарчання, але слабеньке, ледве чутне, і зараз же урвалось. Повіки у Білого Ікла опустились, і все тіло зовсім ослабло й витяглося на підлозі.

— Йому вже кінець, бідоласі,— пробурмотів господар.

— Ну, це ми ще побачимо! — заявив суддя, підходячи до телефону.

— Сказати правду, в нього один шанс на тисячу,— заявив хірург, повозившися з півтори години над Білим Іклом.

У вікна пробивався вже світанок і притьмянив електричне світло. Крім дітей, уся родина зібралася біля хірурга почути його присуд.

— Зламано задню ногу,— казав той далі,— три ребра також зламано, і принаймні одне з них простромило легеню. Він утратив майже всю кров. Можливо, всередині ще щось пошкоджене. Його, здається, товкли ногами... Я вже й не кажу, що три кулі прошили його наскрізь. Та ні, один шанс на тисячу, і то занадто оптимістично. Він має хіба один шанс на десять тисяч.

— Але й цього шансу не можна втратити! — вигукнув суддя Скотт.— Я не стою за видатками, лікарю, просвітіть його рентгеновим промінням, зробіть усе, що треба. Відоне, зараз же телеграфуй у Сан-Франциско докторові Нікольсові. Ви, лікарю, не ображайтесь, але ви розумієте, що для цього пса треба зробити все, що можна.

Лікар усміхнувся.

— Звісно, звісно, я розумію. Він заслужив, щоб для нього зробили усе можливе. Його треба доглядати, як людину, як хвору дитину... Не забувайте, що я казав вам про температуру. О десятій я знову навідаюсь.

Біле Ікло справді доглядали так, як людину. Суддя запропонував був найняти доглядальницю, але дочки обурено відкинули таку пропозицію і самі взялися його доглядати. І Біле Ікло виграв цей один шанс із десятьох тисяч, якого остерігся дати йому лікар.

Але не слід дорікати лікареві, що він помилився. Ціле своє життя він лікував і оперував виніжених цивілізованих людей, що звикли жити у вигодах і мали за предків багато виніжених поколінь. Проти Білого Ікла вони були всі кволі й тендітні і не вміли чіплятися за життя. А Біле Ікло прийшов із Пустелі, де кволі не виживають і гинуть, позбавлені всякого захисту. Ні його батько, ані мати не були кволі, так само, як і покоління їхніх предків. Залізний організм і живучість — ось яку спадщину дістав Біле Ікло від Пустелі, і тримався він за життя усім своїм єством і кожною частинкою, тримався і духом, і тілом, і то так завзято, як це властиво було тільки в прадавні часи всім живим створінням.

Біле Ікло лежав зв'язаний, як той невільник, увесь у пластирях і завоях; він не міг поворухнутись і нудився цілими тижнями. Найбільше він спав і снив, і перед ним безкраєю низкою проходили образи Півночі. Примари минулого пробудилися, обступили його. Він знову жив у печері з Кічі, тремтячи, покірно підповзав до ніг Сивого Бобра, тікав чимдуж від Ліп-Ліпа й зграї цуценят, що знімали страшенний галас.

Він знову переживав місяці голоду, марно шукаючи дичини в завмерлому лісі, знову біг на чолі запрягу, а ззаду ляскав батіг у руках Міт-Са або Сивого Бобра і розлягались їхні вигуки: «Ра-а! Ра-а!», коли вони прибували до вузького міжгір'я, і собаки згортались, як віяло, на вузькій стежці. Він знову пережив ті дні, що пробув у Красеня Сміта, і бої, в яких брав участь.

У ці хвилини він починав скиглити й гарчати, а люди, що доглядали його, казали, що йому сняться погані сни.

Проте найгірше його мучив один кошмар — гуркітливі страховиська-трамваї: вони здавались йому величезними рисями, що ревуть і мчать на нього. Не раз, бувало, снилося йому, як він у кущах чатує на білку, коли вона спуститься на землю й відбіжить від дерева; але тільки-но кидався він до неї, як вона оберталася на трамвай, страшний і грізний, що громадився над ним, наче гора, дзвенів, гримів і плювався вогнем. Або от він виманював яструба з неба, і той летів стрілою вниз, падав на нього, але це вже не був яструб, а той-таки трамвай. А ще йому снилося, що він у загороді в Красеня Сміта. Навколо юрба, і він знає, що буде бій, і не зводить ока з дверей, куди має ввійти його супротивник. Двері відчиняються, і на нього кидається трамвай.

Безліч разів привиджувалося таке Білому Іклові, і щоразу його мучив невимовний жах.

Нарешті настав час, і останній завій, останній пластир знято. Це був дуже врочистий день. Уся Сієрра-Віста зібралася круг нього. Господар чухав йому за вухами, а він любовно гарчав у відповідь. Господарева дружина назвала його Спасенним Вовком. Цю назву підхопили інші, і з тої пори жіноцтво не називало його інакше, як Спасенний Вовк.

Він силкуьався звестись на ноги, але після кількох невдалих спроб упав. Він нездужав так довго, що його м'язи втратили пружність і силу. Засоромившись цієї кволості, так наче він завинив чимось перед богами, Біле Ікло героїчно напружився і таки встав на всі чотири лапи, похитуючись і перегинаючись із боку на бік.

— Спасенний Вовк! — хором вигукнули жінки.

Суддя Скотт переможно глянув на них.

— Оце ж і ви кажете,— мовив суддя.— Саме те, що я весь час доводив. Жоден собака не зміг би зробити того, що він зробив. Він — вовк!

— Спасенний Вовк,— поправила його дружина.

— Так, Спасенний Вовк! — погодився суддя.— Віднині я так його й зватиму.

— Йому доведеться знов учитись ходити,— зауважив лікар.— Тож хай зараз уже й починає. Тепер воно йому не пошкодить. Виведіть його надвір.

І Біле Ікло вийшов із дому, а за ним, наче він король який, поштиво рушили всі мешканці Сієрра-Вісти.

Він був дуже кволий і, дійшовши до галявини, знесилився й мусив лягти спочити.

Потім увесь похід рушив далі. З кожним кроком у м'язи йому ніби вливалася сила, і кров швидше текла в жилах.

Дійшли до стайні, і там при вході лежала Коллі, а півдесятка товстеньких цуценят вовтузились біля неї на осонні.

Біле Ікло вражено подивився на них. Коллі погрозливо загарчала, і він спинився на безпечній відстані. Відон Скотт легенько підштовхнув до нього одне цуценя. Біле Ікло підозріло наїжився, але господар його заспокоїв.

Коллі, яку тримала котрась із жінок, поглядала на нього насторожено й сердито гарчала. Цуценя підповзло до Білого Ікла. Він нашорошив вуха і з цікавістю глянув на нього. Потім вони торкнули одне одного носами, і він відчув, як у писок його лизнув тепленький язичок.

Не знаючи сам навіщо, він теж висунув язик і облизав писок цуценяті.

Цей вчинок боги повітали оплесками й вигуками захоплення. Біле Ікло здивувався і розгублено подивився на них. Тоді знов його взяла кволість, і він ліг, усе ще нашорошуючи вуха: схиливши голову набік, він позирав на цуценя. На превелике невдоволення Коллі, до нього попідповзли й решта цуценят, і він із поважним виглядом дозволив їм вилазити собі на спину й скочуватися в траву. Оплески були розворушили в ньому колишню незграбність і ніяковість. Та це тривало недовго. Цуценята й далі собі вовтузилися круг нього, а він, приплющивши очі, спокійно дрімав на осонні.

Переклад І. Гаврилюка

Запитання та завдання

1 Чому твір «Біле Ікло» називається повістю? Обґрунтуйте відповідь, користуючись довідником літературознавчих термінів
2 Який основний конфлікт лежить в основі сюжету повісті? Визначте зав'язку цього конфлікту, його найбільше загострення і розв'язку (див. консультацію № 12).
3. Виразно прочитайте уривок, в якому змальовується перша зустріч вовченяти з людиною. Що відчувало вовченя? Чому воно скорилося людині? Як вовчиця захистила своє дитя? Чому вона дозволила себе приборкати?

4. Чому Біле Ікло почав ворогувати з собаками? Яку роль в цьому зіграв Ліп-Ліп?
5. Як Біле Ікло пізнавав світ? Підготуйте стислий переказ на цю тему.
6. Які стосунки склалися у вовченяти з індіанцями, зокрема із Сивим Бобром?
7. Як ви розумієте назву II розділу «Божевільний бог»?
8. Виразно прочитайте портретну характеристику Красеня Сміта. Що найбільше запам'ятовується у його зовнішності? Що підкреслюється художніми деталями? Що ви можете сказати про людину на основі такого портрета?
9. Чому в Білого Ікла зародилась ненависть до Красеня Сміта?
10. Яка риса характеру Білого Ікла повертала його знову і знову до Сивого Бобра? Зачитайте відповідну цитату з тексту.
11 Чому Сивий Бобер не захистив Біле Ікло від знущань Сміта?
12. Як Сміт використовував Біле Ікло? Чому Біле Ікло став найлютішим і найжорстокішим із собак?
13. Розкажіть про поєдинок між Білим Іклом і Черокі. Як під час бою поводилася юрба?
14. Чим відрізнявся характер стосунків між Білим Іклом і його господарями — Сивим Бобром, Красенем Смітом і Відоном Скоттом?
15. Як Відону Скотту вдалося не тільки приборкати собаку, а й викликати в нього почуття приязні і любові?
16. Випишіть із розділу «Вчитель любові» цитати, які характеризують почуття, що виникли у Білого Ікла до Відона Скотта.
17. Що було причиною хвороби Білого Ікла? Як він зустрів повернення господаря?
18. Як був покараний Красень Сміт?
19. Складіть план до розділу «Приспаний вовк» і підготуйте його переказ.
20. Якими художніми прийомами розкрив письменник внутрішній світ головного героя?
21. Напишіть відгук на повість «Біле Ікло» (див. консультацію № 14).
22. Намалюйте ілюстрації до повісті.

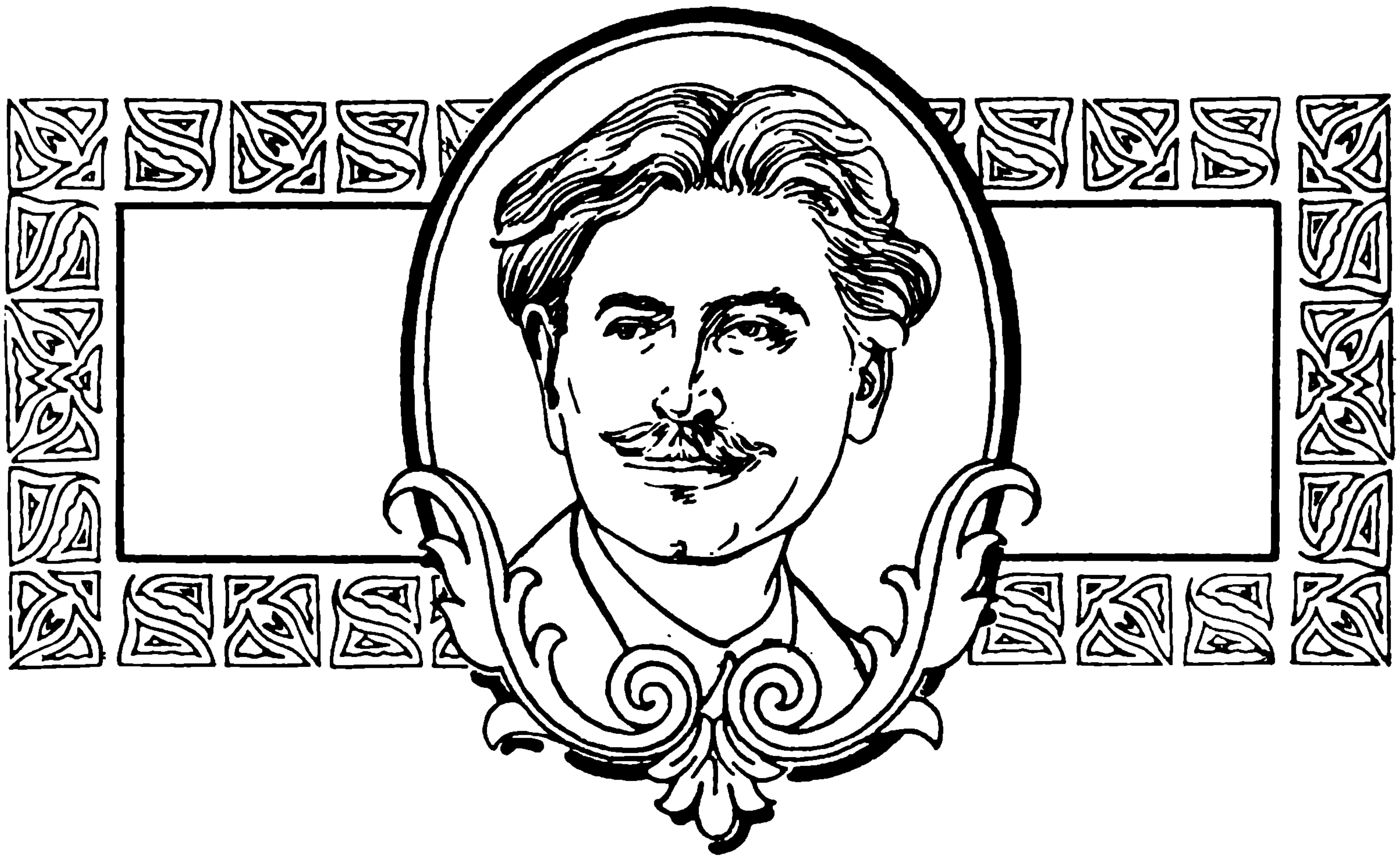

Ернест Сетон-Томпсон

(1860—1946)

> Я пережив нестерпні муки спраги
> І викопав криницю в чистім полі,
> Щоб з неї кожен пити міг.
>
> *Е. Сетон-Томпсон*

Ернест Се́тон-То́мпсон — визначний канадський письменник-натураліст, який правдиво зобразив у художній формі поведінку тварин.

Сетон-Томпсон народився в Англії. Коли йому було шість років, його родина переїхала до Канади на незаселені землі.

Безкраї степи, незаймані ліси Канади дали хлопчикові змогу зблизька спостерігати за життям птахів і тварин. Разом зі своїм братом він протягом трьох років вивчав рослинний і тваринний світ нового краю. Якось Ернест побачив у магазині книгу «Птахи Канади», але вона коштувала дорого. Щоб зібрати потрібну суму і придбати вподобану книжку, він продав кролів, зібрав колекцію комах для однієї поважної англійської леді, переніс дрова сусідці. «Я був на сьомому небі від щастя, придбавши книгу»,— згадував письменник в автобіографії.

Ернест був талановитою дитиною. Вчителі вважали його найобдарованішим хлопчиком у школі. Своїх улюбленців — диких тварин — він описував художнім словом, малював. ліпив, вирізав із дерева, передавав їхній настрій за допомогою музики... Він прагнув якомога глибше пізнати своїх героїв і розповісти про них іншим. «...Я пішов своєю особливою дорогою, не знаючи і не питаючи нікого, чи є вона кращою. Я знав тільки одне: це — моя дорога». І він домігся свого: став відомим натуралістом, письменником і художником.

Перша збірка оповідань Сетона-Томпсона вийшла друком у 1898 році під назвою «Тварини, яких я знав». Одна за одною виходили інші книжки: «Життя гнаних». «Тварини-герої», «Біографія ведмедів». Автобіографічна повість «Маленькі дикуни» відображає любов людини до природи, непереможне прагнення пізнати, вивчити, зро зуміти її. Цю книжку можна назвати невеличкою енциклопедією натураліста. Водночас це високохудожній твір, цікавий і для дітей, і для дорослих.

Запитання та завдання

1. У чому заслуга Сетона-Томпсона як письменника?
2. Прочитайте кілька назв творів письменника. Про що говорять ці назви?
3. Що спонукало Сетона-Томпсона стати письменником-натуралістом?
4. Ви вже вивчали деякі оповідання Сетона-Томпсона. Назвіть ці твори. Згадайте. у чому їх своєрідність.
5. Виразно прочитайте слова письменника про обраний ним шлях. Як вони характеризують особистість Сетона-Томпсона?
6. Яку назву мала перша збірка оповідань письменника?
7. Що в біографії Сетона-Томпсона вас особливо вразило і чому?

8. Як ви розумієте слова Сетона-Томпсона, подані в епіграфі?
9. Підготуйте переказ статті підручника, близький до тексту. Використайте консультацію № 8.

МАЛЕНЬКІ ДИКУНИ

Уривки

ЧАСТИНА ПЕРША

ДОЛИНА ЯНА

I

ПЕРШІ ПРОБЛИСКИ

Як майже всі хлопчики його віку, дванадцятирічний Ян страшенно захоплювався індіанцями та мріяв про дике, пригодницьке життя на лоні природи. Але, на відміну від інших, у нього це захоплення не згасало з роками. Навпаки, підростаючи, він дедалі з більшим задоволенням збирав усе, що стосувалося індіанців, і безперервно поповнював свої знання про життя лісу.

Батько Яна постійно відчував скруту. Він був людиною світського виховання, але безтурботним, нездатним до діла чоловіком, дуже послужливим до інших і надто вимогливим у своїй власній родині. Він ніколи не схвалював лісових прогулянок сина і, нарешті, зовсім заборонив їх, коли вирішив, що це може завадити його навчанню.

Та не було жодних підстав винуватити Яна в тому, що він нехтує школою. Хлопчик вважався першим учнем, хоч був молодшим за багатьох у класі. Ян дуже любив читати, але найбільше зігрівали його серце книжки з природничої історії та правдиві розповіді про індіанців. Однак такі книжки траплялись йому рідко, їх взагалі в той час було дуже мало, навіть у міській бібліотеці,— кілька підручників з природознавства, два чи три романи Фенімора Купера та й усе. Зате вже ці книжки Ян вивчив мало не напам'ять!

Ян був слухняним і сором'язливим хлопчиком, проте нерозумний наказ облишити те, що було, власне, його життям, міг вплинути на нього якнайгірше: хлопець одразу робився впертим і незговірливим.

Ян занадто боявся батька, щоб відкрито порушити його заборону, але при кожній найменшій нагоді нишком тікав у ліс чи в поле і, знайшовши там нову пташинку чи якусь невідому йому рослину, аж тремтів від змішаного почуття невимовної радості та страждання. А страждав він тому, що не знав ні їх назв, ані їх життя.

Гостра цікавість до тварин була непереборною пристрастю Яна, і саме ця пристрасть примушувала його ходити до школи та повертатися додому не як люди ходять, а далекими манівцями. Так він щодня проходив повз ресторанчик, де у вікні-вітрині красувалася реклама з зображенням двох тер'єрів, що переслідують щура. На протилежному боці вулиці в тютюновій крамничці Ян бачив прекрасний малюнок слона, навантаженого тютюном. Ще трохи збочивши з дороги, він потрапляв у ряд, де торгували дичиною і задивлявся там на диких качок, а особливо довго — на чучело, зроблене з голови справжнього оленя. А далі йшов хутряний магазин з дивовижним чучелом ведмедя.

В іншому кінці міста Ян забрідав на постоялий двір, де, за чутками, хазяйський собака колись задушив єнота. А ще на одній вулиці він знав будинок з високою верандою, під якою, за відомостями Яна, тримали на цепу живого ведмедя. Ян ніколи не бачив самого ведмедя. Та його, до речі, давнісінько уже й на світі не було. І все ж таки хлопчик любив прогулятися повз цей будинок.

Серед школярів молодших класів ходила легенда, що на перехресті вулиць Пембертон і Гранд-стріт багато років тому було вбито тхора, але ще й досі вогкими вечорами чується його запах. Ян завжди зупинявся тут у вогкі, гнилі вечори і з насолодою принюхувався до запаху тхора. Навіть, коли з'ясувалось, що джерелом запаху є несправні каналізаційні труби, з яких просочується газ, він і тоді не втратив насолоди.

Яну не прощали усіх цих слабкостей, і хлопець червонів по самі вуха, коли старший брат вичитував йому за всі його дивацтва. Проте Ян знав одне: без цього він жити не може.

Але найбільшим чудом була крамничка, що її тримав на головній вулиці міста майстер чучел на прізвище Сандер. Притуляючись обличчям до скла, що аж кінчик носа плюснувся й білів, Ян цілими годинами не відривав очей від вітрини. Там було з десяток голів лисиць та кішок з хижо вищиреними зубами і з півсотні прекрасних птахів. Сама природа могла б повчитися на цій вітрині,— так принадно була тут виставлена і пригладжена кожна пір'їнка!

Всіх чучел було, мабуть, з півсотні, та тільки дванадцять з них мали на собі ярлики з назвами. Але й це було вже справжнім щастям для Яна. Він прочитав:

орлан
рибалочка
сиворакша
червоний снігур
співочий дрізд
кардинал
куріпка
фазан
бугай
печерна сова
іволга

і назви цих птахів назавжди закарбувалися в його пам'яті. Щоправда, це ще не гарантувало Яна від помилок у майбутньому, бо, наприклад, один ярлик говорив про співочого дрозда, а насправді то було чучело звичайнісінького сірого дрозда.

Крайній птах у верхньому ряду мав суцільно коричневе оперення, білі груди і довгий хвіст. Ярлик на ньому був пришпилений так, що знадвору його не вдавалось прочитати, і Ян щодня приходив до вікна подивитись, чи не повернули його зручніше. Та ярлик усе не повертали, і хлопчик не міг дізнатися, що ж то за птах.

Минув цілий рік, навіть більш, і в Яна визрів одчайдушний план. Хлопчик задумав не що інше, як просто зайти в крамничку!

Потім ще кілька місяців Ян набирався духу, перш ніж подолав свою сором'язливість та скромність. Але ж як йому хотілось увійти! Напевне, йому не відмовили б, коли б він попросив дозволу оглянути багатства крамнички, та на це в нього неставало сміливості. Не так його виховували вдома!

Нарешті, вибравши у вікні найцікавішого з птахів — печерну сову, Ян рішуче закусив губу і зайшов. Як страшно дзенькнув при вході дзвіночок! На мить запала моторошна тиша, потім почулися кроки й на дверях з'явився сам господар крамнички:

— Скажіть, будь ласка, скільки... скільки коштує оця сова?

— Два долари.

Всю хоробрість Яна мов рукою зняло. Він утік. Коли б йому сказали, що ціна сові десять центів, то й це було б йому не по грошах. Він майже не чув, що сказав йому той чоловік, і вискочив з таким почуттям, ніби зненацька потрапив у рай, та не гідний був там залишатись. Від хвилювання хлопчик навіть не бачив, які скарби були перед ним у крамничці.

IV

ДОЛИНА ЯНА

О, яку пісню співали в той рік дикі гуси! Як відгукувались на їх сурмові голоси найпотаємніші струни в серці Яна! Ні, ще ніколи він не бачив благороднішого птаха, ніж отой великий чорношиїй гусак, що співав не лебедину пісню смерті, а пісню про радість і буяння життя, мирну пісню про рідні краї, пісню про гніздування біля Полярного кола, про їжу, що всіх робить ситими, про холодні дзюркотливі струмки, що гасять найбільшу спрагу. То була пісня про переліт і про вітер, про трави яскраво-зелені, про голубі громаддя торосів, про всі таємниці Арктики,— пісня про неосяжність тундрових боліт, про низьке багрянисте небо, пісня про сонце, що світить цілу добу.

Один індіанець, кинутий за крадіжку в тюрму, сяк-так перемучився зиму. Та коли темної весняної ночі він почув закличний голос вожака гусей, він припав обличчям до ґрат, а потім, як сніп, повалився додолу та й відійшов на своє останнє довічне полювання.

Хто скаже, чому так розбуркують людську душу ці сурмові голоси?

Хто розповість потаємний зміст і визначить силу пісні диких гусей у вирії?

О, яку пісню співали тієї весни дикі гуси!

Та чи була то нова, не знана досі пісня? Ні, то була стара, прадавня пісня, але для Яна вона звучала щораз по-новому. Він навчився розуміти її зміст. Він сам, коли б тільки міг, то знявся б і стрімко полинув у височінь, полетів би за птахами на північ, далеко-далеко, як можна далі від міста, де бере свій початок оця приміська ріка, на широкі, неосяжні простори тундри...

За містом річка завертала на схід, але з півночі в неї впадала невеличка притока. Одного разу Ян почав продиратись крізь густі зарості вверх по цьому потічку, затиснутому з обох боків стрімкими берегами, що поступово підвищувались і переходили в вузьку ущелину з прямовисними стінами. Далі стіни майже стикались одна з одною, а потім враз розходились, відкриваючи маленьку долину, порослу густим незайманим лісом. Височенний болиголов, сосни, берези і в'язи похилились над прозорою водою, утворивши тут ніби довічну тінь. На галявках красувалися рідкісні квіти й кучерявився дикий виноград. Руді білки сварилися в гущавині дерев. На грузькому березі виднілися сліди єнота, видри та інших невідомих звірів. А в кронах дерев, серед золотавих полуденних сутінків, щебетали сотні різноманітних пташок. Здавалось, що в цей відлюдний закуток лісу, такий первозданний і дикий, ще не ступала нога жодного мандрівника, і Ян вирішив, що право відкриття цієї місцинки належить йому і що за цим правом долина мусить носити його ім'я. Так він її і назвав — «Долина Яна».

Долина одразу посіла найголовніше місце в житті хлоп'яти. Ян використовував кожну найменшу можливість, щоб побувати тут, але нікому не наважувався розповісти про своє відкриття. Іноді йому страшенно кортіло з ким-небудь поділитися, зустріти якогось незнайомця і привести його сюди, але разом з тим він боявся, щоб хтось не розкрив його таємницю. Це була маленька країна, куди його привели дикі гуси, як чайки привели Колумба до Нового Світу. Які не короткі години щастя, але тут він міг жити омріяним життям — у лісі, на лоні природи...

Ян був чутливим хлопчиком. Одного разу, почувши, що в місті вирубали та продали на якесь будівництво цілий гай прекрасних берестків, він не втримався від сліз; у нього серце стискалось від болю, коли він слухав розповіді старих людей про те, що за їх пам'яті навколишні ліси кишіли оленями, від яких тепер не лишилося навіть сліду. От чому цей забутий людьми куточок так звеселяв його душу. Тут привільно могли рости велетенські дерева, як у давні-прадавні часи; тут єнот, і куріпка, і видра могли жити без тривог за своє існування. Ні! Хіба можна було комусь говорити про це? Якщо про його тайну дізнаються, сюди посунуть цілі юрми чужих людей,— і тоді пропала долина Яна!

— Хай краще тайна помре разом зі мною! — вирішив хлопчик.

Ян нікому не розповідав про свій куточок і з плином днів закохувався в нього все дужче й дужче. Милуючись грою світла в кронах могутніх кленів, задивляючись на купи розкішних лип та пишнолисті розлогі ліщини, він без кінця повторював:

— Як хороше! Як хороше!

Вибравши тиху заводь, він сідав на березі прозорого струмка й годинами стежив за сріблястими рибками, примовляючи:

— Ви всі мої, тільки мої! Ніхто вас не скривдить і не забере звідси!

Весна зійшла сюди з гір і розляглась барвистими галявками. Ян часто жував тут свої бутерброди впереміж з горіхами та ягодами, яких, до речі, зовсім не любив. Але ж то була страва людей, що живуть на лоні природи,— і він терпляче їв її, любовно споглядаючи тінистий берег та хащі, за якими зовсім ховався вузький прохід у долину. І вся його істота співала від радості, від щастя:

— Як хороше! І все це моє — назавжди!

VI

СЛІДИ

Якось, прийшовши на берег струмка, Ян помітив на вогкому піску якісь дивні свіжі відбитки, очевидно, сліди. Хлопчик довго вивчав їх, а потім перемалював один з них у натуральну величину. Яну чомусь здалося, що це має бути слід єнота — бо дикішого і більш рідкісного звіра він не сподівався зустріти в своїй долині. При першій нагоді Ян показав малюнок одному знайомому конюху, в якого, як говорили люди, собака колись загриз єнота. На думку хлопчика, цей чоловік мусив після цього добре розбиратися в слідах.

— Скажіть, будь ласка, це слід єнота? — боязко звернувся до нього Ян.

— А звідки мені знати? — грубо відповів конюх і пішов робити свою справу. Та тут нагодився до конюха якийсь незнайомий Янові чоловік у поношеному костюмі й новенькому шовковому циліндрі, зсунутому на саму потилицю.

— Дай-но я погляну,— сказав він Яну.

Ян передав йому свій малюнок.

— Ти перемалював його в натуральну величину?

— Так, сер.

— Тоді ти не помилився, хлопче, це слід єнота. Гарненько оглянь всі великі дерева біля того місця. Якщо знайдеш дупло, придивись до кори дерева, і ти помітиш на ній шерстинки єнота. Значить, на цьому дереві єнот і живе.

Ян скористався порадою незнайомця. Він пішов у ліс і справді знайшов стару липу, на стовбурі якої зачепилися сірі шерстинки. Він зібрав їх і поніс додому, бо не був певен, що вони належали єноту. Ян збирався показати їх незнайомцеві, але той більше не з'являвся у конюха, і ніхто не міг розвіяти його сумнівів.

Як же дізнатися, чиї це шерстинки? Ян пригадав, що в одного з його шкільних товаришів була подорожня курточка з єнотового хутра. Коли Ян порівняв знайдені шерстинки з хутром на куртці, він вже не мав сумніву, що на липі їх залишив саме єнот. Так Ян вперше звернув увагу на те, що кожна тварина має своєрідну шерсть і своєрідні сліди. Він зрозумів також, наскільки корисно перемальовувати й описувати все, що хочеш добре вивчити. Випадково чи закономірно, але хлопчик відкрив для себе одну з хороших істин: малювання — кращий спосіб для точного відтворення форми, кольору, змісту, кращий метод для виховання в собі спостережливості.

Одного разу Ян звернув увагу на непоказну рослину з розлогою верхівкою у вигляді парасольки. Він викопав її з коренем і на кінці кореня знайшов довгасту білу бульбу. Ян покуштував її. На смак бульба нагадувала огірок. Ян розгорнув «Шкільну ботаніку» Грея і в алфавітному покажчику відшукав назву: «Індіанський огірок». Опис, наскільки хлопчик міг розібратися в термінах, цілком збігався з ознаками цієї рослини, хоч за відсутністю малюнка неважко було й помилитись. Все ж таки Ян включив у список відомих йому рослин і цей «індіанський огірок».

Іншим разом хлопчик пожував листя якоїсь чудернацької рослини, бо чув колись, що індіанці випробовують нею характер людини. Одразу ж у нього почалася страшна різь у животі. Невимовно страждаючи, Ян побіг додому. Мати нагодувала його гірчицею і примусила пити воду, аж поки він вирвав; після цього вона ще дала йому доброго стусана. А тут саме нагодився батько і додав йому дещо від себе. Яну було суворо наказано забути дорогу до лісу. Та хлопчик, звісно, не послухався. Він тільки почав діяти в усьому обережніше і ще з більшою насолодою забавлявся у себе в хатині на березі прозорого струмка.

VII

ПЕРЕЛОМ

У школі Ян був би зразковим учнем, аби не виявляв іноді відкритої неповаги до вчителів. Одного разу він вигадав собі забавку, розмалювавши всю класну дошку кумедними карикатурами на директора, для якого він був улюбленим учнем. Карикатури були досить дотепними, а ще більше — дошкульними.

Директор вирішив будь-що знайти винуватця. В присутності всієї школи він почав допитувати найгіршого в класі учня, на якого впала його підозра. Хлопчик відмовлявся сумним і невпевненим голосом. Це тільки переконало директора в його провині, і він потягнувся за різкою. Обвинувачений голосно заплакав. Тоді, на превелике здивування всіх учнів, Ян вийшов наперед і сказав:

— Відпустіть його. Це я зробив.

Поведінка Яна і вся ситуація були такими, що учні розреготалися. Директор страшенно розлютився. Забувши про свою гідність, він схопив Яна за комір. Яна вважали тишком. Зараз він стояв зблідлий, міцно стуливши губи. Директор бив його різкою доти, аж поки вся школа почала кричати:

— Досить! Майте совість!

Та хлопчик навіть не схлипнув.

Увечері, коли Ян роздягався, один із старших братів — Ред — побачив, що все його тіло від голови до ніг вкривають багрові смуги. Треба було пояснювати. Ян не звик брехати і сказав усю правду. Батьки, дізнавшись про негідну поведінку сина, ще від себе жорстоко покарали його.

Наступного дня була субота. Ян нарубав суботню — тобто подвійну — норму дров для дому і, розбитий душевно й тілесно, побрів у свій єдиний щасливий куточок. Чим ближче він підходив до долини, тим краще себе почував. Дорогою хлопчик придумував, як би влаштувати вогнище й вивести димар у своїй хатині. Він ішов по вузенькій стежинці, яку для більшої таємничості сам собі протоптав. Ян поминув безлісу прогалинку й був уже зовсім близько від хатини, як раптом почув голоси — грубі, крикливі голоси, і ці голоси долинали з його хатини! Ян підкрався ближче. Там, у його дорогій лісовій оселі троє бродяг грали в карти та жлуктили щось із пляшки. З його черепашкових коралів були пороблені фішки для гри, й по всій долівці валялися від них скалки. При вході, в тліючому багатті, Ян побачив рештки свого лука та стріл...

Бідолашний Ян! Його бажання бути мужнім, як індіанці, надало йому сили витримати без сліз жорстоку розправу директора та побої батьків. Та остання краплина переповнила келих терпіння. Ян кинувся в гущавину лісу, впав на траву й заридав від горя та безсилля. Він повбивав би цих бандитів, коли б тільки міг!

Години через дві хлопчик з трепетом повернувся назад і побачив, що бродяги вже закінчили гру і спорожнили пляшку. Перед тим, як піти геть, вони з реготом розвалили хатину.

Останній світлий промінь у житті Яна погас,— король був повалений і трон його розбитий. Ян одразу відчув, як защеміли рубці на його тілі, і, ледве пересуваючи ноги, він понуро поплентався додому.

Це було в кінці літа. А скоро настала осінь з короткими днями та холодними вітрами. Ян не міг ходити в свою долину, навіть коли б дуже хотів. Він посилено взявся за навчання. Тепер лише книги стали для нього єдиною втіхою. Він працював більше, як будь-коли, й у школі ним не могли нахвалитися, але вдома на нього, як і раніше, ніхто не звертав уваги.

Вчителі й деякі товариші стали помічати, що Ян худне, марніє. Він і до цього не міг би похвалитися міцним здоров'ям, а тепер виглядав зовсім хворим. Але вдома ця переміна нікому не впала в очі. Всі турботи матері були звернені до наймолодшого сина, а Яну вона за два останніх роки не сказала навіть доброго слова. У хлопчика серце боліло від кривди, коли він уранці йшов з дому ніким не помічений, а мати в цей час цілувала й голубила його розпещеного братика. Зате в школі ролі хлоп'ят мінялися. Ян був гордістю директора. Він більше не малював карикатур, і вчитель тішився думкою, гадаючи, що це його різка повернула бліденького першого учня на праведну путь.

А Ян усе марнів, усе дужче боліло в нього серце, і, нарешті, під Новий рік він зовсім зліг.

— У нього сухоти,— сказав лікар.— Він не проживе більше двох місяців.

— Ні, він житиме! — з сльозами на очах промовила мати, в якої раптом заговорили докори сумління.— Він повинен вижити, повинен!

Мати зробила все, що було підвладне раптово пробудженій материнській любові. Досвідчений лікар також доклав усіх своїх знань, щоб врятувати хлопчика, але врятувала його, власне, мати. Вона не відходила від Яна ні вдень ні вночі, вона попереджала всі його бажання й оточила його всебічним піклуванням. Вона молилася в його узголів'ї, благаючи Бога, щоб він простив її гріх перед сином. Ян вперше відчув справжню материнську ласку. То чом же вона досі так довго його не помічала?! Одне слово, мати усвідомила свою жорстоку помилку й робила все від неї залежне, щоб спокутувати свою провину перед рідною дитиною.

ЧАСТИНА ДРУГА

У СЕНГЕРІ

Яну 14 років. Щоб поліпшити здоров'я, лікарі рекомендують йому деякий час пожити в селі. Хлопчика влаштовують працювати на ферму Вільяма Рафтена. Тут він подружився із сином хазяїна Семом. Вони зближуються з колишнім товаришем Рафтена Кларком. Цей чоловік добре знає життя

індіанців і дає друзям практичні поради: як поводитися серед дикої природи, як розпалити вогонь, побудувати вігвам тощо. Ян і Сем побудували собі справжній вігвам, зробили лук, стріли. У цьому їм допомагали Кларк та батрак Сі Лі.

IV

СЕНГЕРСЬКА ЗНАХАРКА

Хлоп'ята подались до Калеба. Дорога вела берегом струмка, в протилежний бік від їхнього табору. Наближаючись до завороту, вони побачили маленьку рублену хатку. Під дверима спокійно греблися кури, між ними походжала свиня.

— Тут живе знахарка,— сказав Сем.

— Яка? Бабуся Невіль?

— Еге. А як вона мене любить! Мов квочка шуліку, що тягає в неї курчат. Мабуть, ночей не спить, про мене думає.

— Справді? За що ж це?

— Я так гадаю, що все почалося з свиней. Ні, стривай, не з них, а з дерев. Тато зрубав чималенько в'язів і тим зіпсував краєвид з її віконця. Вона, дивачка, не переносить, коли вирубують дерева. От вона й розсердилась, ніби ці дерева належали їй. Потім трапилась халепа з свиньми. Якось узимку їй довелося дуже скрутно, а в неї було дві свині. Ціна їм була, можливо, по п'ять доларів, вона сама так казала, а кому, як не їй, краще знати, бо ж свині жили разом з нею у хаті! Вона прийшла до нас — раніше, мабуть, усі пороги пооббивала,— а тато з нею довго торгувався і зрештою купив обох свиней за сім доларів. Така вже в нього звичка. Потім він прийшов додому і сказав мамі: «Здається, в старої кепські справи. Передай їй у суботу два мішки муки, сала, картоплі». Тато завжди так робить добро — потихеньку. Так от, мама привезла бабусі всю цю провізію — не менше як на п'ятнадцять доларів. Знахарка ніби подобрішала, але майже не розмовляла. Мама не знала, що робити — чи просто подарувати старій усе привезене, чи сказати, що вона може відробити за нього в наступному році, або через рік, або ще коли-небудь, як підуправиться з своїми справами. Знахарка мовчала, поки все не було перенесене в льох, а тоді схопила величезний кийок і напустилась на маму: «Геть звідси, така-сяка! Чи, може, ти вважаєш, що це милостиня? Твій чоловік украв у мене свиней! Так що тепер ми квити. Забирайся звідси! І щоб ноги твоєї тут більше не було!» Вона дуже образилась на нас, коли тато купив у неї свиней, але ще в п'ять разів дужче образилась, коли прибрала до рук наші продукти. Очевидно, вони скисли у неї в животі.

— Безсовісна стара відьма,— сказав Ян, чия симпатія схилялась до Рафтенів.

— Ні,— заперечив Сем,— вона тільки дивачка. Її тут у нас поважають. Але вона страшенна дивачка. Бабуся дуже не любить, коли вирубують дерева, а навесні, як тільки з'являться перші квіти, вона йде в ліс і годинами сидить біля них, примовляючи: «Гарнесенькі мої, малесенькі мої!» І так само любить вона пташок. Коли хлопці хочуть позбиткуватися з неї, вони роблять пращу і жбурляють каміння у птахів на її городі, а вона лютує. Кожної зими сама ледве не помирає з голоду, а годує всіх птахів, які злітаються до її хати. Вони їдять у неї просто з рук. Тато каже, що птахи, мабуть, приймають її за старий сосновий пеньок. А мені подобається, як вона пестить пташок. Вона стоїть на морозі й усе кличе їх: «Гарнесенькі мої, малесенькі мої!»

— Бачиш отой піддашок? — вів далі Сем, коли вони трохи наблизились до хатини знахарки.— То горище, і воно все забите травами та різним корінням.

— Для чого?

— Як для чого! Для ліків. Вона в цьому велика штукарка.

— Ах, так, пригадую. Бідді розповідала, що її бабуся лікує травами.

— Лікує? Ні, лікар з неї нікудишній. Але клянусь, що вона знає кожну рослину в лісі. Очевидно, трави набирають у неї цілющої сили, коли з рік полежать на горищі та кіт поспить на них.

— Хотілося б мені побачити цю бабусю.

— Це можна,— відповів Сем.

— Хіба вона тебе не знає?

— Знає, але я піддурю її,— пояснив Сем.— Нічого в світі вона так не любить, як хворих.

Сем зупинився, закотив рукава й уважно оглянув свої руки. Не знайшовши того, що йому було потрібно, він скинув підтяжки, опустив штанці й почав так само вивчати ноги. Як відомо, у хлопчаків завжди буває достатня кількість порізів та синців у різній стадії загоювання. Сему сподобалась подряпина під коліном: перелізаючи через паркан, він напоровся на цвях і трохи здрав там шкіру. Досі він і не думав про цю подряпину, але тепер вирішив «пустити її в діло». Позичивши у Яна свинцевий олівець, Сем розмалював навколо шкіру так, неначе вона омертвіла. Зеленим лушпинням з волоського горіха він надав їй неприємного жовто-коричневого відтінку — кольору загниваючого людського тіла. В результаті на нозі в нього з'явилося щось схоже на жахливу зяючу рану. Пожувавши якоїсь трави, Сем зробив жовто-зелену кашку й намазав її на хустку, якою туго перев'язав «хвору ногу». Потім він виламав палицю і, скрививши, ніби від болю, пошкутильгав до житла знахарки. Коли друзі підійшли вже зовсім близько, відхилені двері несподівано з грюкотом зачинилися. Сем аніскілечки не розгубився, тільки зиркнув хитро на Яна, а потім постукав. У відповідь почувся гавкіт маленької собачки. Сем постукав ще раз. В хаті зачовгали чиїсь ноги, але відповіді знову не було. Сем постукав утретє, і тоді різкий голос крикнув:

— Геть звідси! Геть від мого порога, негіднику!

Сем посміхнувся до Яна. Потім, розтягуючи слова трохи більше, ніж звичайно, заквилив:

— Пожалійте нещасного хлопчика, бабусю! Лікарі нічим не можуть мені допомогти.

І, зрештою, це була чистісінька правда.

Але відповіді вони й зараз не дочекались. Тоді Сем, набравшись духу, прочинив двері. В хаті біля вогню сиділа стара баба. Її червоні очі сердито вп'ялися в непроханих гостей. В зубах вона тримала люльку, на колінах у неї дрімав кіт, а в ногах крутилося миршаве цуценя, яке загарчало на незнайомих.

— Хіба ти не Сем Рафтен? — розгнівано запитала стара.

— Вгадали, бабусенько. Але я наштрикнувся на гвіздок у паркані. Кажуть, що так можна заразити кров,— мимрив Сем, приглушено стогнучи й намагаючись викликати співчуття.

Слова «геть звідси» завмерли на вустах знахарки. Її добре старече серце розм'якло від жалості до страждальця. Та й приємно їй було бачити, як ворог принижено благає в неї допомоги. І вона буркнула:

— Покажи.

Ойкаючи та стогнучи, Сем розв'язав ногу й намагався якомога ефектніше показати бридке місиво, що він ним обліпив коліно, як раптом знадвору почулися кроки. Двері відчинилися, й до кімнати увійшла Бідді.

Вона і Ян одразу пізнали одне одного, незважаючи на те, що з часу їхньої зустрічі хлопець помітно виріс у довжину, а Бідді — в ширину. Обоє дуже зраділи несподіваній зустрічі.

— Як поживають ваші тато й мама? Чи всі здорові в сім'ї? А пригадуєте, як ми разом готували бальзам для легенів? Ми тоді були ще зеленими. Пам'ятаєте, я часто розповідала вам про бабусю? Оце вона і є. Бабусю, це — Ян. Ми були з ним найкращі друзі, коли я служила в його мами. Правда, Ян? А бабуся моя може розказати вам усі таємниці про трави!

Страждальницький стогін Сема урвав цю розмову. Всі обернулись до «хворого».

— А, це нібито Сем Рафтен? — холодно промовила Бідді.

— Він, він, тільки в нього страшна біда,— відказала бабуся.— Лікарі прирекли його на смерть і відмовились лікувати. От він і прийшов до мене.

Новий жалібний стогін Сема ніби потвердив її слова.

— Ну, давай подивимось,— вела далі стара.— Бідді, подай ножиці. Треба розрізати йому штанину.

— Ні, ні! — з несподіваною енергією зарепетував Сем, побоюючись прочухана вдома.— Я можу її закасати.

— Ну гаразд, закасай,— погодилась знахарка.— Та в тебе дике м'ясо! Його можна було б вирізати,— сказала вона, намацуючи щось у кишені (Сему здалося, що вона шукає ніж, і він уже приготувався мерщій чкурнути у двері),— але це штучки дурних лікарів. Я можу обійтися без них.

— Звичайно, можете! — палко вигукнув Сем, ухопившись за цю думку.— Різати — то справа безголових лікарів, а ви дасте мені чогось випити.

— Та дам уже, дам.

І Ян і Сем з полегкістю зітхнули.

— Ось тобі, пий!

Стара подала «хворому» кварту з водою, всипавши туди якогось сухого товченого листя. Сем випив.

– А цей пучечок візьми з собою. Треба настояти його на двох суліях води і пити по склянці через кожну годину. Потім хай розрубають тобі сокирою живе курча, а ти прикладай його ще теплим до хворого місця двічі на день, поки не зійде дике м'ясо. Ти скоро видужаєш, тільки не забудь — щоразу треба брати свіже курча.

— А чи... не краще. . індича? — слабо простогнав Сем.— Я мамин пестунчик, бабусю, і для мене нічого не пошкодують.

При цих словах він якось дивно захрипів. З боку можна було подумати, що він уже конає.

— Помовч краще. Про твоїх батьків зараз не будемо говорити. Вони вже достатньо покарані. Дай Боже, щоб за свої гріхи вони зовсім тебе не поховали. Такого нещастя я і сама їм не побажаю.

Протяглий стогін обірвав її слова, що загрожували вилитись у нескінченну проповідь.

— Що це за рослина, бабусю? — запитав Ян, всіляко уникаючи погляду Сема.

— А така собі лісова рослинка.

— Я знаю, але на що вона схожа, як вона зветься?

— Вона ні на що не схожа. Сама на себе схожа. А зветься ліщиною.

Ліщина цілющі властивості має,
З людини хвороби страшні виганяє.—

як говорить клишоногий Джіммі.

— Я вам коли-небудь покажу ліщину,— сказала Бідді.

— А з неї можна робити бальзам для легенів? — не без лукавства кинув дівчині Ян.

— Здається, нам час уже додому,— ледь чутно вставив у розмову Сем.— Мені полегшало. Де моя палиця? Ти, Ян, неси ліки, та, дивись, обережніше з ними.

Ян взяв у руки пучечок ліщини, але ніяк не міг зважитись підвести на Сема очі.

Бабуся веліла друзям ще раз прийти до неї, і, тепло прощаючись, провела їх аж до самих дверей. Тут вона раптом сказала:

— Заждіть!

Підійшовши до ліжка, що стояло в єдиній кімнаті хатини, бабуся відгорнула простирадла. Під ними лежала ціла купа червонобоких яблук. Вона вибрала два найкращих і простягла хлоп'ятам.

— Я сховала їх тут від свиней. Таких гарних яблук у мене ніколи не родило.

— Ще б пак! — прошепотів Сем, коли вона відійшла вбік.— Її син Ларрі накрав їх з нашого саду. Тільки в нас є цей пізній сорт.

— До побачення! Дякуємо вам! — сказав Ян.

— Я вже кра-а-аще себе почува-а-аю,— промовив Сем, розтягуючи слова.— Хворобу ніби рукою зняло. Оце скуштував ваших ліків і більше ніяких не хочу.—

І тут же додав пошепки, так щоб стара не почула: — Скоріше б викинути цю гидоту, поки ще не отруївся на смерть.

В думці Сем прикидав, який би то вийшов переполох, коли б він зараз пожбурив геть свою палицю і дременув щодуху до лісу.

Ян ледве умовив друга хоч заради пристойності трохи припадати на ногу, поки вони не зникнуть з очей. Але покращення, звісно, було надто помітним, і добра стара знахарка голосно покликала Бідді, щоб та поглянула на власні очі, як швидко вона врятувала молодого Рафтена, на якого «всі лікарі махнули рукою».

— Ну, а тепер до Калеба Кларка,— сказав Сем.

— Ти надто бадьоро скачеш, як для каліки, що на нього всі лікарі махнули рукою,— зауважив Ян.

— Ще б пак! Це мене підганяє дике м'ясо на правій нозі. Бачиш, ліва аж відстає!

— Давай сховаємо оце, поки повернемось,— і Ян підняв у руці пучечок ліщини.

— Ось і сховали,— сказав Сем і жбурнув свої ліки в струмок.

— Ах, Сем! Навіщо ти? Краще б ми повернули їх бабусі! Може, ліщина їй дуже потрібна.

— Дурниці! Туди йому й дорога, цьому облізлому віхтеві. Досить уже того, що я випив її помиї. Від них здорово тхнуло кішкою.

— Що ж ти їй скажеш наступного разу?

— Скажу, що її цурпалки пішли в діло і принесли якнайбільшу користь. Я розмочив їх у воді й пив це зілля від пуза. Нехай думає, що саме вона й витягла мене з домовини. Це все ж таки краще, ніж коли б я випив її отруту, а потім і справді потрапив до лікарів.

Ян мовчав, але був незадоволений. Він вважав, що нечемно було викидати ліщину, та ще так близько від бабусиної хати. А до того ж хлопцеві кортіло на власні очі побачити, як діють ці ліки.

XIII

ШПИГУН

— Цікаво, де Калеб знайшов березову кору? — сказав Ян.— Нам не завадило б зробити з неї посуд.

— Я догадуюсь де. Він, мабуть, ішов через ліс Бернса. В нашому лісі берези немає. Ми теж там візьмемо

— Ти попросиш у Бернса?

— Ні. Кому потрібна стара береза? Підемо й надеремо, коли його не буде поблизу.

Ян вагався

Сем взявся за сокиру.

— Це буде воєнний наскок на ворога. Зараз усі племена воюють. А він один з татових «друзів».

Ян погодився, хоч у душі він все ще сумнівався щодо чесності такого вчинку.

Одразу за межею друзі натрапили на товсту березу й заходилися знімати з неї довгий сувій кори. Раптом на деякій відстані від них з'явився високий чоловік, поруч якого підтюпцем біг маленький хлопчина. Очевидно, вони почули стукіт сокири й тепер ішли просто на злодіїв.

Сем ледве чутно прошепотів:

— Це старий Бернс. Треба ушиватись.

Тут було вже не до кори, аби тільки врятувати сокиру та самих себе. Друзям пощастило перескочити через огорожу, а Бернс обмежився тим, що посилав навздогін лайки та погрози. Йому не шкода було якоїсь деревини, бо ліс у цьому краї вважався за ніщо. Але Рафтен, на превеликий жаль, зумів пересваритися з усіма своїми сусідами, і тому Бернс радий був роздути з мухи слона.

Його хоробрий синок, з виду трохи менший за Яна та Сема, підскочив до межі й почав образливо вигукувати:

— Рудий, рудий! Ах ти, рудий злодюго! Почекай, тато тебе спіймає, він тобі дасть! Безсовісний Рафтен, Бафтен, Страфтен!..

Він підшукував найобразливіші прізвиська та слова.

— Воїни відступили і зберегли свої скальпи,— підсумував Сем результати походу і спокійнісінько поклав сокиру на місце.

— Втрачено все, крім честі,— додав Ян.— А хто цей пацан?

— Гай Бернс. Я його знаю. Малий-малий, а підлий до краю. І брехунець страшенний. Він одержав приз — величезну щітку — за те, що був найнеохайнішим учнем у школі. Ми всі голосували «за», і вчитель дав йому щітку.

Наступного дня друзі вчинили новий наскок на березову кору. Та не встигли вони розпочати свою спустошувальну справу, як раптом почули десь поблизу голос, очевидно, дитячий, але який намагався бути схожим на чоловічий і лаявся останніми словами:

— Гей ви... такі-сякі!... забирайтеся мерщій.. з моєї землі!..

— Ян, давай візьмемо в полон малого поганця?

— І спалимо на повільному вогні після страшних тортур,— відповів той.

Вони пішли на голос, але поява Бернса і цього разу перетворила їхню воєнну атаку на поспішний відступ.

В усі подальші дні хлопчики часто підкрадались до межі, але завжди траплялося так, що Бернс працював поблизу, а Гай ніби весь час перебував на чатах. Він намагався триматись на відстані, але скоро дав зрозуміти своїми вигуками, що знає всі задуми друзів: безперечно, він уже нишпорив на бівуаку в час їхньої відсутності. Кілька разів хлоп'ята помічали, як Гай з напруженою цікавістю стежив нишком за їхніми вправами із стрільби з лука. Та як тільки його викривали, він одразу тікав на безпечну відстань і звідти засипав їх образливою лайкою та різними погрозами

Якось друзі прийшли на бівуак не в звичайну годину. Продираючись крізь густий чагарник, Ян раптом помітив під листям голу п'яту.

— Гей, хто там?

Він нагнувся й намацав ногу, власником якої виявився Гай Бернс.

Гай підскочив і заверещав:

— Тату, тату, татуню-ю-ю!

І чкурнув щодуху, рятуючи життя, бо «індіанці» гналися за ним, погрожуючи кривавою розплатою. Ян був чудовим бігуном, і куценькі ніжки Гая, навіть окрилені страхом, не змогли його врятувати. Гая зловили і потягли назад на бівуак, а він пручався і верещав, мов різаний:

— Пусти мене, Сем Рафтен, пусти!

Але тепер в його тоні не було ні сміливості, ані зухвальства, чого не могли не відзначити індіанські воїни.

— Ян, треба зв'язати полоненого.

Сем витяг мотузку.

— Пхе! — сказав Ян.— Нікуди не годиться! Принеси шкіряного дерева.

Смужки міцної кори виявилися під руками. Незважаючи на рев та відчайдушний опір, Гая було урочисто прив'язано до дерева — до зеленого дерева, як підкреслив Ян, бо воно краще могло протистояти вогню.

Після цього воїни посідали перед вогнищем, підібгавши по-індіанському ноги. Старший запалив люльку миру, й обидва почали вирішувати долю нещасного полоненого.

— Брате! — сказав Ян, зробивши рукою величний жест.— Як приємно чути скиглення цього жалюгідного блідолицього!

А скиглення робилося вже справді нестерпним.

— Ух, як добре! — відповів Дятел.

— Відпустіть мене! Ось мій тато всипле вам, підлі ви боягузи! — верещав полонений, знову розпускаючи язик.

— Ух! Ми його скальпуємо, а потім можна буде й спалити! — заявив Маленький Бобер і страхітливо поворухнув усім тілом.

— Вах!.. Ще б пак!.. Адже це розбійник!..— відповів Дятел.

Він плюнув на камінь і заходився гострити свій складаний ніж. Лезо скреготіло: «дз-дз-дз», і від цього неприємного різкого звуку у Гая пробігав мороз по спині.

— Брате Дятел! Дух нашого племені жадає крові оцієї жертви!

— Ти мусиш казати: «Великий вождь Дятел»,— прошепотів йому на вухо Сем.— Якщо не називатимеш мене вождем, то і я не називатиму тебе вождем.

Великий Дятел і Маленький Бобер зайшли в тіпі, розмалювали один одному обличчя, привели в порядок головні убори й повернулися назад, щоб розпочати тортури.

Дятел знову взявся гострити ніж. У цьому не було ніякої потреби, але йому подобався звук «дз-дз-дз».

Маленький Бобер приніс цілу купу сушняку й поклав його перед полоненим. Але в Гая ноги були вільні, і він одним ударом розкидав усе паливо. Обидва вожді відскочили.

— Ух, нещасний! — вигукнув розлючений Дятел.— Зв'яжи йому ноги, о Брате Великий Вождь Маленький Бобер!

Кілька нових смужок шкіряного дерева, і ноги жертви були міцно прив'язані до стовбура. Тоді Вождь Дятел виступив з ножем наперед і сказав:

– О Великий Брате Вождь Маленький Бобер! Якщо ми його скальпуємо, вийде тільки один скальп, і тобі нічим буде похвалитись.

Це було дуже серйозне ускладнення, але Ян не розгубився. Він запропонував:

– О Великий Брате Вождь Червоноголовий Дятел-що-сидить-на-пеньку-та-помахує-хвостом! Не скальпуй його! Здеремо шкуру з його порожньої макітри, і кожен візьме собі половину.

— Вах! Чудово, о Брате славний індіанський Вождь, Великий Маленький Бобер-що-підточує-дерево!

Дятел витяг з попелу вуглинку і з страхітливою важністю провів на лляному волоссі полоненого «лінію справедливого поділу». Маленький Бобер заявив, що він має право на одне вухо та половину маківки, головної частини скальпа. Дятел відзначив, що, на їх щастя, у полоненого є маленька пліш, яка практично рівноцінна другій маківці; отже, Молодший Вождь матиме сповна свою частку. Лінію розподілу стерли. Обидва вожді взяли по вуглинці й заходилися викреслювати на голові Гая новий план, який вони виправляли безліч разів, аж поки дійшли остаточної згоди.

Жертва все ще не втрачала мужності й сипала погрозами та образливими словами, які вже починали набридати індіанським вождям. Гай обіцявся пожалітися «таткові», «вчителю», усьому світові і, нарешті, самому містеру Рафтену. Останнє було найнебезпечніше, і Дятел трохи занепокоєно звернувся до Маленького Бобра:

— Брате Вождь! Ти розумієш натяки буйного блідолицього? Про що він каже?

— Уф! Не знаю,— була відповідь.— Мабуть, він співає передсмертну пісню мовою свого племені.

Гай був не дуже з боязких. Він мужньо тримався, поки гадав, що хлопці просто «дуріють». Та коли він відчув, що страшна лінія, проведена вуглинкою, остаточно поділила його череп між двома дикими розмальованими чудиськами, і коли після тривалого «дз-дз-дз» ножем по каменю невмолимий Дятел наблизився та схопив у ліву руку його лляну чуприну, у Гая все похололо всередині, й він гірко розплакався.

— Ой, не треба! Ой, татуню! Ой, мамуню! Відпустіть мене, я більше не буду!

Він не говорив, чого саме не буде робити, але очевидно було, що він капітулює.

— Почекай, Великий Брате Вождь! — сказав Маленький Бобер.— Існує звичай, за яким звільняють і навіть приймають до свого племені полонених, що виявили особливу силу духу.

— Його сили духу вистачило б на шістьох, якщо тільки вона справді виявляється у верещанні.

— Давай поріжемо йому пута, нехай біжить до своїх.

— Справедливіше було б залишити його тут на ніч, щоб до ранку він сам зміг якось втекти,— сказав старший Вождь.

Жертва помітила, що її справи кращають і, схлипуючи, одразу ж пообіцяла принести вождям скільки завгодно березової кори, а також зробити все, що вони накажуть,— тільки б її відпустили. Нещасний полонений обіцяв навіть украсти для своїх мучителів найкращі плоди з батьківського саду.

Малий Бобер витяг ніж і став перерізати пута

Дятел взяв свій лук та стріли й вигукнув:

— Ух! Забавно було б пристрелити його на бігу!..

Нарешті остання смужка шкіряного дерева впала. Гая не треба була припрошувати. Він мовчки чкурнув до своєї межі. А опинившись по той бік огорожі і відчувши себе в безпеці, вибухнув цілою зливою погроз та лайки, про які не варто навіть згадувати.

Після таких страшних переживань інший хлопчик десятою дорогою обходив би ворожий табір, але Гай по школі знав Сема як виняткового добряка. Він почав думати, що даремно тоді перелякався. Спокушуваний різними мотивами, і перш за все непереборною цікавістю, Гай все ж таки частенько підкрадався до бівуаку.

І от нарешті якогось дня, підійшовши до бівуаку, індіанські вожді застукали там Гая, що сполохано кинувся тікати. Вони спіймали його і притягли назад. Гай був похмурий, але кричав менше, ніж першого разу, й, очевидно, не так їх боявся. Вожді вирішували, спалити його на вогні чи піддати страшним тортурам, чи просто кинути в воду,— проте відгуку на це не було. Тоді вони вчинили допит полоненому. Той мовчав. Чого він прийшов на бівуак? Що він тут робив? Крав? Гай тільки сумно похнюпив голову.

— Давай зав'яжемо йому очі й пустимо по спині гаяскута,— запропонував Ян глухим голосом.

— Чудова думка! — зрадів Сем, хоч не більше за полоненого знав, що таке «гаяскут». Потім він додав: — Це буде милосердно. Принаймні звільнимо його від страждань.

Невідоме вселяє страх. Душа полоненого знову сховалась в п'яти, куточки губ затремтіли. Він уже готовий був розплакатися, коли Ян раптом запитав:

— Чому ж ти не хочеш сказати, що ти тут робив?

Гай заревів:

— Я теж хочу гратися в індіанців!

Хлопчиків це розсмішило. Вони ще не встигли розмалювати собі обличчя, і їх вираз був досить ясним для стороннього ока.

Маленький Бобер звівся на ноги й вигукнув перед Радою:

— Великі Вожді Сенгерського народу! Коли ми катували цього полоненого й збиралися спалити його живцем на вогні, він справив на нас неабияке враження. Ще жоден з наших полонених не виявляв такого доблесного геройства. Я пропоную прийняти його в наше плем'я!

Тоді підвівся Дятел і сказав:

— О другий за мудрістю Вождь нашого племені! Слова твої справедливі, але ж ти знаєш, що ніякий воїн не може приєднатися до нас, не показавши нам усім, на що він здатний. Йому треба хоча б побороти якого-небудь воїна з нашого племені. Полонений! Можеш ти це зробити?

— Ні...

— А можеш ти випередити кого-небудь, або влучніше стрельнути, або... або... зробити нам подарунок? Ну що ти взагалі вмієш робити?

— Я вмію красти кавуни... Я бачу краще за всіх у школі... Я можу підкрадатись, як ніхто. Я безліч разів підглядав за вами з кущів. Я бачив, як ви будували греблю. Я плавав у вашому ставку раніше за вас самих. Я палив люльку у вашій тіпі, коли вас там не було. Я чув, коли ви домовлялись, щоб красти у нас березову кору...

— В усьому цьому я не бачу великого геройства. Є в тебе подарунки для старшого Вождя племені?

— Я роздобуду вам скільки завгодно березової кори. Тієї, що ви зрізали, уже немає. Ми з татом спалили її. Але я принесу вам ще більше і... може, вкраду для вас курча...

— У нього, видно, чесні наміри. Приймемо його на слово,— запропонував Ян.

— Згода! — відповів старший Вождь.— Хай увійде в нашу сім'ю. Тільки я не відмовляюсь від свого права на ліву половину скальпа аж до віхтика жовтого моху на потилиці в тому місці, де комірець стер йому бруд із шиї. В будь-який момент я можу зажадати свою частку скальпа і приналежне до неї вухо.

Гаю хотілось думати, що це жарт, але Сем, надавши своєму обличчю якогось загадкового виразу, жадібно вп'явся палаючими очима в «жовтий віхтик», і в бідолахи знову стислося серце.

— Послухай, Ян, чи пак Великий Маленький Бобер, тобі, звичайно, відомо, що вимагається для прийняття новака в індіанське плем'я?

— У кожного племені свої вимоги. Але найбільше поважається «сонячний танець» і «випробування вогнем», хоч те й друге — виключно важка річ.

— А яке випробування пройшов ти? — поцікавився Великий Дятел.

— Обидва,— відповів Ян і посміхнувся, пригадуючи свої обпечені на сонці руки та плечі.

— Невже? — з деяким сумнівом у голосі промовив старший Вождь.

— Ви не вірите, сер? Я так мужньо витримав ці випробування, що всі до одного визнали мене кращим представником нашого племені,— сказав Маленький Бобер, не згадавши, однак, про те, що він був і єдиним представником того племені.— Мені одностайно присвоїли ім'я Кривавий Схід Сонця.

— Я теж хочу бути Кривавим Сходом,— пропищав Гай тоненьким голоском.

— Ти? Ну, до чого ти здатний, Жовтий Віхтик?

— То яке випробування ти обираєш, Віхтику?

Гай побажав «загоріти до пояса». Руки й ноги у нього вже добре засмагли й густо були всіяні ластовинням, а ситцева сорочина так погано захищала його тільце від сонячного проміння, що воно зробилося тем но-жовтим і місцями на ньому теж висипало ластовиння. Цілісінький день Гай витанцьовував у самих штанцях, та оскільки він уже звик до сонця, то нітрохи не загорів.

Коли почало вечоріти, вожді зібрались на раду.

Старший Вождь оглянув з усіх боків молодого воїна, сумовито похитав головою і промовив із притиском:

— Надто зелений, щоб загоріти, віднині ти — Молода Гілка.

Марні були всі протести. Він мусив залишатися Гілкою, аж поки не заслужить почеснішого імені. Хлопчаки посідали колом, викурили люльку миру, й після цього Гілку було урочисто проголошено Третім Воєнним Вождем Сенгерського племені. Звання «Воєнний» було додано на особисте прохання Гая.

Гілка був найбезневиннішим членом індіанського загону, але йому страшенно подобалося розігрувати із себе кровожерного дикуна. Він дуже любив татуюватись і за допомогою фарб перетворював свою круглу усміхнену мордочку на обличчя розлюченого дикуна. Він дуже пишався своєю татуїровкою, та що поробиш! — найбільші гіркоти здебільшого трапляються серед найбільших радощів, як найглибшим озером може бути старий кратер на верхівці височенної гори. Очі в Гілки були не зловісні та чорні, як у «підступних червоношкірих», а ясно-блакитні. Він міг прикрити пасмами кінського волосся скуйовджену куделю на своїй голові, міг зафарбувати всіяну ластовинням шкіру, але не існувало ніяких засобів, щоб замінити білі вії та світлі, трохи банькуваті, голубі оченята. Проте Гілка ні з ким не ділився своїм горем, бо знав, що коли інші хоч запідозрять про це його почуття, то одразу ж назвуть його «Лялькою» або «Пташкою», або дадуть якесь інше, ще ганебніше і зовсім неіндіанське ім'я.

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

У ЛІСІ

Дорослі дозволяють Сему і Яну спробувати самостійного життя наодинці з природою. Максимально наближаючись до життя диких племен, хлопці відмовляють собі у багатьох зручностях. Щоб зробити справжні мокасини, вони навчилися вичиняти шкіру; щоб вдало полювати, вивчили «мову» слідів звірів, навчилися самостійно готувати собі їжу, добувати вогонь. Життя без допомоги дорослих виявилось набагато складнішим і відповідальнішим, аніж вони собі уявляли. Але хлопці не відступали перед труднощами, вони загартували дух і тіло. І природа розкрила їм свої таємниці, стала їхнім надійним помічником.

II

ПЕРША НІЧ ТА РАНОК

У міру того, як Рафтен віддалявся, хлоп'ят охоплювало зовсім нове почуття. Коли кроки фермера завмерли на міченій стежці, вони відчули себе справді самотніми поселенцями в лісі. Для Яна це було здійсненням його заповітних мрій. Таємниці лісового життя почалися для нього з несподіваної зустрічі з високим сивобородим чоловіком, якого він побачив між деревами. Вигадавши якусь відмовку, Ян знову пішов туди, хоч Калеба вже, звісно, і слід прохолов.

— Вогню! — вигукнув Сем.

Ян зробився майстром по запалюванню вогню за допомогою паличок, і за кілька хвилин вже палало багаття. Сем взявся готувати вечерю. Він запік «буйволяче м'ясо з корінням прерій» (тобто яловичину з картоплею). Пожадливо знищивши цю страву, хлоп'ята посідали біля вогню один супроти одного. Розмова чомусь не клеїлась, і вони скоро замовкли. Кожен поринув у свої думки, немов зживався з новим, незвичним для нього оточенням.

Довколишню тишу порушували різні звуки, але в нічній пітьмі вони зливалися в суцільний гомін тисяч голосів. У концерті брали участь птахи, комахи, жаби З річки долинали якісь дивні сплески, ніби там щось раз по раз пірнало у воду.

— Мабуть, ондатра,— пошепки відповів Сем на німе запитання друга.

— Оху-оху-оху! — пролунав знайомий хлоп'ятам крик вухастої сови, а за ним розляглося над верхівками дерев якесь тужне протягле завивання.

— Що це?

— Не знаю.

Друзі перемовлялися пошепки; обом було якось не по собі. Таємнича урочистість ночі пригнічувала їх, а бліді відблиски згасаючого багаття нагонили в серця незрозумілу тривогу. Хлоп'ятам робилося моторошно. Проте жоден з них не наважувався запропонувати піти на ніч додому: тоді настав би кінець їхньому табірному життю. Сем підвівся й поворушив багаття, пошукав очима дров, переконався, що їх уже немає, пробурмотів щось під ніс і вийшов з тіпі. Лиш через багато часу він признався, що йому довелось пересилити себе, щоб вийти в нічний непроглядний морок. Він приніс оберемок хмизу й щільно закрив за собою вхід. Знову запалахкотів яскравий вогонь. Хлопчики, певне, й уяви не мали, що їхній гнітючий настрій у значній мірі був викликаний тугою за рідною домівкою; тим часом обидва вони думали про дружнє сімейне коло.

Багаття диміло, і Сем сказав:

— Може, наставиш клапани? Ти на цьому краще розумієшся.

Тепер Ян примусив себе вийти. Вітер міцнів і змінив напрям. Ян переставив димові жердини, пристосував віддушину до вітру й хрипким шепотом запитав:

— Ну як?

— Тепер краще,— так само пошепки і з хрипотою в голосі відповів Сем, хоч ніякої помітної зміни не сталося.

Ян закрив за собою вхід.

— Підкинемо дров та ляжемо спати.

Вони полягали майже одягнені, але довго не могли заснути. В особливому збудженні був Ян. У нього серце рвалося з грудей, коли він виходив з тіпі, і таємнича тривога все ще не вляглася. Тільки язики полум'я заспокоювали хлопця. Ян почав дрімати, але прокидався від найменшого шелесту. Раз йому вчувся дивний звук на покрівлі тіпі, просто в нього над головою: «чік-чік-шу-у-у-рр, чік-чік-шу-у-у-рр».

«Ведмідь!» — майнула думка, але в наступну мить він зрозумів, що то сухе листя скочується по брезенту. Трохи перегодом Ян прокинувся знову, почувши у себе під боком «дряп, дряп, дряп». Він мовчки прислухався. Ні, це вже не листя, це жива істота! Ага, ну звісно, це ж... миша!

Ян з усієї сили почав ляскати по брезенту та свистіти, аж поки прогнав її. Та раптом з верховіття дерев знову розляглося те дивне моторошне виття. У Яна волосся стало диба. Він простягнув руку і поворушив у багатті, щоб воно розгорілося полум'ям. Довкола запала тиша, і хлопець задрімав на хвильку. Та тут його розбудило щось зловісно-тривожне. Ян підхопився й побачив, що Сем сидить й до чогось напружено прислухається.

— Що таке, Сем? — прошепотів Ян.

— Не знаю. Де сокира?

— Ось.

— Я покладу її біля себе, а ти візьми другу, маленьку.

Нарешті хлоп'ята знесилились і міцно поснули. Розбудило їх сонце, що підбилося вже височенько і крізь брезент заливало тіпі цілими потоками світла.

— Дятле! Дятле! Годі спати! Прокидайся! Вставай! Агу-у-у! Гу-гу-у-у! Сюр-рррр! — верещав Ян у вухо своєму другові.

Сем прочумався не одразу, але згадавши, де він, із протягом сказав:

— Ти і вставай. Сьогодні тобі куховарити, а я снідатиму в ліжку. Здається, в мене знову зламалось коліно.

— Ну годі, вставай! Ходім викупаємось перед сніданком.

— Красненько дякую, мені не до цього. Та й холодно ще купатися, вогко.

Ранок був ясний і свіжий. В лісі щебетали пташки.

Коли Ян зліз з постелі й узявся за приготування сніданку, йому навіть дивно стало, чому це звечора було так моторошно. Зараз це здавалося просто незрозумілим. Хлопцеві навіть кортіло почути оте страшне виття на верхівках дерев, щоб дізнатись про його походження.

Серед попелу ще тліли жаринки, й за кілька хвилин у тіпі яскраво запалахкотів вогонь, в каструлі закипіла вода для кави, а на сковорідці весело зашкварчала шинка, приємно лоскочучи ніздрі та розпалюючи апетит.

Сем, вилежуючись, стежив за товаришем і час від часу кидав зауваження.

— Ти можеш бути чудовим кухарем,— сказав він,— але на паливі не розумієшся анітрохи. Поглянь, що в тебе робиться!

Величезні іскри вилітали з вогнища і сипалися на постіль та на покриття тіпі.

— А що я можу зробити?

— Ставлю кращу татову корову проти твого складаного ножа, що ти поклав у вогонь в'яз або ж болиголов.

— Диви, таки вгадав,— трохи розгублено признався Ян.

— Синку мій! — промовив Великий Вождь Дятел.— У тіпі іскри не дозволяються. Береза, клен, горішина, ясен ніколи не дають іскор. Соснове гілля та коріння — так само, але вони страшенно димлять, як... як... тобі вже відомо. Болиголов, в'яз, каштан і кедр дуже сиплять іскрами й через те не годяться для вогнища в тіпі. Індіанець не виносить багаття, яке шипить та стріляє. Ворог може почути і... і... зрештою, вся постіль може згоріти.

— Зрозуміло, дідусю,— відповів куховар, у думці занотовуючи все сказане Семом.

— А тепер — геть з ліжка, чуєш! — закричав він грізним голосом і схопив відро з водою.

— Великий Вождь Дятел на смерть перелякався б, коли б Великий Вождь Кашовар мав окрему постіль. А так він просто зневажливо посміхається,— гордовито відповів Сем.

Та бачачи, що сніданок готовий, він через кілька хвилин все ж таки виліз з-під ковдри.

Кава подіяла, мов життєдайний еліксир,— настрій у друзів піднявся, і ще раніше, ніж вони кінчили снідати, важко вже було б де знайти таких веселих і таких життєрадісних лісовиків. Навіть таємничі нічні страхи зробилися для них тепер джерелом пустотливих розваг.

III

КУЛЬГАВИЙ ВОЇН ТА «ГРЯЗЬОВІ АЛЬБОМИ»

- Послухай, Сем, а як з Гаєм? Візьмемо його до себе?

— Про це я й думав. У школі чи в якомусь іншому місці я б не став водитися з таким шалапутом. Але в лісі робишся добрішим... Та втрьох і краще, ніж удвох. До того ж ми уже прийняли його в наше плем'я.

— У тім-то й річ. Давай гукнемо його.

Хлоп'ята загаласували, починаючи кожен свій викрик нормальним голосом і закінчуючи його пронизливим верещанням. Це був умовний клич, на який Гай виростав, мов з-під землі, коли в нього не було термінової роботи і коли «татунь» не тинявся десь поблизу, щоб перешкодити його втечі до «індіанців». Гай скоро з'явився, розмахуючи гілкою на знак того, що він іде як друг.

Та йшов молодий вождь дуже повільно, і хлопчики звернули увагу на те, що він надміру кульгає і спирається на ціпок. Він ішов, як завжди, босий, але ліва нога в нього була обмотана цілою купою ганчір'я.

— Егей, Гілко! Що трапилось?

— Упав. Тато вигадав, що я не працював, а цілий день верхи гасав на лопаті. Він замірився на мене, а я поспішив кинутись йому під ноги. От він і цюкнув мене лопатою по нозі. Ну й заревів же я! Ви й то, мабуть, чули.

— Атож,— відповів Сем.— Коли це сталося?

— Вчора, приблизно о четвертій.

— Ну точно! Ми чули страшний рев. А Ян ще каже: «Нібито обідній поїзд запізнився». А я йому: «Який там поїзд! Це Гаю Бернсу березової каші підсипають».

— Зараз я вже видужую,— сказав Воєнний Вождь Гілка й розмотав ногу, на якій виявилась така нікчемна подряпина, що коли б він її дістав під час гри в м'яча, то не звернув би навіть уваги. Він дуже ретельно згорнув ганчір'я, негайно перестав кульгати й весело поринув у табірне життя.

Хлоп'ята на власні очі побачили, як добре рано встати. Майже на кожному дереві стрибали білочки й усюди виднілися птахи. А коли вони прибігли на загату, там дика качка, плеснувши по воді, просвистіла крилами в повітрі.

— Що ти знайшов? — гукнув Сем до Яна, який уважно щось розглядав на березі ставу.

Ян не відповів. Сем підійшов до нього й побачив, що той вивчає якийсь слід на вогкій глині. Ян навіть спробував перемалювати його у свій блокнот.

— Чий це слід? — поцікавився Сем.

— Не знаю. Для ондатри надто широкий, для кота — дуже довгі пазурі, для єнота — замалий, для видри — багато пальців.

— Чи не був то якийсь вовкулака?

Ян розсміявся.

— А ти не смійся,— врочисто промовив Сем.— Ще, чого доброго, заплачеш, коли він увійде в тіпі та засюрчить у свищик на кінці свого хвоста. Тоді, либонь, зарепетуєш: «Ой, Сем, де сокира?!»

— А знаєш, чиї це сліди? — сказав Ян, пускаючи повз вуха всі ті страхіття, що про них просторікував Сем.— Тхорячі!

— Маленький Бобер! Сину мій! Я зібрався був підказати тобі, та потім вирішив: «Ні, нехай краще сам докопається. Ніщо так не загартовує людину, як боротьба за юних років. Не слід його у все тицяти носом»,— сказав я і так зробив.

Сем поблажливо ляснув по голові Другого Вождя і схвально кивнув. Звичайно, він гірше за Яна розбирався в слідах, але не переставав теревенити:

— Маленький Бобер! Ти майстер розгадувати сліди. Ух, молодець! По них ти можеш розказати все, що творилося навіть уночі. Вах! Просто герой! Ти можеш бути розвідником у нашому племені. І все ж таки тобі не вистачає клею в голові. Бачиш, у наших мисливських володіннях є лише одне місце, де можна помітити сліди,— це тут, на грузькому березі, по всіх же інших місцях — каміння або трава. Так от, коли б я був слідопитом, я зробив би щось таке, на чому б кожна жива істота залишала свої сліди. Я обладнав би такі місцинки, де ніхто не пройшов би, не залишивши для нас свого підпису. Я поробив би їх на початку й у кінці стежки, а також по обох берегах річки.

— Чудово, Сем! І як я до цього не додумався!

— Сину мій! Думає Великий Вождь. А вам — тобі, Маленький Бобер, і тобі, Зелененька Гілочко,— належить працювати.

Проте він взявся за справу разом з Яном, а Гілка побрів слідом за ними, лише злегка припадаючи на ногу. З обох кінців стежки хлоп'ята розчистили від сушняку та різного сміття простір футів у двадцять і покрили його на тричотири дюйми грузьким чорним мулом. Вони розчистили також береги струмка в чотирьох місцях: у двох, де він ховався в ліс, та ще у двох, де він заходив у володіння Бернса. Так були створені «грязьові альбоми».

— Тепер,— сказав Сем,— у нас буде «книга відвідувачів» на зразок тієї, яку завели дев'ять пихатих товстух Філя Лірі, коли їх батько поставив цегляний будинок. Кожен, хто до них приходить, може занести туди своє ім'я та залишити згадку про «цей щасливий, приємний, незабутній візит»,— звісно, коли вміє писати. Та наші гості переплюнуть їхніх, бо в нас може писати кожен, у кого є ноги.

— Просто дивно, як я до цього не додумався.— ніяк не міг заспокоїтись Ян.— Але ти забув ще про одне,— звернувся він до Сема.— Потрібен такий самий альбом і навколо нашої тіпі.

Зробити це було не важко, бо поверхня тут була рівна й чиста. Гай навіть забув кульгати й завзято допомагав виносити попіл та пісок з ями посеред намету, що називалася «вогнищем». Потім він розсміявся і тупнув своєю широкою босою ступнею по сторінці «альбому», залишивши на ній досить цікавий слід.

— Це *голий* слід,— сказав Сем.

— Ану, перемалюй його,— пропищав Гілка.

— А що ж, і перемалюю,— відповів Ян і витяг з кишені записну книжечку.

— Його не можна перемалювати у справжню величину,— зауважив Сем, кинувши погляд на маленький блокнот Яна.

Коли малюнок було закінчено, Сем сказав:

— Тепер я роззуюсь і покажу вам *людський* слід.

Він теж залишив відбиток ноги у блокноті художника, а трохи згодом Ян приєднав і свій. Всі три сліди були зовсім різні.

— На мою думку, непогано було б помічати відстань від пальців одного відбитка до пальців наступного. Тоді знатимеш довжину кроку.

Сем знову дав Яну добру пораду. Відтоді Ян почав вимірювати відстань між цими двома точками й нотатки в нього виходили набагато точнішими.

— Як? Ви тут ночуєте? — здивовано промовив Гай, побачивши в тіпі ліжко, каструлі та сковороди.

— Авжеж!

— Я теж хочу до вас. Мама відпустить мене, ось тільки б тато...

— Тато, тато! Скажи своєму татові, що ми тебе не приймаємо, і він дозволить. Або, ще краще, скажи, що старий Рафтен погнав тебе в шию з своєї землі, і він сам тебе сюди приведе.

— На цьому ліжку вистачить місця й для трьох,— зауважив Третій Воєнний Вождь.

— Е, ні, на це не розраховуй,— попередив Дятел.— Ми — проти, бо Третій Вождь одержав у школі перший приз за свою неохайність. Постав собі окреме ліжко — по той бік вогнища.

— Я не вмію.

— Ми навчимо, тільки раніше збігай додому за ковдрою та харчами.

Хлопчики змайстрували друге ліжко, а Гай усе ще не йшов додому. Він добре знав (та й хлопці про це здогадувались), що вдруге сьогодні йому не пощастить вибратись на бівуак. Після заходу сонця Гай знову обмотав ганчір'ям ногу й пошкутильгав до своєї садиби, мляво промовивши:

— Я зараз повернусь.

Та Ян і Сем чудово розуміли, що цього не станеться.

Повечерявши, друзі посідали біля вогню й почали гадати, чи повторяться знову нічні страхи. Десь на деревах ухнула сова. В її крикові було щось приємне, романтичне. Хлопчики не шкодували хмизу до десятої години, а потім стомились і полягали, з рішучим наміром більше не лякатись. Та не встигли вони склепити очей, як у лісі, десь зовсім близько від них, щось жахливо завило, мов зголоднілий вовк, і враз почулись одчайдушні людські зойки. Хлоп'ята злякано посхоплювалися з ліжка. Біля їхнього житла неначе точився справжній бій, раз у раз лунав переляканий голос: «Ой, ой, ой, Сем!». Хтось ломився у двері. Вони з тріском розчинились, і в тіпі влетів захеканий Гай. Коли запалили вогонь, Гілка трохи отямився і розповів, що тато відіслав його спати, одначе, коли все в домі затихло, він згріб жужмом постільну білизну та ковдру і вислизнув у вікно. Вже підійшовши зовсім близько до бівуаку, він вирішив полякати хлопців і завив вовком. Та коли у відповідь з дерев пролунало страхітливе виття, Гай сам перелякався мало не до смерті. Кинувши на землю своє манаття, Воєнний Вождь чкурнув щодуху до тіпі з криками про допомогу.

Хлопчики взяли смолоскипи і з острахом в душі пішли розшукувати загублену ковдру та простирадла. Нарешті Гаю було послано, і за годину всі троє вже спали.

Вранці Сем підхопився першим і вискочив з тіпі розім'ятись. Дійшовши до стежки, що вела додому, він раптом закричав:

— Ян, а йди-но сюди!

— Ти мене гукаєш? — спитав Маленький Бобер з неабиякою поважністю.

— Тебе, Великий Вождь! Мерщій гайда сюди! Я зробив відкриття. Можеш пізнати, хто провідував нас уночі, поки ми спали?

І він показав на «книгу відвідувачів».

— Недаремно я чистив щотижня їхнє взуття сажею з денця горщиків! Тепер мені ясно, що один слід тут від татових черевиків, а другий — від маминих. Але погляньмо, чи далеко вони йдуть? Треба спершу подивитись біля тіпі.

Друзі повернулися назад і, хоч сліди були майже затерті їхніми власними ногами, все ж таки змогли переконатись, що батько з матір'ю вночі або, вірніше, пізно ввечері потай відвідали їх. Очевидно, переконавшись, що в таборі все гаразд, що хлоп'ята сплять глибоким, здоровим сном, вони не стали їх турбувати й, задоволені, пішли додому.

— Бачите, хлопці, тобто Великі Вожді, нам таки треба придбати собаку. Бо якоїсь ночі отак підкрадуться злодії та й покрадуть наші зуби з роззявлених ротів. А ми навіть не знатимемо про це, поки вони не прийдуть по наші язики. Я не мислю собі індіанського табору без собак!

Наступного ранку Велика Рада наказала Третьому Воєнному Вождю: по-перше, чисто вмитися, по-друге, цілий день виконувати обов'язки куховара.

Умившись, Гай пробурчав:

— І для чого таке вигадувати? Все одно за хвилину замурзаюсь.

І слід сказати, що тут він говорив щиру правду.

Зате за куховарство Гай взявся з великим запалом, якого вистачило майже на цілу годину. Після цього «кухня» йому надокучила, і він, як і його друзі, почав розуміти, як багато для них робилося вдома. Під час обіду Гілка подав брудні тарілки, пояснивши при цьому, що оскільки в кожного своя, то це не має значення. Нога його теж дуже мучила. Він запевняв, що від тупцювання на одному місці вона страшенно розболілася. Проте після обіду, коли всі пішли з луками в ліс, Гай відчув себе цілком здоровим.

— Диви, червона пташка! — закричав він, уздрівши кардинала, що сів низенько на гілку, сяючи яскравим пір'ям.— Зараз я вцілю її з одного маху!

І Гай пустив стрілу.

— Гей, ти, зеленоголовий! — гримнув на нього Сем.— Не смій чіпати маленьких пташок! Це су перечить правилам і до добра не доведе. Крім того, ти накличеш на себе біду — велику біду. Можеш мені повірити, що немає більшої біди, як татова різка. Я це чудово знаю.

— Для чого ж тоді гратися в індіанців, коли не можна стріляти? — запротестував Гай.

— Стріляй ворон, сойок, а коли хочеш, то й бабаків.

— Я знаю, де живе один бабак завбільшки з ведмедя!

— Ого! А який завбільшки ведмідь!

— Який, який!.. Смійтеся скільки завгодно! А в нього нора на нашій конюшині. Вона така велика, що туди провалилась косарка і потягла за собою тата,— мабуть, як звідси до річки.

— А як же звідти вибралися коні?

— Гм! Косарка зламалась, і послухали б ви, як лаявся тато. Ото звірина! Тато обіцяв мені четвертак, якщо я вб'ю цього старого злодюгу. Я ставив капкан у нору, але він кожного разу риє хід попід ним або збоку. Мабуть, немає хитрішого звіра, ніж старий бабак!

— Він і зараз там? — спитав Другий Вождь.

— А де ж йому бути? Він уже підгриз півакра конюшини.

— Давайте підемо на нього облавою,— запропонував Ян.— Можна його знайти?

— Аякже, звісно, можна! Я, коли проходжу, завжди його бачу. Він більший за теля, і такий злющий та старий, що в нього вся голова посивіла.

— Прикінчимо його? — запропонував Дятел.— Справа нібито варта заходу. Може, твій тато видасть кожному з нас по четвертаку.

Гай пирхнув.

— Ви мого тата не знаєте,— сказав він і поважно пустив з носа бульбашки.

Коли всі три вожді підійшли до засіву конюшини, Сем запитав:

— Де ж твій бабак?

— Тут.

— Не бачу.

— Але ж він завжди тут!

— Тільки зараз немає.

— Це вперше, що я прийшов сюди, а його немає. А він же, як гора! Куди більший за оцей пеньок!

— Принаймні, ось його слід,— проголосив Дятел, показуючи на кілька відбитків, які він щойно і непомітно для друзів зробив своєю власною широкою долонею.

— Бачиш! — торжествував Гілка.— Чистий тобі відьмак!

— Атож! А худобу він у вас не тягає? Дивуюсь, як ви не боїтеся тут жити!

VII

ТАБІРНЕ ЖИТТЯ

— Як тобі спалося, Сем?

— Навіть не задрімав.

— Я теж. Цілісіньку ніч дрижав. Витяг запасну ковдру, але й це не допомогло.

— Може, вночі випав гнилий туман або ще щось подібне?

— А ти спав, Гілко?

— Чудово спав!

— Туману не відчував?

— Ні!

Наступна ніч була ще гіршою. Гай собі солодко хріп, висвистуючи носом, а Сем та Ян переверталися з боку на бік і не могли зігрітись. На світанку Сем скочив з ліжка.

— Ні, це вже не жарти! Забавки забавками, та коли щоночі хапати отакі дрижаки, то краще перебратись додому, поки ще є сили.

Ян не заперечував. Настрій був у нього пригнічений. Почував він себе так само погано, як і його товариш, але йому дуже не хотілось розлучатися з лісом.

Тепле сонячне проміння майже розвіяло їхню легку недугу, і все ж таки вони з острахом думали про ніч.

— Просто не збагну, в чому тут справа,— сказав Маленький Бобер.

— Кидає то в жар, то в холод. Може, це тому, що ми п'ємо багато болотяної води? А може, це Гай отруїв нас своїм варивом?

— А раптом у нас починається цинга від надмірного вживання м'яса? Треба запитати Калеба.

Якби Калеб не провідав їх по обіді, вони б самі подалися до нього. Старий мовчки вислухав розповідь Яна, а потім запитав:

— Ви просушували свої постелі, відколи тут живете?

— Ні.

Калеб зайшов у тіпі, обмацав ковдри та простирадла й забубонів:

— Гм! Я так і знав. Зовсім мокрі. Скільки ночей лежать, потіють, і ще дивуються, чому в них ковдри вогкі. Невже ви не бачили, як мати щодня провітрює ваші постелі? Кожна індіанська жінка знає, що треба стерегтися вогкості, й не рідше, ніж через день, виносить постіль на сонце години на три або, якщо цього не можна зробити, просушує його біля вогнища. Просушіть гарненько простирадла, і ви не будете мерзнути.

Хлоп'ята послухалися поради Калеба і, справді, наступної ночі спали міцним, солодким сном.

Табірне життя дало юним «індіанцям» ще один корисний урок. Їм весь час страшенно надокучали москіти. Увечері вони заганяли хлоп'ят у тіпі, але ті незабаром навчилися викурювати комах, підкидаючи у вогонь свіжої трави. В сутінках вони розкладали багаття, клали траву, щільно причиняли двері, а самі вечеряли надворі біля вогнища, де готувалася їжа. Після вечері вожді з осторогою заходили в тіпі. Трава на цей час прогорала, вогонь пригасав, угорі стояла густа хмара диму, але нижче повітря було чисте й свіже. Вони змітали з одягу москітів, шмигали в намет і ретельно закривали після себе кожну шпаринку. В тіпі не лишалося жодного живого москіта, а дим, що стояв під клапанами, не пускав усередину нових, і хлоп'ята могли спати спокійно. Таким чином вони спекались найбільшого лиха боліт та лісів.

Але вдень приходила нова біда, і цією бідою були сині мухи. Їх з'являлось дедалі більше та більше, і вони клали цілі купи жовтуватих яєчок на все, що мало запах м'яса або гнилятини. Вони дзижчали над столом і падали в тарілки із стравою. Мертві мухи псували всю їжу. Якось Калеб, що провідував хлоп'ят дедалі частіше, сказав:

— Ви самі винні. Погляньте, скільки у вас тут бруду.

І справді, кроків на п'ятдесят довкола тіпі вся земля була захаращена папірцями, бляшанками, рештками їжі. Просто під дверима назбиралася величезна купа картопляного лушпиння, кісток, риб'ячих голів та луски. Цілісінькі дні тут роями кружляли мухи, а надвечір на зміну їм з'являлись москіти.

— Що в таких випадках роблять індіанці?— запитав Маленький Бобер.— Як нам здихатися цих мучителів?

— По-перше, можна перенести бівуак; по-друге, можна все це прибрати.

Іншого підходящого місця для табору не знайшлося, і тоді Ян вигукнув із запалом:

— Друзі, давайте все приберемо та більше не будемо смітити. Викопаємо яму і звалимо в неї все, чого не можна спалити.

Ян схопив лопату й заходився копати яму в кущах поблизу тіпі. Сем та Гай теж кинулись до роботи. Вони позбирали все сміття і звалили його в яму. Коли хлоп'ята згрібали кістки, бляшанки та шматки хліба, Ян сказав:

— Не подобається мені, що ви кидаєте хліб. Соромно так робити, коли тут є безліч живих істот, які з радістю ним поживляться.

На це Калеб, що сидів на колоді і спокійно попихкував люлькою, зауважив:

— Якщо ви хочете бути справжніми індіанцями, то збирайте щодня всі недоїдки — м'ясо, хліб та інше — й відносьте їх на яке-небудь узвишшя. У більшості індіанців буває священна скеля, так званий Вакан, куди вони складають недоїдки, щоб догодити добрим духам. Їжу, звісно, поїдають птахи та білки, але індіанці задоволені вже з того, що вона зникає. Якщо ви почнете доводити, що її забирають не духи, а птахи, вони вам скажуть: «Нічого, птахи не могли б її взяти без дозволу духів, а може, самі птахи й відносять її духам».

Після цих слів Велика Рада в повному складі виступила в похід, щоб і собі знайти скелю Вакан. На узліссі хлоп'ята побачили підходящий горб і з цього дня по черзі відносили на нього всі недоїдки. Незабаром вони помітили, що птахи з радістю прилітають годуватися на їхній Вакан, а вторований слід від струмка показував, що четвероногі теж не відмовляються від щедрот добрих духів.

За три дні від синіх мух лишилась тільки згадка, а хлопчики наочно переконалися, що захаращувати брудом табір — значить шкодити самим собі.

Калеб наполягав ще на одному.

— Ян,— сказав він,— не можна пити річкову воду. Вона зараз майже не протічна, прогрілася сонцем і починає цвісти.

— А що ж нам робити? — запитав Сем, хоч він з однаковим успіхом міг би звертатися до самої річки.

— Справді, що ж нам робити, містер Кларк? — поквапився й собі сказати Ян.

— Викопайте колодязь.

— Тю! Зараз у нас канікули,— знову не стерпів Сем.

— Викопайте індіанський колодязь,— пояснив Калеб.— На це піде не більше як півгодини. Ось я вам покажу.

Він узяв лопату й, підшукавши сухе місце футів за двадцять від верхнього кінця загати, викопав яму приблизно у два квадратних фути. На глибині трьох футів вода вже почала помітно просочуватись. На четвертому футі довелось припинити роботу через бурхливий приплив. Тоді Калеб узяв відро й вичерпав каламутну, глинисту рідину до самого дна. Потім він знову дав ямі наповнитись і знову вичерпав усе до кінця. Нарешті, після третього разу потекла холодна, приємна на смак і чиста, мов кришталь, вода.

— Це вода з вашої загати,— сказав Калеб, але вона профільтрувалась через двадцятифутовий шар землі та піску. Так добувають холодну, чисту воду з найбруднішого болота. От що значить індіанський колодязь!

XVI

ПОДВИГ СЕМА

Сем виключно майстерно володів сокирою. Цим він виділявся навіть у Сенгері, а «плем'я сенгерських індіанців» вважало його просто чарівником. Ян півгодини міг пихтіти над якимсь оцупком, марно силкуючись його розколоти, аж поки Сем говорив: «Ян, спробуй отут», або сам брав сокиру — й оцупок від одного удару розлітався навпіл.

Для такого влучного удару не існувало певних правил. Іноді він припадав просто по центру, іноді трохи збоку, іноді вздовж волокон, а часом і під кутом до них. Удар був довільний або ж націлений, великої сили, а то навіть зовсім слабкий. Та хоч яким би він був, Сем завжди знаходив те місце — єдине вразливе місце у найтвердішій колоді — де вона тріскалась, ніби була вже до цього надколена. Та Сем ніколи не вихвалявся. Він просто вважав себе майстром цієї справи, а інші погоджувались з ним.

Одного разу Ян, вважаючи, що він уже трохи підучився, спробував розколоти велику товсту жердину. Він перевертав її і так і сяк, але нічого не міг зробити. Тоді Гай вихопився показати йому, як треба рубати — але в нього теж нічого не вийшло.

— Ну, Сем,— вигукнув Ян,— цього горішка не розкусити й тобі!

Сем оглянув палицю з усіх боків, знайшов безнадійне на вигляд місце, до якого ще ніхто не торкався сокирою, і вилив на нього кварту води. Коли вода ввібралась, він з усієї сили рубонув по лінії, де волокна сходилися в вузол. Палиця одразу розпалась на дві частини.

— Ура! — захоплено вигукнув Маленький Бобер.

— Тю,— буркнув Гілка,— йому просто пощастило. Вдруге він цього не зуміє.

— Не тобі з ним змагатися,— обірвав його Ян.

Він розумів, що Сем не тільки вправний, але й кмітливий: кварта води не лише зменшила опір деревини, але й перемістила рівновагу.

Та Гай вів своє:

— Ось я покажу штукенцію! Зможеш ти зрубати за три хвилини шестидюймове дерево і повалити його за вітром!

— А яке дерево?

— Яке завгодно.

— Іду в парі на п'ять доларів, що я зрубаю шестидюймову білу сосну за дві хвилини і повалю її в будь-який бік за вашим бажанням. Тільки скажіть, куди валити. Вбийте там кілок, і я вжену його в землю.

— Не думаю, щоб хтось із нашого племені мав п'ять доларів на парі. Якщо ти це зробиш, ми дамо тобі перо *гранку,*— відповів Маленький Бобер.

— Тільки без підпорок! — закричав Гай, намагаючись поставити якомога більше перешкод.

— Згоден,— відповів Дятел.— Я зроблю це без підпорок.

Він нагострив сокиру, краще закріпив обух, і всі три вожді пішли в ліс вибирати дерево. Вони швидко знайшли білу сосну, що мала в обсязі приблизно шість дюймів. Сему дозволили трохи розчистити довкола чагарник. Ян з Гаєм вирубали товстий кілок і почали уважно вивчати стовбур дерева. В лісі всі дерева так чи інакше нахиляються, і неважко було помітити, що це дерево злегка повернуте на південь. Вітер віяв з півночі, і через те Ян вирішив вбити кілок з північного боку.

Розкосі очиці Сема заблищали. Але Гай, що, звичайно, трохи метикував у справі рубання дерев, бурхливо запротестував:

— Тю! Та ти ж нічого не розумієш! Кожен дурень посадить дерево проти вітру. А нехай спробує під кутом. Ось як, ось!

І Гай вбив кілок з північно-західного боку.

— Тепер ми подивимось, який він мастак.

— Гаразд, подивитесь. За хвилину я почну.— Сем обійшов навколо дерева, визначив його точний нахил та силу вітру на верхівці, потім засукав рукава, скинув підтяжки і, ставши з західного боку дерева, сказав:

— Готово.

Ян звірився з годинником і крикнув:

— Починай!

Два впевнені, неквапливі удари з південного боку дерева — і на ньому з'явилась поперечна зарубка в два дюйми завглибшки. Тоді Сем підступив на крок ближче і почав робити другу зарубку дюймів на вісімнадцять нижче від першої. Жоден рух у нього не був метушливим, жоден удар не пропадав марно. Спочатку вилітали тріски дюймів по десять завдовжки, але зарубка дедалі поглиблювалась, і вони все меншали й меншали. Стовбур був уже підрубаний на три чверті своєї товщини, коли Ян вигукнув:

— Одна хвилина кінчилась!

Сем без будь-якої помітної причини припинив роботу, сперся рукою на південний бік дерева й безтурботно почав дивитись на його верхівку.

— Поспішай, Сем! Час не жде! — хвилювався його друг.

Сем нічого не відповів. Він стежив за напрямком вітру й чекав сильного пориву. Нарешті верхівка дерева хитнулась. Почувся загрозливий тріск. Сем тільки цього й чекав і для перевірки ще раз штовхнув рукою стовбур. Як тільки дерево почало хилитися, він трьома швидкими ударами прорубав усю виїмку із західного боку, лишивши тільки тридюймовий трикутничок. Центр ваги перемістився тепер на північний захід. Дерево нахилилося в цей бік, але все ще гойдалось на тоненькій ніжці. Налетів новий порив вітру, і воно із шумом упало, до кінця ввігнавши кілок у землю.

— Ура! Ура! Ура! Хвилина сорок п'ять секунд! — радісно закричав Ян.

Сем мовчав, але очі в нього були веселіші, ніж завжди.

А Гай пробурчав:

— Тю! Бачили ми такі дива!

Ян витяг з кишені рулетку й підійшов до пенька. Вимірявши його товщину, він вигукнув:

— Там, де ти перерубав — сім з половиною дюймів!

І він знов почав поздоровляти Сема, підкидаючи капелюх у повітря.

Незважаючи на пропозицію Гая, щоб «остаточно розсудив Калеб», Сему було вручено велике орлине перо, як першому теслі серед «сенгерських індіанців»

XVIII

ВИПРОБУВАННЯ ХАРАКТЕРУ

Хлоп'ята поробили собі тепер уже «по-справжньому індіанські» військові шапки, як їх навчив Калеб. Білі пера з індичих хвостів та з гусячих крил, на кінцях пофарбовані в чорне, з успіхом замінили їм пера орлів. Пучки пофарбованого у червоне кінського волосся, на які пішла китиця від старої збруї, смужки червоної фланелі з подертої сорочки та обрізки овчини дали їм решту необхідного матеріалу.

Калеб дедалі більше цікавився справами хлопчиків і допоміг їм не тільки зробити шапки, але також визначити, що слід вважати за *ку* і що — за *гранку*. Сему дали чимало пер за стрільбу, плавання, «наскоки на білих» і ще два чудових пера з червоними китичками за зрубану сосну та вбиту сову.

Яну, між іншим, зарахували *ку* за вміння йти по сліду. Полювання на оленя було удосконалене тим, що «хлопчик-олень» взував сандалі, зроблені з старих чобіт. Підметки сандалів були підбиті цвяшками у вигляді галочки, вістря якої показувало вперед. Сандалі залишали сліди, чимось схожі на відбитки оленячих копит. Зерно мало той недолік, що не вказувало напрямку та повороту слідів, зате сандалі виправляли цю незручність і, в поєднанні з невеличкою кількістю зерна, давали ідеальний слід. Всі троє «індіанців» були тепер досвідченими слідопитами і легко розплутували навіть ледве помітний слід. Виключних успіхів домігся в цьому Ян. Він хоч і не міг похвалитися гостротою очей, зате переважав товаришів терпінням та спостережливістю. Своє перше *гранку* він одержав, коли раніше за всіх знайшов оленя і з першого пострілу пробив йому серце. Потім Яну присудили ще шість *гранку:* за те, що проплив двісті ярдів за п'ять хвилин; за те, що пройшов чотири милі за годину; за те, що пробіг сто ярдів за дванадцять секунд; за те, що знав сто диких рослин; за те, що міг назвати сто різних птахів; і, нарешті, за те, що вбив вухасту сову.

Гай заслужив кілька пристойних *ку,* головним чином за гостроту зору. Він бачив «немовля на спині скво», а в полюванні на оленя кілька разів мало не одержав *гранку.* Та останнім часом щастя відвернулось від нього, і навіть старий Калеб, який ставився до Гая дуже прихильно, не міг по совісті подати голос за вищу нагороду.

— Що індіанці найбільше цінують у мужчині, за що вони його найбільше поважають, Калеб? — запитав якось Гілка, сподіваючись в душі, що старий мисливець похвалить його зір.

— Мужність,— відповів Калеб.— Вони все пробачать, аби тільки людина була мужньою. Це для індіанців — найголовніше. Та й не тільки для індіанців. Дехто може запевняти, що він цінує ту чи іншу рису, але ж ми добре знаємо, що кожен чоловік, кожна жінка і навіть мала дитина поважають людей мужніх, сміливих, з незламною волею.

— А я вам скажу,— з запалом вигукнув Гай,— я вам скажу, що я нічого в світі не боюсь!

— То, може, поборешся з Яном?

— Ні. Він старший і більший за мене.

— Ну гаразд, Гілко! Тоді зроби ось що: збігай в наш сад і принеси відро вишень. О дев'ятій годині там уже нікого не буде.

— Еге, щоб старий Кеп мене загриз!

— Як, ти такий смільчак і боїшся нещасного собаки, навіть меншого за теля?

— Нічого я не боюсь. Я просто не люблю вишень.

— Ну що ж, Гай, влаштуємо тобі справжнє випробування. Бачиш оцей камінь? — сказав Калеб, піднімаючи із землі невеличкий круглий камінець з дірочкою посередині. — Ти знаєш, де могила старого Гарні?

Гарні був непутящий солдат, який, за свідченням його друзів, випадково застрілився. Його поховали на північ від володінь Рафтена на землі, що вважалася його власною. Але пізніше з'ясувалось, що це лише частина битого шляху, який перетинала бокова стежка. Могила солдата опинилась на перехресті двох доріг. Люди казали, що так сама доля покарала Біла Гарні за самогубство. Легенда додавала, що коли над головою Гарні проїжджають возом, він дуже страждає, а щоб крики його не губилися в стукоті коліс, він чекає півночі й лише тоді починає голосно стогнати. Хто почує цей стогін, мусить висловити бідоласі щире співчуття, інакше йому загрожуватиме страшна біда. Калеб нагадав хлоп'ятам легенду про Гарні, причому розповідав її дуже виразно, бо легенда, мабуть, справляла велике враження на нього самого.

— Я покладу цей камінь за плитою в узголів'ї Гарні,— сказав Калеб, —і в одну з ночей пошлю тебе по нього. Ти згоден?

— Зго-го-ден,— мляво пробелькотів Третій Вождь.

— Якщо він так поривається зараз, то що ж буде вночі? — зауважив Дятел.

— Пам'ятай, що це вірний засіб показати, з якого тіста ти зліплений,— докінчив Калеб, збираючись іти у свою жалюгідну хатину.— Я прив'яжу до камінця мотузок, щоб тебе перевірити.

— Ми зараз будемо вечеряти. Може, ви перекусите з нами? — запропонував Сем, але Калеб пішов геть, ніби й не чув запрошення.

Серед ночі хлопчиків розбудив голос знадвору й дряпання палицею по брезенту.

– Гей, хлоп'ята! Гай, Ян! Гай!

— Хто там?

— Це я, Калеб Кларк! Слухай, Гай, зараз пів на дванадцяту. До півночі ти встигнеш змотатись на могилу Гарні й принести камінь сюди. Якщо не втрапиш на місце, прислухайся до стогонів. Тоді вже ніяк не помилишся.

Калеб давав настанови хрипким шепотом, ніби йому й самому було страшно.

— Я... я... я,— залопотів Гай,— я зараз не побачу дороги.

— Ти подумай, яка в тебе нагода! Якщо принесеш камінь, одержиш перо *гранку* — вищу нагороду за мужність. Я чекатиму тут, поки ти повернешся.

— Я... я не знайду каменя в таку темну ніч. Я... я не піду.

— Е, то ти боягуз,— прошепотів Калеб.

— Ні, не боягуз! Але для чого йти, коли я все одно не знайду цього місця. Я піду в місячну ніч.

— То, може, хтось інший набереться духу збігати за каменем?

— Я піду! — в один голос відповіли двоє інших хлоп'ят, хоча обидва вони в душі сподівались, що їм не доведеться йти.

— Поступаюсь тобі цією честю, Ян,— сказав Дятел.

— Та я піду... з охотою... але... але мені незручно вискакувати поперед тебе: адже ти старший за мене. Це було б не по-товариському з мого боку,— відповів Ян.

— Тоді нехай скажуть соломинки.

Сем знайшов довгу соломинку, а Ян тим часом поворушив жар, щоб розгорівся вогонь. Сем переламав соломинку на дві нерівні частини й затиснув їх у руці. Потім простягнув кінчики Яну й сказав:

— Хто витягне довшу, тому йти.

Ян не раз помічав, що коротку в таких випадках висувають для обману більше, ніж довгу. Через те він узявся за другу й почав її повільно тягнути. Соломинці, здавалось, не було кінця. Сем розкрив долоню і, показавши, що там лишилась коротша соломинка, промовив з явною полегкістю:

— Тобі йти. Бачиш, який ти щасливий: завжди виходить по-твоєму!

Якби не соромно було відмовитись, Ян, звісно, не пішов би, але він вважав своїм обов'язком принести той камінь. На це його спонукала не стільки мужність, як самолюбство. Намагаючись бути спокійним, він почав квапливо одягатись. Руки його злегка тремтіли, коли він зашнуровував черевики. Калеб чекав біля тіпі й, почувши, що збирається йти Ян, почав його підбадьорювати:

— Молодець! Люблю смільчаків Я проведу тебе до узлісся — далі не можна — і почекаю там, поки ти повернешся. Дорогу неважко знайти. Йди попід огорожею до молодого в'яза, потім відрахуй чотири межі — перед очима буде велика біла кам'яна плита. За нею і лежить круглий камінь. Мотузка перекинута через плиту, ти її легко намацаєш. Ось тобі про всяк випадок грудочка крейди. Якщо мужність тебе зрадить, познач на огорожі, до якого місця ти дійшов. Про стогони не думай — то пусті балачки. І, головне, не бійся.

— Я, здається, боюсь, але все одно піду.

— Правильно! — гаряче вигукнув старий мисливець.— Сміливість не в тому, щоб нічого не боятись, ні! По-справжньому сміливий той, хто йде, незважаючи на страх, хто вміє його побороти.

Так розмовляючи, вони вийшли з затінку дерев на порівняно світле відкрите поле.

— Без чверті дванадцять,— сказав Калеб, запаливши сірника й поглянувши на годинник.— Тепер іди. Я почекаю тут.

І Ян пішов далі сам.

Ніч була темна, але він не збився з дороги і йшов попід огорожею по шляху, який був трохи світліший за траву обабіч нього. Нарешті Ян вибрався на середину шляху. Серце в нього стукотіло, руки хололи. Довкола стояла мертва тиша, і тільки писк польових мишей примусив його двічі завмерти на місці, а потім ще обережніше прокрадатися вперед. Раптом у темряві, справа від дороги, Ян почув голосне шарудіння й побачив щось біле. Кров захолола в його жилах. Біла пляма була схожа на людську постать без голови, точнісінько так, як говорилося в легенді. Ян ніби прикипів до землі. Та потроху в його тремтячому тілі заговорив голос розуму.

— Що за безглуздя! То, мабуть, біла плита.

Але ні, постать рухалась! У Яна в руках була велика палиця. Він замахнувся нею і закричав:

— Гей! Гей!

І знову примара заворушилась. Ян підняв з дороги кілька каменюк і пожбурив одну з них просто в «білого привида». З темряви почулося важке «ух!». «Привид» підскочив і промчав мимо Яна з тупотом, який одразу показав хлопчикові, що його налякав не хто інший, як білоголова корова бабусі Невіль.

Спочатку в нього дуже тремтіли коліна, а потім Ян взяв себе в руки й почав міркувати. Якщо беззахисна стара корова могла лежати тут цілу ніч, то чого ж боятись йому? Він пішов швидше і скоро наблизився до того місця, де починався підйом. Ян почав розшукувати маленький в'яз. Хлопець тримався лівого боку дороги й, трохи уповільнивши ходу, пильно вдивлявся в темряву. Однак до могили було далі, ніж йому здавалося, й тривога ще з більшою силою почала знову охоплювати всю його істоту. Може, він проминув і не помітив маленького в'яза? Може, повернутись назад? Але ні, це було б ганебним відступом! У всякому разі, треба хоч позначити крейдою на огорожі, як далеко він пройшов. Ян обережно прокрався до огорожі, щоб зробити позначку, і раптом, на превелику радість, футів за двадцять п'ять від себе побачив в'яз. Він одміряв від дерева чотири межі на захід і тепер знав, що могила самогубця – прямо перед ним. Було вже, мабуть, близько півночі. Яну здалось, що до його вух долинають якісь невиразні звуки. Через дорогу біліла надмогильна плита. Ян був дуже схвильований, але намагався підповзти до неї як можна спокійніше. Для чого потрібний був спокій, він сам не знав. Ян посковзнувся в грязюці, що заповнювала канаву навколо могили, і, нарешті, дістався до білої кам'яної плити. Він почав обмацувати її тремтячими холодними руками, шукаючи обіцяну мотузку. Якщо навіть Калеб і поклав її тут, то тепер вона зникла. Ян витяг крейду й написав на плиті своє ім'я. О, як рипіла крейда! Ян обмацав пальцями землю навколо кам'яної брили. Так, мотузочка була тут. Мабуть, її скинув вітер. Ян потягнув мотузочку до себе. Круглий булижник покотився по кам'яній брилі з жахливим дряпанням, яке моторошно пролунало в нічній тиші. Раптом почулося чи то зітхання, чи стогін. Щось упало в грязюку чи в воду. Десь зовсім близько відбувалась якась боротьба, ніби хтось когось душив. Охоплений жахом, Ян так і присів. Він хотів закричати, але не міг поворухнути губами. Згадка про корову трохи підбадьорила його. Ян схопився з місця і, обливаючись холодним потом, кинувся щодуху тікати. Він біг наосліп, нічого перед собою не бачачи, і мало не збив з ніг людину, яка загукала:

— Агов, Ян! Це ти?

Виявилось, що Калеб пішов йому назустріч. Ян не міг промовити й слова. Він тремтів усім тілом і змушений був спертись на руку мисливця.

— Що сталося, хлопчику? Я чув, але що там таке?

— Нне-не знаю,— затинаючись, промовив Ян.— Це було на... на мо-мо-гилі.

— Гм! Я справді щось чув,— занепокоєно промовив Калеб і додав: — Хвилин за десять ми будемо в таборі.

Деякий час старий мисливець вів Яна за руку, та коли вони вибрались на мічену стежку, хлопчик уже заспокоївся. Калеб пішов попереду, навпомацки пробираючись крізь пітьму.

До Яна повернулася мова, і він, нарешті, міг сказати:

— Я приніс вам камінь і написав на могилі своє ім'я.

— Молодець, Ян! Ти справжній смільчак! — захоплено вигукнув Калеб.

Їм дуже приємно було бачити, що в тіпі горить вогонь. Дійшовши до галявинки, вони голосно закричали:

— Оху-оху-оху-у-у!

В індіанців крик сови служить нічним сигналом, і юні лісовики теж користувалися ним. З тіпі долинула така сама відповідь.

— Ян — молодець! — вигукнув Калеб.— Він з честю витримав випробування і заслужив *гранку!*

— Шкода, що я не пішов,— сказав Гай.— Я впорався б не гірше за Яна.

— То йди зараз!

— Еге, коли там уже немає каменя?

— Ти можеш написати своє ім'я на могилі, як зробив Ян.

— Цим нічого не доведеш,— заперечив Гай, кінчаючи розмову.

Яну не хотілось одразу ж розповідати про свою пригоду, але його хвилювання було таким очевидним, що друзі почали вимагати всіх подробиць. Посідавши навколо згасаючого багаття, вони слухали розповідь Яна про всі його несподівані пригоди. Закінчивши, Ян запитав:

— Ну що, Гай, тепер підеш?

— Відчепись! — буркнув Гай. Аби ото базікати!

Калеб подивився на годинник, ніби збираючись іти додому, але Ян запропонував:

— Містер Кларк, може, переночуєте з нами? На ліжку Гая багато вільного місця.

– А, мабуть, залишуся, бо вже пізненько.

XXIX

ДИВНИЙ ЄНОТ

За їжею точилися довгі й веселі розмови. До дев'ятої години вечора хлоп'ята вже встигли відпочити, а відпочивши, готові були йти назустріч новим пригодам.

— Містер Кларк, тут водяться єноти?

— Звісно, водяться. В лісі біля володінь Відді Бідді Баггса помічається дуже багато їхніх слідів.

Цього було досить, щоб усі посхоплювались на ноги. Вирішили йти негайно, бо й до місця було як рукою подати.

Ніч була темна, безмісячна. В задушному повітрі хмарами роїлись москіти. Пробиваючись крізь нічний ліс, мисливці раз по раз наштовхувались на різні перешкоди, але ніщо не могло їх зупинити. Вся їхня увага була зосереджена на старому собаці, який охоче погодився виконувати свою роль. Кілька разів Турок ніби натрапляв на якісь сліди, але швидко втрачав до них цікавість і біг далі.

Так вони просувались до володінь Відді Баггса, поки їм шлях не перегородило пересохле русло струмка. Турок одразу ж побіг уверх, хоч Калеб намагався спрямувати його вниз. Під час полювання собака не визнавав над собою влади. Відвівши своїх нетерплячих супутників на чверть милі від багатонадійного старого лісу, Турок, нарешті, знайшов те, що йому було треба, а саме, брудну калюжу. Тут він спокійнісінько розлігся, пихкаючи, віддихуючись і пожадливо хлебчучи воду. Людям не залишалось нічого іншого, як сісти на колоді й чекати, поки він зволить закінчити своє купання. Минуло з чверть години, а Турок усе ще плюскався. Сем, нарешті, зважився сказати:

— Коли б це був мій собака, я б його вже гукнув.

— Не варто його квапити,— відповів Калеб.— Він прийшов на полювання, і сам знає, що робить. А коли не дати йому волі, з цього нічого не вийде.

Нахлюпавшись скільки його душі бажалось, Турок, нарешті, виліз із води й почав обтрушуватись. Він ткнувся носом у землю і, певне, гайнув би шукати нової калюжі, коли б не зачув на вологому березі чогось такого, що вплинуло на нього значно сильніше, ніж усі ласки та погрози розморених задухою і нетерплячих мисливців. Він коротко гавкнув. Хлоп'ята зраділи й насторожилися. Старий собака обнюхував якісь сліди й за кілька хвилин розбудив довколишню луну своїм наймогутнішим басом.

— Турок добре погнав звіра,— промовив Калеб.

Турок гавкав на всю горлянку, але голос його долинав нерівномірно. Це показувало, що звір петляв. Потім настала досить довга перерва: звір, очевидно, біг по паркану або ж перестрибував з дерева на дерево.

— Це єнот! — із запалом вигукнув Ян, пам'ятаючи перший мисливський урок.

Проте Калеб промовчав.

Собака загавкав досить далеко, потім наблизився до мисливців і ще разів зо два зненацька замовкав.

— Для єнота начебто дуже великий кінець,— невпевненим голосом промовив Ян і, звертаючись до Калеба, додав: — Як ви гадаєте?

— Не знаю, що й сказати,— спроквола відповів Калеб.— Для єнота справді надто великий кінець, і до того ж Турок ще й досі не загнав його на дерево. По голосу чую, що собака просто шаленіє. Коли б ви були ближче, то побачили б, що вся шерсть на ньому стала дибки.

По гавкоту собаки можна було зрозуміти, що зроблено ще один круг. Нарешті, довгий протяглий вереск сповістив, що звір на дереві.

— Тепер ясно, що це не лисиця й не тхір,— зробив висновок старий трапер[1],— але не схоже також і на єнота.

— Хто перший добіжить до місця, того буде і єнот! — крикнув Чорний Яструб.

Хлоп'ята кинулись бігти по темному лісу, обдираючись об кущі й падаючи мало не на кожному кроці. Ян та Велсі добігли разом і водночас вхопилися за стовбур. Слідом за ними до дерева підскочили й інші. Останнім був Чарльз, а передостаннім — Гай.

---

[1] Трапер — мисливець на хутрового звіра у Північній Америці, який використовує здебільшого пастки.

Гай уже зібрався з усіма подробицями розповісти про свою останню славну перемогу над Чарльзом, але загальну увагу привернув на цей раз Турок, який люто гавкав під деревом.

— Не розумію, нічого не розумію,— бурмотів Калеб.— На дерево заліз ніби єнот, а собака поводить себе не так, як з єнотом.

— Запалюйте багаття! — скомандував Дятел.

Обидві групи хлоп'ят наввипередки почали збирати сушняк, щоб першими запалити свій вогонь.

Яскраве полум'я відтіснило нічну пітьму, і разів зо два мисливцям здалося, що вони бачили, як світяться очі єнота.

— Хто ж полізе на дерево? — запитав Чаклун.

— Я... Я...— водночас пролунало сім голосів. Навіть Чарльз і Гай приєднались до загального хору.

— Всі ви хоробрі мисливці,— сказав Калеб.— Але мушу попередити, що я сам не знаю, який звір сидить там на дереві. Можливо, то якийсь величезний єнот, хоч мені здається, що Турок гавкає ніби на кота. Воно й не дивно, бо ще не так давно в тутешніх лісах водились пантери. Те, що звір утік від Турка, зовсім не означає, що він боїться собаки. Більшість тварин тікають від собак лише тому, що їх дратує гавкіт. Якщо це справді кіт, він може подряпати обличчя тому, хто за ним полізе. Якщо ж зважити на поведінку Турка, тут можна наразитись на небезпеку. Ну, хто тепер візьметься за справу?

На деякий час усі принишкли. Потім Ян сказав:

— Я полізу, якщо ви дасте мені свій револьвер.

— Я теж! — поквапливо додав Велсі.

— Потягнемо соломинки,— запропонував Маленький Бобер.

Лізти припало Яну.

Калеб зрубав тонке дерево й приставив його до товстого стовбура. Ян поліз так само, як і в перший раз, Але друзі не проводжали його жартами, як тоді, коли він гнався за єнотом. Тепер усі напружено мовчали, і Ян піднімався в чорнильну пітьму з важким почуттям, що йде назустріч страшній і невідомій небезпеці. Почуття це ще більше посилилось, коли він з підпорки переліз на величезний стовбур липи і сховався від очей товаришів серед лапатого листя та химерного сплетіння гілок. Мерехтливе світло багаття кидало фантастичні відблиски й тіні в різних напрямках. Ян переживав майже те саме, що й на могилі Гарні, тільки на цей раз він ясно усвідомлював реальність небезпеки. Ще трохи вище — і він уже не міг бачити своїх товаришів, які стояли під деревом. Небезпека почала страшити хлопця. Його так і тягло повернути назад, і, щоб якось виправдати відступ, він навіть спробував крикнути: «Тут нема ніякого єнота!», але голос його не послухався. Вчепившись міцно за гілку, Ян пригадав слова Калеба: «Нема нічого вищого за мужність. і мужність полягає не в тому, щоб нічого не боятись, а в тому, щоб іти вперед, незважаючи на страх» Ні! Він не відступиться, він піде вперед, а там нехай буде, що буде!

— Знайшов що-небудь? — дуже вчасно почувся знизу протяглий підбадьорюючий голос.

Ян не став гаяти часу на відповідь і поліз далі в непроглядну пітьму. Раптом хлопцеві вчулося харчання єнота десь у нього над головою. Ян перескочив на вищу гілляку й закричав:

— Єнот! Тут він, тут!

І тієї ж миті зовсім близько від нього пролунало хрипке страхітливе виття. Ян швидко оглянувся й побачив велетенського сірого звіра, який стрибнув на товсту нижню гілку, а звідти дико подерся до нього. Коли звір, перескочивши втретє, опинився ще ближче, Ян зміг невиразно розгледіти дивовижну квадратну морду, волохату й смугасту, дуже схожу на ту, що він її колись бачив у «Долині Яна» То була велетенських розмірів рись.

Від переляку та несподіванки Ян трохи не звалився на землю. Але він швидко опанував себе і, спершись на розсоху, вихопив з кишені револьвер. Немов у відповідь Яну, рись хижо загарчала і перескочила на сусідню гілку, що була майже на одному з ним рівні. Хлопець нервово звів курок і, нічого не бачачи перед собою, вистрілив. Куля просвистіла в повітрі. Рись відхитнулась на мить і присіла, приготувавшись до нападу. Хлоп'ята знизу зчинили страшенний галас, а Турок аж надривав собі горло.

— Рись! — закричав Ян, намагаючись не виказати свого страху.

— Будь обережним! — гукнув йому у відповідь Калеб.— Не підпускай її близько!

Рись хижо завила. Ян напружив усю свою волю, щоб стримати тремтіння руки, ретельно прицілився й вистрілив удруге. Страшний хижак був поранений, але наосліп кинувся до хлопця. Ян машинально простягнув руку й одразу відчув, як гострі зуби вп'ялися йому в тіло. Ян з розпачем обхопив другою рукою стовбур. У голові його блискавкою промайнула думка, що кожної миті рись може стягти його з гілки і він полетить униз. Проте страх чомусь був тепер менший, ніж у перші хвилини. Ян хотів перехопити револьвер у ліву руку, але пальці наткнулися лише на хутро звіра. Револьвер вислизнув з онімілої правиці й упав додолу. Тепер Ян справді втратив усяку надію на порятунок, і чорний страх остаточно полонив його серце. Та, на щастя, звір був смертельно поранений. Тіло його обважніло, ноги підкошувались. Він силкувався підповзти ближче і раптом розціпив зуби. Ян скористався з цього і щосили штурхонув його правою ногою. Рись втратила рівновагу й полетіла униз. Впавши на землю, вона блискавично підскочила, тяжко поранена, але все ще готова до бою. Турок кинувся до неї і дістав такого удару кігтистою лапою, що із скавулінням відскочив геть.

Ян відчув страшенну слабкість. Він ледве не знепритомнів, але знов пригадав слова старого мисливця:

«Мужність полягає в тому, щоб триматися, навіть коли тобою оволодіває страх». Ян взяв себе в руки й почав обережно спускатись до підпорки. Знизу до нього долинали дивні звуки — вереск, скавучання, рик, якась незрозуміла боротьба, і хлопець щомиті чекав, що рись полізе назад на дерево і прикінчить його остаточно. Невиразно чуючи, але не розуміючи якихось криків, звернених до нього, Ян зупинився біля підпорки, щоб хоч трохи передихнути.

— Швидше, Ян, давай револьвер! — закричав Чорний Яструб.

— Я давно його впустив.

— Де ж він!

Ян мовчки сповз на землю. Рись утекла, хоча й недалеко. Вона могла б ще врятуватись, але Турок весь час переслідував її і не давав залізти на дерево. По шуму їх легко було знайти в гущавині лісу.

— То де ж револьвер? — крикнув Калеб з незвичайним для нього збудженням.

— Я впустив його під час боротьби.

— Точно! Я чув, як він упав у кущі,— сказав Сем і швидко розшукав зброю.

Калеб схопив револьвер, але Ян промовив ослаблим голосом:

— Дайте мені, дайте мені! То моя здобич!

Калеб віддав йому револьвер і сказав:

— Тільки гляди, не підстрель собаку!

Ян поповз крізь кущі й незабаром побачив перед собою чорні рухливі тіні. Він вистрілив раз і вдруге. Шум поєдинку між пораненою риссю й Турком завмер. На весь ліс пролунав переможний крик «індіанців». Мовчав тільки Маленький Бобер. У хлопця раптом запаморочилось у голові, він затремтів, похитнувся й повільно поточився на землю. В цю мить до нього підбігли Калеб та Сем.

— Ян, що з тобою?

— Мені... мені млосно...

Калеб взяв його руку. Вона була мокрою. Старий поквапливо запалив сірника.

— О, та в тебе кров!

— Це рись... вона... вона вчепилась в мене там... на дереві... Я... я вже думав, що настав мій кінець...

Тепер загальна увага перейшла з мертвої рисі на пораненого хлопчика.

— Треба одвести його до води.

— Мабуть, найближче буде криниця на привалі.

Калеб і Сем підтримували Яна, решта хлоп'ят несли рись. Мисливці поверталились на тимчасовий бівуак дуже повільно. Незабаром Яну покращало, і він докладно розповів про напад рисі.

— Ух! Я перелякався б до смерті! — вигукнув Сем.

— Я теж,— додав Калеб, здивувавши своїми словами все плем'я.— Опинитись на дереві без зброї, сам на сам із пораненою риссю — це, скажу вам, не жарт!

— І я боявся, як ще не боявся ніколи в житті,— признався Ян.

На привалі ще тліло багаття. Холодна вода була поруч, і Яну оголили закривавлену руку. Він здригався, дивлячись на свої рани, від яких рукав сорочки наскрізь просочився кров'ю. Але разом з тим у глибині душі Ян відчував таємне задоволення, і захоплені вигуки товаришів звучали для нього як найсолодша музика.

Калеб та міський хлопчик перев'язали йому рани, які виявились не такими вже й страшними, коли їх промили.

Всі були так збуджені, що ще цілу годину не лягали спати. Вони сиділи навколо багаття, яке, по суті, зовсім не було їм потрібне. Але жоден з них не уявляв собі бівуаку без вогню.

Усі навперебій виявляли свою увагу до Яна, і він аж червонів від задоволення, почуваючи себе героєм вечора. Один лише Гай вважав, що надто багато галасу через таку дрібницю, але Калеб сказав:

— Я знав, що він молодець. Знав уже від тієї ночі, коли він ходив на могилу Гарні.

XXX

У РІДНОМУ ТАБОРІ

Вранці знову запахло дощем, і наші «індіанці» вже приготувались до того, що їм доведеться з важкою ношею брьохати по калюжах. Але Чаклун порадував їх.

— Тут недалечко я зустрів свого доброго приятеля і домовився, що він підвезе нас на своєму фургоні,— сказав Калеб.

Переваливши через останній пагорб, вони всі разом побачили запряжений парою коней селянський фургон і біля нього погонича. Швиденько розмістившись на возі, вони менше ніж через годину щасливо доїхали до рідного старого бівуаку на березі загати.

Дощ перестав, і Калеб, зібравшись іти до себе додому, запитав:

— Ну, хлоп'ята, що ви скажете тепер про вибори Головного Вождя? На мою думку, питання вже визріло. Хочете, призначимо вибори на завтра на четверту годину дня? Я вам покажу, як це робиться.

На ніч у тіпі залишились тільки двоє нерозлучних друзів — Ян та Сем. У Яна рука була на перев'язі, і він пишався маленькими червоними цяточками, що проступили крізь бинти. Болю хлопчик не відчував, і взагалі все обійшлося щасливо. Найгірше лишилося позаду: товста сорочка врятувала його від зараження рани. Як завжди, Ян міцно спав тільки до півночі, а потім прокинувся з якимсь особливим відчуттям щастя і ясними думками. Йому зробилося легко-легко, ніби він знявся й літає — не в тіпі, не в лісі, а над усім світом, і не вві сні, а наяву. І все попереднє життя пропливало перед його очима так ясно, як ніколи: суворе й святенницьке виховання; батько, доброзичливий і витриманий, але разом з тим сліпий, бо як же можна примушувати його обрати нелюбу професію і вбивати те, що йому найдорожче — любов до природи!

Потім у полі зору з'явився Рафтен, крикливий і ніби грубуватий, але з добрим серцем і тверезим розу мом. Фермер дуже програвав у порівнянні з батьком, і все ж таки Ян готовий був пошкодувати, що Рафтен не його батько. Що в них є спільного? Нічого. Але Рафтен дав йому два найдорожчі враження в житті. По-перше, це те, що він, глава сім'ї, людина з владою і неабияким впливом, ставився до Яна з повагою. По-друге, Рафтен повністю поділяв захоплення Яна природою і не вважав це якоюсь дрібницею, а навпаки, всіляко заохочував і підтримував хлопця.

...Далі на згадку знову прийшов Боннертон. Ян знав, що не пізніше, як через рік, він мусить повернутися додому. Знав він також і те, що його заповітна мрія про вивчення природничої історії у вищому навчальному закладі ніколи не здійсниться, бо батько обіцяв при першій можливості віддати його в розсильні при якій-небудь крамниці. В ньому знов прокинувся бунтівний дух, але він не знав, на що його спрямувати. Чи не краще залишитися тут, на фермі у Рафтенів? Але домашня наука не пройшла марно. «Шануй свого батька та матір!» Це звучало як заповідь, якій не можна було не коритись. Гаразд, він скориться, тільки по-своєму! Забираючи Яна із школи й посилаючи на ферму, батько, напевне, хотів позбавити його всякої надії на продовження занять з улюбленої справи. Але, скорившись батькові, Ян не тільки нічого не втратив, а, навпаки, знайшов для себе найсприятливіші умови.

Гаразд, він повернеться і стане розсильним чи ким там завгодно, аби лиш заробляти на шматок хліба; зате у вільні години в нього буде своє маленьке царство. Якщо навіть шлях до цього царства проляже через темний підвал бакалійної крамнички, він все одно не відступиться. Він усіма силами продовжуватиме боротьбу до кінця, і ніщо не вб'є у ньому дослідника природи. Лісове життя вже показало йому, що в нього є власний світ, світ птахів та звірів, і є здатність розуміти їх. Усі сумніви враз облишили Яна, і він відчув себе щасливим, що поборов останнє вагання і здобув над собою перемогу.

Надворі щось зашаруділо. Двері тихенько прочинились, і в тіпі зайшов якийсь великий звір. Іншим часом Ян, безперечно, стривожився б, але зараз він все ще літав на крилах своєї фантазії. Він дивився на звіра з байдужим спокоєм. Звір безшумно підійшов до постелі, лизнув йому руку й простягся біля його ніг. Це був старий Турок. Уперше в своєму житті він прилащився до іншого, крім Калеба.

XXXI

НОВИЙ ГОЛОВНИЙ ВОЖДЬ

Калеб був чимось заклопотаний цілий день. Саріанна теж. Вона вже давно щось майструвала і тепер квапилася закінчити роботу. Потім, здається, Калеб побував у місіс Рафтен, яка й собі почала до чогось поквапливо готуватись, а Гай на хвилинку збігав до матері, і вона теж заметушилась. Одне слово, вийшов справжній вулик.

У Сенгері різні маленькі зборища відігравали таку ж саму роль, як клуб, театр чи газета для жителів міста. Хрестини, весілля чи похорон, закладка фундаменту чи закінчення будівництва дому, обмолот, приїзд чи від'їзд, покупка нової збруї чи віялки — все це було приводом для зборища, приводом, який вже загодя пускав усі колеса в хід.

О третій годині дня до лісу потягнулось три процесії: одна від Бернсів, у складі всіх членів родини, друга від Рафтенів, у складі господарів та наймитів, третя від Калеба, в якій брали участь Саріанна та більшість Бойлів. Усі несли з собою повні кошики.

Гості посідали кружком на зеленому березі ставу. Калеб та Сем виконували обов'язки розпорядників. Свято почалося змаганнями з бігу, в яких першість дісталася Яну. На другому місці був міський хлопчик. Далі йшла стрільба по мішені та «полювання на оленя», в якому Ян не міг брати участь через поранену руку. Хоча це і не входило в програму, але Рафтен настояв на тому, щоб Ян зміряв висоту дерева, не видираючись на нього, і був страшенно задоволений, коли вирахунки виявились точними.

— Дивися, Сем, що значить грамота! — захоплено вигукнув фермер.— Коли ж ти навчишся це робити? Ну, нічого не скажеш, молодець Ян! Зараз я чимось тебе порадую.

Рафтен витяг з кишені гаманець і передав Яну п'ять доларів — встановлену громадою премію за вбиту рись. Потім він сказав:

— Якщо підтвердиться (а воно таки потім підтвердилось!), що овець душила рись, а не Турок, я від себе додам ще десять доларів.

Так Ян заробив величезні гроші, яких ще ніколи не мав у житті.

Після цього «індіанці» розійшлися по своїх тіпі. Калеб вкопав у землю жердину, до якої прибитий був новий дерев'яний щит, обтягнутий сиром'ятною шкурою і зверху прикритий шматком полотна.

Гості посідали навколо жердини. Біля неї з одного боку були простелені шкури єнота й рисі, а з другого стояли чучела сов.

Пролунав барабанний бій: «там-там... там-там... там-там... там-там...» Двері тіпі немов розчахнулись, і сенгерські «індіанці» в повній бойовій татуїровці з голосними вигуками повискакували надвір.

Кі-кі-кі-йї, кі-йї-йї,
Кі-йї, кі-йї, кі-йї-йї!..

Вони пританцьовували в такт з барабаном, на якому вигравав Чорний Яструб, і тричі обійшли навколо стовпа з щитом. Потім барабан замовк, і всі «індіанці» з заключним войовничим вигуком сіли навпочіпки в коло попереду гостей.

Підвівся Великий Дятел (рідна мати не одразу пізнала його) і почав промову:

— Великі Вожді, Маленькі Вожді, жінки та діти сенгерських індіанців! Трапились події, що забрали у вашого народу благородного Найголовнішого Вождя.

Іншого, рівного йому, ви ніде не знайдете. Але ви тут зібрались для того, щоб обрати нового Вождя. Ми довго змагались, та не дійшли згоди. Після цього в нас був великий похід, і дещо прояснилось. Коли кидають кошенят у ставок, то одразу видно, яке з них може плавати. Сьогодні ми повинні це вирішити.

Під голосні вигуки «гау-гау-гау-гау!» Чорний Яструб запекло б'є в барабан.

— Звичайно, кожен має свій хист. Але хто в нашому племені найперший бігун? Маленький Бобер!

(Гау-гау-гау-гау-гау! — і барабан.)

— Мамо, це мій барабан,— шепоче Гай, забуваючи вітати переможця.

— Хто краще за всіх вистежує звіра та лазить по деревах! Ну звісно, Маленький Бобер!

(Гау-гау-гау-гау! — і барабан.)

— Він далі кінчика носа нічого не бачить,— шепоче Гай своїй матері.

— Хто витримав випробування характеру на могилі Гарні? Знову ж таки Маленький Бобер!

— А як він боявся при цьому! — кидає зауваження Гай.

— А хто влучив сові просто в серце? Хто в боротьбі сам на сам переміг рись, не кажучи вже про єнота? Ще, ще і ще раз Маленький Бобер!

— Він за все своє життя не вбив жодного бабака, мамо.

— А скажіть, хто з нас може покласти на лопатки будь-кого з племені? Маленький Бобер!

— Я коли завгодно можу побороти Чарльза,— бурмоче Гай.

— У кого найбільше *гранку* та скальпів?

— Ти забуваєш про його грамотність! — вставляє Рафтен, але ці слова залишаються без уваги. Навіть Маленький Бобер невдоволено хмуриться, вважаючи, що це не по-індіанському.

— У кого найбільше скальпів? — твердим голосом повторює Сем.— Ось скальп, здобутий у бою з лютим ворогом.

Дятел показує всім скальп, і Чаклун прив'язує його до щита, прибитого на стовпі.

— Ось другий, забраний у Головного Вождя ворожого племені.

Калеб чіпляє на щит і цей.

— Ось третій від Другого Вождя ворожого племені.

Калеб прив'язує третій.

— Ось четвертий від Великого Головного Вождя сенгерців, п'ятий від Головного Вождя бойлерів, і ще один, здобутий у великій битві. Шість скальпів від шести уславлених воїнів! Є чим пишатися всьому племені, і все це зробив Маленький Бобер. Крім того, він ще художник, поет і досить непоганий куховар. Отже, я пропоную обрати Вождем Маленького Бобра. Що скажуть інші?

Усі в один голос закричали:

— Ура, Маленький Бобер!

— Гау-гау-гау-гау-гау!

— Там-там! Там-там! Там-там! Там-там!

— Ніхто не має заперечень?

— Я...— почав було Гай.

— Якщо хто їх має, нехай побореться з Вождем.

Гай відмовився від слова, але тут же прошепотів матері:

— Коли б це був Чарльз, я б йому показав.

Калеб зняв полотно, яким був прикритий щит, і всі побачили зображення тотема сенгерських «індіанців» — білого буйвола, а над ним — тотем Маленького Бобра. Потім він розв'язав клуночок, що весь час лежав у нього під руками, і витяг розкішну індіанську сорочку з темно-жовтої буйволячої шкіри, штани та пару мокасинів, обшитих бахромою, гаптованих бісером і розмальованих яскравими фарбами. Все це зробила Саріанна під керівництвом Калеба.

Новий Вождь швиденько переодягнувся. До його бойової шапки вже були причеплені найрозкішніші пера, що розповідали про всі його останні перемоги. Щасливий і гордий, при всіх відзнаках, серед яких не останнє місце відводилось ранам, Маленький Бобер виступив уперед. Калеб подивився на нього з батьківською гордістю і сказав:

— Я знав, що ти молодець, коли ти тільки наважився йти на могилу Гарні. Я знову переконався в цьому, коли ти пройшов через Довге Болото. Віднині, Ян, ти пройдеш скрізь, де тільки може пройти людська нога.

Від цих слів Ян відчув себе найщасливішим у світі. Тепер він був справжнім дослідником природи. Він хотів щось сказати у відповідь на ці теплі слова, але язик не слухався хлопця.

— Хай живе Головний Воєнний Вождь! — закричав Сем, виручаючи друга.

Коли галас улігся, жінки розкрили кошики й почали готувати пригощання. Рафтен, якому дуже сподобалася синова промова, знову поклявся вивчити Сема на адвоката, але варто було загальній розмові урватись лише на мить, як він сказав:

— Ну, ваші канікули й додаток до них уже закінчились. О пів на другу не забудьте нагодувати свиней.

Переклад Л. Боженко

Запитання та завдання

I

1. Доведіть, що захоплення Яна природою мало послідовний і глибокий характер.
2. Які у Яна були взаємини з батьками?
3. Які художні прийоми характеристики літературного героя використовує автор у своєму творі?
4. Що говорить автор про головні риси характеру героя?
5. Підготуйте вибірковий переказ на тему «Духовний світ Яна».
6. Яку роль у творі виконують пейзажі? Підготуйте виразне читання одного з них.
7. Перекажіть близько до тексту від першої особи розділ «Долина Яна»

8. Чому Ян нікому не розповів про знайдену долину?
9. З розділу «Долина Яна» випишіть художні засоби, за допомогою яких автор змальовує картини природи. Користуйтеся довідником літературознавчих термінів.
10. Прочитайте розділ «Перелом». Дайте аналіз поведінки головного героя в скрутній ситуації. Що з ним сталося? Які нові риси характеру Яна підкреслює автор?
11. Що було причиною загострення хвороби хлопчика?
12. Які почуття викликали у вас люди, котрі побували в хатині Яна?

II

13. Про які дивацтва старої знахарки розповів Сем? Порівняйте ставлення до неї Яна і Сема. Чим відрізняються характери хлопчаків і чим вони схожі? З чим у поведінці Сема ви не погоджуєтесь?
14. Виразно прочитайте в особах розділ «Шпигун». Яке враження справило на вас прочитане?

III

15. Як провели хлопці першу ніч у лісі?
16. Згадайте кумедні епізоди з повісті і перекажіть їх.
17. Доведіть, що самостійне життя хлопчиків у лісі було б досить складним без допомоги й досвіду старших.
18. Чому Ян уночі вирішив іти до могили старого Гарні? Як це його характеризує?
19. Згадайте випадки із свого життя, коли вам вдалося подолати страх.
20. Складіть план до розділу «Дивний єнот». Підготуйте розповідь «Сутичка з рисссю».
21. Як Ян здобув звання Головного Вождя?
22. Користуючись консультацією № 13, дайте характеристику головному герою повісті і покажіть своє ставлення до нього.
23. Намалюйте ілюстрації до епізоду, який вам найбільше сподобався.
24. Напишіть твір на тему: «Мій улюблений куточок природи»

Розділ п'ятий

НОВЕЛИ ТА ОПОВІДАННЯ

Значне місце в художній літературі займають *новели* та *оповідання*. Невеликі за своїм обсягом, вони приваблюють читача стислим, динамічним, цікавим сюжетом, несподіваним розвитком дії.

Оповідання й новела належать до розповідно-описового роду літератури — епосу. У таких творах ви не зустрінете великої кількості героїв, зображення широкої панорами життя. В них описується здебільшого одна чи кілька подій. Але в тому і полягає майстерність письменника, щоб у стислій формі розкрити перед читачем глибину людських стосунків, підняти важливі життєві проблеми.

Веселим гумором, дотепністю відзначаються оповідання Марка Твена. У цьому ви впевнитесь, перечитавши його твори, запропоновані в даному розділі.

Велике задоволення ви дістанете також від знайомства з героями Артура Конан Дойля — з уславленим детективом Шерлоком Холмсом та його надійним помічником доктором Ватсоном. Оповідання А. К. Дойля люблять, знають, читають у всьому світі.

Маючи багато спільного з оповіданням, новела відрізняється від нього несподіваним фіналом. Визначними майстрами новели вважаються О.Генрі, Едгар По, Стефан Цвейг.

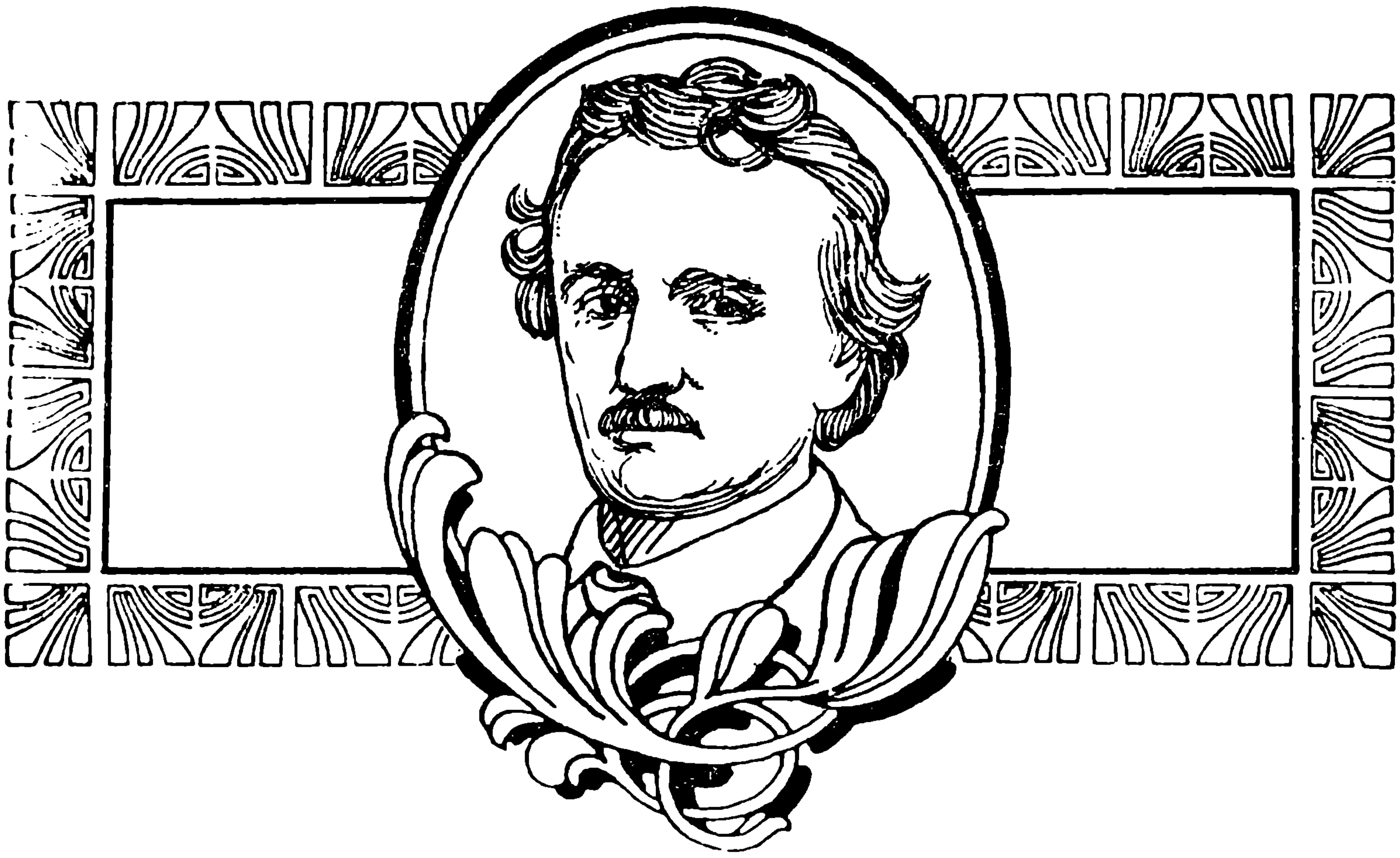

Едгар По

(1809—1849)

> Де ж той край,
> Край золотий Ельдорадо?
>
> *Едгар По*

Едгар Аллан По — відомий американський письменник, основоположник наукової фантастики і детективного жанру, визначний поет, літературний критик.

Народився Едгар По у 1809 році в Бостоні у сім'ї мандрівних акторів. Йому не виповнилося ще й двох років, коли померли його батько й мати. Трьох дітей віддали у різні сім'ї. Едгара усиновив заможний купець Джон Аллан.

Хлопчик відчував себе чужим у родині нерідного батька. Він ріс розумним, красивим, але завжди був самотнім. Палко відгукувався на добро та ніжність, дуже хворобливо сприймав жорстокість і несправедливість.

Навчався у приватних школах, потім у військовій академії, служив у армії, здобув глибокі знання з мистецтва, літератури, математики, біології, психології. Ці різноманітні інтереси дали Едгару По змогу відкрити нові напрямки у літературі.

Перші новели Едгара По з'явились у 1832 році. Визнання прийшло з твором «Рукопис, знайдений у пляшці». Ця новела має містичне[1] забарвлення. До такого ж типу оповідань належать: «Король Чума», «Чорний кіт», «Маятник і провалля».

У своїх творах письменник відобразив потворні риси життя. Від картин, змальованих автором, віє сумом і болем за людину, за недосконалість суспільства.

Літературна спадщина Едгара По вміщується у двох-трьох книгах, але навіть однієї з них достатньо, щоб вважати його видатним письменником світового масштабу.

МАЯТНИК І ПРОВАЛЛЯ

Impia tortorum longas hic turba furores
Sanguinis innocui, non satiata, alluit.
Sospite nunc patria, fracto nunc funeris antro
Mors ubi dira, fuit, vita salusque patent[2]

Чотиривірш, скомпонований для воріт ринку, що має бути споруджений на місці якобінського клубу в Парижі[3].

Я знемігся, смертельно знемігся від цих довгих мук, коли мене, врешті, розв'язали й дозволили сісти, відчув, що непритомнію. Вирок, моторошний смертний вирок — то було останнє, що я ще розчув. А потім голоси інквізиторів неначе злилися в неясний глухий гул. Він навіяв мені думку про якийсь обертовий рух — може, тим, що нагадав гуркотіння млинового колеса. Проте це тільки на коротку хвильку, бо невдовзі я вже нічого не чув. Бачити, однак, я ще бачив, і то до жаху виразно.

---

[1] Містичний — надприродний, таємничий, загадковий, незбагненний для людського розуму.

[2] Зграя розбійників лютих, убивць ненаситних
Довго впивалася тут кров'ю невинних людей.
Вільна тепер батьківщина — катівні нема вже;
Смерть утекла, бо життя і рятунок прийшли (*лат.*).

[3] Епіграф узято з книжки англійського письменника І. Дізраелі «Курйози літератури» (1823).

Я бачив уста суддів у чорних мантіях. Ті уста видавалися мені білими, білішими за аркуш паперу, на якому я пишу оці слова, і потворно тонкими — бо проступала в них безжальна твердість, неухильна рішучість і холодна зневага до людських мук. Я бачив, як із їхніх уст ще сходили слова, що були для мене присудом Долі. Я бачив, як ті уста розтягувалися, коли проголошували мені смерть. Я бачив, як вони вимовляли моє ім'я, і здригався, бо не чув жодного звуку. І бачив, пронімаючись нестямним жахом, як легенько, ледь помітно поколихувались чорні запони на стінах зали. А тоді в око мені впали сім високих свічок на столі. Спершу я догледів у них символ якогось милосердя, вони були немов білі тендітні янголи, що з'явилися врятувати мене; аж раптом розум мій затуманила хвиля підступної млості, кожна жилка в мені затріпотіла, ніби я торкнувся дроту від гальванічної батареї; замість янголів постали безтілесні привиди з вогненними головами, і я зрозумів, що допомоги від них не діждуся. І тоді, наче розкішна музична фраза, скралася до мене думка, який-то любий має бути могильний супокій. Вона прийшла тихо й поволі і ніби задовго до того, як суть її повністю розкрилася, але, тільки-но розум мій сприйняв її і примирився з нею, постаті суддів, мовби яким чаром, щезли з-перед моїх очей, високі свічки розтанули, вогонь їхній погас, і залягла чорна темінь. Усі почування мої геть поглинув дикий безодній потік, як той, що ввергає душу в саме пекло. І запанували безгоміння, безрух і ніч.

Я, отже, знепритомнів,— хоч не можу сказати, щоб повністю Тих решток свідомості я й не пробуватиму ані визначити, ані бодай описати,— досить того, що не цілком вона зникла. У найглибшому сні... ні! в мареннi... ні! в непритомності... ні! у смерті... навіть у могилі не цілком вона зникає. Інакше б і безсмертя людського не існувало. Пробуджуючись із найміцнішого сну, ми розриваємо павутинчастий серпанок якогось сновидіння. Але вже наступної секунди (такий благенький цей серпанок!) ми не пам'ятаємо, що нам снилося. Опритомнюючи, людина проходить через дві стадії: перша — це стадія інтелектуального чи духовного існування; друга — фізичного. Якби ми, досягши другої стадії, могли оживити враження з першої, то вони, можлива річ, вельми промовисто розповіли б нам про прірву потойбічності. Але що воно таке, ця прірва? Як хоча б відрізнити її тіні від тіней могили? Але якщо вражень із того, що я назвав першою стадією, ми не здатні оживити своєю волею, то все-таки хіба ці враження через довший час не повертаються самохіть, примушуючи нас дивуватися, відкіля вони? Хто ніколи не був у непритомності, той не побачить у розжареному вугіллі ані дивовижних палаців, ані до болю знайомих облич, перед тим не пропливуть у повітрі сумовиті образи, невидимі багатьом, той не задумається, вдихнувши пахощі якоїсь нової квітки — голова йому не піде обертом, коли він почує якийсь музичний ритм, що раніш ніколи не привертав його уваги.

Серед частих і втомливих спроб пригадати, серед напружених зусиль воскресити хоча б якісь окрушини напівнебуття, в якому опинилась тоді моя душа, траплялися хвилини, коли мені здавалось, ніби я досяг успіху: у спогадах моїх були короткі, дуже короткі прогалини, що їх пізніше, прояснілим уже розумом, я міг віднести лише до тодішнього стану напівнепритомності. Ці тіні споминів невиразно мовлять про якісь високі постаті, що мовчки підняли мене й понесли вниз, вниз, усе вниз, аж доки голова мені затьмарилася на саму лише думку, що цьому огидному спускові кінця-краю не буде. Ці тіні мовлять також, який сліпий жах посів тоді моє серце від того, що воно, серце, завмерло в такому неприродному спокої. Далі раптом приходить відчуття непорушності всього на світі — немовби ті, хто ніс мене (о, ця моторошна дорога!), у своєму спускові перетяли межі безмежного і зупинилися відпочити з перевтоми. Після цього спадає на мене гнітюча байдужість, і нарешті *божевілля* покриває все це — божевілля пам'яті, що дозволила собі сягнути в заборонену царину.

І от нараз оживають рух і звук — хапливе биття серця, що луною віддає мені у вухах. А потім — провал і суцільна порожнеча. Потім знову звук, і рух, і доторк, і тремтіння проймає всю мою істоту. Потім надовго приходить просте, без усякої думки, відчуття того, що я існую. І зненацька — *думка,* пекучий жах, шалений порив збагнути, де ж це я. Потім — гостре бажання забутись у непам'яті. Потім — навальне воскресання свідомості і вдала спроба поворухнутись. І тоді — повний спогад про суд, і суддів, і чорні закони, і вирок, і млість, і непритомність. А потім — цілковите забуття всього подальшого, того, що лише опісля, і то коштом важких зусиль, пощастило мені бодай тьмяно пригадати.

Я лежав, усе не розплющуючи очей. Я відчував, що лежу горілиць і що мене розв'язано. Коли я простяг руку, вона важко впала на щось вологе й тверде. Так пролежала вона довгий час, поки я силкувався збагнути, де я і що зі мною діється. Попри все своє бажання я не наважувався розплющити очі, жахаючись першого погляду на довколишнє. Не те, щоб я боявся побачити щось відворотне, ні,— мені ставало моторошно саме від думки, що я не побачу геть *нічого!* Нарешті у відчайдушному пориві я хутко розплющив очі. Найгірші мої побоювання таки справдились! Мене облягала чорнота вічної ночі. Я задихався. Морок стояв такий густий, що аж гнітив, аж душив мене. Повітря було страшенно затхле. Я лежав усе так само непорушно й силкувався спромогтися на думку. Я воскрешав у пам'яті звичаї інквізиторського судочинства, намагаючись із цього з'ясувати своє нинішнє становище. Вирок уже оголосили, і то дуже давно, як мені здавалося. Але я й на хвильку не припускав думки, що я мертвий. Таке припущення, хоч би що ми там читали в романах, зовсім не сумісне з реальною дійсністю. Але ж де я і що зі мною? Я знав, що засуджених на смерть звичайно страчують на аутодафе, і одне з них було призначено на вечір того дня, коли відбувся мій суд. Невже мене залишили у в'язниці чекати кілька місяців до наступної страти? Ні, таке неможливе. Виконання вироку не заведено надовго відкладати. Та й те сказати, що моя в'язниця, як і всі камери смертників у Толедо[1], мала кам'яну підлогу, й трохи світла до неї таки просочувалося.

Раптом страшна думка примусила всю кров шугнути мені до серця, і я знову,— цим разом ненадовго,— знепритомнів. Прийшовши до пам'яті, я відразу схопився на ноги, дарма що кожна моя жилка тремтіла. Я став несамовито нишпорити руками круг себе. Нічого не намацуючи, я, одначе, боявся крок ступити, щоб не впертись у стіну *могильного* склепу. Мене заливав піт, холодні великі краплі зросили моє чоло. Кінець кінцем ця невпевненість стала просто нестерпною і я обережно рушив з місця, простягши наперед руки, а очі мої, аби вловити бодай промінчик світла, аж мало з орбіт не вилазили. Я ступав знов і знов, але довкола були все ті самі чорнота й порожнеча. Дихати стало легше. В мені певнішала думка, що моя доля, в усякому разі, не найстрашніша з можливих.

Я обережно ступав далі, а тим часом мені пригадувалися тисячі глухих чуток про страхіття Толедо. Про тутешні підземелля розповідали неймовірні історії; як на мене, то все були вигадки, а проте вигадки такі дивовижні й до того моторошні, що їх переказувано лише пошепки. Чи судилося мені загинути з голоду в цьому підземному світі мороку? А чи мені готують якусь іншу, ще страхітливішу долю? Що скінчитись мало моєю смертю, і то смертю надзвичайно лютою — в цьому я й не міг сумніватись, добре знаючи вдачу своїх суддів. Єдине, що мене бентежило, чи то пак непокоїло,— це коли і як.

---

[1] Толедо — місто в Іспанії.

Простягнені мої руки нарешті вперлися в якусь тверду перепону. То була стіна, видимо, мурована з каменю — дуже гладенька, ослизла й холодна. Я рушив далі попід стіною, обережно ступаючи кожен крок — декотрі з давніх розповідей доброго нагнали на мене страху! Але в такий спосіб мені ще пощастило б визначити розмір підземелля: я міг обійти його навколо й повернутися до того місця, звідки розпочав, зовсім цього й не помітивши — такою-бо майже ідеально рівною здавалася стіна. Тоді я кинувся шукати ножа, що мав у кишені, коли мене вели на суд,— але ніж зник, та й на мені була тепер інша одежа — халат із цупкого полотна. Я гадав устромити ножа в шпарку між камінням, щоб таким чином позначити початок дороги. Однак тепер ось постало ускладнення — начебто й нікчемне, за тодішнього хаосу в моїх думках воно спершу видалося просто неподоланним. Я відірвав стяжку з окрайки халата й розтяг її на підлозі на всю довжину під прямим кутом до стіни. Коли я напомацки обстежуватиму свою в'язницю, то, обійшовши коло, неодмінно повернуся до цієї стяжки. Так принаймні снувалися мої думки; але ж я не зважив ані на розміри підземелля, ані на своє власне знесилення. Підлога під ногами була волога й ковзка. Якийсь час я ще шкутильгав уперед, а потім спіткнувся й упав. Украй виснажений, я так і лишився лежати долі, і незабаром мене зморив сон.

Прокинувшись і простягши руку, я знайшов обіч себе невеличку хлібину й глечик із водою. Занадто слабосилий, щоб задуматися, звідки вони тут узялися, я, одначе, пожадливо з'їв хліб і випив воду. Невдовзі по тому я знов почав обходити в'язницю і, хоч тяжко втомився, а все-таки добрів до полотняної стяжки. Перед тим як упасти, я нарахував п'ятдесят два кроки; тепер я пройшов ще сорок вісім,— разом, отже, сто кроків. Беручи два кроки за ярд, я виснував, що в'язниця має десь так п'ятдесят ярдів у обводі. Стіна, одначе, мала чимало виступів і заглибин, через що годі було встановити, якої форми цей склеп,— я-бо майже певен був, що це склеп.

У своїх обстеженнях я ледве чи мав якусь мету і вже ж, безперечно,— не мав жодної надії, а проте якась дивна цікавість підохочувала мене не кидати пошуків. Відійшовши від стіни, я вирішив перейти по діагоналі через усю в'язницю. Спочатку я ступав вельми сторожко, бо підлога, хоч і тверда, все-таки була підступно слизувата. Врешті я набрався духу й став ступати вже певніше, намагаючись іти по змозі прямою лінією. Я вже пройшов так із десять-дванадцять кроків, коли це раптом перечепився через надірвану окрайку халата і важко гепнувся долілиць.

Ошелешений падінням, я лише за кілька секунд помітив одну разючу обставину, що спершу не привернула моєї уваги. Я лежав, підборіддям доторкаючись підлоги, але ось що дивувало: мої губи й верхня частина голови зависли в повітрі, дарма що опустилися неначебто нижче від підборіддя. І водночас чоло мені зволожили липучі випари, а в ніздрі вдарив своєрідний запах плісняви. Я простяг руку вперед і аж здригнувся, пересвідчившись, що моє тіло лежить на самому краєчку круглого провалля, глибини якого я, звісно, не міг і приблизно визначити в ту хвилину. Обмацуючи мурування на його стіні, я спромігся відломити грудочку тиньку й кинув її у прірву. Чимало секунд я слухав, як вона лукаво відскакує від стін ями, все нижче й нижче, аж нарешті почувся сплеск води, повторений гучною луною. Ту саму мить десь угорі наді мною хутко, так неначе відчинились і зразу ж зачинились якісь двері, слабкий промінчик світла розтяв морок і тут-таки й погас.

Я виразно побачив, яку долю мені вготовано, і поздоровляв себе, що так вчасно спіткнувся й упав. Ще один крок — і я попрощався б зі світом. Це була б саме така смерть, розповіді про яку раніше мені здавалися брехливими й недотепними вигадками на карб інквізиції. Жертви її тиранії мали на свій вибір або смерть у моторошних фізичних муках, або ж смерть у найжахливіших душевних стражданнях. Мені, очевидно, судилося друге. Від тривалих мук нерви мої розхиталися до того, що я здригався навіть на звук власного голосу, і взагалі відповіднішого за мене об'єкта для таких тортур годі було й знайти.

Тремтячи всім тілом, я відповз назад до стіни: краще вже смерть на місці, аніж ризикувати можливістю опинитись в одному з цих страхітливих проваль, що їх уява малювала мені мало не на кожному кроці в моїй в'язниці. Бувши в інакшому стані, я, можливо, наважився б ураз покінчити з усім своїм лихом та й кинувся б сторчголов у прірву, але тепер з мене зробився страшенний боягуз. Не забув же я й колись читаного про ці жахітливі провалля: споруджено їх аж ніяк не для того, щоб відразу позбавляти людину життя.

У своєму збудженні я багато довгих годин не міг склепити очей, але кінець кінцем таки задрімав. Прокинувшись, обік себе я знайшов, як і попереднього разу, хлібину й глечика з водою. Мене доймала пекуча спрага, і я вихилив глечик одним духом. До води, певно, домішали щось снодійне, бо тільки-но я випив, як мене знову здолала дрімота. Я заснув глибоким сном — непорушним, немов у могилі. Чи довго сон тривав — цього я, звичайно, не міг знати; проте коли я знову розплющив очі довкола мене розвиднілося. В неприродному жовто-зеленому світлі, джерело якого відкрилося мені лише згодом, я побачив розмір і обриси в'язниці.

Щодо величини її, то я дуже був помилився: обвід стін простягався всього на двадцять п'ять ярдів, не більше. Помилка в моїх розрахунках завдала мені мар ного клопоту на добру часину — марного й справді, як подумати, що я перебував у таких страхітливих обставинах, а от сушив собі голову розмірами темниці. Але мені страх закортіло з'ясувати всі деталі, і я заходився розмірковувати, де ж саме схибив. Кінець кінцем мені проясніло. Вперше спробувавши дослідити в'язницю, я пройшов до того моменту, як упав, п'ятдесят два кроки — стяжка полотна була від мене тоді, певно, за який крок чи два, тобто я вже, власне, майже обійшов склеп по обводу. Потім я впав і заснув, а прокинувшись, очевидячки, рушив у зворотному напрямку,— тим-то мені обвід склепу й видався мало не вдвічі довшим, аніж він був насправді. А сум'яття в думках не дало змоги завважити, що на початку стіна була ліворуч від мене, а під кінець — уже праворуч.

Так само хибний висновок я був зробив і щодо форми в'язниці. Обходячи її навпомацки, я знаходив тепер чимало кутів, і подумав, що вона дуже неправильна формою — оце так разюче суцільний морок впливає на людину, що пробудилася з летаргії або й сну! Кути виявилися просто нерівномірно розташованими неглибокими впадинами чи то нішами. Загалом же в'язниця була квадратна за формою. Стіни, начебто викладені з каменю, як мені спершу видалося,— насправді були з величезних плит заліза чи якогось іншого металу, шви між якими або стики її утворювали впадини. Металеву поверхню всуціль покривала чиясь нездарна мазанина — всілякі бридкі й відразливі подоби, породжені забобонними уявленнями ченців про потойбічне життя. Скелети у погрозливих позах, що мали втілювати демонів, та й інші, куди страхітливіші образи, спотворювали геть усю стіну. Я завважив, що обриси цих химер проступали досить чітко, тоді як барви здавалося, вицвіли й потьмяніли, ніби від вологи. Підлога, як я тепер побачив, була кам'яна. Посеред приміщення зяяв отвір круглого провалля, що його пащі мені пощастило уникнути: але провалля було тільки одне.

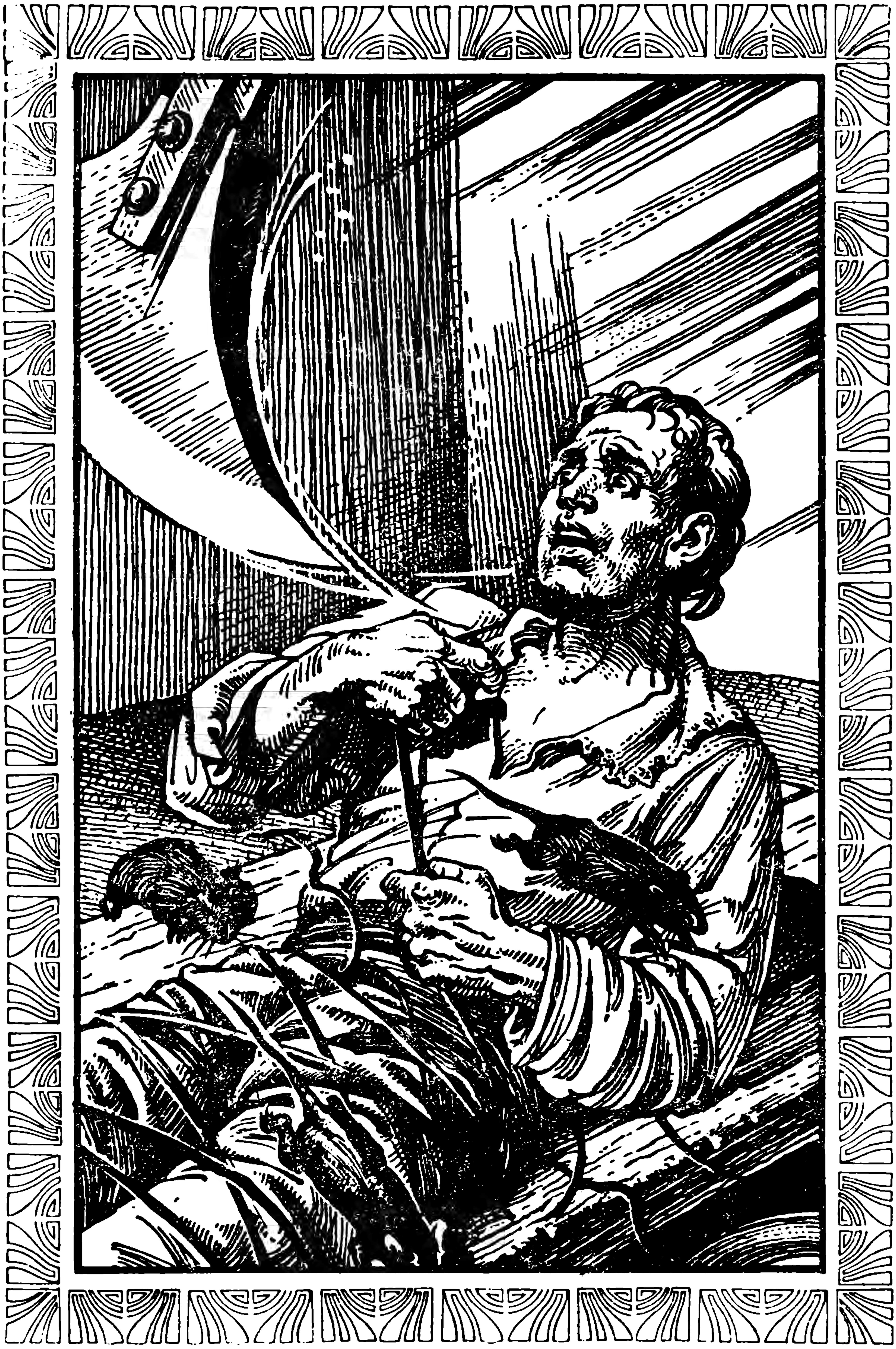

Усе це я розгледів нечітко й то з великою натугою, бо тепер моє тіло лежало вже не так, як до сну. Тепер я був простягнений горілиць на весь зріст на низькій дерев'яній лаві, прив'язаний до неї довгою ремінякою, що скидалася на попругу. Ремінь багатьма звивами обсновував мої руки, ноги й усе тіло, залишаючи вільною саму тільки голову та почасти ліву руку, щоб я міг на превелику силу дотягтися до глиняної миски з їжею, яка стояла збоку на підлозі. Але глечика, на лихо мені, не стало. Кажу «на лихо», бо мене пекла нестерпна спрага. А наміри моїх катів, здається, були спрямовані на те, щоб ще й посилити цю спрагу, бо м'ясо в мисці вони присмачили гострою приправою.

Глянувши вгору, я побачив стелю своєї в'язниці. Вона була футів на тридцять-сорок від підлоги і будовою не дуже відрізнялася від стін. На одній з її плит увагу мою привернуло своєрідне зображення. То була намальована постать Часу, як її звичайно показують, тільки що замість коси вона тримала,— чи то мені так здалося при побіжному погляді,— довжелезний маятник, як то буває на старовинних дзигарях. Щось у вигляді цього механізму змусило мене, одначе, придивитись до нього пильніше. Зображення маятника було саме наді мною, і мені нараз привиділося, що він рухається. Ще за мить я й переконався в цьому. Вимахи маятника були короткі і, звісна річ, повільні. Кілька хвилин я стежив за ним, пройнятий страхом, але ще більше — подивом. Утомившись нарешті спостерігати його монотонний рух, я відвів погляд убік.

Нараз легкий шемріт привернув мою увагу, і, зиркнувши на підлогу, я побачив кількох здоровенних щурів, що повиповзали з провалля, розташованого в полі мого зору, праворуч від мене. Вони набігали просто на очах у мене, і то цілою ордою — пожадливі, хапливі, приваблені запахом м'яса. Відтоді мені доводилося докладати чималих зусиль і уважності, щоб вони не допалися до миски.

Минуло з півгодини, а може, й ціла година (адже уявлення мої про біг часу були дуже приблизні), поки я знову звів очі вгору. Те, що я побачив, ошелешило мене і вразило. Вимахи маятника подовшали мало не на ярд. Як наслідок цього, і швидкість набагато зросла. Але найдужче занепокоїла мене думка, що він помітно спустився. Я тепер завважив — годі й казати, з яким жахом! — що нижня його частина становить блискучий сталевий півмісяць, десь так із фут завдовжки від ріжка до ріжка: самі ріжки були задерті вгору, а спід півмісяця здавався гострим, немов лезо бритви. Це півколо, масивне й важке з вигляду, грубшало догори, подібно до леза бритви, і трималося на товстому мідяному пруті. Коливаючись, маятник зі свистом розтинав повітря.

Тепер я вже не сумнівався, яку саме страхітливу долю приготувала мені чернецька вимисливість. Інквізитори довідалися, що я розгадав таємницю провалля — *провалля,* що його жахіття призначалися саме для таких запеклих єретиків, як я, провалля, що було втіленням пекла, найдовершенішим: як свідчив поголос, з усіх їхніх тортур. Не впав я в провалля зовсім випадково, а мені ж було відомо, що муки в цій катівні обов'язково повинні охоплювати свої жертви зненацька, несподівано. А що я спіткнувся, не дійшовши до провалля, то тим самим порушився їхній диявольський план скинути мене в безодню. і тепер мені лишалося сподіватись — вибору-бо не було — інакшої, лагіднішої загибелі. Лагіднішої! Хоч як мені було тяжко, я аж посміхнувся, що от *таке* слово вжив у *такій* ситуації.

Чи варто розповідати про довгі, довгі години більш ніж смертельного жаху, коли я безперестанку рахував енергійні вимахи леза? Дюйм за дюймом, дрібка за дрібкою,— так повільно, що, здавалося, віки збігають, поки не завважиш,— маятник спускався все нижче й нижче. Минуло скількись днів — можливо, чимало їх — і він уже вигойдувався так близько наді мною, що їдучий його подих віяв мені в саме лице. Запах гострої сталі дражнив мої ніздрі. Я благав, я затято молив небо, щоб маятник швидше вже розтяв мені тіло. У дикій знетямі я поривався підскочити вгору, назустріч вимахам страхітливої шаблюки. А тоді раптом падав назад і спокійно лежав та всміхався до цієї блискітливої смерті, немов дитина до якоїсь рідкісної цяцьки.

І знову я впав у цілковиту непритомність,— ненадовго, очевидно, бо, прийшовши до тями, я не завважив, щоб маятник був тепер нижче. А проте — може, й надовго, бо ж мої кати стежили за мною і, отже, могли навмисне зупинити рух маятника, коли я зомлів. Опритомнівши, я відчув себе дуже, просто неможливо слабосилим і виснаженим, ніби після тривалого недоїдання. Хоч яких я тоді зазнавав мук, людська природа моя потребувала їжі. Болісно напружившись, я простяг ліву руку, наскільки дозволяв ремінь, і дістав ті мізерні рештки м'яса, що залишилися після щурів. Коли я поклав у рот перший шматочок недоїдків, мене раптом осяйнула якась напівсформована думка, сповнена радості чи то, може, надії. Але що спільного я міг мати з надією?! Кажу ж бо, то була думка напівсформована, з тих, що ото так і не встигають до кінця сформуватись у свідомості. Я відчув тільки, що в ній була радість чи то надія і що вона в зародку й померла. Марно я силкувався повернути її, прояснити. Тривалі страждання майже дощенту знесилили мій розум. Я став недоумком, ідіотом.

Площина, в якій коливався маятник, була під прямим кутом до мого тіла. Я бачив, що півмісяць має перетяти мене саме по грудях. Маятник черкне полотно, повернеться і черкне ще раз, тоді ще і ще. Дарма, що вимахи його страшенно широкі (десь так із тридцять футів чи й більше), а сила, з якою він свистячи розтинає повітря, така, що проти неї й ці залізні стіни ніщо,— півмісяць кілька хвилин лише те й робитиме, що буде розрізувати мій халат. На цій думці я зупинився. Далі я не важився рушати. Я вперто зосереджував на ній усю увагу, немовби міг тим затримати опускання сталі

Я намагався думати про те, який звук буде, коли півмісяць прорізатиме одяг, про те, який своєрідний дрож викликає в людині тертя матерії об тіло.

Я міркував про всі ці дрібниці, аж поки вони мені геть набридли.

Вниз і вниз розмірено сповзав маятник. Швидкість його вимахів я протиставив повільності спускання і знаходив у цьому якусь неприродну втіху. Мах праворуч, мах ліворуч, туди й сюди, повиснувши, немов грішна луна в пеклі, отак скрадливою тигрячою ходою він підступав усе ближче до мого серця. Я то сміявся, то вив, залежно яка думка брала гору.

Вниз, неухильно й безжалісно вниз! Маятник коливався вже за три дюйми від моїх грудей! У нестямі я несамовито заборсався, силкуючись вивільнити ліву руку. Вона була вільна лише до ліктя. Натужуючись, я міг рухати нею від миски на підлозі й до рота, але не далі. Якби мені розірвати ремінь на лікті, я б ухопив рукою маятник і спробував його зупинити. То було б усе одно, що лавину зупинити.

Вниз, безупинно й нестримно вниз! Я задихався і шарпався при кожному вимахові маятника. Пройнятий марним розпачем, я не відводив від нього погляду, стежачи, як він падає додолу й злітає вгору і щоразу, коли сталеве вістря наближалося, мимоволі заплющував очі, хоч смерть дарувала б мені визволення,— о так, справжнє визволення! І все-таки кожен нерв у мені тріпотів, коли я уявляв, як ледь помітне опускання механізму вгородить цю гостру блискучу сокиру в мої груди. Це *надія* спонукувала тріпотіти мої нерви, а все тіло — скулюватися. Це *надія*, та сама надія, що тріумфує навіть під тортурами, що нашіптує слова втіхи навіть рокованому на смерть у катівнях інквізиції.

Я побачив, що якихось ще десять-дванадцять вимахів, і сталь торкнеться халата; і водночас із цим спостереженням мій розум раптом прояснився і зосередився, підвладний цілковитому спокоєві розпачу. Вперше за багато годин, а може, і днів, я почав *думати*. Нараз я здогадався, що пута чи попруга, якою мене перев'язано, з однопільного ременя. Досить лише в одному місці гострому, наче лезо, півмісяцеві черкнути по ременю, як він трісне, і я лівою рукою зможу розснувати із себе решту пут. Але ж яка небезпечна буде близькість сталі в ту мить? Найменший хибний порух — і тобі смерть! То ж хіба ймовірно, щоб мої мучителі не передбачили такої змоги й не збентежилися перед нею? І чи можна сподіватися, що півмісяць пройде саме там, де пута обвивають мені тіло? Боячися зневіритися геть у мізерній і, здається, останній надії, я трохи підвів голову, зміг глянути собі на груди. Попруга обсновувала мої кінцівки і тулуб в усіх напрямках, *але тільки не на шляху вбивчого півмісяця.*

Та ледве встиг я покласти голову, як мене осяйнула — інакше й не скажеш — друга половина тієї самої недокінченої ідеї визволення, що тьмяно промайнула у мене в мозку, коли я був підніс шматочок їжі до своїх зашерхлих уст. Тепер переді мною була вся думка, хирлява, не зовсім твереза й не зовсім чітка, але таки вся повністю. І я відразу з гарячковим завзяттям розпачу заходився її здійснювати.

Вже чимало годин круг невисокої лавки, де я лежав, кишма кишіло щурів. Вони були хижі, нахабні й ненажерні, і раз у раз глипали на мене своїми червоними очицями, неначе впевнені, що тільки-но я перестану ворушитися, як зроблюся їхньою здобиччю. «І що вони там їдять у цьому колодязі?» — подумалось мені.

Як я не відганяв їх, вони зжерли мою їжу мало не всю до крихти. Я безнастанно вимахував рукою над мискою, але, неминуче одноманітні, ці рухи кінець кінцем стали зовсім ні до чого. Ненатлі хижаки дедалі частіше вгороджували гострі зуби в мої пальці. Рештками жирного й пряного їстива я щедро змастив ременя, куди лише здужав дістати, а тоді відвів руку від миски й завмер.

Спершу ненажерливих гризунів ошелешила й налякала раптова непорушність людини на лавці, і вони панічно сахнулись назад, а декотрі то й у колодязь шаснули. Але це тільки на хвильку: я не дарма розраховував на їхню ненатлість. Завваживши, що я лежу без ніякого руху, один-два сміливіші з них скочили на лавку й обнюшили ремінь. То було наче гасло до загального нападу. З колодязя посунули цілі нові гурти щурів. Вони видиралися на лавку, переповнювали її, сотнями товклися в мене по тілі. Розмірений рух маятника анітрохи їх не тривожив. Уникаючи його ударів, вони заповзялися коло намашеного ременя. Щурі тислися один на одного, і товпище їхнє на мені щораз більшало. Вони вовтузились у мене на шиї, холодні їхні губи доторкались до моїх губів. Їх було стільки, що я мало не задихався під ними: огида, для якої й слова нема в людській мові, наповнювала мені груди і чимось важким та липучим холодила серце. Але ще хвилина, і я відчув, що кінець уже близько. Пута помітно слабшали. Я знав, що в кількох місцях їх уже перегризено.

Понадлюдським напруженням волі я примусив себе лежати *непорушно*.

Я таки не помилився у своїх розрахунках і терпів не даремно! Нарешті я відчув, що *вільний*. Попруга обривками звисала з мого тіла. Але маятник тим часом уже майже черкав мені груди. Він уже роздер полотно, розрізав білизну під нею. Ще два вимахи, і гостре відчуття болю пронизало кожен мій нерв. Та мить визволення настала! Я ледь поворушив рукою, і мої рятівники гамірливо сипонули врозтіч. Сторожким рухом — обережно й помалу, спочатку вбік, а тоді назад — я вислизнув з обіймів ременя, і півмісяць уже не міг дістати до мене. Бодай на часину, але я таки став *вільний!*

Вільний — і в лабетах інквізиції? Ледве-но я ступив на кам'яну підлогу зі свого дерев'яного ложа тортур, як рух пекельної машини зупинився і якась невидима сила підняла її вгору, через стелю. Це було для мене наукою, що вкинула моє серце в розпач. За кожним моїм рухом, безперечно, стежать. Вільний! Я уник однієї мученицької смерті, щоб потрапити в пащеку до іншої, ще жахливішої. Подумавши це, я зміряв тривожним поглядом залізні стіни, що в них замикався мій світ. У приміщенні діялося щось незвичайне, заходила якась зміна, хоч я й не міг спершу зрозуміти, яка саме. Я став сушити собі голову уривчастими непевними здогадами, на багато хвилин поринувши у напівдрімотне забуття. Тремтячи зі збудження, я вперше за ввесь час збагнув, звідки береться те жовто-зелене світло, що осяває в'язницю. Воно ллялося зі щілини у півдюйма завширшки, яка тяглась понизу попід усіма стінами в'язниці. Виглядало, отже, на те — певніше сказати, так і було,— що стіни лише прилягають до підлоги. Я спробував зазирнути у щілину, хоч це й виявилося марним.

Підвівшись на ноги, я раптом зрозумів причину тих таємничих змін, що відбулися в приміщенні. Раніш я помітив, що хоча обриси зображень на стінах і були досить чіткі, барви здавалися бляклими й потьмянілими. Але тепер ці барви почали яснішати щомить дужче й дужче, і їхній пекельно яскравий блиск надавав примарним диявольським постатям такого вигляду, що примусив би здригатись і міцніші нерви, ніж у мене. Очі демонів, до моторошного живі й страхітливі, втуплювались у мене з усіх куточків в'язниці, навіть і звідти, де раніш нічого не було видно, і ряхтіли зловісним вогнем, що моїй збудженій уяві ніяк не міг здатися нереальним.

Де ж пак! — *нереальним!* Навіть коли я дихав, у ніздрі мені вдаряв дух розпеченого заліза. Задушливі випари сповнювали в'язницю. Щохвилі жаркіше пломеніли очі, що стежили за моїми стражданнями. Дедалі густіший багрець розливався по жахітних почварах на стінах. Я задихався! Мені дух забивало! Тепер мені стало ясно, що надумали мої мучителі, ці безжальні кати, демони з демонів. Я відступав від розпашілого металу до середини камери. Думка про холодок колодязя наче бальзамом зцілила мені душу,— мені, загроженому з усіх боків огненною смертю. Я кинувся до смертедайного краю провалля. Мій зморений зір заглянув униз. Сяйво від розжареної покрівлі освітлювало найглибші закутини колодязя. І все-таки якусь хвильку нестями дух мій не годен був збагнути суть того, що я побачив. Та нарешті вона силою пробилась... проклала собі шлях до моєї свідомості... вогнем опекла мій трепетний мозок! О! язик мій німіє! о! жахіття! о! будь-яке жахіття, лиш не це! З пронизливим криком я відсахнувся від краю колодязя і, закривши лице долонями, гірко заридав.

Жарота швидко поширювалась, і я, трясучись, немов у гарячці, знову підвів очі. В камері вдруге заходили зміни – цим разом інакшою ставала її *форма*. Як і попереднього разу, я спочатку марно силкувався зрозуміти те, що відбувалося, чи бодай хоч добрати в ньому ладу. Але непевність тривала не довго. Двічі я уник судженої мені долі, тим самим розпаливши мстивість інквізиторів, і Владар Жахіть вирішив більше не зволікати зі мною. В'язниця раніш була квадратна. Тепер же я побачив, що два її залізних кути зробилися гострими, а решта два відповідно – тупими. Ця страхітлива зміна наставала хутко, з якимось приглушеним гуркотом чи то, може, стогоном. В одну мить приміщення набрало форми ромба. Але воно змінювалось і далі — я вже не мав надії, та й бажання, щоб ту зміну спинити. Я ладен був пригорнути до своїх грудей ці червоні стіни, ці шати вічного супокою. «Смерть,— казав я собі — будь-яка смерть, аби лише не в колодязі!» Ото я був дурень! Не втямив одразу, що саме в *колодязь* і мало загнати мене розжарене залізо! Чи ж міг я витримати таку гарячінь? Та навіть якби й міг, то чи ж би не мусив відступити під натиском стін? А ромб усе вужчав, дедалі швидше, не полишаючи мені часу на міркування. Центр його, тобто там, де було найширше, містився прямо над розчахнутим проваллям. Я точився назад, але стіни, зсовуючись, невблаганно підпирали мене вперед до колодязя. Кінець кінцем для мого попеченого й скорченого тіла не лишилося й дюйма опори на твердій підлозі в'язниці. Я вже не змагався. Останній передсмертний зойк розпачу, голосний і довгий, вирвався з моїх уст. Я відчував, що вже ледь тримаюся на самому крайчику... Я відвів погляд...

Аж раптом — незграйний гул людських голосів! Гучний рик, неначе з безлічі сурм! Різкий скрегітливий гуркіт, неначе тисячі громів! Вогненні стіни раптом оступилися назад. Чиясь простягнена рука схопила мене за плече в ту саму мить, коли я вже падав, непритомніючи, у прірву. То був генерал Лассаль[1].

Французьке військо вступило в Толедо. Інквізиція[2] опинилася в руках своїх ворогів.

Переклад Р. Доценка

Запитання та завдання

1. У яких жанрах художньої літератури працював Едгар По? Основоположником яких жанрів він вважається?
2. Яким було оповідання «Рукопис, знайдений у пляшці»?
3. Чи цікаво вам було читати оповідання «Маятник і провалля»? Які почуття викликає у вас це оповідання?
4. Опишіть стан героя твору «Маятник і провалля» після оголошення йому смертного вироку.
5. Як ви розумієте назву оповідання «Маятник і провалля»?
6. Що таке інквізиція?
7. Прочитайте оповідання, які згадуються у статті.
8. Які ще оповідання Едгара По ви читали?

---

[1] **Антуан Лассаль** (1775—1809) – французький генерал, учасник наполеонівських воєн. Французькі війська вступили до Толедо 6 травня 1808 р.

[2] **Інквізиція** – спеціальний церковний суд, який відзначався великою жорстокістю. Створений у XV ст., він був скасований Наполеоном у 1808 р.

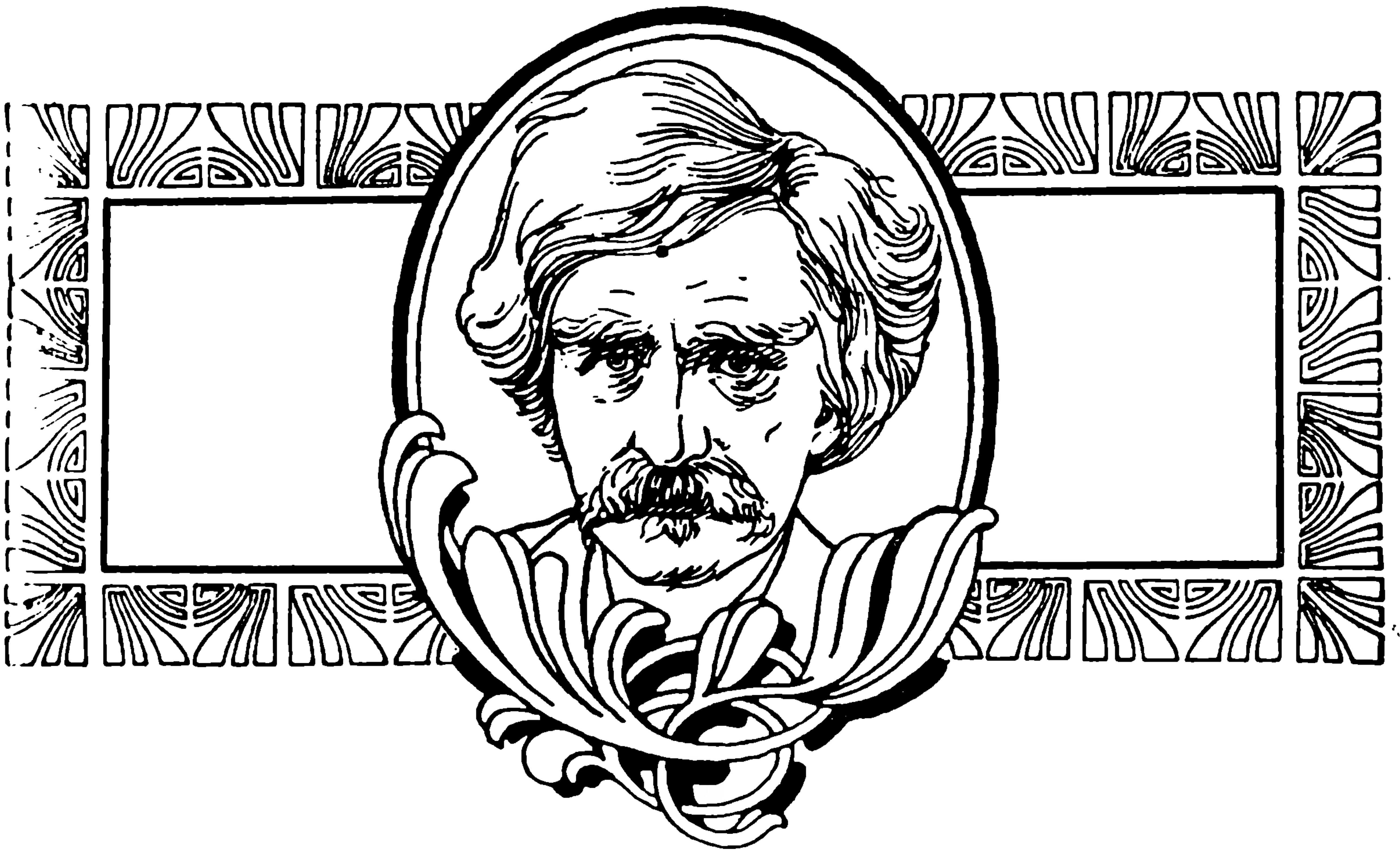

Марк Твен

(1835—1910)

> Зморшки мають бути тільки
> слідами колишніх усмішок.
>
> *Марк Твен*

Марк Твен (Семюел Ленггорн Клеменс) — видатний американський письменник, дотепний сатирик і прекрасний оповідач.

Дитинство його пройшло у невеликому американському містечку Ганнібалі на березі річки Міссісіпі. Рано втративши батька, хлопчик уже змалечку змушений був заробляти собі на хліб. Вивчаючи друкарську справу, він терпів знущання господаря і його дружини, спав на голій підлозі, скоцюрбившись у старому лахмітті з хазяйського плеча, зазнавав голоду і злиднів, але роботу виконував сумлінно і невдовзі став умілим складачем. Освіту здобув самотужки.

У пошуках кращих заробітків він багато мандрував, змінював професії. Десятки разів пройшов Сем довгий і нелегкий шлях по Міссісіпі (і не пасажиром у каюті, а лоцманом), багато зусиль доклав до пошуків срібла і золота в похмурих пустелях на заході США. А згодом, обравши псевдонім Марк Твен, він упродовж тривалого часу переходив із однієї газети до іншої: працював репортером, кореспондентом, та найчастіше — фейлетоністом[1].

Наслідуючи кращі традиції американського гумору середини минулого століття, Марк Твен викликав своїми фейлетонами невтримні веселощі, використовуючи як неймовірні перебільшення, так і кумедні применшення. Він смішив, поєднуючи поважне й нікчемне, високе й негідне.

Талановитим гумористом, який активно використовував фольклор, Марк Твен виявив себе уже на початку творчого шляху. Про це свідчать збірки «Знаменита жаба-стрибунка із Калавераса та інші оповідання» (1867), «Простаки за кордоном...» (1869).

У 1870 році вийшли друком «Мій годинник», «Оповідання про гарного хлопчика», «Як я редагував сільськогосподарську газету», «Як мене обирали губернатором» та інші твори.

Новаторською і справді чудовою сторінкою творчості Марка Твена стали «Пригоди Тома Сойєра» (1876), «Принц і злидар» (1882), «Пригоди Гекльберрі Фінна» (1883). Відображаючи американську дійсність письменник засудив спосіб життя, в основі якого лежать скнарість, користолюбство, зажерливість.

Мудре слово великого сатирика Марка Твена і сьогодні лунає над світом, допомагаючи чесним людям боротися проти несправедливості й інших суспільних пороків.

Запитання та завдання

1. Які твори Марка Твена ви знаєте? Яке враження вони на вас справили?

---

[1] Фейлетоніст — автор фейлетону, невеликого твору в періодичній пресі, в якому злободенні події зображено у сатиричному плані.

2. Як характеризує Марка Твена його крилатий вираз: «Зморшки мають бути лише слідами колишніх усмішок»?Що ви можете сказати з цього приводу?
3. Розкажіть про дитячі роки письменника.
4. Який шлях пройшов Марк Твен перед тим, як потрапити репортером до газети?
5. Який жанр був для письменника улюбленим і чому?
6. Якими засобами користувався у своїх творах Марк Твен?

ЯК Я РЕДАГУВАВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКУ ГАЗЕТУ

Не без вагань взяв я на себе тимчасове редагування сільськогосподарської газети,— так, як сухопутний чоловік не без побоювання взяв би на себе керування кораблем. Але я був у скруті, тож добра платня була мені дуже до речі. Постійний редактор газети йшов у відпустку, я погодився на запропоновані умови і зайняв його посаду.

Почуття, що в мене знов є робота, було чудове, і я працював цілий тиждень із непослабним задоволенням. Номер здали до друку, і я насилу діждався виходу газети — так мені хотілося дізнатись, чи приверне моя праця до себе чиюсь увагу. Коли надвечір я виходив з редакції, гурт чоловіків та хлопчаків унизу біля сходів розбіглися хто куди, пропускаючи мене, і я почув, як один чи двоє сказали: «Це — він!» Звісно, я був приємно вражений цим. На ранок я застав біля сходів такий самий гурт, а вподовж усієї вулиці люди стояли парами й поодинці, зацікавлено придивлялися до мене. Гурт розступився й позадкував, коли я підійшов ближче, і хтось із натовпу сказав: «Гляньте, які в нього очі!» Я вдав, що не помічаю загальної уваги, але в глибині душі зрадів і вже вирішив написати про це своїй тітці.

Я піднявся невисокими сходами і, наблизившись до дверей, почув веселі голоси й дзвінкий сміх; відчинивши двері, я побачив двох молодиків, судячи з одягу —

фермерів; їхні обличчя спершу зблідли й витягнулися, коли вони побачили мене, а потім обидва прожогом вискочили у вікно. Мене це здивувало.

За півгодини ввійшов літній добродій із хвилястою бородою й тонкими, хоч і трохи суворими рисами обличчя. Я запросив відвідувача сісти. Видно було, що його щось непокоїть. Він скинув свого капелюха й поклав на підлогу, тоді витяг з кишені червону шовкову хусточку й останній номер нашої газети.

Розклавши газету на колінах і протираючи хусточкою окуляри, він промовив:

— Ви — новий редактор?

Я відповів ствердно.

— Ви до цього редагували коли-небудь сільськогосподарську газету?

— Ні,— сказав я,— це моя перша спроба.

— Воно й видно. А чи є у вас якась сільськогосподарська практика?

— Ні, гадаю, що ні!

— Я підсвідомо відчув це,— промовив старий добродій, накладаючи окуляри, тоді суворо глянув крізь них на мене і згорнув газету зручніше.— Я хотів прочитати вам, що збудило в мені це відчуття. Ось цю передову. Послухайте й скажіть, чи не ви писали її:

«Ріпу ніколи не слід зривати, це псує її. Куди краще послати хлопчика, щоб він заліз на дерево й потрусив його». Ну, що ви на це? Гадаю, що писали це ви?

— Що я на це? Думаю, непогано! Мені здається, що в цьому є сенс! У мене немає сумніву, що багато мільйонів бушелів[1] ріпи щороку гине тільки в цій окрузі, бо ріпу зривають недостиглою, тим часом, як можна послати хлопчика потрусити дерево...

— Потрусіть свою бабусю! Ріпа не росте на деревах!

— Невже? Справді не росте?.. Але хто сказав, що росте? Це треба розуміти переносно, тільки переносно!

---

[1] Бушель — міра об'єму рідин і сипких речовин в Англії та США (приблизно 35 літрів).

Всяка людина, що хоч трохи тямить у цій справі, збагне, що я мав на увазі,— хлопчик повинен потрусити виноградну лозу!

Після цього старий підвівся, подер газету на дрібні клаптики, розтоптав їх, розбив кілька речей ціпком, сказав, що я тямлю в цій справі не більше як корова, і пішов, грюкнувши дверима,— словом, поводився так, що мені спало на думку, ніби він чимось невдоволений. Однак, не знаючи, що його стурбувало, я не міг зарадити йому.

Трохи перегодом у двері вдерлася довгов'яза, хирлява істота з рідкими патлами до плечей та тижневою щетиною на всіх виступах і западинах обличчя; він зупинився й застиг непорушно, приклавши палець до уст і схиливши голову й тіло в позі людини, що до чогось прислухається. Не чути було жодного звуку. А він усе прислухався. Ні звуку. Тоді він повернув ключа в дверному замку й обережно почав скрадатися до мене, доки не опинився на такій віддалі, що міг дістати мене рукою; тут він зупинився і хвилину-другу зацікавлено розглядав моє лице, потім витяг із-за пазухи згорнутий номер нашої газети й сказав:

— Ось що ви написали. Прочитайте мені, швиденько! Допоможіть мені! Я страждаю!

Я прочитав написане. І в міру того як фрази зривалися з моїх уст, я міг бачити, як йому легшає, як напружені м'язи на обличчі в нього послабли, тривожний вираз зникав, а умиротворення та спокій розливалися по його рисах, мов благодатне місячне проміння по пустельному краєвиду.

«Гуано — славна птиця, але догляд за нею вельми клопітний. Ввозити її можна не раніше червня й не пізніше вересня. Взимку її слід тримати в теплому приміщенні, де вона могла б висиджувати своїх пташенят».

«Очевидно, що сезон зернових у нас запізнився. Через це фермерові корисно було б висаджувати кукурудзу і сіяти гречану макуху в липні, а не в серпні».

«Щодо гарбуза. Це улюблена ягода мешканців внутрішніх районів Нової Англії, які для пирогів віддають їй перевагу перед агрусом, а так само й перед малиною, як корму для корів, бо вона — ситніша й соковитіша. Гарбуз — єдиний їстівний плід родини апельсинових, що вистигає на Півночі, коли не рахувати пляшкоподібних гарбузів та однієї чи двох відмін кабачка. Але звичай садити його в палісаднику разом із кущами виходить із моди, бо тепер уже всі визнають, що гарбуз як тінисте дерево не виправдав себе».

«Нині, коли наближається гаряча пора і гусаки починають нереститися...»

Схвильований відвідувач підскочив до мене, потис мені руку й промовив:

— Годі, годі! Цього досить! Тепер я бачу, що я з глузду ще не з'їхав, бо ви прочитали те саме, що й я, слово в слово! Але, незнайомцю, коли я вперше прочитав це сьогодні вранці, я сказав собі: я зроду-віку не вірив цьому, хоч друзі тримали мене під пильним наглядом, проте тепер я вірю, що я таки божевільний; і я так заволав, що було чути за дві милі, а тоді вискочив, щоб убити кого-небудь, бо, бачте, я зрозумів, що рано чи пізно дійде до цього,— то краще вже відразу! Я прочитав удруге один абзац, щоб переконатися, що я справді божевільний; потім підпалив свій дім і взявся до діла. Я покалічив кількох чоловік, одного загнав на дерево, звідки можу зігнати його, коли схочу. Але я вирішив дорогою зайти сюди, щоб перевірити себе ще раз. Тепер я перевірив, і це щастя для того бідолахи на дереві. Я напевно порішив би його, вертаючись назад! До побачення, сер, до побачення; ви зняли великий тягар з моєї душі! Якщо мій розум витримав натиск однієї з ваших сільськогосподарських статей, то його тепер ніщо не зможе пошкодити! На все добре!

Я відчув деяку незручність, взявши до уваги ті каліцтва й підпали, якими розважався цей чоловік, бо мимоволі відчув, що певною мірою я – його співучасник. Але ці думки швидко розвіялися, коли в кімнату ввійшов постійний редактор. (Я подумав: якби ти поїхав до Єгипту, як я радив, я б уже доклав свою руку, але ти не захотів. Нічого іншого від тебе не можна було й чекати.)

У редактора був сумний, збентежений і пригнічений вигляд.

Він оглянув руїну, що вчинив старий бешкетник та двоє молодих фермерів, і сказав:

— Сумна історія, дуже сумна. Розбито пляшку з клейстером і шість шибок, плювальницю і два підсвічники. Але це не найгірше. Підірвано репутацію газети — і боюся, що назавжди. Правда, на газету небувалий попит, вона ніколи ще не мала такого великого тиражу й такої слави; але чи добре заживати слави божевільних і наживатися не власному недоумстві? Друже мій, присягаюся, що на вулиці повно людей, деякі повилазили на паркани, чекаючи нагоди поглянути на вас, бо думають, що ви збожеволіли. І мають право думати так після ваших передових. Ці статті ганьблять журналістику. І чого це вам спало на думку, ніби ви можете редагувати таку газету? Ви, очевидно, не знаєте навіть основ сільського господарства. Ви кажете про борону й борозну так, ніби це одне й те саме; ви кажете про період, коли корови міняють пір'я, радите приручати тхорів, бо ці тварини відзначаються грайливістю і чудово ловлять пацюків! Ви пишете, що устриця лежить спокійно, доки для неї виконується музичний твір,— це ж чисте безглуздя. Устрицю ніщо не може потривожити. Устриця завжди спокійна. Устриця зовсім не потребує ніякої музики. О, сто чортів, що ви накоїли! Якби ви поставили досягнення неуцтва за мету свого життя — і тоді б ви не могли побити кращого рекорду, ніж цей. Я зроду не бачив чогось такого. Ваша замітка, що кінський каштан, як стаття комерції, набуває дедалі більшої популярності, явно розрахована на крах газети. Я вимагаю, щоб ви залишили роботу. І негайно. Не треба мені відпустки — я не міг би відпочивати. В усякому разі доти, доки ви сидите на моєму стільці. Бо я весь час думатиму з жахом: а що ви там ще порадите читачеві в наступному номері? Я втрачаю рештки терпіння щоразу, як пригадую ваші міркування про устрицеві грядки під заголовком «Ландшафтне садівництво». Я вимагаю, щоб ви пішли геть. Ніщо в світі не змусить мене взяти відпустку! О, чому ви не попередили мене, що нічого не тямите в сільському господарстві?

— Попередити вас, кукурудзяний качане, капустяна голово, гарбузовий сину? Вперше в житті я чую таку нісенітницю! Ось що я вам скажу: я вже чотирнадцять років редагую і вперше чую, що для цього потрібно щось знати. О ти, ріпо! Хто пише театральні рецензії для другорядних газет? Зграя якихось шевців та аптекарських учнів, що стільки ж тямлять у добрій грі, скільки я в добрій обробці землі, й ні на йоту більше. Хто пише літературні огляди? Люди, що ніколи самі не написали жодної книги. Хто неподільно керує фінансами? Люди, що мають достатні підстави анічогісінько в них не тямити. Хто критикує індіанські компанії? Джентльмени, що не знають різниці між бойовим кличем та вігвамом, що ніколи не тікали стрімголов від томагавка і не висмикували стріл із своїх родичів, щоб розкласти на привалі багаття. Хто закликає в пресі до тверезості та найбільше галасує про шкідливість алкоголю? Люди, що не бувають ні хвилини тверезі — хіба що в могилі протверезяться. Хто редагує сільськогосподарські газети — хіба не такі ж ріпи, як ви? Здебільшого це люди, що, провалившись на ниві поезії, писанині низькопробних кримінальних романів, сенсаційних драм, хроніки, хапаються за сільське господарство, як за тимчасове пристановище на шляху до притулку для бідних. Ви смієте розказувати мені про газетну справу? Я, сер, пройшов її від Альфи до Омахи[1] і кажу вам: що менше у людини знань, то більше вона галасує і більшої платні вимагає! Хтозна, якби я був неук, а не освічена людина, і нахаба, а не скромняга,— чи не зажив би собі слави в цьому холодному егоїстичному світі? Я покидаю вас, пане. Коли до мене ставляться так, як ви, я навіть радий піти геть! Але я виконав свій обов'язок. Я виконував свої обов'язки, скільки мені було дано їх виконати! Я сказав, що збільшу тираж до двадцяти тисяч примірників,— і якби мені ще два тижні, то збільшив би його. І я дав вам найкращу категорію читачів, яких будь-коли мала сільськогосподарська газета — без жодного фермера, без жодної людини, що могла б відрізнити стебло кавуна від персикового дерева,— навіть якби від цього залежало життя. Ви, хлібне дерево, втрачаєте на цьому, а не я. Прощавайте!

---

[1] Від Альфи до Омахи — тут пародіюється вислів «від альфи до омеги»; Альфа і Омаха — міста у США.

І я вийшов.

Переклад К. Шмиговського

Запитання та завдання

1. Що схвилювало читачів сільськогосподарської газети?
2. Виразно прочитайте відповідь оповідача на звинувачення постійного редактора газети. Як ви розумієте цей уривок?
3. Яка основна тема, яка ідея цього твору?
4. Кого висміяв автор в оповіданні?
5. Знайдіть в оповіданні і випишіть дотепні вирази.
6. Доведіть, що цей твір написано у гротескній формі. (Користуйтесь довідником літературознавчих термінів.)

ЯК МЕНЕ ОБИРАЛИ В ГУБЕРНАТОРИ

Кілька місяців тому партія незалежних висунула мою кандидатуру на посаду губернатора великого штату Нью-Йорк проти кандидатур містера Джона Т. Сміта і містера Бленка Дж. Бленка. Я невиразно відчував, що в мене є одна важлива перевага перед цими добродіями, а саме — моя незаплямована репутація. Неважко було переконатися з газет, що ці добродії коли і знали, що означає мати добре ім'я, то ті часи для них давно минули. Було ясно, що за останні роки вони опинилися по вуха у всілякій мерзоті. Але в той час, як я радів зі своєї переваги і потай втішався нею, якийсь струмінь неспокою каламутив глибини мого щастя: адже доведеться почути своє ім'я поряд з іменами таких людей! Це бентежило мене дедалі більше. Зрештою я написав про це своїй бабусі. Відповідь була швидка й рішуча. Бабуся писала: «Ніколи за все своє життя ти не зробив жодного вчинку, якого можна було б соромитися. Поглянь у газети, поглянь — і ти зрозумієш, що за людці оті містери Сміт і Бленк, а тоді вирішуй, чи захочеш ти принизитися до їхнього рівня і вступити з ними в політичну боротьбу».

Саме це й не давало мені спокою! Я не спав ту ніч ані хвилини. Але кінець кінцем я вже не міг відступати. Мою кандидатуру скрізь було оголошено, і я мусив вести боротьбу далі. За сніданком, байдуже переглядаючи газети, я натрапив на такого дописа, і, повинен признатися, це приголомшило мене так, як ніколи в житті:

«Лжесвідчення. Можливо, тепер містер Марк Твен, що виступає перед народом як кандидат у губернатори, дасть нам пояснення з приводу того, як тридцять чотири свідки спіймали його на порушенні присяги у Вокавоку (Кохінхіна) в 1863 році? Мета цього лжесвідчення полягала в тому, щоб відсудити в бідолашної вдови-тубілки та в її беззахисної родини мізерний клаптик землі з кількома банановими деревами — їхню єдину опору та підтримку в скруті. Містер Твен зобов'язаний і перед своїм сумлінням, і перед своїми виборцями, на чиї голоси він розраховує, роз'яснити цю історію. Чи зробить він це?»

Я думав, що лусну від подиву! Такий брутальний, мерзенний наклеп! Я ніколи зроду не бачив Кохінхіни. Я нічого зроду не чув про Вокавоку! Я не міг би відрізнити бананове дерево від кенгуру! Я був розлютований, але цілком безпорадний і не знав, що мені робити. Зовсім нічого не зробивши, я сяк-так згаяв день. Наступного ранку в тій самій газеті було вміщено всього кілька слів на мою адресу.

«Знаменно! Слід зауважити, що містер Твен багатозначно мовчить з приводу свого лжесвідчення в Кохінхіні!»

(Далі протягом усієї виборчої кампанії ця газета ніколи не називала мене інакше як «Безчесний Клятвопорушник Твен».)

Потім виступила ще одна газета, яка вмістила таке:

«Хотілося б знати. Чи зволить новий кандидат у губернатори пояснити декотрим своїм співгромадянам (які матимуть нещастя голосувати за нього!) таку цікаву обставину: чи правда, що його товариші по бараку в Монтані, які раз у раз «губили» дрібні цінні речі і завжди знаходили їх або в кишенях містера Твена, або в його «валізі» (тобто в газеті, в яку він загортав свої пожитки), мусили зробити йому, задля його ж власної користі, дружнє попередження, а саме: обмазавши дьогтем та вивалявши у пір'ї, пронести по вулицях його на жердині, а потім порадили йому назавжди покинути те місце, яке він займав у таборі? То чи зволить він це пояснити?»

Хіба можна було вигадати щось мерзенніше? Адже я ніколи в житті не був у Монтані!

(Відтоді ця газета звичайно називала мене не інакше як «Твен — Монтанський Злодій».)

Усе це призвело до того, що, беручи в руки газету, я став відчувати такий самий страх, який відчуває людина, піднімаючи зі свого ліжка укривало й чомусь боячись знайти під ним гримучу змію.

Одного разу мені потрапило на очі таке:

«Наклепника виведено на чисту воду! Завдяки даним під присягою письмовим свідченням

Майкла О'Фленегена, есквайра з Файв-Пойнтса[1], містера Снаба Реферті та містера Кеті Маліген з Уотер-стріту, встановлено, що підла заява містера Марка Твена про те, нібито покійного дідуся нашого достойного кандидата містера Бленка повішено за грабіжництво на великій дорозі,— це брутальна, безсоромна і безпідставна брехня. У порядних людей сумно стає на душі, коли вони бачать, до яких ганебних засобів вдаються деякі панове, щоб досягти успіху на політичній арені, нападаючи на мерців, що давно покояться у своїх могилах, і паплюжачи наклепами їхні славні імена. І коли ми думаємо про той біль, що його завдає ця безсоромна брехня невинним родичам та друзям небіжчика, ми майже готові закликати зневажену й обурену публіку вчинити коротку й рішучу розправу над наклепником. Але ні! Полишмо його на муки власного сумління! (Хоча коли почуття гніву візьме гору і публіка у своїй сліпій люті заподіє наклепникові тілесне каліцтво, то безперечно, що ніякі присяжні не зможуть визнати винними месників, і ніякий суд не зможе покарати їх.)»

Ця дотепна прикінцева фраза мала свої наслідки: тієї ж ночі я мусив схопитися з ліжка й утекти чорним ходом, в той час як «зневажена й обурена публіка» вдерлася парадними дверима, розбиваючи меблі й вікна в своєму справедливому гніві і привласнюючи за одним заходом ті речі, що їх легко було забрати із собою. І все-таки я можу, поклавши руку на Біблію, заприсягтися, що ніколи зроду не зводив наклепу на дідуся містера Бленка. Більше того: до сьогоднішнього дня я навіть не здогадувався про його існування і ніколи не чув його імені.

(Хочу зазначити, між іншим, що вищезгадана газета відтоді не називала мене інакше як «Твен — Осквернитель Могил».)

Слідом за цим мою увагу привернула така газетна стаття:

---

[1] Файв-Пойнтс — нью-йоркські нетрі.

«Достойний кандидат. Містер Марк Твен, що мав учора ввечері виступити з викривальною промовою на масовому мітингу незалежних, не з'явився своєчасно! У телеграмі від його лікаря повідомлялося, що його збив з ніг екіпаж, що йому переламано в двох місцях ногу, що він терпить тяжкі муки і т. д. і т. ін. Незалежні щосили намагалися проковтнути жалюгідну відмовку і вдавали, що вони не знають *справжньої причини* відсутності цього мерзенного розпусника, якого вони називають своїм кандидатом. *Минулого вечора якийсь п'яний тип рачки вповз у готель, де живе містер Твен.* Доконечний обов'язок незалежних довести, що ця п'яна тварюка не був сам Марк Твен. Нарешті ми їх спіймали на гарячому! Це — випадок, який не дає жодної змоги ухилитися від прямої відповіді. Громоподібний голос народу запитує: «Хто була ця людина?»

На мить мені здалося зовсім неймовірним, що ця ганебна підозра падає саме на мене. Три довгих роки минули відтоді, як я востаннє торкався до пива, вина чи взагалі до будь-яких спиртних напоїв.

(Очевидно, з часом я звик до всього цього, бо коли в наступному випуску тієї ж газети побачив міцно встановлене за мною прізвисько «Твен, що допився до білої гарячки», я не відчув уже колишнього раптового гострого болю, хоч і знав, що газета монотонно називатиме мене так до самого кінця виборчої кампанії.)

На той час значна частина адресованої мені кореспонденції складалася вже з анонімних листів. Форма їхня була проста:

«Що ви скажете про ту стареньку, яку ви стусонули ногою, коли вона постукала до вас, випрошуючи шматок хліба?

Поль Прай»[1]

---

[1] Поль Прай — герой однойменної комедії англійського драматурга Дж. Пуля (1786—1872), який любив втручатися у чужі справи.

Або:

«За вами водяться вчинки, про які не знає ніхто, крім мене. Я радив би вам вислати мені кілька доларів, якщо ви не хочете почути через газети про себе від вашого покірного слуги.

Генді Енді».

Такий приблизно був зміст цих листів. Я міг би при бажанні вести й далі в тому ж дусі, аж доки читачеві не набридне.

Незабаром головна газета республіканців «викрила», що я брав великі хабарі у виборців, а провідний орган демократів приписав мені участь у якомусь брудному шантажі.

(Таким чином я здобув іще два прізвиська: «Твен — Підлий Хабарник» та «Твен - Мерзенний Шантажист».)

На цей час усі газети голосно вимагали моєї «відповіді» на всі жахливі обвинувачення, які впали на мене, і лідери моєї партії заявили, що дальше мовчання означало б крах моєї політичної кар'єри. Ніби для того, щоб підтримати їхню заяву й прискорити мій виступ, другого ж дня в одній з газет з'явилася така стаття:

«Подивіться на цю людину! Кандидат незалежних усе ще мовчить. Звичайно, він не сміє й голосу подати! Кожне обвинувачення проти нього було цілком доведено і знов — ще раз і ще раз — підтверджено його промовистим мовчанням, яке остаточно його викриває. Погляньте на свого кандидата, незалежні! Погляньте на Безчесного Лжесвідка! На Монтанського Злодія! На Осквернителя Могил! Помилуйтеся на Того, хто допився до білої гарячки! На вашого Підлого Хабарника! На вашого Мерзенного Шантажиста! Гляньте на нього пильно, добре подумайте і скажіть, чи можете ви віддати свої чесні голоси людині, яка заслужила такі ганебні прізвиська своїми огидними злочинами й не сміє розкрити рот, щоб заперечити хоча б один із них!»

Не було ніякої змоги далі ухилятись од відповіді, і я з почуттям глибокого приниження сів готувати відповідь на всі ці безпідставні обвинувачення та на всю злобну й підлу брехню. Але я так ніколи й не закінчив цієї роботи, бо другого ж ранку вийшла газета з новими страхітливими вигадками, з новими наклепами. Газета серйозно обвинувачувала мене в тому, що я спалив психіатричну лікарню з усіма хворими, бо вона псувала мені краєвид із вікон мого будинку. Це сповнило мене жахом. Далі з'явилося обвинувачення в тому, що я отруїв свого дядька, щоб загарбати його майно; газета настійно вимагала розкриття могили й розтину трупа. Я відчував, що ось-ось збожеволію. На довершення всього мене обвинуватили в тому, що я, бувши опікуном притулку для підкидьків, повлаштовував там своїх беззубих і старих родичів, щоб вони готували їжу для моїх вихованців. Голова моя туманіла. Нарешті, вершиною тих безсовісних переслідувань, до яких вдалися ворожі партії, була вигадка, нібито дев'ятеро малят усіх відтінків шкіри і в найрізноманітнішому лахмітті полізли під час мітингу до трибуни і, чіпляючись мені за коліна, стали голосно кричати «таточку!».

Я не витримав. Я спустив свій прапор і капітулював. Я не відповідав вимогам кампанії по виборах губернатора штату Нью-Йорк. Я написав заяву, що знімаю свою кандидатуру, і в пориві озлоблення підписався:

«Щиро ваш, колись порядна людина, а тепер Безчесний Клятвопорушник, Монтанський Злодій, Осквернитель Могил, Алкоголік, що допився до білої гарячки, Підлий Хабарник і Мерзенний Шантажист — Марк Твен».

Переклад Ф. Скляра

Запитання та завдання

1. Як ви вважаєте, чому кандидат у губернатори був звинувачений у всіляких гріхах?
2. Який характер носить оповідання?

3. Чому оповідач зняв свою кандидатуру?
4. Яка основна думка твору?
5. Який художній прийом використав Марк Твен у цьому творі?
6. Яка роль сатири в житті людей?
7. Напишіть фейлетон на побутову тему.

ПРИБОРКАННЯ ВЕЛОСИПЕДА

I

Подумавши гарненько, я вирішив, що впораюсь. І насамперед купив цілу сулію свинцевої примочки та велосипед. Додому мене проводжав інструктор, який відповідав за «перші кроки». Ми обрали собі щонайдальший куток у дворі і взялися до діла.

Велосипед мій був не те що кінь, а так — жеребчик дюймів на п'ятдесят, з куцими педалями і жвавий, як то й належить кожному жеребчику. Інструктор розхвалив його переваги і, скочивши в сідло, проїхався, аби показати, як усе просто. Він заявив, що найважче з нього зіскакувати, і вирішив лишити це наостанок. Та де там! Не встиг він усадовити мене й відійти, як я зіскочив із блискавичною швидкістю, навіть не маючи досвіду. Він став по праву руку, штовхнув,— і ми одразу опинилися на землі: внизу інструктор, я верхи на ньому, а машина на мені.

Оглянули машину — хоч би тобі що. Ані подряпинки. Це здавалося дивним, але інструктор запевнив, що таки так, а огляд підтвердив його слова. Отож я мав зрозуміти, яку міцну й витривалу штуку мені пощастило придбати. Ми приклали до синців свинцеву примочку й почали все з початку. Цього разу інструктор став ліворуч, але і я теж впав на той бік, і знову вийшло «мала куча, давай ще».

А машині хоч би що. Це раз примочивши синці, почали знову. Інструктор зайняв безпечну позицію ззаду, проте я все-таки хтозна-як опинився на ньому

Інструктор навіснів од захоплення. Він заявив, що це неймовірно: на велосипеді ані подряпини, навіть жоден гвинтик не розхитався. Потираючи синці, я згодився з ним, а він торочив про перевагу конструкції, яку зможе подолати лише динаміт. Відтак, кульгаючи, знову став поруч мене, і ми продовжили. Цього разу він раптом опинився спереду, а я наскочив на нього ззаду. Десь узялася під колесами цеглина, мене жбурнуло через кермо, стрімко кинуло вгору, і я гепнувся інструкторові на спину й побачив, як велосипед в'ється яструбом угорі, застилаючи сонце. Добре, що впав на нас,— це пом'якшило удар, і він зостався цілий.

За п'ять днів я оклигав, мене одвезли в лікарню — навідати інструктора. Він теж почав уже поправлятися. Не минуло й тижня, як я відчув себе зовсім добре. Це тому, що завжди був обережний і намагався впасти на щось м'яке. Дехто пропонує перину, а я вважаю, що інструктор — ліпше.

Нарешті інструктор теж виписався з лікарні і прийшов до мене з чотирма асистентами. Вони тримали машину, поки я здирався в сідло, потім ставали в шеренгу й марширували поряд, а інструктор штовхав мене ззаду. У фіналі брали участь усі.

Велосипед робив такі вихиляси, що годі й уявити. Аби якось утриматись, мені завжди доводилося вигадувати щось надзвичайне — цілком протилежне моїм звичкам і вдачі. Вдачі, але не природі. Коротше кажучи, моя натура, звички і виховання примушували мене діяти саме так, а якийсь непорушний і незнаний мені досі закон природи вимагав чинити навпаки. Тут я збагнув, що моє тіло, очевидно, кепсько виховувалося. Воно блукало в темряві й не знало ані крихти з того, що могло б бути йому корисним. Приміром, коли доводилося падати праворуч, я, згідно з природним потягом, кидав машину ліворуч, порушуючи тим самим одвічний закон природи. Адже закон природи вимагав супротивного: переднє колесо слід повертати в той бік, куди падаєш. Коли тобі це кажуть, важко повірити. І не тільки важко, а й неможливо, до того ж це суперечить усім твоїм переконанням. А вчинити саме так ще важче, навіть коли й певен, що це конче треба. Не можуть зарадити ні віра, ні знання, ні переконливі докази,— просто неможливо примусити себе діяти інакше. Тут панує розум: він наказує тілу знехтувати давні звички й набути нових.

З кожним днем учень уперто посувається вперед. Уже до вечора він щось устигає і розуміє, що набуте завжди лишиться з ним. Це вам не те що вчитися німецької мови: там тридцять років блукаєш у пітьмі і все одно робиш помилки; ось уже вважаєш, що навчився, і раптом тобі підсовують умовний спосіб. І доводиться починати все спочатку. Тепер я розумію, в чому притичина з німецькою мовою: в тому, що там не можна гепнутись і набити собі ґулю. Хоч я певен, що єдина можливість спостигнути цю науку — долати її велосипедним методом. Коротше кажучи, зубрити щось одне й не злазити з нього доти, поки не знатимеш, а не хапатися за інше, кинувши перше на півдорозі.

Коли навчишся тримати рівновагу, рушати вперед та звертати навсібіч, можна переходити до найважчого — сідати на машину. А робиться це так: скачеш за нею на правій нозі, поставивши ліву на педаль і вхопившись за кермо руками. За командою намацуєш лівою ногою педаль, а права, наче мертва, повисає в повітрі; валишся животом у сідло й падаєш — може, праворуч, а може, ліворуч, але неодмінно падаєш. Підводишся — і все спочатку,— так кілька разів підряд.

За якийсь час навчаєшся тримати рівновагу й керувати машиною, не висмикуючи кермо. Ти ведеш велосипед уперед, потім стаєш на педаль і з чималими зусиллями перекидаєш ногу через сідло, відтак сідаєш, затримуєш дух, штурхан праворуч або ліворуч — і знову даєш сторчака.

Одначе швидко навчаєшся не зважати на синці й потроху звикаєш зіскакувати лівою чи правою ногою. Повторивши разів шість і разів шість упавши, набуваєш справжньої майстерності. Тепер уже хвацько сідаєш у сідло й тримаєшся в ньому,— якщо не брати до уваги, що ноги метляються в повітрі; не подумай шукати ними педалі, бо буде кепсько. Цю вправу слід виконувати лише тоді, коли навчишся спокійно держатися в сідлі. Тепер можна вважати, що ви опанували мистецтво сідлання велосипеда, після деякої практики це буде зовсім легко, хоч глядачам попервах краще триматися щонайдалі, коли ви нічого не маєте проти них.

Отож, час уже вчитися зіскакувати за першим бажанням, бо без бажання це дуже просто. Нічого особливого од вас не вимагається, і, звісно, це зовсім неважко; слід опускати ліву педаль, поки нога не вирівняється, крутнути колесо ліворуч і скочити, як з коня. Звичайно, на словах легше, а на ділі — таки важкувато. Не знаю чому, але знаю, що важко. Скільки не намагаєшся, злазиш не як з коня, а так, ніби плигаєш із даху. І щоразу з тебе регочуть.

II

Цілий тиждень я вправлявся отак години по півтори. Після дванадцятигодинного курсу опанував, так би мовити, основи. Мені сказали, що тепер зможу їздити без сторонньої допомоги. Навіть одверто дивувалися з такого успіху. Бо, на їхню думку, коняку важко приборкати за такий час, не те що велосипед.

Хоч я міг би навчитися й без них, та це аж надто ризиковано — адже я такий незграба. Самотужки рідко чогось навчаєшся і знаєш удесятеро менше, аніж з учителем; крім того, тебе розпирає пиха і намагання ввести в оману інших легковажних людей. Дехто вважає, ніби нещастя й так званий життєвий досвід дають якусь користь. Хотів би я знати, яким чином? Я ніколи не бачив, щоб те саме траплялося двічі. Біда завжди чигає на тебе ззаду і застукує зненацька. Якщо твій досвід і важить щось у виховному розумінні, то все одно Мафусаїла[1] ти не переплюнеш,— якби він жив, то, мабуть, неодмінно вхопився б за електричний дріт, і його скрутило б у три погибелі. Хоч розумніше й безпечніше було б йому спитати, чи можна хапатися за дріт. Та де там: він — один із тих упертюхів-самоучок, які покладаються на досвід, і все захотів би спершу перевірити сам. А відтак довідався б, що скорчений у три погибелі стариган ніколи не чіпатиме того дроту; до того ж це пішло б йому на користь і цілком завершило б його виховання — до тих пір, поки одного разу він не надумався б термосити бляшанку з динамітом, щоб дізнатися, що в ній.

Та ми трохи відхилилися. Словом, неодмінно беріть учителя — тоді заощадите час і свинцеву примочку.

Перш ніж попрощатися зі мною, інструктор запитав, як я почуваю себе фізично, і я мав радість повідомити його, що не дуже добре. Він попередив, що це не зашкодить мені здиратися нагору, але потім усе владнається. Між його біцепсами і моїми була-таки суттєва різниця. Він навіть помацав їх, і я видав йому все, що міг. Інструктор мало не зареготав і мовив:

— Надто вже дряблі та слизькі, як устриці без мушлів.

Лице в мене, певно, аж витяглося, бо він підбадьорливо додав:

– Не занепадайте духом, скоро ви не зможете відрізнити свої м'язи від скам'янілої нирки. Тільки не переставайте тренуватись, катайтеся щодня, і все буде гаразд.

Він попрощався зі мною, а я заходився шукати розваг. Власне, не я їх шукав — вони знаходили мене самі.

Спершу обрав пустельний та тихий закуток ярдів тридцять завширшки. Бачив, що буде тіснувато, але якщо з розумом та розрахунком, то їздити можна.

Звичайно, сідати самому в сідло виявилося не так легко: не було моральної підтримки й співчутливих зауважень керівника: «Отепер правильно! Вперед, друзяко!» Однак підтримка таки знайшлась,— хлопчисько, який сидів на паркані та гриз величезну грудку кленового цукру.

---

[1] Мафусаїл — у біблійній міфології дід Ноя. Нібито прожив 969 років. Вираз «Мафусаїлів вік» означає «довголіття».

Він жваво цікавився мною і весь час напучував. Коли я впав уперше, він зауважив, що на моєму місці неодмінно підмостив би собі спереду та ззаду подушки — он як! Удруге пораяв спершу навчитись їздити на триколісному велосипеді. А втретє сказав, що, мабуть, мені не втриматися й на возі. Коли ж я нарешті рушив, метляючи з боку на бік, хлопчисько презирливо глянув і заволав:

— Господи! Оце так мчить!

Потім сповз із паркана і попрямував тротуаром, не спускаючи з мене ока і дошкуляючи глузуванням. А згодом кинувся доганяти. Назустріч трапилася дівчинка, тримаючи на голові пральну дошку; вона зареготала і хотіла щось сказати, та хлопчик її перебив:

— Не чіпай його, він же їде на свій похорон.

Я з давніх-давен ходжу цією вулицею, й мені завжди здавалося, що вона рівна, як стіл, та, на мій подив, виявилося, що це не так. Велосипед для новачка — штука надто чутлива: він реагує на найнепомітніші горбики й рівчачки там, де ви не помітили б найменшої пилинки. Підйом був так собі — тьху! — а я трудився з усієї сили, пихкотів, обливався потом, але машина зупинялася щомиті. Тоді хлопчисько загукав:

— Атож! Відпочинь. Поспішати нічого. Встигнеш на похорон!

Найбільше заважали мені камінчики. Я наскакував на кожного, бажаючи об'їхати. Й нічого дивного: всі ми чомусь схожі на віслюків.

Нарешті таки доїхав до рогу, і треба було вертатися. Страшенно неприємно робити вперше самому поворот. Шансів на успіх майже ніяких. Одразу зникає певність, кожен мускул німіє од напруження, і ти починаєш писати візерунки. Нерви не витримують, вибухають снопами іскор, і візерунки ті перетворюються на викрутаси, що загрожують твоєму життю. Раптом твій кінь закусує вудила й мов навіжений пре на тротуар, незважаючи на лемент верхівця і всі його намагання звернути на бруківку. Серце в тебе завмирає, у грудях перехоплює дух, ноги німіють, а машина все ближче котиться до тротуару. Настає вирішальна хвилина, остання можливість для порятунку Звичайно, всі правила вилітають з голови, і ти крутиш кермо од тротуару, хоч треба правити саме туди, і падаєш на весь зріст на цьому негостинному, закованому в граніт березі. Таке вже твоє щастя! Потім вилазиш з-під машини й сідаєш на тротуар рахувати синці.

Перепочивши, я поїхав назад. І раптом угледів віз із капустою, що їхав мені назустріч. Ой лишенько, цього ще не вистачало! Фермер виїхав на середину, і з обох боків зоставалося лише ярдів чотирнадцять-п'ятнадцять проїзду. Гукнути я боявся — початківцеві цього не можна: досить тільки одкрити рота, й тобі каюк; вся твоя увага спрямована на кермо. І, знаєте, виручив мене отой хлопчисько — я повік його не забуду Він пильно стежив за вихилясами та відважними ривками моєї машини й давав напуття фермерові:

— Ліворуч! Звертай ліворуч, бо цей осел тебе переїде

Фермер почав звертати.

— Ні, ні, праворуч! Стій! Не туди! Ліворуч! Праворуч! Стій, де стоїш, бо кінець.

Я саме врізався в полудрабок і покотився під колеса.

— Хай тобі чорт! Хіба не бачиш, що я їду?

— Бачити я бачу, але звідки ж мені знати, куди саме? Хто це знає, скажіть, будь ласка. Ви й самі цього не відаєте, то як же мені бути?

Він мав рацію, і я з ним великодушно погодився, заявивши, що винен не тільки він, а я теж до деякої міри.

За п'ять днів я так насобачився, що той хлопчисько вже не міг мене догнати. Йому довелося знову вилізти на паркан і здаля назирати, як я падаю.

В одному місці було кілька високих кам'яних сходинок на віддалі ярда одна від одної. Навіть навчившись керувати, я все ще боявся їх і завжди на них наска кував. Од них я, мабуть, найбільше постраждав, коли не брати до уваги собак. Я чув, що навіть першорядному майстрові не вдається переїхати собаку. тварина неодмінно вивернеться з-під коліс. Проте мені здається, що йому не щастить переїхати собаку, бо він погано старається. А от я навіть не старався. Одначе всі собаки чомусь обов'язково попадали мені під колеса. Справа в тому, що коли ти зумисне намагаєшся переїхати собаку, він викрутиться, а коли хочеш об'їхати його, то — зась. Так завжди бувало зі мною. Я наскакував на всіх собак, які приходили дивитися на мене. Їм подобалось це видовисько, бо у нас рідко трапляється щось цікаве саме для собак. Немало часу я згаяв, щоб навчитися їх об'їжджати, проте все-таки навчився.

Тепер я їду куди хочу, і коли стріну отого хлопчиська, неодмінно переїду, якщо він не порозумнішав.

Купіть собі велосипед. Не пошкодуєте, якщо зостанетеся живі.

Переклад П Шарандака

Запитання та завдання

1. Завдяки яким якостям Марку Твену вдалося стати відомою людиною, видатним письменником?
2. Назвіть художні прийоми, характерні для творчості письменника.
3. Які твори Марка Твена ви читали? Чим вони вам сподобалися?
4. Що схвилювало читачів сільськогосподарської газети («Як я редагував сільськогосподарську газету»)?
5. Прочитайте відповідь оповідача. Як ви її розумієте?
6. Кого висміяв автор в оповіданні «Як я редагував сільськогосподарську газету»?
7. У чому звинувачували незалежного кандидата у губернатори і з якою метою?
8. Доведіть, що оповідання «Як мене обирали в губернатори» має гостре сатиричне забарвлення.
9. Чим вам сподобалося оповідання «Приборкання велосипеда»?
10. Напишіть фейлетон на побутову тему

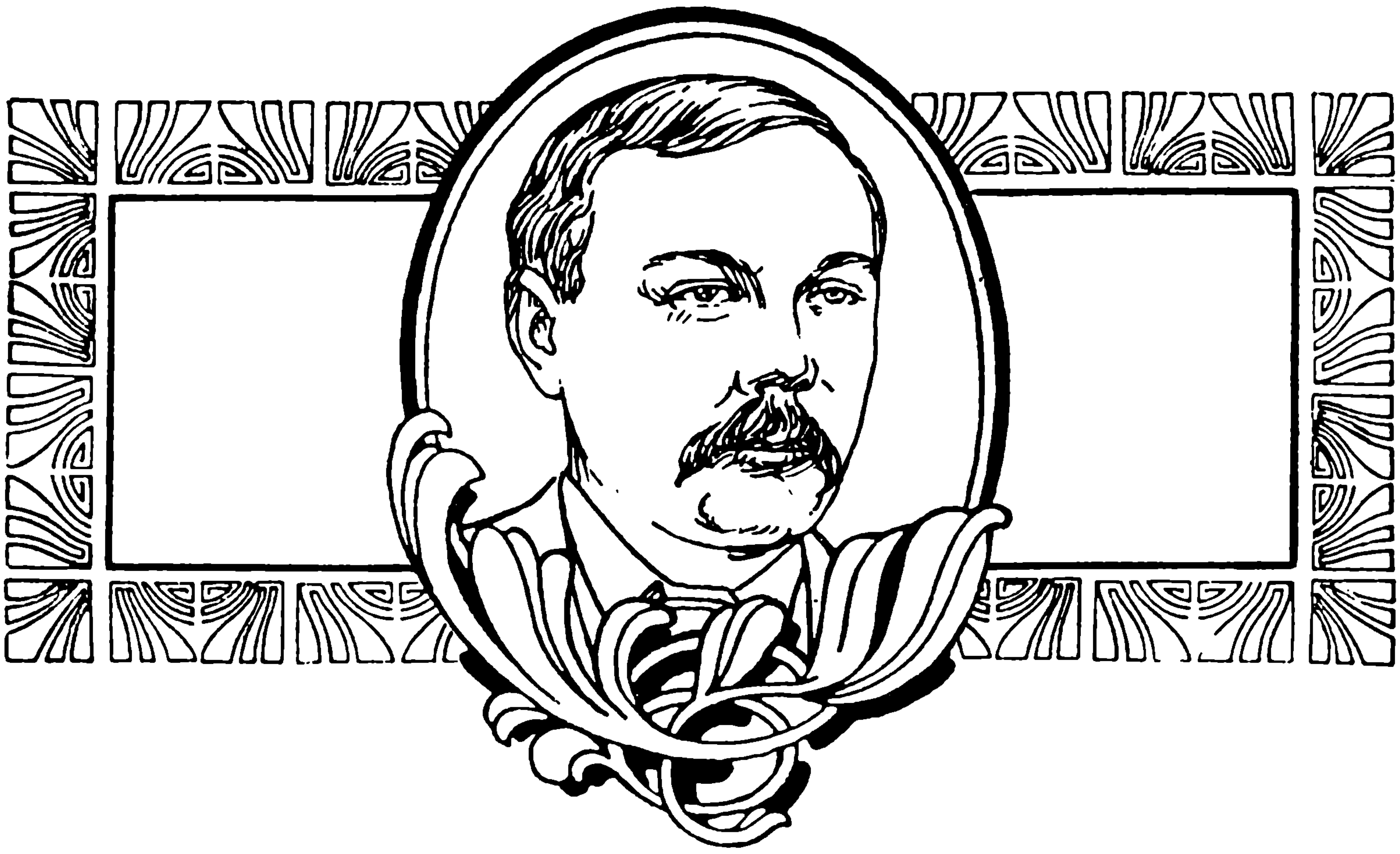

Артур Конан Дойль

(1859—1930)

> Людина великого серця, велика
> на зріст, з великою душею
>
> *Джером К. Джером*

Артур Конан Дойль — відомий англійський новеліст романіст і публіцист, автор творів про детектива Шерлока Холмса: «Пригоди Шерлока Холмса» (1891), «Собака Баскервілів» (1902), «Повернення Шерлока Холмса» (1905), «Випадки із судової практики Шерлока Холмса» (1927). Ці книжки стверджують ідею справедливості, віру у силу і можливості людського розуму

Конан Дойль був всебічно розвиненою людиною: вивчав медицину (навіть захистив дисертацію на звання доктора медицини), біологію, хімію, цікавився літературою, мистецтвом, займався спортом Постійні тренування зробили його оптимістом, загартували фізично, подарували творче довголіття і неабияку працьовитість. Крім оповідань про Шерлока Холмса, він писав історичні романи («Білий загін»), науково-фантастичні повісті («Загублений світ», «Отруєний пояс»), публіцистичні твори («Злочин у Конго»), п'єси («Ватерлоо»).

Артур Конан Дойль любив подорожувати. Він неодноразово побував у Африці, був військовим лікарем під час англо-бурської та першої світової воєн. Звідусіль він привозив цікаві спостереження, сюжети, нотатки, які згодом лягли в основу книг. У письменника було багато друзів, які любили його за широту вдачі, захопленість життям, жваву зацікавленість навколишнім світом.

У своїх творах письменник зобразив людину винятковий розумових здібностей, дуже спостережливу, здатну аналізувати факти і знаходити вихід із найскладніших ситуацій. Це насамперед геніальний детектив Шерлок Холмс, а також доктор Ватсон. Розплутування неймовірних злочинів, якими вони займалися, нагадують швидше розумову гру, подібну до шахів або розгадування кросвордів.

До найкращих оповідань про Шерлока Холмса належать «Порожній будинок», «Шість Наполеонів», «Пістрява стрічка», «Спілка рудих» та ін. Ці твори написані так майстерно, захоплююче і витончено, що хочеться знову і знову перечитувати їх.

Запитання та завдання

1. Хто такий Конан Дойль?
2. Зверніть увагу на те, як Конан Дойль працював над собою. Зробіть із цього відповідні висновки.
3. Яку роль у творчому житті письменника відігравала любов до подорожування?
4. За матеріалами статті підручника доведіть правдивість наведених в епіграфі слів Джерома К. Джерома про Дойля як про людину великого серця, з великою душею.
5. Хто головний герой детективних оповідань Дойля? Яку людину хотів показати в цьому образі письменник?
6. Чому й досі англійці вірять в існування Шерлока Холмса і навіть зберігають в його честь кімнату-музей у Лондоні?

7 Прочитайте у довіднику літературознавчих термінів, що таке детективна література. Які твори цієї тематики вам відомі, хто їх автори? Хто з героїв детективів вам запам'ятався?

8 Підготуйте переказ статті з підручника про Артура Конан Дойля.

СПІЛКА РУДИХ

Якось восени минулого року я завітав до свого друга Шерлока Холмса й побачив у нього літнього джентльмена, огрядного, червонощокого і з вогненно-рудою чуприною. Вони захопилися якоюсь розмовою. Вибачившись за свої непрохані відвідини, я хотів був уже піти геть, аж раптом Холмс мало не силоміць втяг мене до кімнати й замкнув двері.

— Дорогий Ватсоне, це дуже до речі, що ви прийшли,— сердечно мовив він.

— Я боявся, що ви зайняті.

— Ваша правда. Дуже зайнятий.

— Тоді я почекаю в сусідній кімнаті.

— Ні, ні... Цей джентльмен, містере Вілсоне, — мій партнер та помічник у багатьох моїх найбільш вдалих розслідуваннях; я не сумніваюся, що він буде надзвичайно корисний і у вашій справі.

Огрядний джентльмен трохи підвівся зі свого стільця і, вітаючись, кивнув мені головою; його заплилі жиром очиці швидко й запитально глянули на мене.

— Сідайте сюди, на канапу,— запросив Холмс і, опустившись у крісло, склав руку одна до одної кінчиками пальців, як завжди, коли поринав у роздуми. — Я знаю, дорогий Ватсоне: ви поділяєте мою любов до всього химерного, до всього, що порушує звичайність і буденність нашого життя. Доказом цього є той ентузіазм, з яким ви записуєте і, пробачте, якоюсь мірою прикрашуєте мої незначні пригоди.

— Я завжди вважав, що ваші пригоди дуже цікаві самі собою,— заперечив я.

— Ви повинні пам'ятати, що за день до того, як ми зацікавились невеличкою проблемою, подарованою вам міс Мері Сазерленд, я казав вам, що в пошуках якнайдивніших і найнезвичайніших випадків ми повинні звертатися до життя,— воно перевершує найбагатшу фантазію.

— Я ще тоді дозволив собі поставити під сумнів справедливість ваших слів.

— Так, докторе, проте вам однаково доведеться погодитись зі мною, інакше я сипатиму на вас докорами доти, доки ваша впевненість похитнеться і ви скажете, що правда на моєму боці. От хоч би розповідь містера Вілсона, який був настільки ласкавий, що завітав до мене сьогодні. Здається, я такого ніколи не чув. Якщо пригадуєте, я не раз говорив: найдивніші й найнеповторніші речі бувають пов'язані не з великими, а з малими злочинами, часом такими, коли навіть важко з певністю сказати, чи перед вами справді злочин. З того, що почув, я ще не можу твердити, чи є в цьому випадку правопорушення, але перебіг подій, безперечно, найбільш незвичайний з усіх мені знаних. Будь ласка, містере Вілсоне, не відмовтесь повторити свою розповідь. Я прошу вас про це не лише тому, що мій друг доктор Ватсон не чув початку, але й тому, що через її своєрідність мені страшенно хочеться довідатись про всі подробиці з ваших уст. Майже завжди буває так, що коли я вловлю бодай найменший натяк, з якого можна здогадатися про дальший розвиток подій, у моїй пам'яті оживають тисячі подібних випадків. Але зараз я змушений визнати: викладені факти – єдині в своєму роді.

Рудий клієнт гордовито випнув груди й видобув із кишені брудну, пожмакану газету. Поки він, розклавши газету на коліна і витягши шию, перечитував колонку оголошень, я добре роздивився цього чоловіка і спробував, як це робив мій друг, за одягом і зовнішнім виглядом визначити, що він за один.

Однак розглядини дали мені не дуже багато. Все свідчило про те, що наш відвідувач – звичайнісінький англійський крамар, товстий, бундючний і повільний. На ньому були бахматі штани в дрібну білу й чорну клітинку, не надто охайний чорний сюртук, незастебнутий спереду, жовтаво-сірий жилет із важким мідним ланцюжком, на якому теліпався квадратний шматочок металу, просвердлений посередині, що правив за прикрасу. Потертий циліндр і брудно-коричневе пальто з пожмаканим оксамитовим коміром лежали на стільці поряд з ним. Коротко кажучи, хоч як я вдивлявся, але не бачив у цьому чоловікові нічого незвичайного, крім вогненно-рудої чуприни й дуже засмученого виразу обличчя.

Шерлок Холмс зразу помітив своїм пильним оком, які погляди я кидаю на гостя; він кивнув мені головою й осміхнувся.

— Не підлягає сумніву,— промовив він, - що наш гість колись займався фізичною працею, що він нюхає тютюн, що він франкмасон[1], що він побував у Китаї що останнім часом багато писав. Крім цього, я не можу зробити більше ніяких висновків

Містер Джейбез Вілсон випростався на стільці і, не відриваючи вказівного пальця від газети, витріщився на мого приятеля.

— Яким чином, скажіть, будь ласка, містере Холмсе, ви дізнались про все це? — спитав він.— Звідки, наприклад, ви знаєте, що я займався фізичною працею? Це свята правда, бо починав я корабельним теслею.

— Ваші руки розповіли мені про це, мій любий сер. Ваша права рука на цілий номер більша від лівої. Ви працювали нею, і м'язи на ній більш розвинені.

— Ну, а що я нюхав тютюн? А франкмасонство?

— Мені не хотілось би образити вас, пояснюючи такі очевидні речі, але ви, всупереч суворим правилам свого ордену, носите шпильку для краватки із зображенням дуги й кола.

---

[1] **Франкмасон** – член релігійно-філософського товариства, що виникло у XVIII ст. в Англії, а потім розповсюдило свої осередки в інших країнах Європи.

— О, звичайно! А я й забув про це. Але як ви здогадалися, що я багато пишу?

— А про що інше може свідчити ваша права манжета, заялložена до блиску, й витерте сукно біля лівого ліктя, як не про те, що ви спираєтесь на стіл?

— Он як! А Китай?

— Рибка над вашим правим зап'ястям могла бути витатуйована лише в Китаї. Я вивчав татуїровки й навіть дещо про них написав. Саме в Китаї заведено фарбувати риб'ячу луску в ніжно-рожевий колір. Коли ж до того я побачив китайську монету у вас на годинниковому ланцюжку, то здогадатися про це стало зовсім легко.

Містер Джейбез Вілсон гучно зареготав.

— Ти ба! — вигукнув він.— А я спершу був подумав, що вгадати це ого-го яким треба бути розумним, а виходить — це зразу видно.

— Я починаю схилятись до думки, Ватсоне,— сказав Холмс,— що роблю помилку, коли пояснюю, яким чином доходжу тих чи інших висновків. Адже вам відомо — «omne ignotum pro magnifico»[1], тому моя репутація, хоч і дуже скромна, може зазнати катастрофи, якщо я буду такий відвертий. Ви знайшли оголошення, містере Вілсоне?

— Уже знайшов,— відповів той, тримаючи товстого червоного пальця посередині газетного стовпця.— Ось воно. З нього все й почалося. Прочитайте самі, сер.

Я взяв у нього газету й прочитав:

«СПІЛКА РУДИХ

У рахунок посмертного дару покійного Ієзекіїля Гопкінса з Лебанова, штат Пенсільванія, США, відкрито ще одну вакансію, на яку має право член Спілки; платня чотири фунти на тиждень за суто номінальну службу. Кожний чоловік з рудою чуприною віком понад двадцять один рік, здоровий тілом і духом, може бути прийнятий до Спілки. Звертатися

---

[1] Все незвичне здається надзвичайним *(лат.)*.

особисто в понеділок об одинадцятій годині в контору Спілки, Фліт-стріт, Попс-корт, 7».

— Що це, хай йому всячина, може означати? — вигукнув я, прочитавши дивне оголошення двічі.

Холмс задоволено захихотів і аж засовався в своєму кріслі — ознака того, що в нього піднесений настрій.

— Не дуже ординарне оголошення, еге ж? — спитав він.— А тепер, містере Вілсоне, поверніться назад і розкажіть про себе, про свою домівку і той вплив, який це оголошення справило на ваше життя. А ви, докторе, зверніть увагу, що це за газета і за яке число.

— Це «Морнінг кронікл» за двадцять восьме квітня тисяча вісімсот дев'яностого року. Рівно два місяці тому.

— Чудово. Далі, містере Вілсоне.

— Ну, я вже казав вам, містере Холмсе,— мовив Джейбез Вілсон, витираючи з лоба піт,— що маю невеличку позичкову касу на майдані Кобург, неподалік від Сіті. Діло не дуже велике, і останніми роками я ледве заробляв собі на прожиття. Колись я мав двох помічників, але зараз — лише одного; мені було б важко і одному йому платити, але він згодився працювати за половину платні, аби вивчити справу.

— А як звуть цього послужливого юнака? — спитав Шерлок Холмс.

— Вінсент Сполдінг, і він давно вже не юнак. Важко сказати, скільки йому років. Вправнішого помічника, містере Холмсе, годі й шукати. Я чудово розумію — він міг би влаштуватися набагато краще і заробляти вдвічі більше від того, що я йому плачу. Але, кінець кінцем, як він задоволений, то нащо мені підказувати йому такі думки?

— Справді, нащо? Вам дуже поталанило, бо ж у вас працює службовець, якому ви платите значно менше, ніж платять за таку роботу деінде. А серед службовців у наш час це рідко кому трапляється побачити. Як на мене, ваш помічник — ще більш незвичайне явище, ніж саме оголошення.

— О, він має й свої вади,— промовив містер Вілсон.— Я ще не бачив такого завзятого фотографа. Клацає фотоапаратом, коли слід би було набиратися розуму, а потім ховається в підвал, наче кріль у нору, й проявляє знімки. Оце основна його вада, але в цілому працівник він добрячий. Не зіпсований.

— Отже, він і зараз у вас?

— Так, сер. Він і чотирнадцятирічна дівчина, що варить їсти, як уміє, та прибирає. Оце й усі, хто зі мною живе, бо я вдівець, а дітей у мене немає. Ми всі троє живемо тихо, сер, під своїм дахом, податки платимо — та й годі. А оголошення вибило нас із колії. Сьогодні минуло рівно вісім тижнів з того дня, коли ось із цією газетою в руці до мене ввійшов Сполдінг і сказав:

«Який жаль, містере Вілсоне, що Господь Бог не створив мене рудим».

«Чому?» — спитав я.

«Та тому,— відказав він,— що в Спілці рудих є вакансія. Той, хто її посяде, ніби спадщину дістане. У них, здається, вакансій більше, ніж людей, і члени правління сушать собі голови, придумуючи, що робити з грішми. Якби моя чуприна змінила колір, це тепленьке місце неодмінно було б моє».

«А що це за Спілка?» — спитав я.— Розумієте, містере Холмсе, я великий сидень, і оскільки клієнтів не шукаю — вони самі приходять до мене,— часом цілими тижнями не переступаю порога своєї домівки. Тим-то не дуже й знаю, що відбувається в світі, і завжди радий послухати новини.

«Невже ви ніколи не чули про Спілку рудих?» — спитав Сполдінг, широко відкриваючи очі.

«Ніколи».

«Це дивно, бо ви — один із тих, хто має право посісти вакансію в цій Спілці».

«А чого варта ця вакансія?»

«О, двох сотень фунтів на рік, але робота не бий лежачого і не заважає займатися іншими справами».

Ну, ясна річ, від такої новини я нашорошив вуха — адже моє підприємство кілька років давало мені наймізерніший прибуток, і зайвих двісті фунтів дуже б мені придалися.

«Розкажіть мені про цю Спілку все, що знаєте»,— попросив я.

«Як ви самі бачите,— промовив Сполдінг, показуючи мені оголошення,— Спілка має вакансію, а тут є й адреса, куди ви можете звернутися за подробицями. Як я зрозумів, Спілку заснував американський мільйонер Ієзекіїль Гопкінс, великий дивак. Сам він був рудий-рудісінький і тому дуже приязно ставився до всіх рудих. Коли ж Гопкінс помер, з'ясувалося, що всю величезну спадщину він залишив у руках своїх повірених, доручивши їм використовувати проценти для забезпечення тепленькими місцями людей із рудим волоссям. Платять чудово, а роботи майже ніякої».

«Але ж рудочубих мільйони,— зауважив я,— і кожний захоче посісти таке місце».

«Не так уже їх і багато, як вам здається,— відповів він.— Ви ж бачите, в оголошенні запрошуються самі лондонці, причому лише дорослі. Цей американець народився в Лондоні і виїхав з нього аж у юності, тож йому й закортіло зробити для цього міста щось приємне. Крім того, я чув, що до Спілки рудих нема чого звертатися тим, у кого чуприна ясно-руда, темно-руда чи ще якась, а не по-справжньому яскраво-сяюче-вогненно-руда. Коли ви хочете спробувати, містере Вілсоне, вам треба піти до їхньої контори, хоч і навряд чи варто відволікатися від свого діла заради кількох сотень фунтів».

Чуприна в мене, джентльмени,— ви самі бачите,- яскравого, багатого рудого кольору. Тож я й подумав: коли дійдеться до змагання, шанси в мене будуть як ні в кого. Вінсент Сполдінг, який виявив таку обізнаність, міг неабияк придатися в цій справі, тому я звелів йому зачинити віконниці на весь день і йти зі мною. Він дуже зрадів, що матиме вихідний, і ми, зачинивши касу, вирушили за вказаною в оголошенні адресою.

Такого видовища, містере Холмсе, мені більше ніколи не доведеться побачити! З півночі, півдня, заходу й сходу в Сіті у відповідь на оголошення сунули всі, в кого чуприни мали бодай найменший відтінок рудого кольору. Фліт-стріт було запруджено рудоголовими, а Попс-корт скидався на ручний візок з апельсинами. Я зроду б не подумав, що в Англії є стільки рудих, скільки зібрало це оголошення. Тут були які завгодно відтінки рудого кольору: солом'яний, лимонний, апельсиновий, цегли, шерсті ірландських сетерів, печінки, глини. Правда, як зауважив Сполдінг, людей із справжніми, живими, вогнено-рудими чупринами було небагато. Побачивши, скільки зійшлося народу, я з відчаю вирішив був податися геть, та він і слухати про це не хотів. Навіть не уявляю, як це йому вдавалося, але він, тягнучи мене за собою, завзято проштовхувався крізь натовп, і незабаром ми опинилися біля сходів, що вели в контору. Сходами сунув подвійний потік людей — одні з надією йшли вгору, інші, розчаровані, спускалися вниз, але ми зуміли проштовхатися крізь цей потік і незабаром опинились у конторі.

— Цікаві речі з вами трапились,— зауважив Холмс, коли його гість замовк, аби освіжити свою пам'ять величезною понюшкою тютюну.— Але прошу вас, розповідайте далі.

— У конторі стояли тільки два стільці та сосновий стіл, за ним сидів маленький чоловічок, ще рудіший, ніж я. Він казав кожному претендентові кілька слів і в кожному знаходив ваду, яка не дозволяла взяти його на роботу. Виявилось, що посісти цю вакансію кінець кінцем не дуже просто. Проте, коли настала наша черга, маленький чоловічок повівся зі мною прихильніше, ніж з усіма іншими. Тільки-но ми ввійшли, він замкнув двері, щоб поговорити з нами віч-на-віч.

«Це містер Джейбез Вілсон,— сказав мій помічник.— Він хотів би посісти вакансію в Спілці».

«Він чудово для неї підходить,— відповів чоловічок,— бо задовольняє всі вимоги. Я й не пригадаю собі, чи бачив коли-небудь щось таке ж гарне, як ця чуприна».

Він відступив на крок, схилив голівку набік і втупився поглядом у мою чуприну, аж я зніяковів. Потім раптом кинувся вперед, схопив мене за руку й тепло привітав із успіхом.

«Було б злочином вагатися,— мовив він.— Але ви, я певен, пробачите мені, якщо я вживу деяких застережних заходів».

З цими словами він обіруч схопив мене за чуприну й смикнув з такою силою, що я аж скрикнув від болю.

«Вам на очі набігли сльози,— сказав він, відпустивши мене.— Отже, все правильно. Але ми мусимо бути обережні, бо нас двічі обдурили з допомогою перук і один раз — із допомогою фарби. Я міг би розповісти вам про такі плутні, що ви, слово честі, відчули б справжню відразу до людського роду».

Він підійшов до вікна й гукнув униз, що вакансію зайнято. Звідти долинуло розчароване зітхання, натовп швидко почав розходитись, і невдовзі всі руді голови зникли. Залишилася тільки моя та службовця Спілки.

«Мене звуть Дункан Росс,— заявив він,— і я — один із тих, хто одержує пенсію з фонду, що його залишив наш великодушний благодійник. Ви одружені, містере Вілсоне? Чи маєте ви родину?»

Я відповів, що ні. Його обличчя враз спохмурніло.

«Боже мій! — стривожено вигукнув він.— Це неабияка перешкода! Шкода, що ви неодружені. Адже фонд створено не лише для підтримки рудих, а ще й для того, щоб сприяти збільшенню їх кількості й дальшому поширенню. Страшенно прикро, що ви нежонатий».

По цих словах, містере Холмсе, обличчя моє видовжилось, бо я подумав — вакансії мені не дістати. Проте чоловічок, поміркувавши кілька хвилин, заявив, що все буде гаразд.

«Якби на вашому місці був хтось інший, ця обставина виявилася б для нього фатальною, але людині з таким волоссям ми повинні бодай у чомусь попустити.

Коли ви зможете стати до виконання своїх нових обов'язків?»

«Зараз мені ще важко це сказати, бо в мене є своє діло»,— відповів я.

«О, про це не турбуйтеся, містере Вілсоне,— вигукнув Вінсент Сполдінг.— Там я впораюсь і сам».

«З якої години я буду у вас зайнятий?»

«З десятої до другої пополудні».

Робота в позичкових касах припадає звичайно на вечірні години, містере Холмсе, здебільшого по четвергах і п'ятницях напередодні получки, отже, подумав я, непогано б заробити дещицю в ранковий час. До того ж я знав, що мій помічник — людина надійна, отже, гав не ловитиме, коли щось трапиться.

«Час мене цілком влаштовує,— сказав я.— А яка платня?»

«Чотири фунти на тиждень».

«А яка робота?»

«Робота суто номінальна».

«Що ви називаєте суто номінальною роботою?»

«Ви повинні бути в конторі або принаймні в будинку, де вона міститься, весь час. Якщо ви кудись вийдете, то назавжди втратите роботу. В заповіті про це сказано гранично чітко. Ви не виконаєте умов, коли хоч раз вийдете з контори в ці години».

«Я не вийду, бо це ж усього чотири години».

«У разі порушення вас ніщо не виправдає,— зауважив містер Дункан Росс,— ні хвороба, ні справи — ніщо. Ви мусите постійно сидіти на місці або втратите службу».

«А що ж я робитиму?»

«Переписуватимете «Британську енциклопедію». Перший том лежить там у шафі. Чорнило, пера й промокальний папір ваші, у вашому розпорядженні — цей стіл і стілець. Ви зможете стати до роботи завтра?»

«Зможу»,— відповів я.

«Тоді до побачення, містере Джейбезе Вілсоне, і дозвольте мені ще раз привітати вас із такою гарною посадою, яку вам поталанило посісти».

Він уклонився, а я вийшов з кімнати й рушив із своїм помічником додому, не чуючи під собою від щастя ніг. Весь день ця подія не йшла мені з голови, але надвечір настрій мій знову підупав, бо я зовсім був переконав себе, ніби все це діло — величезний обман, хоч і не міг здогадатись, яку мету він переслідує. Неймовірно, що хтось залишив такий заповіт і що мені платитимуть такі гроші майже задурно — за звичайнісіньке переписування «Британської енциклопедії».

Вінсент Сполдінг як міг підбадьорював мене, але, лягаючи спати, я переконав себе не встрявати в це діло. Проте вранці я все ж таки вирішив будь-що перевірити, дурили мене чи ні. Купивши на пенні[1] чорнила, прихопивши гусяче перо і сім чималих аркушів паперу, я подався на Попс-корт.

На мій подив і радість, там усе було добре. Мене чекав стіл і містер Дункан Росс. Він сказав мені починати з літери «А» й залишив мене самого. Проте час від часу він зазирав до кімнати перевірити, чи я працюю. О другій пополудні він попрощався зі мною, похваливши за те, що я встиг стільки переписати, й замкнув за мною двері.

Так тривало день у день, містере Холмсе, і в суботу мій начальник поклав переді мною на стіл чотири золотих соверени[2] — платню за тиждень. На другий тиждень було так само, на третій теж. Щоранку я приходив до контори о десятій і йшов додому о другій. Поступово містер Дункан Росс почав приходити не частіше одного разу на день, а потім і зовсім перестав. Проте я, зрозуміла річ, ні на мить не наважувався покидати кімнату, бо не знав, коли він прийде, а місце було таке вигідне й так мене влаштовувало, що я не хотів ним ризикувати.

---

[1] Пенні — розмінна монета Великобританії, 0,01 фунта стерлінгів. Інша назва — пенс.

[2] Соверен — англійська монета в один фунт стерлінгів (7,3 г чистого золота).

Отак минуло вісім тижнів, я вже переписав про абатів, артилерію, архітектуру та Атику і сподівався незабаром розпочати літеру «Б». Я витратив чимало грошей на папір, і списані мною аркуші заповнили майже всю полицю. Та раптом усе закінчилося.

— Закінчилося?

— Так, сер. Закінчилося сьогодні вранці. Як звичайно, я прийшов на роботу о десятій годині, але двері були замкнені, і на них висів прибитий гвіздком квадратний аркуш картону. Ось він, читайте самі.

Він простяг нам шмат білого картону розміром з аркуш нотного паперу. На ньому було написано:

«СПІЛКУ РУДИХ РОЗПУЩЕНО
9 жовтня 1890 р.»

Ми з Шерлоком Холмсом якийсь час розглядали оголошення і засмучене обличчя містера Джейбеза Вілсона. Потім комічний бік події заступив від нас усе інше, і ми голосно зареготали.

— Не бачу нічого смішного! — вигукнув наш клієнт, почервонівши до коріння свого вогненно-рудого волосся.— Як ви тільки те й можете, що сміятися з мене, я звернусь до когось іншого.

— Ні, ні! — заперечив Холмс, злегка підштовхуючи Джейбеза Вілсона назад на стілець, з якого той був напівпідвівся.— Я нізащо в світі не хотів би відмовитися від вашої справи. Вона незвичайна, і це просто надихає мене. Але, не ображайтеся, в ній все ж таки є щось кумедне. Скажіть, до чого ви вдалися, побачивши на дверях цей картон?

— Я був приголомшений, сер. Я не знав, що робити. Тоді я обійшов усі сусідні контори, але в жодній з них ніхто нічого не знав. Кінець кінцем я подався до хазяїна будинку, який жив на першому поверсі й через це мав усе знати, і спитав його, чи не може він сказати, що трапилося зі Спілкою рудих. Хазяїн відповів, що навіть не чув про таку установу. Тоді я спитав, хто такий містер Дункан Росс. Хазяїн відказав, що вперше чув це ім'я.

— Ну,— пояснив я,— отой джентльмен з четвертої квартири.

— Це рудий?

— Еге ж.

— О,— відповів хазяїн,— його звуть Вільям Морріс. Він стряпчий і тимчасово наймав у мене помешкання для роботи, поки буде готова його нова контора. Він виїхав учора.

— А де його можна знайти?

— У новій конторі. Він дав мені адресу: вулиця короля Едуарда, номер сімнадцять, біля собору святого Павла.

Я пішов за цією адресою, містере Холмсе, але коли дістався туди — побачив, що то протезна майстерня, і ніхто там ніколи не чув ні про містера Вільяма Морріса, ні про містера Дункана Росса.

— І що ви зробили після цього? — спитав Холмс.

— Повернувся додому на Сакс-Кобург-сквер і порадився зі своїм помічником. Проте він нічим не зміг мені допомогти. Лише сказав, що треба почекати, бо мене напевно, повідомлять поштою. Але це мене аж ніяк не влаштовувало, містере Холмсе. Я зовсім не був схильний втратити таке гарне місце без боротьби. Тому, прочувши, що ви даєте гарні поради бідним людям, які потрапили в скруту, прийшов оце просто до вас.

— І вчинили дуже мудро,— промовив Холмс.— Ваш випадок пречудовий, і я з великою охотою ним займуся. З вашої розповіді я роблю висновок, що справа ця серйозніша, ніж могло здатися на перший погляд.

— Авжеж серйозніша! — вигукнув містер Джейбез Вілсон.— Адже я втратив чотири фунти на тиждень!

— Ну, на мою думку,— зауважив Холмс,— вам нема чого нарікати на цю незвичайну Спілку. Навпаки, ви заробили тридцять фунтів, не кажучи вже про здобуті вами широкі знання з усіх предметів, що починаються на літеру «А». Отже, ви нічого не втратили.

— Згодний з вами, сер. Але я хочу знайти цих людей, дізнатися, хто вони такі, нащо втнули зі мною такий жарт, коли це жарт. А він обійшовся їм недешево — в тридцять два фунти...

— Ми спробуємо все з'ясувати. Та спершу кілька запитань, містере Вілсоне. Оцей ваш помічник, який звернув вашу увагу на оголошення, скільки він у вас до того служив?

— Десь із місяць.

— Як ви його знайшли?

— Він прийшов за оголошенням.

— Він був єдиний претендент?

— Ні, їх з'явилося з дюжину.

— Чому ви взяли саме його?

— Бо він був моторний і заправив недорого.

— Половину платні?

— Так.

— Який він із себе, цей Вінсент Сполдінг?

— Невеличкий на зріст, кремезний, моторний, на обличчі ні бороди, ні вусів, хоч йому вже під тридцять. На лобі — біла пляма від кислоти.

Холмс випростався на своєму стільці, надзвичайно схвильований.

— Я так і думав,— сказав він.— Чи не помітили ви в нього у вухах дірочок для сереґ?

— Помітив, сер. Він сказав, що їх проколола циганка, коли він був іще хлопцем.

— Гм! — промовив Холмс, розслабившись і поринувши в свої думки.— Він і досі у вас?

— Так, сер, я оце тільки недавно його бачив.

— А як він займався вашими справами, коли вас не було?

— Не можу поскаржитися, сер. Та зранку роботи у моїй касі не дуже багато.

— Чудово, містере Вілсоне. За день чи два я матиму задоволення повідомити вас, якої я думки про цю подію. Сьогодні субота, і я сподіваюсь, що в понеділок ми все закінчимо.

— Ну,— сказав Холмс, коли наш відвідувач пішов.— Що ви про це думаєте?

— Нічого не думаю,— щиро признався я.— Неймовірно таємнича справа.

— Ну, найбільш химерні речі виявляються найменш таємничими,— зауважив Холмс.— Саме банальні, безбарвні злочини розгадати буває найважче, так само, як упізнати людину, що її обличчя нічим не вирізняється. Але з цим випадком я мушу діяти негайно.

— А що ви збираєтесь робити? — спитав я.

— Курити,— відповів Холмс.— Завдання на три люльки. Прошу вас не обзиватися до мене хвилин із п'ятдесят.

Він скоцюрбився в кріслі, підтягши коліна аж до свого орлиного носа, застиг так, заплющивши очі, а його чорна глиняна люлька вистромилась уперед, наче дзьоб якогось дивного птаха. Я вже був подумав, що Холмс спить, та й собі закуняв, коли раптом він схопився на ноги, як людина, що дійшла твердого висновку, і поклав люльку на камін.

— Сьогодні в Сент-Джеймс-холі грає Сарасате,— зауважив він.— Що ви про це думаєте, Ватсоне? Чи можуть ваші пацієнти обійтися без вас кілька годин?

— Я сьогодні вільний. Взагалі моя практика забирає в мене не дуже багато часу.

— Тоді надягайте капелюха й ходімо. Спершу ми навідаємось у Сіті й по дорозі десь попоїмо. У програмі багато німецької музики, яка мені подобається більше, ніж італійська або французька. Вона сповнена думки, а я хочу сьогодні дещо продумати. Ходімо!

Ми проїхали підземкою аж до Олдерсгейта, а там пройшли трохи пішки й опинились на Сакс-Кобург-сквері — місці подій, про які чули вранці. Це був тісний майданчик, що марно силкувався приховати свою мізерність. Власне, не майданчик, а малесенький обгороджений клаптик землі, оточений з чотирьох боків бруднуватими двоповерховими цегляними будинками, де трохи бур'яну й кілька прив'ялих лаврових кущів провадили тяжку боротьбу з димним, отруйним повітрям. Три позолочені кулі й коричнева вивіска з написом

«Джейбез Вілсон», що висіла на одному з наріжних будинків, вказували на місце, де наш рудочубий клієнт вів своє діло. Шерлок Холмс, схиливши голову набік, зупинився перед позичковою касою, і його очі, оглядаючи її, яскраво блиснули з-за примружених повік. Потім він повільно пройшовся вулицею, так само пильно вдивляючись у будинки. Нарешті біля позичкової каси він двічі чи тричі щосили вдарив по бруківці своєю палицею, далі підійшов до дверей і постукав. Двері відчинив жвавий, чисто поголений молодик і запросив Холмса ввійти.

— Дякую,— відповів Холмс,— але я хотів лише спитати вас, як пройти звідси на Стренд.

— На третьому перехресті праворуч, на четвертому ліворуч,— швидко відповів помічник Джейбеза Вілсона, зачиняючи двері.

— Моторний хлопець, моторний,— зауважив Холмс, коли ми подались геть.— Щодо моторності, то він, на мою думку, посідає четверте місце в Лондоні, а щодо хоробрості, то він може сміливо претендувати на третє. Я чув про нього раніше.

— Очевидно,— сказав я,— помічник містера Вілсона дуже багато важить у цій таємниці зі Спілкою рудих. Я певен, ви спитали дорогу тільки для того, щоб подивитись на нього.

— Не на нього.

— А на що ж?

— На коліна його штанів.

— І що ж ви побачили?

— Те, на що й сподівався.

— Нащо ви стукали в бруківку?

— Любий докторе, зараз треба спостерігати, а не розмовляти. Ми — розвідники у ворожій країні. Ми вже дещо знаємо про Сакс-Кобург-сквер. Ходімо тепер досліджувати стежку з другого її боку.

Вулиця, на якій ми опинились, зайшовши за ріг, різнилася від Сакс-Кобург-скверу так, як різниться картина від свого зворотного боку. Це була одна з основних артерій міста, що зв'язувала Сіті з його північною та південною половинами. Проїжджа частина була геть уся забита навантаженими хурами, що рухалися двома зустрічними потоками, а тротуари чорніли юрбами перехожих, які квапились у своїх справах. Дивлячись на шереги багатих крамниць і поважних ділових контор, важко було навіть уявити, що з другого їх боку притулився занехаяний, забутий майдан.

— Дайте мені роздивитися,— промовив Холмс, зупиняючись на розі й уважно дивлячись вздовж вулиці.— Я повинен запам'ятати, в якому порядку стоять тут будинки. Моя пристрасть — досконало вивчати Лондон. Це тютюнова крамниця Мортімера, а це — газетна крамничка, там — кобургська філія міського й приміського банків, далі вегетаріанський ресторан і каретні майстерні Мак-Форлейна. Це вже в сусідньому кварталі. Ну, докторе, ми своє зробили, тепер можна трохи й розважитись. Бутерброд, чашка кави — й до країни скрипок: де все — лагідність, ніжність і гармонія і немає рудих клієнтів, що дратують нас своїми головоломками.

Мій друг кохався в музиці і був не лише добрим виконавцем, але й неабияким композитором. Незмірно щасливий, він просидів увесь вечір у кріслі, м'яко ворушачи в такт музиці своїми довгими, тонкими пальцями, і його лагідне, усміхнене обличчя, томливі, замріяні очі так не нагадували Холмса-детектива, безжалісного, розумного, завжди готового діяти, що аж не вірилось. У його незвичайній вдачі повсякчас проявлялась двоїста природа цієї людини, і я часто думав, що дивовижна точність та проникливість народилась у ньому в боротьбі з поетичним, схильним до споглядання життєвим началом. Він легко переходив від цілковитої розслабленості до всепереможної енергійності, і я добре знав, що він ніколи не буває такий справді грізний, як тоді, коли безтурботно сидить у своєму кріслі та займається імпровізаціями й старими книжками. Аж раптом Холмса проймала мисливська пристрасть, яскрава могутність його мислення зростала до рівня інтуїції, і ті, хто не був обізнаний з його методами, починали дивитися на нього з підозрою як на людину, чий розум дуже різниться від розуму інших смертних. Побачивши його того вечора на концерті в Сент-Джеймсхолі, коли він поринув у світ музики, я відчув, що для тих, на кого він вийшов полювати, настають скрутні часи.

— Ви, докторе, певно, хочете йти додому,— зауважив він, коли ми вийшли на вулицю.

— Безперечно, куди ж іще.

— А я повинен зробити одне діло, воно забере в мене кілька годин. На Кобург-сквері затівається щось серйозне.

— Серйозне?

— Там готується великий злочин, але я впевнений, що ми встигнемо перешкодити йому. Правда, сьогодні субота, і це значно ускладнює справу. Мені потрібна буде ваша допомога. .

— О котрій годині?

— Не раніше як о десятій.

— Я буду на Бейкер-стріт о десятій.

— Дуже добре. Але слухайте, докторе, справа небезпечна. Будьте ласкаві, покладіть у кишеню свій револьвер.

Він помахав мені рукою, рвучко повернувся і миттю зник у натовпі.

Я впевнений, що не дурніший за інших, але мене завжди гнітило усвідомлення власної тупості, коли я мав справу з Шерлоком Холмсом. Адже я чув те саме, що чув він, бачив те саме, що й він, але його слова свідчили: насправді він бачив не лише те, що трапилось, але й те, що мало трапитись, тимчасом як мені вся справа й досі здавалася заплутаною та безглуздою.

Їдучи додому в Кенсінгтон, я ще раз перебирав подумки все, починаючи з незвичайної розповіді рудочубого переписувача «Британської енциклопедії» й кінчаючи відвідинами Сакс-Кобург-скверу та лиховісними словами Холмса, що їх він сказав мені на прощання. Що це за нічна експедиція, і чому я повинен іти озброєним? Куди ми поїдемо і що робитимемо? Правда, Холмс натякнув мені, що гладколиций помічник власника позичкової каси — страшна людина, яка може вчинити великий злочин. І я намагався розгадати цю загадку, але, втративши всяку надію на успіх, мусив відмовитися від свого наміру й почекати ночі, яка мала все прояснити.

Була чверть на десяту, коли я вийшов з дому. Я проминув Гайд-парк, потім Оксфорд-стріт і опинився на Бейкер-стріт. Біля під'їзду Холмсового помешкання стояли два кеби. З передпокою я почув нагорі розмову. Ввійшовши до кімнати, я побачив у Холмса двох чоловіків, з якими він жваво розмовляв. Одного з них я знав, це був Пітер Джонс, агент поліції, другий був довготелесий, худий, похмурий чоловік у дуже блискучому капелюсі й гнітюче бездоганному фраці.

— От ми й зібралися! — сказав Холмс, застібаючи ґудзики своєї куртки горохового кольору й беручи з полиці важкий мисливський хлист.— Ватсоне, ви, здається, знайомі з містером Джонсом із Скотленд-ярду? Дозвольте представити вас містерові Меріуезеру, який має взяти участь у сьогоднішньому нічному поході.

— Як бачите, докторе, ми знову полюємо в парі,— промовив Джонс своїм звичайним бундючно-зарозумілим тоном.— Наш друг Холмс — незамінима людина, коли починається полювання. Проте, щоб зацькувати звіра, йому потрібна допомога старого пса.

— Сподіваюсь, полювання не закінчиться пшиком,— похмуро зауважив містер Меріуезер.

— На містера Холмса ми можемо у всьому покластися, сер,— пишномовно проказав поліцейський агент.— У нього свій власний метод, правда, занадто теоретичний та фантастичний — хай містер Холмс не ображається, що я так кажу,— і він має хист справжнього детектива. Досить сказати, що двічі або й тричі,— взяти хоча б оту справу про вбивство в Шолто або справу про коштовності,— він виявив куди більше проникливості, ніж поліція.

— О, як ви так говорите, містере Джонсе,— тоді все гаразд,— з повагою мовив незнайомий.— Та все ж таки шкода, що сьогодні доведеться обійтися без робера. Це буде перший суботній вечір за останні двадцять сім років, коли я не гратиму в карти.

— Сьогодні ви гратимете на значно більшу ставку, ніж досі, і гра буде захоплююча. Ваша ставка, містере Меріуезере, в цій грі — тридцять тисяч фунтів, а ваша, Джонсе,— це людина, яку ви хочете схопити.

— Авжеж, Джон Клей — це вбивця, злодій, фальшивомонетник і зломщик,— сказав Джонс.— Він ще молодий, містере Меріуезере, але вже неперевершений у своїй професії, і на жодного іншого злочинця в Лондоні я не надів би наручників так охоче, як на нього. Він дивовижна людина, цей молодий Джон Клей. Його дід був герцог, а сам він учився в Ітоні і в Оксфорді. Мозок його такий же вправний, як і пальці, і хоч ми на кожному кроці натрапляємо на сліди його дій, проте не знаємо, де шукати його самого. Одного тижня він здійснює крадіжку зі зломом у Шотландії, іншого — збирає гроші на будівництво дитячого притулку в Корнуелі. Я вже кілька років ганяюсь за ним, а ще й разу його не бачив.

— Сьогодні я матиму приємність представити його вам. Я також мав одну чи дві невеликі справи з містером Джоном Клеєм і згодний з вами — він неперевершений у своїй професії. Проте уже початок на одинадцяту, і нам час вирушати. Ви вдвох сідайте в перший кеб, а ми з Ватсоном поїдемо за вами слідом.

Під час нашої тривалої поїздки Шерлок Холмс був не дуже балакучий і, відкинувшись на спинку сидіння, мугикав почуті на концерті мелодії. Ми довго котили безкінечним лабіринтом освітлених газовими ліхтарями вулиць, поки нарешті дістались до Фарінгдон-стріт.

— Тепер уже близько,— зауважив мій друг.— Цей Меріуезер — директор банку, він особисто зацікавлений у сьогоднішній справі. Я подумав, що нам незле буде мати коло себе і Джонса. Він непоганий хлопець, хоч і зовсім непридатний для своєї роботи. Але в нього є одна позитивна риса: він хоробрий, як бульдог, і чіпкий, як рак, коли вже хтось потрапить йому до рук. Ну, от ми й приїхали, нас уже чекають.

Ми були на тій самій багатолюдній вулиці, що й уранці. Відпустивши кеби і йдучи слідом за містером Меріуезером, ми проминули вузький коридор і зайшли в бічні двері, які він відчинив для нас. Там теж був невеличкий коридор, що закінчувався масивними залізними дверима. Відчинивши їх, ми спустились униз гвинтовими кам'яними сходами і опинилися ще перед одними дверима, не менш міцними. Містер Меріуезер зупинився, засвітив ліхтар і повів нас униз якимсь проходом, де пахло землею. Проминувши ще одні, треті двері, ми дісталися до величезного чи то склепу, чи то підземелля, захаращеного великими й важкими ящиками.

— Згори до вас забратися не дуже легко,— зауважив Холмс, піднявши ліхтар і озираючись довкола.

— Знизу теж,— одказав містер Меріуезер, ударивши палицею по одній із плит, якими було викладено підлогу.— О, звук такий, ніби там порожнеча! — здивовано вигукнув він.

— Я змушений попросити вас поводитися трохи тихше,— сердито мовив Холмс.— Ви вже поставили під загрозу успіх усієї операції. Будьте ласкаві, сядьте на якийсь ящик і не заважайте.

Поважний містер Меріуезер з украй ображеним виглядом усівся на ящик, а Холмс опустився навколішки і з допомогою ліхтаря та збільшувального скла заходився ретельно вивчати щілини між плитами. Це забрало в нього кілька секунд, а тоді він підвівся й сховав скло в кишеню.

— У нас попереду не менше години,— зауважив він,— бо вони навряд чи почнуть діяти, поки шановний лихвар як слід не засне. Тоді вони не гаятимуть і хвилини, бо що швидше впораються, то більше часу матимуть для втечі. Зараз ми, докторе, перебуваємо, як ви вже, безперечно, вгадали, в підвалі міського відділення одного з найбільших лондонських банків. Містер Меріуезер — голова його правління, він охоче пояснить нам, чому найвизначніші лондонські злочинці виявляють нині таку цікавість до цього підвалу.

— Це через наше французьке золото,— пошепки мовив голова.— Нас уже кілька разів попереджали, що його можуть спробувати вкрасти.

— Французьке золото?

— Так. Кілька місяців тому в нас виникла потреба зміцнити свої ресурси, і ми з цією метою позичили у французького банку тридцять тисяч наполеондорів. Згодом стало відомо, що ми навіть не розпакували грошей і що вони лежать у нас у підвалі. В ящику, на якому я сиджу,— дві тисячі наполеондорів, перекладених свинцевою фольгою. Наш запас золотих зливків зараз набагато більший, ніж прийнято тримати в одному відділенні, і члени правління виявляють з цього приводу неабиякі побоювання.

— До того ж вельми обґрунтовані,— зауважив Холмс.— Ну, а тепер час трохи підготуватися. На мою думку, десь за годину настане вирішальний момент у всій цій справі. А поки що, містере Меріуезере, треба зачинити дверцята цього потаємного ліхтаря.

— І сидіти в темряві?

— Боюся, що так. У мене в кишені є колода карт, і оскільки нас четверо, ми могли б, зрештою, зіграти в робер. Але я бачу, що приготування наших супротивників зайшли дуже далеко, і ми не можемо ризикувати, світячи світло. Перш за все нам слід зайняти потрібні місця. Вони хлопці відчайдушні, і хоча ми й заскочимо їх зненацька, можуть заподіяти шкоди, коли ми не будемо обережні. Я стану за цим ящиком, а ви, будь ласка, сховайтеся за тими. Потім, коли я спрямую на них світло, мерщій кидайтесь на них. Якщо вони стрілятимуть, Ватсоне, не вагайтесь — стріляйте й собі.

Я поклав револьвер зі зведеним курком на кришку дерев'яного ящика, за яким ховався. Холмс зачинив дверцята ліхтаря, і ми поринули в суцільну темряву — таку чорну, якої раніше я ніколи й не бачив. Проте в повітрі чути було запах гарячого металу, а це свідчило, що ліхтар горить і готовий спалахнути першої-ліпшої миті. Раптовий морок, холодна вогкість підвалу якось підкоряли, створювали пригнічений настрій, та й нерви були в мене від чекання напружені до краю.

— У них лише один шлях до відступу,— прошепотів Холмс,— назад через будинок на Сакс-Кобург-сквер. Сподіваюсь, Джонсе, ви зробили те, про що я вас просив?

— Там біля дверей їх зустрінуть інспектор і двоє констеблів.

— Отже, ми заткнули всі дірки. А тепер треба мовчати й чекати.

Як повільно плинув час! Згодом я з'ясував: ми просиділи в підвалі щось із годину з чвертю, але тоді мені здавалося, ніби ніч нагорі вже минула і починається світанок. Я відчував утому, все тіло заклякло, бо я боявся навіть поворухнутись, та ще й нерви були напружені до краю, а слух так загострився, що я не тільки чув, як дихають мої товариші, але навіть міг відрізнити глибокий, важкий подих опасистого Джонса від легкого, схожого на зітхання подиху директора банку.

Раптом моє око вловило проблиск світла. Спершу це була всього лише тьмяна цяточка на камінній підлозі. Далі вона видовжилась і перетворилася на жовту смужку, потім несподівано й безшумно утворилася щілина і з'явилася рука — біла, майже жіноча рука, яка ніби щось шукала в колі світла. З хвилину або й більше рука, карлючачи пальці, стирчала з підлоги. Потім вона так само раптово зникла, і знову все потонуло в мороці, світилася тільки, як і перше, тьмяна цяточка, що позначала щілину між плитами підлоги.

Проте світло зникло лише на мить. З різким скреготом одна з широких кам'яних плит відсунулась набік.

Утворився широкий квадратний отвір, з якого заструменіло світло ліхтаря. Звідти визирнуло чисто виголене, схвильоване обличчя — незнайомий пильно озирнувся довкола, поклавши лікті на край отвору, виліз спершу по плечі, далі до середини, потім став коліном на підлогу. За мить він уже був коло отвору і тяг нагору свого спільника, теж маленького та гнучкого, з блідим обличчям і кучмою яскраво-рудого волосся.

— Шлях вільний,— прошепотів він.— Ти взяв мішки й зубило? О, чорт! Стрибай, Арчі, стрибай, а я їх затримаю!

Шерлок Холмс рвонув уперед і вхопив пришельця за комір. Другий пірнув назад у нору — тільки піджак затріщав, коли Джонс учепився йому в поли. В світлі ліхтаря блиснуло дуло револьвера, але хлист Холмса опустився на руку, що його тримала, і зброя з брязкотом упала на камінну підлогу.

— Марні зусилля, Джоне Клею,— чемно промовив Холмс,— у вас немає ніяких шансів.

— Бачу,— відповів той із граничним спокоєм.— Але в мого напарника все гаразд, хоч ви й відірвали йому полу піджака.

— Біля дверей його чекає аж троє,— скептично зауважив Холмс.

— Ого! Ви, бачу, продумали все до дрібниць. Я мушу поздоровити вас.

— А я вас,— відповів Холмс.– Ваша вигадка з рудим волоссям — нова і надзвичайно вдала.

— Зараз побачиш свого напарника,— проказав Джонс.— По норах він лазить вправніше, ніж я. Ну, давай надіну тобі браслети.

— Прошу, не торкайтеся мене своїми брудними руками,— мовив наш бранець, коли на його зап'ястках клацнули наручники.— Вам, мабуть, невідомо, що в моїх жилах тече герцогська кров. Прошу також називати мене «сер» і казати «будь ласка», коли звертаєтесь до мене.

— Гаразд,— відповів Джонс, витріщивши очі й хихикаючи.— Так от, будьте ласкаві, сер, пройти нагору, там ми подамо вам кеб, щоб одвезти вашу вельможність у поліцію.

— Оце вже краще,— спокійно мовив Джон Клей.

Він зробив нам трьом загальний уклін і незворушно подався геть у супроводі детектива.

— Містере Холмсе,— сказав Меріуезер, коли ми рушили з підвалу слідом за ними,— я навіть не знаю, як наш банк може віддячити вам чи винагородити вас. Немає сумніву, ви запобігли, придушили в зародку одну з найреальніших з усіх мені відомих спроб пограбувати банк.

— У мене були свої власні невеличкі рахунки з містером Джоном Клеєм,— зауважив Холмс.— На цю справу я трохи витратився і, сподіваюсь, банк відшкодує збитки. По суті ж — я вповні винагороджений тим, що брав у цьому участь. Правду кажучи, я вже дістав цілком достатню винагороду, бо мав нагоду взяти участь у єдиній у своєму роді справі і почути дивовижну розповідь про Спілку рудих...

— Розумієте, Ватсоне,— почав Холмс, коли ми сиділи вранці на Бейкер-стріт за склянкою віскі з содовою,— від самого початку було ясно, що оголошення в газеті про Спілку рудих і переписування «Британської енциклопедії» переслідувало єдину можливу мету — щодня на кілька годин усувати з дому нашого не надто розумного лихваря. Шлях, яким цього досягнуто, дивний, але вигадати щось краще справді важко. Спосіб досягти мети, безперечно, підказаний винахідливому розумові Клея кольором волосся його підручного. Чотири фунти на тиждень — це просто принада, на яку спіймався Вілсон, та й що вони для них важили, коли гра йшла на тисячі! Вони дають у газеті оголошення, один шахрай тимчасово наймає помешкання для контори, другий — підохочує свого хазяїна спробувати щастя, і обидва забезпечують собі можливість щодня користатися з його відсутності. Почувши про помічника, який найнявся за половину платні, я зразу збагнув, що в нього є на це поважні причини.

— Але як ви вгадали, що то за причини?

— Якби в домі була жінка, я запідозрив би звичайнісіньку інтрижку. Проте підстав для цього не виявилось. Діло в нашого клієнта невеличке, та й удома немає нічого, що могло б виправдати такі складні приготування й такі витрати. Отже, їх цікавило щось поза межами будинку. Але що? І тут я згадав про любов помічника до фотографії і про те, що він постійно сидить у підвалі. Підвал! Ось де кінчик провідної нитки! Потім я навів довідки про цього помічника рудого і з'ясував, що мені доведеться мати справу з найбільш зухвалим і відважним злочинцем у всьому Лондоні. Авжеж, він щось робив у підвалі — по багато годин на день протягом кількох місяців.

Що б це могло кінець кінцем означати? Додуматись можна було лише до одного: він робив підземний хід у якусь іншу будівлю.

Отаких висновків я дійшов, коли ми подалися глянути на місце подій. Я здивував вас, постукавши палицею по бруківці. Це я дізнавався, в який бік робиться підкоп — перед будинком чи позаду. Перед будинком його не було. Тоді я подзвонив,— як і сподівався, двері відчинив помічник. У нас із ним траплялися сутички, але в очі один одного ми ще не бачили. Та я не дивився на його обличчя. Коліна його штанів — ось що цікавило мене. Ви, мабуть, і самі помітили, які вони в нього зношені, м'яті, брудні. Вони свідчили про довгі години копання. Залишилося з'ясувати одне: куди вони підкопуються.

Завернувши за ріг, я побачив, що міський і приміський банки стоять впритул до контори нашого друга, і зрозумів: загадку розгадано.

Ви поїхали після концерту додому, а я відвідав спершу Скотленд-ярд, а потім голову правління банку. Результати ви бачили.

— А як ви здогадалися, що вони спробують пограбувати банк саме цієї ночі? — спитав я.

— Коли вони закрили свою контору Спілки рудих, це означало — їм уже байдуже, дома містер Джейбез

Вілсон чи ні, іншими словами — вони закінчили підкоп. До того ж для них було важливо використати його чим швидше, бо підкоп могли виявити, а золото вивезти. Найзручніший день для них — субота, бо це давало їм для втечі аж два дні. З цих міркувань я й припустив, що вони з'являться сьогодні вночі.

— Ви міркували бездоганно! — із щирим захватом вигукнув я.

— Цей випадок урятував мене від нудьги,— сказав Холмс, позіхаючи.— Та леле, я знову відчуваю, як вона огортає мене! Все моє життя — безперервне зусилля врятуватися від банальної одноманітності існування. А отакі маленькі загадки допомагають мені в цьому.

— Ви справжній благодійник нації,— промовив я.

Холмс знизав плечима.

— Згоден; мабуть-таки, я приношу певну користь,— зауважив він.— «L'homme c'est rien — l'oeuvre c'est tout»[1],— як писав Гюстав Флобер у листі до Жорж Санд.

Переклад М. Дмитренка

Запитання та завдання

1. Назвіть головних героїв оповідання «Спілка рудих». Хто з них вам найбільше сподобався і чому?
2. Поясніть зміст назви цього твору.
3. За що Холмс цінував Ватсона?
4. Знайдіть опис одягу англійців середнього достатку. Виразно прочитайте цей уривок. Який художній прийом використав письменник?
5. З якою справою звернувся містер Вілсон до Холмса? (Використайте стислий переказ.) З чого Холмс почав розслідування цієї справи?
6. Яким методом користувався уславлений детектив і в чому полягає зміст цього методу?
7. Чому підозра Шерлока Холмса упала на Сполдінга?

---

[1] Людина — ніщо, твір — усе *(франц.)*

8. Яку роль у житті детектива відігравала музика?
9. Виразно прочитайте уривок, де розповідається про концерт, який слухав Шерлок Холмс. У чому полягала незвичайність вдачі детектива?
10. Випишіть із тексту словосполучення, які характеризують Холмса як детектива. Простежте його поведінку під час розслідування справи Вілсона.
11. Що допомогло Холмсу розгадати спробу пограбувати банк?
12. Що в кримінальних справах найбільше цікавило Холмса?
13. Яка головна думка твору?

ПІСТРЯВА СТРІЧКА

Переглядаючи свої записи про більш як сімдесят пригод Шерлока Холмса, які я вів протягом останніх восьми років, і вивчаючи методи свого друга, я бачу між них багато трагічних, кілька кумедних, чимало дивних, але не можу назвати бодай однієї банальної, бо Холмс, працюючи з любові до мистецтва, а не заради грошей, ніколи не брався за розслідування, якщо справа не обіцяла чогось надзвичайного, навіть фантастичного.

З усього цього різноманіття я, проте, не можу пригадати нічого винятковішого за випадок, пов'язаний із добре відомою у графстві Суррей родиною Ройлоттів із Стоук-Морана. А подія, про яку я хочу тут розповісти, трапилася десь невдовзі по нашому знайомстві, коли ми з Холмсом, тоді ще обоє нежонаті, наймали разом квартиру на Бейкер-стріт. Можливо, я опублікував би свій звіт про цю пригоду й раніше, але свого часу я заприсягся тримати все в таємниці і звільнився від свого слова лише місяць тому, коли передчасно померла жінка, якій я його дав. Не зашкодить розповісти про всі факти ще й тому, щоб пролити на них справжнє світло, бо маю підстави вважати, що сила-силенна чуток про смерть доктора Грімсбі Ройлотта зображує справу ще жахливішою, ніж вона була насправді.

Це було на початку квітня 1883 року. Прокинувшись одного ранку, я побачив, що Шерлок Холмс, уже одягнений, стоїть біля мого ліжка. Як правило, він уставав пізно, але зараз годинник на каміні показував чверть на восьму, і тому я глянув на свого друга не без подиву, можливо, навіть дещо роздратовано, бо сам ніколи не зраджую своїх звичок.

— Даруйте, що розбудив вас, Ватсоне,— сказав Шерлок Холмс,— але сьогодні всі так чинять. Спочатку розбудили місіс Хадсон, вона розбудила мене, а я — вас.

— А що таке? Пожежа?

— Ні, клієнтка. Приїхала якась молода леді, вона здається, дуже схвильована й будь-що бажає зустрітися зі мною. Зараз вона чекає у вітальні. Ну, а коли молоді жінки мандрують по Лондону в таку ранню годину й піднімають людей з ліжок, то, гадаю, в них є на це досить поважні причини. Якщо ж справа виявиться цікавою, ви, не сумніваюся, захочете почути все з самого початку. От я й подумав, що треба покликати вас, щоб ви мали таку можливість.

— Дорогий друже, було б шкода з неї не скористатися.

Для мене не існувало більшої втіхи, як стежити за Холмсом, коли він займався своєю професійною справою, і захоплюватися його швидкими умовиводами, які, дарма що здавалися майже інтуїтивними, завжди були логічно обґрунтовані. Саме завдяки цьому Холмс і розплутував усе, за що брався.

Я квапливо одягнувся й за кілька хвилин був готовий супроводити свого друга. Коли ми спустились униз до вітальні, біля вікна сиділа вдягнута в усе чорне, із густою вуаллю на обличчі дама. Побачивши нас, вона підвелась.

— Доброго ранку, пані,— привітно мовив Холмс.— Мене звуть Шерлок Холмс. А це мій близький друг і помічник лікар Ватсон, в присутності якого ви можете говорити так само відверто, як і зі мною. Дуже добре, що місіс Хадсон здогадалася затопити камін. Прошу вас, сідайте ближче до вогню, а я зараз накажу принести вам чашечку гарячої кави, бо ви, бачу, тремтите.

— Я тремчу не від холоду,— стиха відказала жінка, пересідаючи до каміна.

— А чому?

— Зі страху, містере Холмсе. Навіть більше, з жаху.

На цім слові вона підняла вуаль, і ми побачили, в якому вона жалюгідному стані: змарніла, аж сіра, неспокійні очі злякано бігають, немов у зацькованої тваринки. Риси обличчя, фігура — усе засвідчувало, що їй не більше тридцяти років, але у волоссі вже з'явилася передчасна сивина, і виглядала вона стомленою й виснаженою.

Шерлок Холмс ковзнув по ній своїм швидким, проникливим поглядом.

— Вам не треба боятися,— заспокійливо мовив він, нахилившись уперед і поплескавши її по руці.— Я певен, що ближчим часом ми все владнаємо. Я бачу, ви приїхали поїздом сьогодні вранці.

— Хіба ви мене знаєте?

— Ні. Але за вашою лівою рукавичкою я помітив квиток на зворотну дорогу. Ви вирушили в путь рановранці і, перш ніж дістатися до станції, довго їхали розгаслим путівцем на бідарці[1].

Дама рвучко сіпнулася і спантеличено глянула на мого друга.

— В цьому, люба пані, ніякої таємниці немає,— мовив він усміхаючись.— Лівий рукав вашої жакетки заляпано грязюкою не менш як у семи місцях. Плями зовсім свіжі. А бідарка, як ніякий інший виїзд, обляпує їздця болотом, надто коли сидіти від кучера по ліву руку.

— Хай би як ви дійшли своїх висновків, але все було саме так,— сказала вона.— Перед шостою я виїхала з дому, о двадцятій хвилині на сьому була в Лезерхеді і першим поїздом прибула в Лондон, на вокзал Ватерлоо. Сер, я не можу більше терпіти такого нервового напруження, я збожеволію, якщо так триватиме й далі. В мене немає нікого, хто міг би мені допомогти, нікого, за винятком однієї людини, яка прихильна до мене, але в даній ситуації вона мене не розуміє... Я чула про вас, містере Холмсе, від місіс Фарінтош, якій ви стали в пригоді у гірку для неї годину. Вашу адресу дала мені вона. О сер, чи не зможете ви зарадити і моїй біді або кинути хоч якийсь промінчик на той непроглядний морок, що мене оточує? Зараз я не маю можливості належно винагородити вас за вашу послугу, але через місяць-два я вийду заміж із правом розпоряджатися своїми прибутками, й тоді ви переконаєтесь, що я вмію бути вдячною.

---

[1] Бідарка двоколісний однокінний візок на одну або дві особи.

Холмс повернувся до свого письмового столу, відімкнув шухляду, дістав записника й зазирнув у нього.

— Фарінтош...— сказав він.— Так, так, пригадую той випадок із опаловою тіарою... Це було ще до нашого знайомства, Ватсоне. Можу вас запевнити, пані, що буду щасливий приділити вашій справі стільки ж уваги, скільки приділив справі вашої подруги. Що ж до винагороди, то моя робота і є для мене винагородою, але ви вільні відшкодувати у зручний для вас час ті витрати, на які я, можливо, буду змушений піти. А зараз прошу ознайомити нас з усім, що може допомогти нам скласти думку про вашу справу.

— О леле! — відповіла наша відвідувачка.— Весь жах мого становища в тому, що причини моїх страхів настільки туманні, а підозри ґрунтуються на таких дрібницях, особливо для людей сторонніх, що навіть той, до кого першого я маю право звернутись по допомогу й пораду, дивиться на всі мої розповіді як на вигадки нервової жінки. Він, певна річ, так не каже, але я відчуваю це в його заспокійливих словах, у тому, як він відводить очі. Я чула, містере Холмсе, що ви вмієте як ніхто інший збагнути найрізноманітніші порухи людського серця. Ви можете порадити, як мені поводитися серед тих небезпек, що мене оточують.

— Я весь увага, пані.

— Мене звуть Хелін Стоунер, я живу в домі свого вітчима — останнього представника одного з найстародавніших в Англії саксонських родів Ройлоттів зі Сток-Морана, що на західному кордоні графства Суррей.

Холмс ствердно кивнув головою.

— Мені знайоме це ім'я,— мовив він.

— Були часи, коли ця родина належала до найбагатших в Англії, її володіння сягали Беркширу на півночі й Хемпширу на заході. Проте в минулому столітті четверо спадкоємців один за одним виявились людьми непутящими, марнотратними, а після них, під час регентства, усе, що лишилося, перейшло до рук картяра, і він довів родину до зубожіння. Після нього зостався невеликий клаптик землі та будинок, споруджений двісті років тому, а нині заставлений і перезаставлений. Останній поміщик із цього роду ледве там животів, ведучи жахливе життя нужденного аристократа. Його єдиний син, теперішній мій вітчим, бачачи, що треба пристосовуватись до нових умов, позичив у якогось родича гроші, закінчив університет, одержав диплом лікаря й поїхав у Калькутту, де завдяки своїй професійній майстерності й сильному характеру здобув широку практику. Якось у його домі було вчинено крадіжку, й він, розлютившись, убив свого дворецького-тубільця. Ледве уникнувши смертної кари й відсидівши чимало років у в'язниці, лікар Ройлотт повернувся до Англії похмурою й розчарованою людиною.

В Індії він одружився з моєю матір'ю, місіс Стоунер, молодою вдовою генерал-майора артилерії, який служив у Бенгалії. Ми із сестрою Джулією були близнятами, і коли мати знову вийшла заміж, нам сповнилось по два роки. Маючи значні статки, що давали не менш як тисячу фунтів прибутку на рік, мати на час, поки ми будемо жити разом, передала всі права на цей прибуток лікареві Ройлотту з умовою, що він виділить кожній із нас певну щорічну суму, якщо ми повиходимо заміж. Невдовзі після нашого повернення до Англії моєї матері не стало: вісім років тому вона загинула в залізничній катастрофі під Кру. Після її смерті лікар Ройлотт облишив спроби одержати практику в Лондоні й разом із нами оселився в родинному будинку в Стоук-Морані. Грошей, що їх залишила моя мати, цілком вистачало на всі наші потреби, і, здавалося, ніщо не потьмарить нашого життя.

Та з вітчимом сталися дивні зміни. Замість того, щоб заприятелювати із сусідами, які спочатку були дуже зраділи з того, що Ройлотт із Стоук-Морана повернувся в своє родинне гніздо, і обмінюватися з ними візитами, він замкнувся в своєму будинку і якщо виходив з нього — до речі, це траплялося досить рідко,— то лише для того, щоб люто полаятися з усіма, хто трапиться йому на очі. Нестриманість, що межує з безумством,— це спадкова риса по чоловічій лінії в родині Ройлоттів. Вона, певно, ще більше посилилась у мого вітчима через тривале перебування в тропіках. Він зчиняв сварку за сваркою, дві з них закінчились у поліції, і нарешті зробився пострахом для всієї округи. Побачивши його, люди просто тікають, бо сила в нього страшна, і коли він розгнівається, то абсолютно не володіє собою.

Минулого тижня він кинув у річку через парапет набережної місцевого коваля, і мені вдалося відвернути ще один публічний скандал тільки тим, що я віддала потерпілому всі гроші, які змогла зібрати. У вітчима немає ніяких друзів, крім мандрівних циган, він дозволяє цим волоцюгам ставати табором на тих кількох акрах порослої ожиною землі, що залишилася від родового маєтку, а іноді, користуючись гостинністю цих циган, тижнями мандрує разом з ними. Ще він має пристрасть до індійських тварин, їх надсилає йому з Індії його постачальник, і зараз у нього по садибі вільно розгулюють гепард і бабуїн, яких селяни бояться так само, як і їхнього хазяїна.

З моєї розповіді ви можете зробити висновок, що наше життя — моєї бідолашної сестри Джулії і моє — було не дуже приємним. Ніхто не хотів працювати у нас прислугою, і тривалий час ми робили всю роботу в дому самі. Сестрі ледве виповнилось тридцять років, коли вона померла, але волосся в неї вже починало сивіти, як от зараз у мене.

— То ваша сестра померла?

— Так, рівно два роки тому, і саме про її смерть я й хочу вам розповісти. Ви, безперечно, розумієте, що ми майже не зустрічалися з людьми нашого віку й нашого кола. Проте в нас була тітка, незаміжня сестра нашої матері, міс Гонорія Вестфейл, вона й зараз живе біля Харроу, отже, іноді нам дозволялось трохи погостювати в неї. Два роки тому Джулія поїхала туди на Різдво й зустрілася там із відставним флотським майором, з яким вона й заручилася. Вітчим дізнався про ці заручини, коли сестра повернулась додому, й не заперечував проти цього шлюбу, але за два тижні до весілля сталося страшне нещастя, яке позбавило мене моєї єдиної подруги.

Шерлок Холмс сидів із заплющеними очима, відкинувшись на спинку крісла й підклавши під голову диванну подушечку. Раптом він підвів голову й позирнув на відвідувачку.

— Дуже вас прошу, будьте точні щодо подробиць,— попросив він.

— Мені легко бути точною, бо кожна подія того жахливого часу назавжди закарбувалась у мене в пам'яті... Як я вже сказала, наш будинок дуже старий, і зараз ми мешкаємо тільки в одному його крилі. На першому поверсі цього крила знаходяться спальні, в центральній частині будинку — вітальні. Перша від середини спальня доктора Ройлотта, друга — моєї сестри, а третя — моя. Спальні між собою не сполучаються, але всі виходять у спільний коридор. Я розповідаю зрозуміло?

— Цілком.

— Вікна всіх трьох кімнат виходять на газон. Тієї фатальної ночі лікар Ройлотт пішов до своєї спальні рано, але ми знали, що спати він не ліг, бо моїй сестрі завадив запах міцних індійських сигар, які він має звичку курити, і вона прийшла до мене. Якийсь час ми балакали з нею про її весілля, а об одинадцятій годині вона встала й намірилась іти до себе. Підійшовши до дверей, вона обернулася.

«Скажи мені, Хелін,— спитала вона,— чи ти хоч раз чула, як хтось свистить уночі?»

«Ніколи не чула»,— відповіла я.

«Думаю, що свистіти, коли спиш, неможливо».

«Авжеж, неможливо. А в чім річ?»

«Бачиш, останнім часом щоночі, приблизно годині о третій, я завжди чую тихе виразне посвистування. Сон у мене чутливий, і це посвистування мене будить. Не розумію тільки, звідки воно лине — чи то із сусідньої кімнати, чи то з газону. От мені й спало на думку спитати тебе, чи ти теж його чуєш».

«Ні, не чую. Мабуть, свистять ці осоружні цигани».

«Цілком можливо. Проте, якби посвистування долинало з газону, то ти теж чула б його».

«Ну, сон у мене набагато міцніший, ніж у тебе».

«Е, хай би що там було, все це пусте»,— усміхнулася сестра, виходячи, і за хвилину я почула, як у замку її дверей повернувся ключ.

— Он як? — промовив Холмс.— Ви завжди замикалися на ніч?

— Завжди.

— А чому?

— Я, здається, вже казала вам, що лікар тримав гепарда й бабуїна. Ми не почувалися безпечно, якщо не замикались на ніч.

— Тепер розумію. Прошу вас, розповідайте далі.

— Тієї ночі я не могла спати. Мене непокоїло невиразне передчуття якогось нещастя. Ми з сестрою, як ви пам'ятаєте, були близнятами, а ви знаєте, якими тонкими є узи, що зв'язують їхні душі. Ніч була жахлива: завивав вітер, у шибки періщив дощ. І раптом серед усієї цієї гуркотняви пролунав пронизливий, переляканий жіночий крик. То кричала моя сестра. Я зірвалася з ліжка, накинула на себе шаль і вибігла в коридор. Коли відчиняла двері, мені здалося, ніби я чую тихий посвист, саме такий, як розповідала сестра, але за мить він змінився якимось брязкітливим звуком, неначе на підлогу впало щось металеве. Підбігши до сестриної спальні, я побачила, що замок відімкнуто й двері повільно розчиняються. Охоплена жахом, я мовчки дивилась на них, не знаючи, хто або що з них вийде. І от при світлі лампи, яка горіла в коридорі, я побачила за порогом свою сестру з пополотнілим від жаху обличчям — вона простягала руки, неначе шукаючи допомоги, й хиталася, мов п'яна. Кинувшись до неї, я обхопила її руками, але в цю мить ноги їй підігнулися, і вона впала додолу. Її руки й ноги аж виламувало в страшних судорогах, усю її корчило від нестерпного болю. Спершу я була подумала, що вона мене не впізнала, але коли я схилилась над нею, вона раптом скрикнула таким голосом, що я довіку не забуду:

«Боже мій, Хелін!.. Це — стрічка!.. Пістрява стрічка!»

Вона силкувалася ще щось сказати, показуючи пальцем у бік лікаревої кімнати, але новий приступ судорог урвав її мову. Я вибігла в коридор, голосно гукаючи вітчима, й побачила, що він у халаті вже виходить зі своєї кімнати, поспішаючи до мене. Коли він підійшов до сестри, вона була непритомна, і хоч він улив їй у рот коньяку й послав по сільського лікаря, всі зусилля виявились марними, і вона, повільно згасаючи, померла, не прийшовши до пам'яті. Так жахливо кінчила своє життя моя улюблена сестра.

— Почекайте хвилиночку,— попрохав Холмс.— Ви певні, що чули посвистування і металевий звук? Чи можете ви в цьому заприсягтися?

— Про це мене питав і слідчий. Я майже переконана, що чула ці звуки, а проте гуркіт бурі й потріскування старого будинку могли ввести мене в оману.

— Ваша сестра була одягнена?

— Ні, на ній була лише нічна сорочка. У правій руці в неї знайшли обгорілого сірника, а в лівій — сірникову коробку.

— Це каже про те, що вона запалила сірника й роздивлялася довкіл себе, коли її щось стривожило. Важлива деталь. А які висновки зробив слідчий?

— Він дуже уважно дослідив цю справу, бо поведінка лікаря Ройлотта давно зажила у графстві поганої слави, але не зміг відшукати ніяких причин смерті моєї сестри. Під час слідства я засвідчила, що двері її кімнати було замкнено зсередини, а вікна щоночі зачинялися старовинними віконницями з широкими залізними штабами. Стіни було уважно обстежено й з'ясовано, що вони цілі, підлогу пильно досліджено. Камінний димар хоч і широкий, але його перекриває аж чотири великих каглянки. Отже, немає сумніву, що сестра була сама-самісінька, коли до неї підкралася смерть. До того ж на її тілі не знайшли ніяких слідів насильства.

— А як щодо отрути?

— Лікарі досліджували небіжчицю й на отруту, але теж нічого не виявили.

— Від чого ж тоді померла ця нещасна?

— На мою думку, вона померла з самого переляку й нервового потрясіння, проте я не можу собі уявити, що саме так злякало її.

— А чи були в той час у ваших володіннях цигани?

— Так, то одні, то другі постійно живуть у нас.

— А як ви можете пояснити слова вашої сестри про якусь стрічку, пістряву стрічку?

— Іноді мені здається, що це — просто марення, а іноді — що вони стосуються якогось гурту людей, можливо, тих самих циган. От тільки не знаю, чи могли їхні строкаті хустки, що їх вони так полюбляють носити, викликати в сестри таку химерну асоціацію.

Холмс похитав головою з виглядом людини, яку подібне припущення аж ніяк не задовольняє.

— Справа ця дуже темна,— мовив він.— Прошу, будь ласка, розповідайте далі.

— Відтоді минуло два роки, і до останнього часу життя моє було ще самотнішим, ніж завжди. Але місяць тому один мій друг, якого я знаю багато літ, зробив мені честь, попросивши моєї руки. Його звуть Армітідж, Персі Армітідж, він другий син містера Армітіджа з Крейн-Вотера, що біля Редінга. Мій вітчим не заперечував проти нашого шлюбу, і навесні ми маємо повінчатися. Два дні тому в західному крилі будинку почався якийсь ремонт, стіну до моєї спальні було пробито, і я мусила перебратись до кімнати, де померла моя сестра, і спати в тому самому ліжку, де спала вона. І уявіть мій жах, коли минулої ночі, лежачи без сну і думаючи про її страшну долю, я раптом почула в нічній тиші тихе посвистування, яке було вісником смерті сестри. Я схопилася з ліжка й засвітила лампу, але нічого в кімнаті не побачила. Знову лягти спати я не змогла, бо була надто стривожена, тому одяглася і, щойно розвиднілося, вислизнула з будинку, найняла візника біля готелю «Корона», дісталася Лезерхеда, а звідти вранці приїхала сюди з єдиною метою — побачити вас і попрохати вашої поради.

— Ви вчинили мудро,— зауважив мій друг.— Але чи все ви мені розповіли?

— Так, усе.

— Міс Стоунер, ви розповіли не все. Ви вигороджуєте свого вітчима.

— Що ви хочете цим сказати?

Замість відповіді Холмс відкинув гарний мереживний рюш на руці нашої відвідувачки, яку вона поклала собі на коліно. На білому зап'ястку чітко проступало п'ять синьо-червоних плям: чотири поряд і п'ята навпроти них — від великого пальця.

— З вами поводилися жорстоко,— мовив Холмс.

Дівчина густо почервоніла й квапливо прикрила вкриту синцями руку.

— Мій вітчим надто суворий,— відповіла вона,— і, мабуть, сам не відчуває своєї сили.

Запало тривале мовчання, під час якого Холмс, підперши підборіддя долонями, не відводив погляду від вогню, що потріскував у каміні.

— Справа надзвичайно складна,— нарешті мовив він.— Мені хотілося б з'ясувати ще тисячу подробиць, перш ніж дійти висновку, як діяти. Проте ми не можемо зволікати й хвилини. А от якби ми приїхали в Стоук Моран сьогодні, то чи можна було б нам побачити ці кімнати так, щоб про це не знав ваш вітчим?

— Він казав, ніби збирається їхати сьогодні в місто у якійсь важливій справі. Цілком можливо, що його не буде аж до вечора, і, отже, ніщо не перешкодить вам оглянути будинок. Тепер у нас є економка, але вона стара й нетямковита, і я легко можу зробити так, щоб вона вам не заважала.

— Чудово. А ви, Ватсоне, не проти цієї поїздки?

— Аж ніяк.

— Тоді ми поїдемо вдвох. А що ви, міс Стоунер, самі збираєтесь робити?

— У місті в мене є деякі справи, і я хотіла б уладнати їх. Але я повернусь дванадцятигодинним поїздом, щоб бути на місці, коли ви приїдете.

— Чекайте нас зразу ж пополудні. В мене самого теж є невеличке діло, з яким треба впоратися. Може, ви поснідаєте з нами?

— Ні, я мушу йти. Тепер, коли я звірилася вам із своїм горем, мені аж на серці полегшало. Я так чекатиму сьогодні пополудні зустрічі з вами!

Вона опустила на обличчя густу темну вуаль і тихо вийшла.

— Що ви про все це думаєте, Ватсоне? — спитав Шерлок Холмс, відкидаючись на спинку стільця.

— Мені здається, що це надзвичайно темна і зловісна справа.

— Так, досить темна і досить зловісна.

— Проте, якщо дівчина сказала правду, ніби підлога й стіни міцні, а крізь двері, вікно й димар до кімнати потрапити неможливо, то її сестра була, безперечно, сама-самісінька, коли зустріла свою таємничу смерть.

— А як же бути тоді з цим нічним посвистуванням і вкрай дивними словами померлої?

- Не маю найменшого уявлення.

— Якщо взяти до уваги все вкупі: посвистування вночі, присутність циган, з якими в цього старого лікаря досить близькі стосунки, безперечну зацікавленість вітчима в тому, щоб завадити одруженню своєї падчерки, її згадку про якусь стрічку, а також те, що міс Хелін Стоунер чула металевий брязкіт — очевидно, стала на своє місце одна із залізних штаб, якими оббито віконниці,— то, на мою думку, є всі підстави вважати, що цю таємницю можна розгадати.

— Але до чого тут тоді цигани?

— Не знаю.

— Маю силу заперечень до будь-якої з цих версій.

— Я теж. Саме з цієї причини нам і треба їхати в Стоук-Моран, і сьогодні ж. Мені кортить перевірити, мають вагу ці заперечення чи на них можна не зважати. А це що за проява?

Останній вигук вихопився в мого друга тому, що двері раптом рвучко розчинилися, і в них з'явилась величезна постать незнайомого чоловіка. Його одяг являв собою дивну мішанину: чорний циліндр і довгий сюртук свідчили про лікарську професію їх власника, а високі гетри й мисливський нагай, яким він вимахував, виказували в ньому сільського жителя. Чоловік був такий високий на зріст, що діставав циліндром до верхнього одвірка дверей, і такий широкий, що зовсім їх затуляв. Його м'ясисте і вижовкле на сонці обличчя із слідами огидних пристрастей густо мережили зморшки. Чоловік повертався то до мене, то до мого друга. Глибоко посаджені жовчні очі і тонкий хрящуватий ніс робили його схожим на якогось старого хижого птаха.

— Хто із вас Холмс? — спитав привид.

— Це моє ім'я, сер, але я не знаю вашого,— спокійно мовив мій компаньйон.

— Я лікар Грімсбі Ройлотт зі Стоук-Морана.

— Дуже радий, лікарю,— люб'язно відповів Холмс.— Прошу вас, сідайте.

— І не подумаю. Тут була моя падчерка. Я її вистежив. Що вона тут вам казала?

— А сьогодні трохи холоднувато, як на цю пору року,— зауважив Холмс.

— Що вона вам тут казала? — люто загорлав старий.

— Але я чув, що крокуси обіцяють цвісти добре,— незворушно вів далі мій друг.

— Ха, то ви хочете мене здихатися? — спитав наш новий відвідувач, зробивши крок уперед і розмахуючи нагаєм.— Я вас знаю, негідника! Чув про вас раніше. Ви — той Холмс, що скрізь суне свого носа.

Мій друг посміхнувся.

— Холмс-нишпорка!

Холмс посміхнувся ще ширше.

— Холмс — задавака із Скотленд-ярду!

Холмс весело засміявся.

— Було дуже приємно поговорити з вами,— проказав він.— Коли будете виходити, добре зачиніть двері, бо тут дуже тягне.

— Я піду звідси, коли скажу все, що думаю. Не смійте сунути носа в мої справи. Я знаю, що міс Стоунер була тут,— я її вистежив! Сваритися зі мною небезпечно! Глядіть!

Він швидко пройшов уперед, схопив кочергу і скрутив її своїми засмаглими ручиськами.

— Тримайтеся від мене подалі! — гаркнув він і, жбурнувши зігнуту кочергу в камін, вийшов із кімнати.

— Надзвичайно приємний добродій! — мовив, сміючись, Холмс.— Я не такий велетень, але якби він не зачинив за собою двері, я показав би йому, що в руках у мене не менше сили, ніж у нього.

Говорячи це, він підняв кочергу й одним зусиллям вирівняв її.

— Яке нахабство — сплутати мене із детективами з поліції! Проте ця пригода надає нашому розслідуванню особливої пікантності. Сподіваюсь, нашій новій приятельці не заподіє великої шкоди те, що вона мала необережність дозволити цій тварюці вистежити себе. А тепер, Ватсоне, ми поснідаємо, а потім я піду до юристів, де розраховую роздобути деякі факти, що можуть виявитись корисними в цій справі.

Була майже година дня, коли Холмс повернувся додому. В руці він тримав аркуш синього паперу, списаний якимись закарлючками й цифрами.

— Я бачив заповіт покійної дружини лікаря Ройлотта,— сказав він.— Щоб точніше розібратися в ньому, мені довелося вираховувати сьогоднішню вартість цінних паперів, про які в ньому йдеться. Загальний прибуток, що на час смерті тієї жінки був трохи менший тисячі ста фунтів, зараз у зв'язку з падінням цін на сільськогосподарську продукцію становить не більше семисот п'ятдесяти фунтів на рік. Кожна дочка, коли вийде заміж, має право на те, щоб їй виділили щорічний прибуток — двісті п'ятдесят фунтів. Отже, цілком очевидно, що якби обидві дівчини вийшли заміж, то нашому красунчику лишилась би якась мізерія. Заміжжя навіть однієї з них неабияк обмежило б його в коштах. Як бачите, моя вранішня робота не пішла намарно, оскільки доведено, що лікар має свої вельми переконливі мотиви для того, щоб стати на перешкоді падчеркам. Випадок, Ватсоне, надто серйозний, щоб марнувати час, особливо тепер, коли старий знає, що ми цікавимось його справами. Отже, якщо ви готові, то ми зараз гукнемо кеб і поїдемо на вокзал Ватерлоо. Буду вам дуже вдячний, якщо ви покладете в кишеню револьвер. Револьвер — чудовий аргумент для джентльмена, який може зав'язати вузлом сталеву кочергу. Револьвер і зубна щітка — це все, що нам потрібно.

На вокзалі нам пощастило зразу ж сісти в поїзд, що йшов на Лезерхед, а вже там, у готелі біля станції, ми найняли ресорну двоколку й проїхали чотири чи п'ять миль мальовничими путівцями Суррея.

Стояла чудова днина, яскраво світило сонце, в небі пливло кілька кучерявих хмарок. Дерева й живопліт обабіч вкрилися першими зеленими листочками, повітря було напоєне пахощами вологої землі.

Дивним був контраст між ніжним пробудженням весни й тим, що нам належало розгадати. Мій компаньйон сидів спереду, згорнувши на грудях руки, насунувши на очі капелюха й низько похиливши голову. Він весь поринув у свої думки. Раптом Холмс стрепенувся, поплескав мене по плечі й показав кудись уперед понад луками.

— Подивіться лишень! — промовив він.

На положистому схилі горба, переходячи у найвищому місці в справжній гай, розкинувся густий парк. З-за зелених верхів'їв виднів сірий фронтон і високий дах уже старого поміщицького будинку.

— Це Стоук-Моран? — спитав Холмс.

— Так, сер, це будинок лікаря Грімсбі Ройлотта,— відповів візник.

— Там щось будують,— зауважив Холмс.— Саме туди й добираємось.

— Треба проїхати отим селом,— відказував візник, показуючи на скупчення дахів трохи праворуч.— Але якщо ви хочете потрапити в Стоук-Моран, то вам ближче буде через оцей перелаз і далі стежкою навпростець. По ній он іде леді.

— Ця леді, гадаю,— міс Стоунер,— мовив Холмс, прикриваючи очі від сонця.— Так, нам краще піти стежкою, як ви нам радите.

Ми злізли із двоколки, розплатились, і екіпаж поторохтів назад у Лезерхед.

— Не завадить,— зауважив Холмс, коли ми долали перелаз,— якщо цей хлопець думатиме, ніби ми приїхали сюди як архітектори чи інші причетні до будівництва особи. Тоді він не дуже молотиме язиком.

— Доброго дня, міс Стоунер! Бачите, ми дотримали свого слова.

Наша вранішня клієнтка поспішила нам назустріч, на її обличчі світилася радість.

— Я так вас чекала! — вигукнула вона, з почуттям тиснучи нам руки.— Все влаштувалось чудово. Лікар Ройлотт поїхав у місто, й схоже на те, що повернеться він лише увечері.

— Ми мали приємність познайомитися з лікарем,— сказав Холмс і в кількох словах переповів те, що трапилось. Міс Стоунер страшенно зблідла.

— Боже мій! — вигукнула вона.— Отже, він поїхав слідом за мною.

— Виходить, що поїхав.

— Він такий хитрий, що я ніколи не почуваю себе в безпеці від нього. Що він скаже, коли повернеться?

— Він буде змушений стерегтися, бо може зрозуміти, що хтось хитріший іде тут по його слідах. На ніч замкніться від нього. Якщо він бешкетуватиме, ми відвеземо вас до вашої тітки в Харроу. А тепер нам треба якнайкраще використати час, тому, будьте ласкаві, проведіть нас у ті кімнати, які ми повинні обстежити.

Будинок був із сірого каменю, вкритого плямами лишайника, із високою центральною частиною й двома напівкруглими крилами по боках, що нагадували клешні краба. В одному крилі вікна без шибок були забиті дошками, дах провалився, і все воно являло собою суцільну руїну. Центральна частина була в ненабагато кращому стані, зате праве крило мало порівняно новий вигляд, а штори на його вікнах і синюватий димок із димарів показували, де саме мешкають його хазяї. Бокова стіна цього крила була в риштуванні, кам'яне мурування де-не-де розібрано, але ми не побачили жодного робітника. Холмс повільно пройшовся газоном із недбало підстриженою травою і з величезною увагою оглянув фасад крила.

— Це вікно, наскільки я розумію, з кімнати, в якій ви мешкали раніше, середнє вікно — з кімнати вашої сестри, а поряд із ним, ближче до центральної частини будинку,— з кімнати лікаря Ройлотта. Так?

— Ви не помилилися. Тільки тепер я сплю в середній кімнаті.

— Тимчасово, як я розумію. До речі, я не бачу, щоб ця стіна потребувала нагального ремонту.

— Зовсім не потребувала. Я впевнена, що це просто привід, щоб перевести мене із моєї кімнати.

— Так, це наводить на роздуми. Ну, а вздовж задньої стіни цього крила тягнеться коридор, куди виходять двері всіх трьох кімнат. У коридорі, звичайно, теж є вікна?

— Є, але дуже маленькі. Такі, що нікому крізь них не пролізти.

— Оскільки ви обидві замикалися на ніч, то з того боку потрапити до вас було неможливо. Ну, а тепер, зробіть ласку, пройдіть до своєї кімнати й зачиніть віконниці.

Міс Стоунер виконала Холмсове прохання, і мій друг, який щойно уважно вивчав відчинене вікно, заходився відчиняти віконниці. Та всі його спроби виявились марними. Не було жодної щілини, куди можна було б просунути лезо ножа, щоб підняти засув. Тоді він оглянув крізь лупу завіси: вони були із товстого заліза й міцно трималися в масивній стіні.

— Гм! — мовив він, якось спантеличено потираючи підборіддя.— Мої припущення не підтверджуються. Ніхто не міг проникнути за ці віконниці, якщо їх було зачинено зсередини. Ну, гаразд, подивимось тепер, чи дасть нам щось обстеження самої кімнати.

Маленькі бічні двері вели до побіленого вапном коридора, в який виходять двері всіх кімнат. Холмс не захотів дивитися третю кімнату, тому ми зразу ж пройшли в другу, ту, де тепер спала міс Стоунер і де її сестру спіткала така гірка доля. Це була проста кімнатка з низькою стелею й широким каміном, одним із тих, які можна побачити лише в старовинних сільських маєтках. В одному кутку стояв коричневий комод, у другому — вузьке ліжко, застелене білим покривалом, зліва від вікна притулився туалетний столик. Завершували вмеблювання кімнати два невеликі плетені стільці. Посеред підлоги лежав квадратний килим. Полиці вздовж стін і панелі були з темного, поточеного шашелем дуба й такі старі та вицвілі, що було видно: віком вони дорівнюють будинку.

Холмс узяв стілець і мовчки сів у кутку. Його погляд, не минаючи жодної дрібниці, безупинно й уважно оглядав кімнату.

— Куди проведено цей дзвінок? — спитав він нарешті, показуючи на товстий шнур, що звисав над ліжком, торкаючись китицею подушки.

— До кімнати прислуги.

— Шнур на вигляд новіший від інших речей.

— Так, дзвінок зробили два-три роки тому.

— Мабуть, про це попросила ваша сестра?

— Ні, я ніколи не чула, щоб вона ним користувалася. Ми звикли обслуговувати себе самі.

— Справді, такий гарний шнур здається тут зайвим. Пробачте, але я ще затримаю вас на кілька хвилин, поки як слід не огляну підлогу.

Холмс ліг і з лупою в руці заходився повзати по підлозі, прискіпливо оглядаючи всі щілини між дошками. Так само уважно він обстежив і дерев'яні панелі на стінах. Потім підійшов до ліжка і якийсь час розглядав його й стіну, біля якої воно стояло. Нарешті взявся за шнур дзвінка і з силою смикнув його.

— А дзвінок фальшивий,— промовив він.

— Хіба не дзвонить?

— Ні, шнур навіть не прикріплено до дроту. Це дуже цікаво. Дивіться, його прив'язано до гака он там, якраз над отим маленьким душником.

— Справді, чистісіньке безглуздя. А я й не помітила цього.

— Дуже дивно,— бурмотів Холмс, смикаючи за шнур.— Дещо в цій кімнаті привертає до себе увагу. Наприклад, яким дурнем мав бути будівельник, щоб вивести душник у сусідню кімнату, коли нітрохи не важче було вивести його на свіже повітря!

— Душник зроблено також не дуже давно,— сказала Хелін.

— Приблизно тоді, коли й дзвінок,— зауважив Холмс.

— Так, у той час тут було зроблено деякі переробки.

— Надзвичайно цікаві переробки — фальшиві дзвінки, душники, що не провітрюють. З вашого дозволу, міс Стоунер, ми тепер перенесемо свої дослідження в інші кімнати.

Кімнату лікаря Грімсбі Ройлотта, хоч і більшу від кімнати його падчерки, було вмебльовано з такою ж невибагливістю. Вузьке ліжко, невеличка книжкова полиця, вщерть заставлена книжками переважно технічного характеру, поряд з ліжком крісло, простий дерев'яний стілець біля стіни, круглий стіл і величезний залізний сейф — це було майже все, що бачило око. Холмс неквапливо походжав по кімнаті і з гострою цікавістю досліджував кожну річ.

— А що тут? — спитав він, поплескуючи по сейфу.

— Ділові папери мого вітчима.

— О, то ви в цей сейф зазирали, так?

— Тільки раз, кілька років тому. Пам'ятаю, в ньому було повно паперів.

— А кота в ньому, приміром, немає?

— Ні. Дивно, що ви про це питаєте.

— Нічого дивного. Гляньте ось сюди.

Він узяв маленьке блюдце з молоком, що стояло на сейфі.

— Ні, кота в нас немає. Але в нас є гепард і бабуїн.

— Ще б пак, я про це й забув! І хоч гепард — це тільки великий кіт, але, насмілюсь зауважити, блюдечко молока для нього — все одно, що собаці муха. Мені б хотілось у цьому розібратись.

Він сів навпочіпки перед дерев'яним стільцем і з величезною увагою почав розглядати сидіння.

— Дякую вам, все зрозуміло,— сказав він, підводячись і ховаючи лупу в кишеню.— Ого, а ось ще щось цікаве!

Цього разу його увагу привернув батіжок, що висів у кутку ліжка. Він був складений удвоє і зав'язаний так, що утворювалась петля.

— Що ви про це думаєте, Ватсоне?

– Досить звичайний батіжок. Не розумію тільки, нащо треба було робити на ньому петлю.

— А це вже не зовсім звичайна річ, правда? Боже мій, скільки зла в цьому світі, і найгірше, коли злочини чинить розумна людина! Тепер я побачив достатньо, з вашого дозволу, міс Стоунер, ми пройдемося лужком.

Ніколи я не бачив свого друга таким похмурим і насупленим, як тоді, коли ми покинули місце обстеження. Ми кілька разів пройшлись газоном, і ні міс Стоунер, ні я не заважали йому, поки він сам не вийшов із глибокої задуми.

— Дуже важливо, міс Стоунер,— сказав він,— щоб ви в найменших деталях виконували мої поради.

— Я зроблю все точно так, як ви скажете.

— Справа надто серйозна, й ніяких відхилень припускатись не можна. Від вашої слухняності може залежати саме ваше життя.

— Запевняю, я в усьому звіряюсь на вас.

— По-перше, ми обидва — мій друг і я — повинні провести ніч у вашій кімнаті.

Ми з міс Стоунер здивовано втупились у Холмса.

— Це необхідно. Зараз я вам усе поясню. Що це отам, у селі, готель?

— Так, готель «Корона».

— Дуже добре. Звідти видно ваші вікна?

— Безперечно.

— Ви повинні, коли вернеться ваш вітчим, під приводом, що у вас болить голова, піти до своєї кімнати й замкнутися там. Потім, коли почуєте, що він збирається лягти спати, вам треба розчинити віконниці свого вікна, відсунути засувки і поставити на підвіконня лампу. Це буде для нас сигналом. Після цього, взявши із собою все, що вам може бути потрібно, ви повинні перейти до кімнати, яку займали раніше. Не сумніваюсь, що ви зможете переночувати один раз і там, незважаючи на ремонт.

— Звичайно, зможу.

— Все інше полиште на нас.

— Але що ви збираєтесь робити?

— Ми проведемо ніч у вашій кімнаті і спробуємо з'ясувати причину тих звуків, які вас так налякали.

— Мені здається, містере Холмсе, що ви вже дійшли якогось висновку,— сказала міс Стоунер, доторкнувшись до рукава мого друга.

— Можливо.

— Тоді, благаю вас, скажіть, що було причиною смерті моєї сестри?

— Перш ніж відповісти, я хотів би зібрати переконливіші докази.

— Ви могли б принаймні сказати мені, чи не помиляюсь я, вважаючи, що вона померла від раптового переляку.

— Думаю, помиляєтесь. Я певен, що існувала більш матеріальна причина. А тепер, міс Стоунер, ми змушені вас покинути, бо якщо лікар Ройлотт повернеться й побачить нас тут, то наша поїздка виявиться марною. До побачення! Будьте мужньою і, залишаючись тут, знайте, що ми незабаром відведемо від вас усі небезпеки, які вам загрожують, якщо ви все зробите так, як я вам сказав.

Ми із Шерлоком Холмсом без найменших труднощів найняли двокімнатний номер у готелі «Корона» на верхньому поверсі, і з його вікна добре видно було браму й ту частину стоук-моранського будинку, в якій жили його господарі. В сутінках ми бачили, як приїхав лікар Грімсбі Ройлотт, його постать височіла поряд із хлопцем, що його віз. Цей хлопець трохи загаявся, розчиняючи важку залізну браму, і ми почули хрипкий і лайливий голос лікаря Ройлотта, а ще побачили, з якою люттю вітчим міс Стоунер розмахує кулаками. Візок зник за брамою, і за кілька хвилин крізь дерева мигнуло світло лампи, засвіченої в одній із віталень.

— Знаєте, Ватсоне,— сказав Холмс, коли ми сиділи в сутінках, що швидко переходили в темряву,— сумніваюсь, чи брати вас уночі із собою. Там дуже небезпечно.

— А я можу допомогти вам?

— Ваша присутність може виявитись неоціненною.

— Тоді я обов'язково піду.

— Спасибі.

— Ви кажете про небезпеку. Очевидно, ви бачили в тих кімнатах щось таке, чого не бачив я.

— Ні, цього не було. Але припускаю, що висновків я зробив більше. А бачили ви те саме, що й я.

— Нічого вартого уваги, крім шнура, я не помітив і, зізнаюсь, не можу уявити, якій меті він може служити.

— А душник ви помітили?

— Так, але не думаю, щоб маленький отвір між двома кімнатами щось та важив в цьому ділі. Він такий малий, що крізь нього не пролізе й пацюк.

— Я знав, що ми знайдемо цей отвір ще до приїзду в Стоук-Моран.

— Дорогий мій Холмсе, невже?

— Так, знав. Пам'ятаєте, міс Стоунер сказала, що її сестра чула запах сигари, яку курив лікар Ройлотт. Це зразу ж вказувало на те, що кімнати сполучено отвором, причому зовсім малим, бо інакше його помітив би слідчий під час огляду кімнати. Я зробив висновок, що тут має бути душник.

— Але яка в цьому шкода?

— Та зверніть увагу принаймні хоч на цікавий збіг у часі: зроблено душник, повішено шнур, і леді, яка спить у ліжку, вмирає. Це вас не вражає?

— Не бачу між цими речами ніякого зв'язку.

— А ліжко не здалося вам особливим?

— Ні.

— Його прикріплено до підлоги. Чи ви коли-небудь бачили щось подібне?

— Ні, не бачив.

— Дівчина не могла пересунути своє ліжко. Воно завжди мало залишатися в одному й тому ж положенні щодо душника й вірьовки, так-так, бо цей шнур ніколи не призначався для дзвінка.

— Холмсе! — вигукнув я.— Здається, я починаю розуміти, на що ви натякаєте. Отже, ми прибули сюди саме вчасно, щоб відвернути якийсь майстерний і жахливий злочин.

— Так, досить майстерний і досить жахливий. Коли на криву стежку стає лікар, він найбільший злочинець. Він має витримку й знання. Палмер[1] і Прічард[2] були серед найпомітніших знавців своєї справи. Ройлотт навіть підступніший, ніж вони, але я певен, Ватсоне, що ми зможемо перехитрувати його. Сьогодні вночі на нас чекають досить страхітливі речі, й тому, ради всього святого, давайте спокійно покуримо й поговоримо ці кілька годин про щось веселіше.

Близько дев'ятої години світло, що його видно було між деревами, погасло, і вся садиба поринула в темряву. Повільно спливло дві години, потім раптом рівно об одинадцятій просто поперед нас яскраво засвітився самотній вогник.

— Це наш сигнал,— мовив Холмс, схопившись на ноги.— Світиться в середньому вікні.

Виходячи з готелю, він перекинувся кількома словами з хазяїном, пояснивши, що ми йдемо до одного знайомого, де, можливо, й проведемо ніч. За хвилину ми вже були на темній дорозі, холодний вітер дув нам в обличчя, самотній жовтий вогник, блимаючи попереду, вів нас крізь морок туди, де ми мали виконати своє не дуже приємне завдання.

Потрапити в садибу було неважко, бо старий мур довкола парку ряснів проломами. Пробираючись між деревами дійшли до газону, перетнули його і вже намірились були лізти у вікно, коли раптом із лаврових кущів вихопилась якась істота, що здалася нам бридкою скаліченою дитиною, кинулась на траву, потім швидко пробігла газоном і зникла в темряві.

---

[1] Палмер Вільям — англійський лікар, який отруїв свого друга; страчений 1856 р.

[2] Прічард Едвард — англійський лікар, який отруїв свою дружину і тещу; страчений 1865 р.

— Боже мій! — прошепотів я.— Ви бачили?

На мить Холмс злякався не менше, ніж я. Його рука мимоволі схопила мою і стиснула її, мов обценьками.

Потім він тихо розсміявся і, наблизивши губи до мого вуха, прошепотів:

— Ну й гарна сімейка! Це бабуїн.

Я зовсім забув про дивних улюбленців лікаря. Існував ще гепард, що міг будь-якої миті стрибнути нам на плечі. Зізнаюсь, я відчув себе куди спокійніше, коли, наслідуючи Холмса, скинув черевики й опинився в спальні. Мій супутник безшумно зачинив віконниці, поставив лампу на стіл і окинув поглядом кімнату. Тут було все так, як і вдень. Присунувшись до мене і склавши долоні дудочкою, Холмс знову прошепотів мені у вухо, але так тихо, що я ледве почув його слова:

— Найменший звук зруйнує наші плани.

Я кивнув головою, показуючи, що зрозумів.

— Нам треба сидіти без світла. Він може побачити його крізь душник.

Я знову кивнув.

— Не засніть, бо, можливо, від цього залежатиме наше життя. Тримайте револьвер напоготові,— він може нам знадобитися. Я сяду на край ліжка, а ви — на стілець.

Я вийняв револьвер і поклав його на ріжок столу. Холмс приніс із собою довгу тонку лозину, і вона лежала біля нього на ліжку. Поряд із лозиною мій друг поклав коробку сірників і недогарок свічки. Потім він погасив лампу, й ми опинились у темряві.

Ніколи не забуду тієї жахливої ночі! Я не чув ні звуку, навіть подиху свого друга, а проте знав, що він сидить із розплющеними очима за кілька футів від мене, в такому ж нервовому напруженні, як і я. Віконниці не пропускали жодного, бодай найменшого промінчика світла, і ми чекали в цілковитій темряві. Коли-не-коли знадвору долинав крик якогось нічного птаха, а одного разу біля самісінького вікна почулось протяжне виття, схоже на котаче нявчання. Гепард і справді розгулював на волі. Ми чули, як десь далеко церковні дзиґарі глухо вибивали кожну чверть години. Якими безкінечними здавались вони, ці чверті! Вибило дванадцяту годину, першу, другу, третю, а ми мовчки сиділи й чекали чогось невідомого.

Раптом біля душника на мить тьмяно зблиснуло і відразу зникло світло, але після цього дуже запахло горілою олією й розпеченим металом. Хтось у сусідній кімнаті засвітив потайний ліхтар. Я почув тихий звук якогось руху, потім знову запала тиша, хоч запах зробився ще дужчим. З півгодини я сидів, напружуючи слух. Зненацька почувся новий звук — м'який і заспокійливий, наче десь із киплячого чайника виривався тонкий струмінь пари. Тієї ж миті Холмс схопився з ліжка, витер сірника й заходився люто шмагати лозиною по шнуру.

— Ви бачите її, Ватсоне? — пронизливо скрикнув він.— Бачите?

Але я нічого не бачив. Саме тоді, як Холмс запалював сірника, я почув тихе виразне посвистування, але раптовий спалах світла засліпив мої стомлені очі й не дав розгледіти, що саме так люто шмагав мій друг. Проте я побачив, що обличчя його зробилося білим, мов крейда, і на ньому застиг вираз жаху й огиди.

Холмс уже не хльоскав лозиною, а пильно вдивлявся в отвір душника, коли раптом нічну тишу розітнув такий жахливий крик, якого я ще ніколи не чув. Хрипке виття, сповнене болю, страху й люті, дедалі дужчало. Потім розповідали, що і в селі, і навіть у віддаленому будинку сільського священика цей крик підняв людей із ліжок. Від нього хололо все усередині. Ми з Холмсом наче закам'яніли, дивлячись один на одного, поки остання луна цього крику не завмерла в тиші, з якої він виник.

— Що це може означати? — задихаючись, спитав я.

— Це означає, що все закінчено,— відповів Холмс.— І, можливо, все обернулося на краще. Візьміть револьвер і ходімо в кімнату лікаря Ройлотта.

Обличчя в нього було серйозне. Засвітивши лампу, він пройшов коридором і двічі постукав у сусідні двері, але зсередини ніхто не відповів. Тоді він повернув ручку і увійшов до кімнати. Я ні на крок не відставав від нього, тримаючи в руці револьвер із зведеним курком.

Нашим очам відкрилось незвичайне видовище. На столі стояв потайний ліхтар із напіввідсунутою заслінкою, кидаючи яскравий промінь світла на залізний сейф, дверці якого було відчинено навстіж. Біля столу на дерев'яному стільці сидів лікар Грімсбі Ройлотт, одягнутий у довгий сірий халат, з-під якого виднілись його ноги, взуті в червоні турецькі капці без задників. На колінах у нього лежав той самий батіжок, що його ми бачили вдень. Ройлотт сидів, задерши підборіддя і втупивши сповнені жаху непорушні очі в куток стелі. На чолі в нього виблискувала якась незвичайна жовта стрічка з коричневими цятками. Здавалося, стрічка міцно обкрутилась довкола лікаревої голови. Коли ми ввійшли, Ройлотт не тільки не зворухнувся — він не вимовив ні звуку.

— Стрічка! Пістрява стрічка! — прошепотів Холмс.

Я ступив уперед. Тієї ж миті чудернацька прикраса на лікаревій голові заворушилась, над його чуприною з'явилася ромбовидна голівка й роздута шия бридкої змії.

— Болотяна гадюка! — вигукнув Холмс.— Найстрашніша індійська змія! Він помер через десять секунд після того, як вона його вжалила. Воістину, насильство обертається проти насильника, а той, хто риє комусь яму, сам у неї й падає. Нумо посадимо цю тварюку в її сховок. Тоді ми матимемо змогу відправити міс Стоунер у якесь більш затишне місце й повідомити поліцію про те, що тут сталося.

Говорячи це, Холмс швидким рухом ухопив з лікаревих колін батіжок, накинув петлю змії на шию, стягнув цю гадину з її жахливого сідала і, тримаючи на відстані витягнутої руки, підійшов до залізного сейфа, кинув змію й зачинив дверцята.

Такі справжні обставини смерті лікаря Грімсбі Ройлотта із Стоук-Морана. Немає потреби продовжувати оповідь, яка й без того розтяглася, посвячуючи вас у те, як ми повідомили сумну новину вкрай переляканій дівчині, як відправили її ранковим поїздом під опіку жалісливої тітки в Харроу, як неповоротке поліцейське слідство дійшло висновку, що лікар знайшов свою смерть внаслідок необережного поводження зі своєю небезпечною улюбленицею — отруйною змією. А незрозумілі деталі справи, про які мені дуже кортіло дізнатися, пояснив Шерлок Холмс, коли ми наступного дня поверталися додому.

— Спочатку я дійшов був до цілком помилкових висновків,— сказав він,— що показує, дорогий Ватсоне, як небезпечно спиратися на другорядні факти. Присутність циган, слово «стрічка», вжите бідолашною дівчиною, без сумніву, для того, щоб змалювати побачене нею страхіття, коли вона запалила сірника,— цього вистачило, щоб я пішов зовсім неправильним шляхом. На своє виправдання можу тільки сказати, що я відразу ж переглянув свою версію, як тільки мені стало ясно, що небезпека, хай би яка вона була, прийшла до мешканця кімнати не крізь вікно й не у двері. Як я вже вам сказав, мою увагу зразу ж привернув душник та шнур від дзвінка, що спускався аж до ліжка. Коли ж з'ясувалося, що дзвінок фальшивий, а ліжко прикріплене до підлоги, то в мене з'явилася підозра, що шнур — це просто місток, по якому щось могло б перебратися від душника до ліжка. Я тут-таки подумав про змію, а коли зважив ще й на той факт, що лікареві возять з Індії різних тварин, то відчув, що, очевидно, натрапив на правильний слід. Ідея використати отруту, яку неможливо виявити хімічним способом, могла виникнути тільки в хитрої, жорстокої людини, що виховувалася на Сході. Перевагою цієї отрути, з погляду лікаря, було й те, що діє вона блискавично. Слідчий повинен був мати воістину гостре око, щоб розгледіти два маленькі темні проколи, які залишили на тілі отруйні зміїні зуби. Потім я згадав про посвистування. Звичайно, лікар мав кликати змію назад, щоб жертва не побачила її, коли почне світати. Мабуть, даючи змії молоко, злочинець привчив її вертатись до нього. Він пускав змію в душник у найкращу, на його думку, годину, твердо знаючи, що вона поповзе вниз по шнуру і спуститься на ліжко. Змія могла вжалити або й не вжалити сплячу дівчину, її міг рятувати, нехай навіть протягом цілого тижня, якийсь випадок, але рано чи пізно його падчерка стала б жертвою чорного задуму.

Я зробив ці висновки ще до того, як увійшов до кімнати лікаря. А коли оглянув його стілець, то зрозумів, що він має звичку ставати на нього, очевидно для того, щоб дістатися до душника. Сейф, блюдечко з молоком і батіжок із петлею остаточно розвіяли мої сумніви. Металеве клацання, яке чула міс Стоунер, було, очевидно, наслідком того, що лікар квапливо зачиняв дверцята сейфа, куди ховав змію. А що зробив я, аби довести правильність своїх висновків, вам уже відомо. Тільки-но я почув зміїне сичання,— ви, безперечно, теж його чули,— я зразу ж засвітив світло й напав на змію.

— Через що вона полізла назад у душник...

— І повернулась до свого хазяїна. Я таки стьобнув її кілька разів, і це так її розлютило, що вона напала на першого стрічного. Отже, я, безперечно, певною мірою винен у смерті лікаря Грімсбі Ройлотта, але не можу сказати, щоб це лягло на моє сумління надто важким тягарем.

Переклад М. Дмитренка

Запитання та завдання

1. Прочитайте твір. Визначте складові частини композиції. (Користуйтесь довідником літературознавчих термінів.)

2. Як ви розумієте слова Ватсона про те, що Холмс працював з любові до мистецтва, а не заради грошей?
3. Підготуйте стислий переказ від першої особи на тему: «Розповідь Хелін Стоунер» (див. консультацію № 2).
4. Складіть план до твору.
5. Випишіть цитати до образу лікаря Ройлотта. Використавши консультацію № 13, підготуйте характеристику цього героя. Зверніть увагу на художні прийоми (портрет, мовна характеристика з боку інших персонажів, самооцінка та ін.).
6. Які риси характеру Хелін Стоунер вас приваблюють?
7. Яку роль у цій новелі відіграє пейзаж? Знайдіть його в тексті і виразно прочитайте.
8. Прочитайте опис будинку, де відбувались події. Що привернуло особливу увагу Холмса під час огляду кімнати?
9. Виберіть один із діалогів і виразно прочитайте його.
10. Які настрої і почуття переважають в оповіданні? Чим вони зумовлені?
11. Який епізод у творі вам найбільше сподобався і чому?
12. Доберіть 2—3 прислів'я, що розкривають основну думку оповідання «Пістрява стрічка».
13. Намалюйте ілюстрації до прочитаних оповідань Конан Дойля.
14. Напишіть відгук на прочитаний твір, користуючись консультацією № 14.

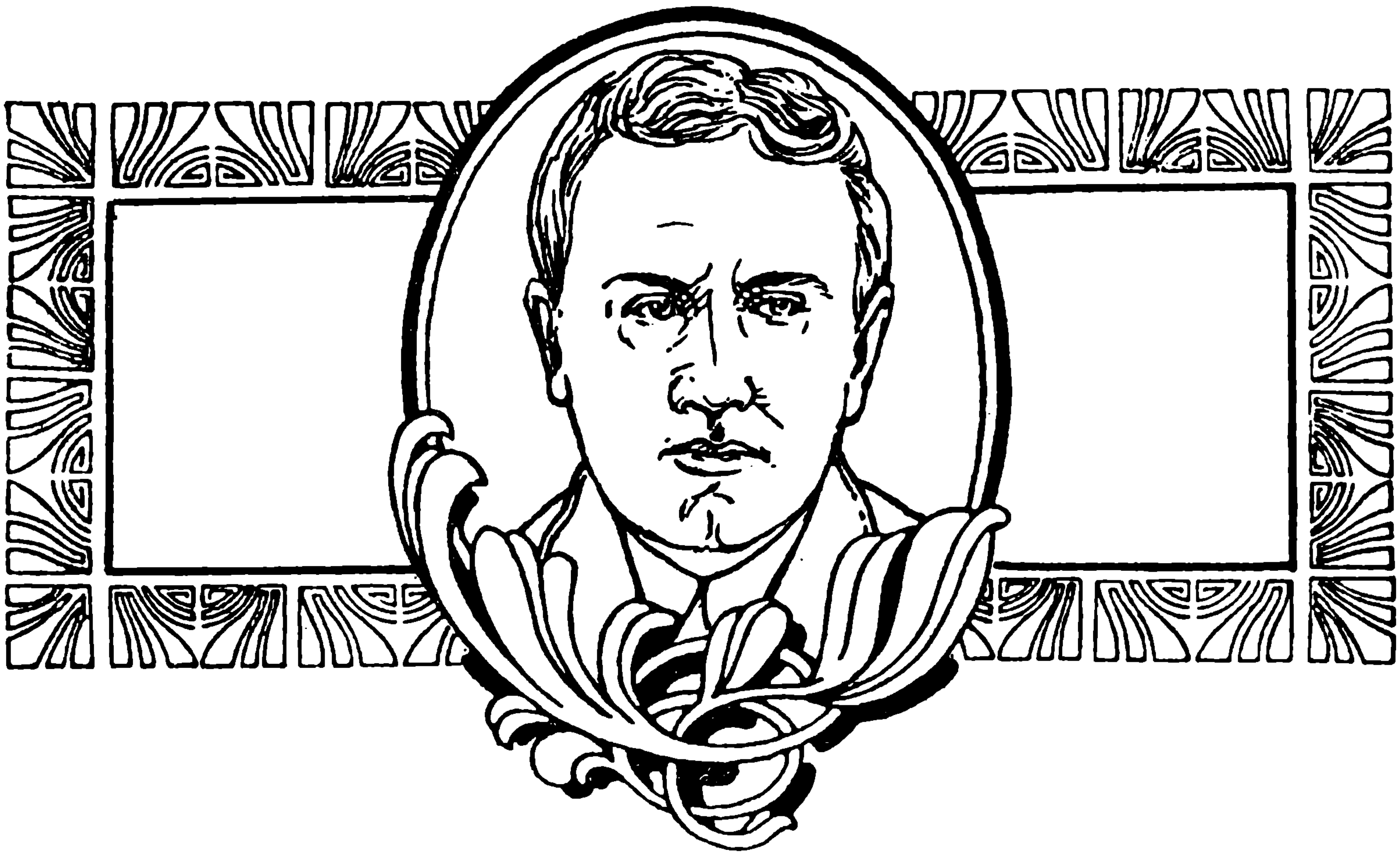

О. Генрі

(1862—1910)

> Треба прагнути бути людиною, незважаючи на всю жорстокість навколишнього світу, і це можливо.
>
> *О. Генрі*

О. Ге́нрі (Уїльям Сідні Портер) — видатний американський письменник, майстер короткого оповідання та гостросюжетної новели з динамічною дією і незвичайною розв'язкою.

О. Генрі пройшов типовий для американських письменників шлях: тяжке дитинство, пошуки заробітків, зміна професій, освіта самотужки.

Перше своє оповідання він написав, щоб заробити гроші на різдвяний подарунок доньці. Воно було надруковане у 1899 р. під назвою «Різдвяний подарунок Свистуна Діка» і підписане псевдонімом «О. Генрі». Читачі відразу ж помітили появу нового цікавого письменника.

О. Генрі вів тихе і скромне життя, нікому не розповідав про себе, мав вузьке коло друзів, не любив фотографуватися, не прагнув слави.

У літературі О. Генрі був голосом людей праці, нужди і горя. У своїх творах він втішає знедолених, вселяє у них почуття надії, передає їхні радощі й печалі. Письменник бачив вади буржуазного суспільства, але не засуджував його. Він вважав, що в будь-якому суспільстві кожен повинен сам відповідати за свої вчинки, залишатися порядною людиною.

Літературна спадщина письменника велика: 273 новели, роман «Королі і капуста» (1904). Серед кращих його збірок — «Чотири мільйони», «Палаючий світильник», «Серце Заходу», «Любий шахрай». Твори О. Генрі становлять ніби гумористичну енциклопедію американського життя. У його оповіданнях ми зустрічаємо представників усіх верств суспільства: мільйонера і робітника, генерала і матроса, священика і жебрака, художника і злодія. За незвичайною манерою письма, м'яким гумором майстра новели вгадується людина великого серця, глибокої душі.

О. Генрі смішив людей, коли йому самому було зовсім невесело. Він вірив у життя, у любов, у справедливість, і його творчість сповнена людяністю та щирістю.

ОСТАННІЙ ЛИСТОК

У невеличкому районі на захід від площі Вашингтона вулиці показилися й розбились на вузькі смужки, що називаються проїздами. Ці проїзди утворюють химерні кути й повороти. Там одна вулиця перетинає навіть сама себе разів зо два. Якомусь художникові пощастило відкрити надзвичайно цінні властивості цієї вулиці. Уявімо собі: збирач боргів із рахунком за фарби, папір та полотно, йдучи цим маршрутом, раптом стрічає самого себе, коли він уже повертається назад, не діставши в оплату жодного цента!

Отож люди мистецтва незабаром налетіли в старий чудернацький Гриніч-Вілідж у пошуках вікон, що виходять на північ, гостроверхих дахів XVIII століття, голландських мансард і низької квартирної платні. Потім вони притягли туди з Шостої авеню кілька олов'яних кухлів та одну-дві жаровні й утворили «колонію».

Студія Сью і Джонсі містилася на горищі присадкуватого триповерхового цегляного будинку. Джонсі — пестливе від Джоанна. Одна дівчина приїхала із штату Мен, друга — із штату Каліфорнія. Вони познайомилися за табльдотом[1] у місцевому «Дельмоніко»[2], ресторанчику на Восьмій вулиці, побачили, що їхні погляди на мистецтво, салат із листя цикорію та широкі рукави цілком збігаються, і вирішили найняти спільну студію.

Це було в травні. А в листопаді холодний, невидимий пришелець, якого лікарі називають Пневмонією, почав бродити по колонії, торкаючись то одного, то другого своїми крижаними пальцями. По Іст-Сайду цей зарізяка розгулював сміливо, ішов швидко, вражаючи десятки жертв але тут, у лабіринті вузьких, порослих мохом проїздів, насилу переставляв ноги.

Містера Пневмонію не можна було назвати благородним старим джентльменом. Для цього підтоптаного задишкуватого бовдура з червоними кулацюрами мініатюрна дівчина, недокрівна від каліфорнійських зефірів, навряд чи була тією дичиною, на яку дозволялося полювати. Проте він напосівся на неї, і тепер Джонсі, нездатна й поворухнутися, лежала на фарбованому залізному ліжку, дивлячись крізь невеличкі шибки голландського вікна на глуху стіну сусіднього мурованого будинку.

Одного ранку заклопотаний лікар порухом кошлатої сивої брови запросив Сью в коридор.

---

[1] Табльдот (*франц.* — загальний стіл) — порядок харчування за спільним столом у їдальнях чи ресторанах, коли їжу подають у певний час і за єдиним для всіх меню.

[2] Дорогий ресторан у центрі Нью-Йорка.

— У неї один шанс... ну, скажімо з десяти,— повідомив він, збиваючи ртуть у термометрі.— І цей шанс полягає в тому, щоб вона хотіла жити. Та коли люди починають діяти в інтересах гробаря, то вся фармакопея — марнота. Ваша маленька подруга вже вирішила, що ніколи не одужає. Які в неї були наміри на майбутнє?

— Вона... вона хотіла намалювати коли-небудь Неаполітанську затоку,— сказала Сью.

— Намалювати? Дурниці! Чи нема у неї чогось такого, про що справді варто було б думати — наприклад, якогось хлопця?

— Хлопця? — перепитала Сью голосом, схожим на звук натягнутої струни.— Хіба хлопець вартий... ні, докторе, нічого такого немає.

— Ну, тоді це просто занепад сил,— підсумував лікар.— Я зроблю все, що тільки може наука, знаряддям якої я є. Але коли мій пацієнт починає рахувати карети в своїй похоронній процесії, я скидаю з цілющої сили ліків п'ятдесят процентів. Якщо вам удасться, щоб вона хоч раз спитала, який буде цієї зими новий фасон рукавів у пальтах, я зможу поручитися, що в неї буде один шанс не з десяти, а з п'яти.

Коли лікар пішов, Сью вибігла в майстерню й плакала в японську паперову серветку, аж доки та геть не промокла. Потім узяла креслярську дошку і, насвистуючи веселий мотивчик, незалежно ввійшла до кімнати.

Джонсі, майже непомітна під ковдрою, лежала, повернувшись обличчям до вікна. Сью перестала насвистувати, подумавши, що Джонсі заснула.

Вона прилаштувала дошку й почала малюнок тушшю — ілюстрацію до журнального оповідання. Молоді художники мусять мостити свій шлях у Мистецтво, малюючи ілюстрації до журнальних оповідань, які молоді автори пишуть для того, щоб вимостити собі шлях у Літературу.

Малюючи героя оповідання, ковбоя із штату Айдахо в елегантних штанях, з моноклем, Сью почула тихий шепіт, що повторився кілька разів. Вона швидко підійшла до ліжка.

Очі у Джонсі були широко розплющені. Дівчина дивилась у вікно й лічила — лічила в зворотному порядку:

— «Дванадцять»,— мовила вона і трохи згодом: — «одинадцять»,— потім: — «десять» і «дев'ять»,— а тоді, майже одночасно: — «вісім» і «сім».

Сью стривожено подивилась у вікно. Що там лічити? Адже перед очима лише порожніє безмежно похмуре подвір'я та глуха стіна цегляного будинку на відстані двадцяти футів. До половини тієї стіни видряпався старезний плющ, вузлуватий і підгнилий біля коріння. Холодний подих осені струсив з нього листя, й було добре видно, як майже голі галузки рослини чіпляються за потріскані цеглини.

— Що там таке, серденько? — спитала Сью.

— Шість,— ледь чутно мовила Джонсі.— Тепер вони падають швидше. Три дні тому їх було майже сто. Аж голова боліла рахувати. А сьогодні вже легко. Он іще один упав. Тепер лишилося тільки п'ять.

— П'ять чого, серденько? Скажи своїй Сью.

— Листків. На плющі. Коли впаде останній, я помру. Я знаю це вже три дні. Хіба лікар нічого тобі не сказав?

— Таких дурниць я ще ніколи не чула,— пирхнула Сью, чудово вдаючи зневагу.— Яке відношення має листя старого плюща до твого одужання? А ти ж, капосне дівчисько, так любила цей плющ! Не будь дурненькою. Бо ж іще сьогодні вранці лікар мені казав, що твої шанси одужати, та й то скоро... стривай, як же він сказав?.. Він сказав, що в тебе десять шансів проти одного! А це майже стільки, як у кожного з нас у Нью-Йорку, коли їдеш у трамваї або проходиш повз новий будинок. Спробуй-но тепер з'їсти бульйону і дай своїй Сью докінчити малюнок, щоб можна було продати його редакції і купити своїй хворій дівчинці портвейну, а собі, ненажері, свинячих котлет.

— Не треба більше купувати вина,— мовила Джонсі, не відриваючи погляду від вікна.— Он іще один полетів А бульйону я не хочу. Залишилось усього чотири листочки. Я хочу, поки не стемніло, побачити, як одірветься останній. Тоді помру і я.

— Джонсі, люба,— сказала Сью, схиляючись над ліжком,— ти можеш пообіцяти мені, що заплющиш очі й не дивитимешся у вікно, поки я закінчу роботу? Я повинна здати ці малюнки завтра. Мені потрібне світло, інакше я опустила б штору.

— А чи не могла б ти малювати в другій кімнаті? холодно спитала Джонсі.

— Краще я побуду біля тебе,— відповіла Сью.— До того ж я не хочу, щоб ти весь час дивилася на ті дурні листки.

— Тоді скажи мені, коли закінчиш,— заплющуючи очі, попросила Джонсі, бліда й непорушна, мов повалена статуя,— бо я хочу побачити, як упаде останній листок. Я стомилася чекати. Стомилася думати. Мені хочеться розслабитись, ні за що не триматися й полетіти — дедалі нижче й нижче,— як один з отих нещасних, виснажених листків.

— Спробуй заснути,— порадила Сью.— Мені треба покликати сюди Бермана, щоб намалювати з нього відлюдька-золотошукача. Я вийду на хвилинку, не більше. А ти лежи й не рухайся, поки я не повернуся.

Старий Берман був художником і жив на першому поверсі під ними. Йому вже перевалило за шістдесят, і борода в нього, як у скульптури Мікеланджело «Мойсей», кільцями спускалася з його голови сатира на тіло карлика. У мистецтві Берман був невдахою. Сорок років тримав він у руках пензель, але й на крок не наблизився до своєї Музи, щоб хоч торкнутися краю її мантії. Він весь час збирався створити шедевр, але навіть не почав над ним роботи. Уже кілька років, як він не малював нічого, крім якоїсь мазанини — вивісок та реклам. На шматок хліба він заробляв, позуючи тим молодим художникам із колонії, які не могли платити натурникові-професіоналу. Він занадто багато пив і ще не облишив балачок про свій майбутній шедевр. Що ж до всього іншого, то це був буркітливий дідок, який нещадно знущався з усякої делікатності, в кому б вона не виявлялася, і дивився на себе як на сторожового пса, спеціально поставленого захищати двох молодих художниць у студії нагорі.

Сью застала Бермана, від якого дуже тхнуло ялівцівкою, в його тьмяно освітленій комірчині внизу. В кутку стояв мольберт із підрамником, на якому було натягнуто чисте полотно, що вже двадцять п'ять років чекало перших штрихів шедевра. Сью розповіла старому про химери Джонсі й про свої побоювання відносно того, як би її подруга, легенька й тендітна, немов листок, не відлетіла від них, коли зв'язок із світом у неї ще послабшає.

Старий Берман із червоними очима, які помітно сльозилися, галасливо виявив свою зневагу, знущаючись із таких ідіотських вигадок.

— Що,— кричав він з жахливим німецьким акцентом,— хіба ще є такі дурні, щоб умирати через листя, яке осипається з клятого плюща? Вперше чую. Ні, не хочу позувати для вашого йолопа відлюдька! Як це ви дозволяєте їй забивати голову такими дурницями? Ах, маленька бідолашна міс Джонсі!

— Вона дуже хвора й зовсім знесилена,— сказала Сью,— а від високої температури ще наче й схибнулася, бо в голові у неї повно всяких химер. Гаразд, містере Берман, якщо не хочете позувати мені, то й не треба. Просто я думаю, що ви гидкий старий... старий базіка.

— Ви справжня жінка!— загорлав Берман.— Хто каже, що я не хочу позувати? Ану вперед! Я йду з вами. Півгодини я намагаюся пояснити, що готовий позувати. Боже мій! Тут зовсім непідходяще місце хворіти такій гарній дівчині, як міс Джонсі. Колись я намалюю шедевр, і ми всі виберемося звідси. Їй-бо, виберемося!

Джонсі спала, коли вони піднялися нагору. Сью опустила штору аж до підвіконня і знаком веліла Берманові пройти в другу кімнату. Там вони зупинилися біля вікна й з острахом подивилися на плющ. Потім мовчки перезирнулись. Надворі вперто йшов холодний дощ із снігом. Берман у старій синій сорочці, зображаючи відлюдька-золотошукача, всівся на перекинутому догори дном чайнику, що правив за скелю.

Наступного ранку, прокинувшись після короткого сну, Сью побачила, що Джонсі не зводить сумних, широко розплющених очей із опущеної зеленої штори.

— Підніми її, я хочу подивитися,— пошепки наказала Джонсі.

Сью стомлено послухалась.

Неймовірна річ! Цілу ніч періщив дощ і шаленів рвучкий вітер, а на цегляній стіні ще виднівся листок плюща. Один-єдиний. Темно-зелений біля стебла, але з жовтизною тління й розкладу по зубчастих краях, він хоробро тримався на галузці за двадцять футів від землі.

— Це останній,— мовила Джонсі.— Я думала, він неодмінно впаде вночі. Я чула, який був вітер. Сьогодні він упаде, тоді і я помру.

— Та Бог з тобою! — сказала Сью, схиляючись змученим обличчям над подушкою.— Подумай хоч би про мене, якщо не хочеш думати про себе. Що буде зі мною?

Джонсі не відповіла. Душі, яка лаштується вирушити в далеку таємничу подорож, усе на світі стає чуже. Невідчепна думка про смерть опановувала Джонсі дедалі дужче в міру того, як одна по одній слабшали ниточки, що зв'язували її з подругою і всім земним.

День повільно минув, але навіть у присмерку вони бачили на тлі цегляної стіни, що самотній листок плюща тримається на своїй ніжці. А потім, коли настала ніч, знову зірвався північний вітер, знов у вікна періщив дощ, тарабанячи по низьких голландських карнизах.

Коли розвидніло, Джонсі безжально звеліла підняти штору.

Листок плюща був ще на своєму місці.

Джонсі лежала й довго дивилася на нього. А потім озвалася до Сью, яка на газовій плитці розігрівала для неї курячий бульйон.

— Я була поганим дівчиськом,— сказала Джонсі.— Щось примусило цей останній листок залишитися там, де він є, щоб показати, яка я була противна. Це гріх — хотіти вмерти. Тепер ти можеш дати мені трохи бульйону й молока з портвейном... Або ні, принеси спочатку дзеркало, потім обклади мене подушками — я сидітиму й дивитимусь, як ти готуєш їсти.

Через годину вона сказала:

— Сью, я сподіваюсь намалювати коли-небудь Неаполітанську затоку.

Удень прийшов лікар, і Сью, проводжаючи його, знайшла привід вийти в коридор.

— Шанси рівні,— сказав лікар, потискуючи худеньку тремтячу руку Сью.— Гарний догляд — і ви виграєте. А тепер я повинен навідатися ще до одного хворого, тут унизу. Його прізвище Берман; здається, він художник. Теж пневмонія. Він старий, немічний, а хвороба в тяжкій формі. Надії ніякої, але сьогодні його заберуть до лікарні, там йому буде зручніше.

Наступного дня лікар сказав Сью:

— Небезпека минула. Ви перемогли. Тепер харчування й догляд — і більше нічого не треба.

А надвечір того ж дня Сью підійшла до ліжка, де лежала Джонсі, умиротворено плетучи дуже синій і зовсім непотрібний вовняний шарф, і однією рукою — разом із подушками та плетивом — обняла подругу.

— Мені треба щось тобі розповісти, біле мишенятко,— сказала вона.— Сьогодні в лікарні від запалення легенів помер містер Берман. Він хворів тільки два дні. Позавчора вранці двірник знайшов старого в його кімнаті, безпорадного від страждань. Його черевики й одяг геть промокли й були холодні як лід. Ніхто не міг збагнути, куди він ходив такої жахливої ночі. Потім знайшли ліхтар, який ще горів, драбину, перетягнуту в інше місце, кілька розкиданих пензлів і палітру, на якій було змішано зелену та жовту фарби. А тепер подивись у вікно, люба, на останній листок плюща. Тебе не дивувало, що він ні разу не затремтів і не колихнувся від вітру? Ах, сонечко, це і є шедевр Бермана. Він намалював його тієї ночі, коли впав останній листок.

Переклад М. Дмитренка

ВОЖДЬ ЧЕРВОНОШКІРИХ

Здавалося, що це вигідне діло. Але не кваптеся, дайте я вам усе розповім. Ми вдвох — Білл Дрісколл і я — були на Півдні, в штаті Алабама. Це там нам прийшла в голову думка про викрадення дітей. Як казав потім Білл, це сталося «в момент тимчасового потьмарення розуму», але здогадались ми про це багато пізніше.

Є там таке собі містечко, пласке, як млинець, і, певна річ, зветься воно Вершина. Жителі його — неполохлива і самовдоволена порода селян, які завжди юрмами збираються на сільських святах.

У нас із Біллом було близько шестисот доларів об'єднаного капіталу, а треба було ще рівно дві тисячі, щоб зайнятися перепродажем земельних ділянок у Західному Іллінойсі. Ми все обговорили, сидячи на східцях перед дверима готелю. Чадолюбство, казали ми, сильно розвинене у напівсільських місцевостях. І тому, та ще й з інших причин, викрадання краще було б здійснити саме тут, а не в радіусі дії газет, які розсилають усюди переодягнених своїх репортерів, створюючи непотрібний розголос. Ми знали, що Вершина не могла б послати в погоню за нами нічого страшнішого, ніж констеблів[1], можливо, кількох сентиментальних собак-шукачів і двох-трьох викривальних заміток у «Щотижневому бюджеті фермера». Здавалося, має бути непогано.

Ми вибрали своєю жертвою єдиного сина одного з видних городян на прізвище Ебенезер Дорсет. Батько — людина солідна і скупа — полюбляв прострочені закладні, був ревним і чесним збирачем пожертвувань у церкві. Син — хлопчисько років десяти, з обличчям у ластовинні і волоссям такого кольору, як ото обкладинка журналу, що його купують у кіоску, поспішаючи до поїзда. Ми з Біллом сподівалися, що за викраденого синка нам пощастить витягти з Ебенезера дві тисячі доларів до останнього цента. Але заждіть, я вам усе розповім.

Приблизно за дві милі від містечка стоїть невелика гора, вкрита густою кедриною. На другому схилі цієї гори є печера. Там ми склали провізію.

Якось увечері, після заходу сонця, ми проїхали в шарабані повз будинок старого Дорсета. Хлопчисько був на вулиці і кидав камінцями у котеня, що сиділо на паркані.

— Гей, хлопчику! — озвався Білл.— Хочеш цукерок і покататись?

Хлопчисько поцілив Біллу в самісіньке око куском цеглини.

— Це обійдеться старому в п'ятсот доларів,— сказав Білл, перелазячи через колесо.

Хлопчисько бився, як бурий ведмідь середньої ваги, але ми все-таки заштовхнули його на дно шарабана і поїхали. Відвезли хлопця в печеру, а коня я прив'язав у кедрині. Коли зовсім стемніло, я одвіз шарабан у невелике село, де ми його наймали, миль за три від нас, а звідти прогулявся пішки назад до гори.

Коли я прийшов, Білл заліплював пластиром синці і садна на своїй фізіономії. За великою скелею біля входу до печери горіло вогнище, і хлопець із двома яструбиними перами у своєму рудому волоссі стежив, як кипить кава у казанку. Підходжу я ближче, а він націлив на мене палицю і каже:

---

[1] Констебль — у Великобританії та США нижчий поліцейський чин.

— А, клятий блідолиций, ти насмілився прийти у табір Вождя Червоношкірих, грози рівнин?

— Зараз він ще нічого,— каже Білл, закачуючи штани і оглядаючи синці на ногах.— Ми граємо в індіанців. Цирк порівняно з нами — все одно, що види Палестини у проекційному ліхтарі. Я старий мисливець Хенк, полонений Вождя Червоношкірих, і завтра на світанку з мене мають зняти скальп. Святий Джеронімо! Цей хлопець здорово брикається!

Так, сер, здавалося, що хлопчисько почував себе тут чудово. Йому подобалося жити за містом, у печері, він геть забув, що сам полонений. Мене він відразу ж охрестив Зміїним Оком та Шпигуном і оголосив, що, коли його хоробрі воїни повернуться з походу, мене, тільки-но зійде сонце, засмажать на вогнищі.

Потім ми сіли вечеряти, і хлопчисько, напхавши повен рот бекону та хліба, почав базікати. Він виголосив щось на зразок застольної промови приблизно такого змісту:

— Мені тут дуже подобається. Досі я ніколи не жив у лісі, але одного разу у мене був ручний опосум, а на минулий день народження мені минуло дев'ять років. Ненавиджу ходити до школи. Щури зжерли шістнадцять штук яєць рябої курки тітки Джіммі Телбота. А чи є тут у лісі справжні індіанці? Я хочу ще підливи. Вітер дме тому, що дерева хитаються? У нас було п'ятеро щенят. Хенк, а чого у тебе такий червоний ніс? У мого батька сила-силенна грошей. А зірки гарячі? В суботу я двічі побив Еда Уокера. Не люблю дівчат! Жабу так просто не впіймаєш, треба ловити на мотузок. Бики ревуть чи ні? А чому апельсини круглі? А ліжка, щоб спати, у вас є в цій печері? В Амоса Меррея шість пальців на нозі. Папуги можуть говорити, а мавпи і риби ні. Дюжина — скільки це буде?

Кожні кілька хвилин він згадував, що він червоношкірий, і, схопивши дрюка, який заміняв йому рушницю, підкрадався навшпиньки до входу в печеру поглянути, чи нема поблизу розвідників — ненависних блідолицих. Час од часу він викрикував свій воєнний клич, від якого старий мисливець Хенк тремтів усім тілом. Цей хлопчисько з самого початку залякав Білла.

— Вождь Червоношкірих,— кажу я йому,— а додому тобі не хочеться?

— А що там робити? — відповідає він.— Дома нема нічого веселого. Я дуже не люблю ходити до школи. Мені подобається жити в лісі. Ти не відведеш мене назад додому, Зміїне Око?

— Поки що ні,— кажу.— Ми ще поживемо тут, у печері.

— Добре,— каже він.— Це просто чудово! Ніколи в житті мені не було так весело!

Ми полягали спати годині об одинадцятій. Розстелили на землі кілька ковдр, поклали посередині Вождя Червоношкірих, самі полягали з обох боків від нього. Ми зовсім не боялися, що він утече. Він не давав нам заснути години три: тільки-но щось трісне в кущах або зашелестить листя, його юна уява одразу ж малювала банду розбійників, яка підкрадається до печери,— тоді він підстрибував, хапався за свою рушницю і кричав Біллу чи мені у вухо: «Тихше, приятелю!» Я заснув тривожним сном й уві сні бачив, ніби мене викрав і прикував ланцюгами до дерева лютий пірат із рудим волоссям.

На світанку мене збудив страшний вереск Білла. Це не були крики, чи виття, чи гикання, чи ревіння, яких можна було сподіватися від голосових зв'язок чоловіка,— ні, це був просто непристойний, жахливий, пронизливий вереск: так верещать жінки, коли побачать привид або гусінь. Страшно чути, як на світанку в печері нестримно верещить сильний, гладкий і відчайдушний чоловік.

Я схопився, щоб побачити, що діється. Вождь Червоношкірих сидів у Білла на грудях, ухопивши однією рукою його за волосся. У другій руці він тримав гострого ножа, яким ми звичайно різали бекон, і діловито й недвозначно намагався зняти з Білла скальп, виконуючи вирок, який виніс йому вчора увечері.

Я відібрав у хлопчиська ножа і примусив його знову лягти. Проте саме з цього моменту дух Білла був зломлений. Він ліг на своєму краї постелі, одначе відтоді вже ніколи не спав, поки хлопець був із нами.

Я трохи задрімав, але перед сходом сонця згадав, що Вождь Червоношкірих обіцяв, як тільки зійде сонце, засмажити мене на вогнищі. Я не нервував і не боявся, та все-таки підвівся, закурив люльку і прихилився до скелі.

— Чого це ти так рано прокинувся, Семе? — спитав Білл.

— Я? — перепитую.— Щось у мене плече болить. Думаю, якщо посиджу, то може легше стане.

— Брехун ти,— каже Білл.— Боїшся. Він обіцяв спалити тебе, як зійде сонце, і ти боїшся, що він це зробить. І зробив би, якби знайшов сірника. Хіба це не жахливо, Семе? Невже ти думаєш, що хтось платитиме гроші за те, щоб повернути додому таке чортеня?

— Авжеж,— кажу я.— Саме таких хуліганів завжди до безтями люблять батьки. А тепер ви з Вождем вставайте і варіть сніданок, а я піднімусь на гору і зроблю розвідку.

Я зійшов не вершину маленької гори і окинув поглядом місцевість довкола. З того боку, де місто, я сподівався побачити, як натовп дужих фермерів, озброєних косами та вилами, розшукує підлих викрадачів дітей. А натомість побачив мирний пейзаж, на якому вирізнявся тільки якийсь чоловік, що орав сивим мулом. Ніхто не обмацував баграми дно річки, не видно було і вершників, які роз'їжджали б туди й сюди, повідомляючи безутішних батьків, що досі нічого не знайдено. Сонний лісовий спокій наповнював ту частину Алабами, яка була перед моїми очима.

— Може, ще не помітили, що вовки вкрали ніжне ягнятко з кошари. Боже, допоможи вовкам! — сказав я і почав спускатися з гори снідати.

Підійшовши до печери, я побачив, що Білл, важко дихаючи, притулився до скелі, а хлопець цілиться кинути в нього каменюку, завбільшки майже з кокосовий горіх.

— Він засунув гарячу картоплину мені за комір,— пояснив Білл,— а потім роздавив її ногою. Я нам'яв йому вуха. Рушниця з тобою, Семе?

Я відібрав у хлопця камінь і так-сяк уладнав цю суперечку.

— Я тобі це запам'ятаю,— каже хлопчисько Біллові.— Ніхто і ніколи не бив Вождя Червоношкірих, не поплатившись за це. Бережись тепер!

Після сніданку хлопець виймає з кишені кусок шкіри, обмотаний шворкою, і виходить з печери, на ходу розмотуючи її.

— Що це він тепер замишляє? — непокоїться Білл.— Семе, ти не думаєш, що він утече?

— Цього можна не боятися,— відповідаю я.— Він, здається, не такий уже домосід. Але нам треба вже розробляти якийсь план щодо викупу. В містечку не помітно великого хвилювання з приводу його зникнення; можливо, вони ще не усвідомили, що його нема. Рідні, може, думають, що хлопець провів ніч у тітки Джейн або у когось із сусідів. У всякому разі сьогодні його почнуть шукати. Сьогодні ввечері ми пошлемо листа його батькові і зажадаємо дві тисячі доларів за його повернення.

У цю мить ми почули щось, наче бойовий клич — такий клич, певно, видав колись Давид, нокаутувавши Голіафа. Виявляється, Вождь Червоношкірих витяг із кишені пращу і тепер розкручувв її над головою.

Я нахилився й почув важкий глухий стук і щось, наче зітхання коня, коли з нього знімають сідло. Чорний камінь, завбільшки з яйце, влучив Біллові якраз позаду лівого вуха. Він весь якось обм'як і впав прямо у вогнище на каструлю з гарячою водою для миття посуду. Я витяг його і з півгодини поливав йому голову холодною водою.

Мало-помалу Білл отямився, підвівся, помацав себе за вухом та й каже:

— Семе, знаєш, хто мій улюблений герой у Біблії?

— Зажди,— кажу я.— Потроху опритомнієш.

— Цар Ірод,— каже він.— Ти ж не підеш, не залишиш мене тут самого, Семе?

Я вийшов з печери, піймав хлопчиська і тряс доти, доки всі його веснянки не заторохкотіли одна об одну.

— Якщо ти будеш погано поводитись,— кажу йому,— я тебе зараз же відішлю додому. Ну, слухатимешся чи ні?

— Я тільки пожартував,— відповідає він, похнюпившись.— Я й не думав кривдити старого Хенка. А за що він мене вдарив? Я добре поводитимуся, Зміїне Око, якщо ти не відішлеш мене додому і дозволиш мені сьогодні грати в розвідників.

— Я не знаю, що то за гра,— кажу.— Це ви вирішуйте з містером Біллом. Сьогодні ви гратимете вдвох. Я зараз піду ненадовго в деяких справах. Тепер іди в печеру, помирись із ним, попроси вибачення за те, що ти його вдарив, а ні, то зараз же підеш додому.

Я примусив їх потиснути один одному руки, а потім одвів Білла вбік і сказав, що йду у невеличке село Поплар-Ков, за три милі від печери, і з'ясую, як у містечку ставляться до викрадення хлопця. Крім того, я думаю, що краще надіслати в цей же день старому Дорсету безапеляційного листа з вимогою викупу, повідомляючи в ньому, як той викуп треба заплатити.

— Знаєш, Семе,— каже Білл,— я готовий іти за тобою у вогонь і воду, я й оком не повів би під час землетрусу, гри в покер, вибухів динаміту, поліцейських облав, нападів на поїзди і циклонів. Я ніколи нічого не боявся, поки ми не викрали цю ракету, яку чомусь називають хлопцем. Він мене доконав. Ти ж не залишиш мене з ним надовго, Семе?

— Я повернуся десь після полудня,— кажу я.— Твоє діло розважати і заспокоювати дитину, поки я прийду. А тепер напишімо старому Дорсету листа.

Білл і я взяли папір та олівець і почали складати листа, поки Вождь Червоношкірих, загорнувшись у ковдру, важно походжав туди й сюди, охороняючи вхід до печери. Білл слізно умовляв мене призначити викуп тільки півтори тисячі доларів замість двох.

— Я зовсім не намагаюся принизити прославлені з моральної точки зору батьківські почуття, але ми маємо справу з людьми, а яка людина віддасть дві тисячі доларів за цього обсипаного ластовинням дикого кота! Я хотів би ризикнути: хай буде півтори тисячі доларів. Різницю можна віднести на мій рахунок.

Щоб втішити Білла, я погодився, і ми з ним разом склали такого листа:

«Ебенезеру Дорсету, есквайру.

Ми надійно сховали вашого сина далеко від міста. Будь-які спроби знайти його — ваші чи навіть найдосвідченіших детективів — марні. Остаточні і єдині умови, на яких ви можете повернути собі його, такі: ми вимагаємо за його повернення півтори тисячі доларів великими купюрами; гроші мають бути сьогодні опівночі на тому ж місці і в тій же коробочці, що й ваша відповідь,— де саме, буде сказано нижче. Якщо ви згодні на ці умови, пошліть вашу письмову відповідь з ким-небудь сьогодні о пів на дев'яту вечора. За бродом через Совиний ручай по дорозі на Поплар-Ков є три великих дерева на відстані близько ста ярдів одне від одного, біля самої огорожі пшеничного поля праворуч. Під стовпом цієї огорожі, проти третього дерева, буде сховано картонну коробочку.

Ваш посланець покладе відповідь у цю коробочку і негайно повернеться до міста.

Якщо ви спробуєте нас видати або не виконати вимог, які ми виклали, ви більше ніколи не побачите свого сина.

Якщо заплатите гроші, як ми цього вимагаємо, він повернеться до вас живий і здоровий через три години. Ці умови остаточні і, якщо ви їх не приймете, ніяких дальших спроб встановити з вами зв'язок ми не робитимемо.

Два одчайдушні чоловіки».

Я надписав адресу Дорсета, поклав листа в кишеню і вже зібрався рушити, коли цей хлопчисько підходить до мене і каже:

— Ей, Зміїне Око, ти казав, що мені можна грати у розвідників, поки тебе не буде.

— Грай собі,— відповідаю.— Ось містер Білл із тобою пограє. А що воно за гра така?

— Я розвідник,— пояснює Вождь Червоношкірих,— і повинен скакати до укріплення, щоб попередити поселенців про те, що йдуть індіанці. Мені вже набридло самому бути індіанцем. Я хочу бути розвідником.

— Гаразд,— кажу я.— Така забава начебто нешкідлива. Я думаю, містер Білл допоможе тобі поламати плани цих докучливих дикунів.

— А що я маю робити? — питає Білл, підозріливо позираючи на хлопчину.

— Ти будеш моїм конем,— каже розвідник.— Ставай навкарачки. Як же я без коня прискачу до укріплення?

— Ти вже краще розваж його, поки здійснимо наш план,— кажу я.— Пограйся трохи.

Білл стає навкарачки, і в очах у нього з'являється такий вираз, як у кролика, що попав у пастку.

— А чи далеко звідси до того укріплення, хлопче? — питає він хрипким голосом.

— Дев'яносто миль,— відповідає розвідник.— І ти повинен поспішати, щоб встигнути туди вчасно. Ну, рушай!

Розвідник стрибає Біллові на спину і лупцює п'ятами його в боки.

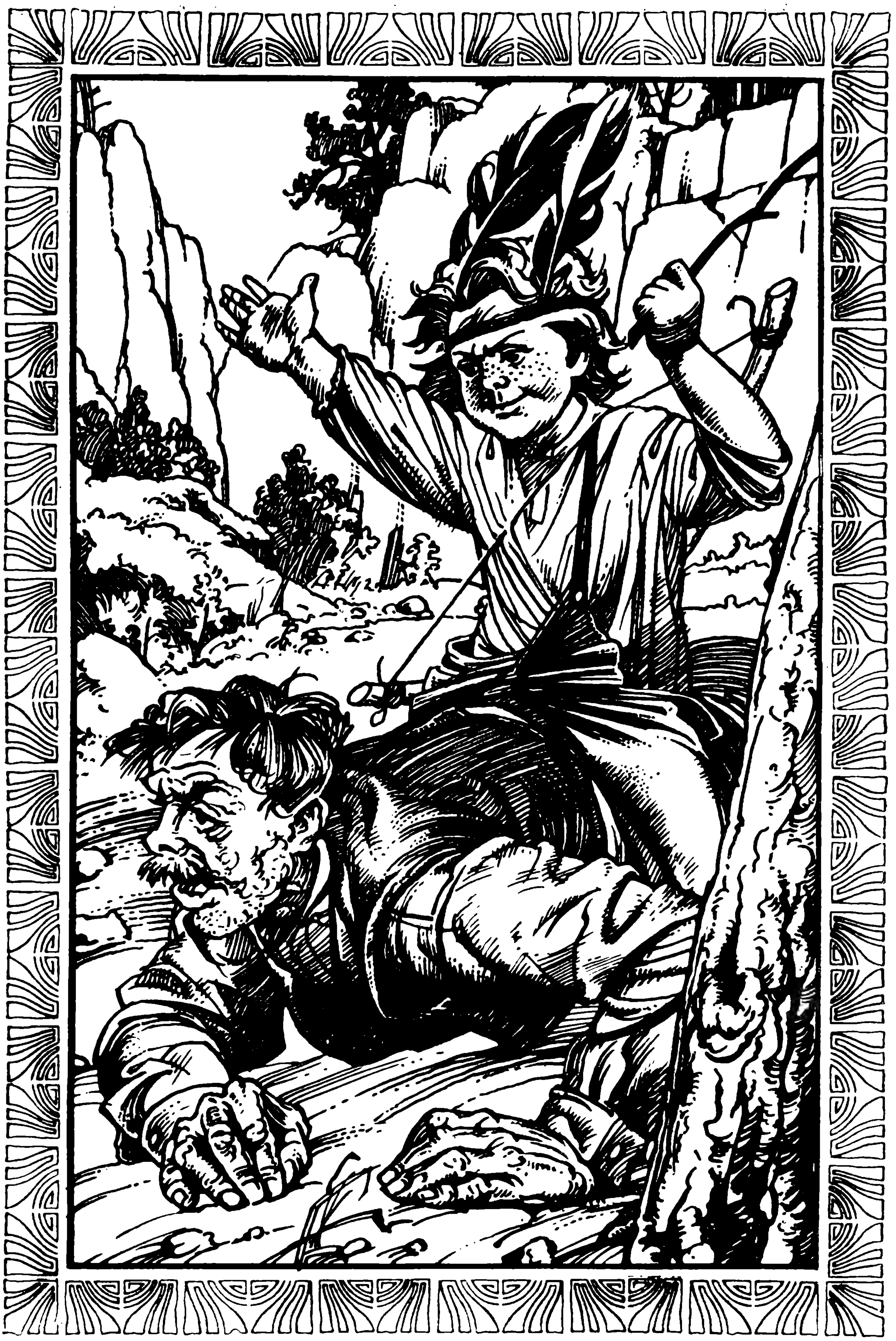

— Ради Бога,— каже Білл.— повертайся назад, Семе, якомога скоріше! Я думаю, нам не треба було вимагати більше ніж тисячу. Слухай, перестань бити мене ногами, а то я зараз встану і задам тобі перцю!

Я попрямував у Поплар-Ков, посидів там біля пошти і в крамниці, побалакав із фермерами, які приходили за покупками. Один бородань розповів, що він чув, ніби все місто наполохане тим, що у старого Ебенезера Дорсета хлопець зник чи, може, його вкрали. Саме це мені й треба було знати. Я купив трохи тютюну, поцікавився між іншим ціною на горох, непомітно вкинув листа у поштову скриньку і пішов. Поштмейстер сказав мені, що за годину через село проїде листоноша і забере пошту до міста.

Коли я повернувся назад до печери, ні Білла, ні хлопчиська ніде не було видно. Я роздивився в околицях печери, раз чи два навіть гукнув, але ніхто мені не відповів. Я закурив люльку і сів на порослий мохом камінь, чекаючи, що буде далі.

Десь за півгодини в кущах почув я шелест, і на невелику галявину перед печерою вийшов, шкутильгаючи, Білл. Позад нього крався наш хлопчисько, ступаючи безшумно, як розвідник, і посміхаючись до самісіньких вух. Білл зупинився, зняв капелюха й витер лице червоною хусткою. Хлопець став футів за вісім позад нього.

— Семе,— каже Білл,— я думаю, ти вважатимеш мене зрадником, але я нічого не міг вдіяти. Я доросла людина, не без мужності, вмію і захистити себе, проте бувають випадки, коли і самовпевненість і самовладання йдуть прахом. Хлопець пішов. Я відіслав його додому. Кінець. Давно колись були мученики,— вів далі Білл,— які готові були скоріше прийняти смерть, аніж відмовитися від своєї улюбленої професії. Але нікого з них не піддавали таким надприродним тортурам, як мене. Я намагався зберегти вірність нашим грабіжницьким звичаям, але дійшов до краю.

— Що сталося, Білл? — питаю.

— Я проскакав усі дев'яносто миль до укріплення, ні на дюйм менше,— відповідає Білл.— Потім, коли поселенців урятували, мені дали вівса. Пісок — зовсім не смачна заміна вівса. А тоді цілісіньку годину я мусив пояснювати йому, чому нічого немає у дірках, чому дорога йде в обидві сторони і чому трава зелена. Кажу тобі, Семе, людина не може цього витримати. Я схопив його за комір і стягнув з гори. Дорогою він брикався, і тепер ноги у мене нижче колін геть у синцях; крім того, він двічі, а може, й тричі вкусив мене за великий палець, і тепер доведеться припікати чимось руку. Але він пішов,— мовить далі Білл,— пішов додому. Я показав йому дорогу до міста і дав такого стусана, що він зразу ж опинився футів, мабуть, на вісім ближче до міста. Жаль, що ми втрачаємо викуп, але треба було вибирати: або це, або Білл Дрісколл попав би в божевільню.

— Білле,— озиваюсь я,— у вашому роду, здається, не було хворих на серцеві хвороби, правда ж?

— Ні,— відповідає Білл,— нічого хронічного, за винятком малярії та нещасних випадків. А чому ти питаєш?

— Тоді можеш обернутись,— кажу,— і глянути, що в тебе за спиною.

Білл обертається, бачить хлопчиська, блідне, важко плюхається на землю і починає без усякої мети хапатися за траву і дрібненькі трісочки. Цілу годину я боявся, що він збожеволіє. Потім сказав йому, що, на мою думку, треба негайно кінчати з усім цим, що ми встигнемо одержати викуп і чкурнути звідси ще до півночі, якщо старий Дорсет погодиться на нашу пропозицію. Тоді Білл підбадьорився навіть настільки, що всміхнувся через силу хлопцеві і пообіцяв зображати росіян у війні з японцями, як тільки почуватиме себе трохи краще.

У мене був план, як одержати викуп, не ризикуючи, що супротивна сторона схопить нас, і цей план схвалив би кожен професійний викрадач. Дерево, під яким мали залишити відповідь, а потім і гроші, стояло біля дороги; понад дорогою тягнулась огорожа, а за нею по обидва боки — великі голі поля. Якби того, хто прийде по лист, підстерігала банда констеблів, вони б побачили його здаля посеред поля або на дорозі. Але де там! О пів на дев'яту я сидів уже на дереві, сховавшись не гірше деревної жаби і чекаючи на посланця.

Рівно в призначений час під'їжджає на велосипеді хлопець-підліток, знаходить картонну коробочку під стовпом огорожі, вкладає туди згорнутий папірець і, натискаючи на педалі, мчить назад до міста.

Я почекав ще годину і впевнився, що все зроблено чесно: ніякої пастки не було. Тоді я зліз із дерева, витяг записку, прокрався вздовж огорожі до самого лісу і ще за півгодини був у печері. Розгорнув записку, підсунувся ближче до ліхтаря, і прочитав її Біллу. Вона була написана чорнилом, нерозбірливим почерком, але сама її суть була така:

«Двом одчайдушним чоловікам.

Джентльмени, із сьогоднішньою поштою я одержав вашого листа відносно викупу, який ви просите за те, щоб повернути мого сина. Думаю, що ви вимагаєте забагато, і тому хочу зробити вам контрпропозицію, яку, мені здається, ви приймете. Ви приводите Джонні додому і платите мені готівкою двісті п'ятдесят доларів, а я за це погоджуюся забрати його у вас. Приходьте краще вночі, бо сусіди думають, що він пропав, і я не можу нести відповідальності за те, що вони зроблять з кожним, хто приведе Джонні додому.

Моє поважання.
Ебенезер Дорсет».

— Великі пірати! — кажу я.— З усіх нахаб...

Але я глянув на Білла і затнувся. Його очі мали такий благальний вигляд, якого я ніколи раніше не бачив ні у безсловесних тварин, ні в тих, що розмовляють.

— Семе,— каже він,— що таке зрештою ті двісті п'ятдесят доларів? Гроші ми маємо. Ще одна ніч із цим хлопчиськом — і я опинюсь у божевільні. Містер Дорсет не тільки справжній джентльмен, він, на мою думку, ще й марнотратник, коли робить нам таку великодушну пропозицію. Ти ж не збираєшся втратити таку нагоду, правда ж?

— Відверто кажучи, Білл,— відповідаю я,— цей батьків улюбленець і мене трохи нервує. Ми відведемо його додому, заплатимо викуп і чкурнемо якнайдалі.

Ми відвели хлопця додому тієї ж ночі. Щоб він пішов, ми наплели, що батько купив йому рушницю із срібною насічкою та мокасини і завтра ми разом поїдемо полювати на ведмедів.

Рівно о дванадцятій годині ми постукали у двері Ебенезера. В той самий момент, коли за нашою пропозицією я мав би витягти півтори тисячі доларів із коробочки під деревом, Білл відраховував двісті п'ятдесят доларів у руку Дорсету.

Тільки-но хлопчисько зрозумів, що ми збираємося залишити його вдома, він завив, як найбільша труба в оркестрі і вчепився в ногу Білла, наче п'явка. Батько відірвав його від ноги, як відривають липкий пластир.

— Скільки часу ви його зможете тримати? — питає Білл.

— Сили в мене вже не ті, що колись,— каже старий Дорсет,— але думаю, що за десять хвилин можу ручатися.

— Цілком достатньо,— каже Білл.— За десять хвилин я перетну Центральні, Північні й Середньозахідні штати і добігатиму до канадського кордону.

І хоч ніч була дуже темна, і Білл був дуже гладкий, а я непоганий бігун, мені пощастило догнати його тільки за добрі півтори милі від міста.

Переклад Ю. Іванова

Запитання та завдання

1. Що характерно для новел О. Генрі?
2. Як письменник ставився до слави і визнання?
3. Назвіть збірки новелл О. Генрі.
4. Хто головні герої оповідання «Останній листок»? Що їх об'єднувало?
5. Чому Джонсі загрожувала смерть?
6. Як поводилася з хворою її подруга?
7. Що врятувало Джонсі від загибелі?
8. Яке враження на вас справив образ Бермана і чому?
9. Поясніть назву оповідання «Останній листок».
10. Прочитайте оповідання «Вождь Червоношкірих» і складіть до нього запитання.

◆

Консультації

Консультація № 1. Як вести бесіду

1. У розмові намагайтеся порушити тему, яка може зацікавити вашого співрозмовника.

2. Менше говоріть про себе. Не наслідуйте самозакоханих базік, які готові перебити будь-яку розповідь фразою: «А ось я...», «А ось у мене...». Розкажіть краще про книжку, яку зараз читаєте, про новий фільм, виставу або спортивні змагання, які відвідали.

3. Учіться уважно слухати співрозмовника. Не перебивайте його, поки він не закінчить свою думку. Вислухайте його до кінця, а потім уже заперечуйте, якщо не погоджуєтеся. Чим уважніше ви слухатимете, тим приємніше буде людям з вами спілкуватися.

4. Не намагайтеся говорити голосніше за співрозмовника: хто говорить, не підвищуючи голосу, до того прислухаються уважніше, ніж до крикуна.

5. Якщо у розмові вас переб'ють, не намагайтеся цю людину змусити слухати вас, а вислухайте її аргументи. Адже якщо ви обоє будете говорити водночас, нічого не почуєте.

6. Розмовляючи, дивіться на співрозмовника, але не хапайте його за руку, не крутіть ґудзик на його одязі тощо. Потрібно вміти привертати увагу словами, а не руками.

Консультація № 2. Як готуватися до усного виступу

1. Подумайте, з якою метою ви будете говорити.

Визначте тему, основну думку, тон вашого виступу (урочистий, спокійний, обурений, критичний і т. д.).

2. Підберіть потрібний матеріал.

3. Вирішіть, який тип мовлення переважатиме у вашому виступі (роздум, опис, розповідь...).

4. Визначте можливий стиль вашого виступу (розмовний, публіцистичний, науковий...).

5. Складіть план.

6. Зробіть пробний виступ перед дзеркалом, слідкуючи за тоном, логічним наголосом, темпом мови, гучністю голосу, жестами, мімікою.

7. Попросіть кого-небудь із ваших друзів послухати вас, врахуйте їхні зауваження.

8. Використайте магнітофон: прослуховування запису допоможе вам вдосконалити свій виступ.

Консультація № 3. Як підготуватися до виразного читання тексту

1. Уважно перечитайте текст. Уявіть собі те, про що у ньому йдеться.

2. Визначте тему, основну думку, основний тон висловлювання.

3. Подумайте з якою метою ви читатимете цей текст, у чому будете переконувати своїх слухачів.

4. Підкресліть найважливіші у змісті слова, тобто логічно наголошені.

5. Визначте паузи.

6. Продумайте, як ви можете використати інші засоби виразності усного мовлення: темп мови, гучність голосу тощо.

Консультація № 4. Як працювати над оповіданням

1. Сформулюйте тему й основну думку оповідання, дайте заголовок.

2. Відберіть потрібний матеріал із ваших спогадів або з інших джерел.

3. Повторіть схему композиції оповідання.

4. Конкретизуючи схему композиції оповідання, складіть план. Вкажіть у ньому вступ, зав'язку, кульмінацію і розв'язку.

5. Зверніть увагу на розмірність частин оповідання. Пам'ятайте, що найдокладніше в оповіданні показано головну подію.

6. Намагайтеся використати в оповіданні діалог (або окремі репліки), елементи опису (можливо, роздум), причому так, щоб вони допомагали повніше уявити хід подій і характери людей, про яких ви розповідаєте.

7. Напишіть чернетку оповідання. Після перевірки й виправлень перепишіть начисто.

Консультація № 5. Як скласти план тексту

1. Прочитайте текст, з'ясуйте значення незрозумілих слів.

2. Визначте тему й основну думку.

3. Поділіть текст на смислові частини, дайте їм заголовки.

4. Напишіть чернетку плану. Порівняйте його з текстом. Простежте, чи все головне знайшло відображення у плані, чи зв'язані пункти плану за змістом, чи відображають вони тему і головну думку тексту.

5. Перевірте, чи можна за цим планом переказати текст.

6. Акуратно перепишіть удосконалений варіант плану.

Консультація № 6. Як працювати над чернеткою

1. Читаючи написане вами на чернетці, слідкуйте, чи розкрито тему й основну думку, чи все викладено послідовно, згідно з планом. Під час читання робіть помітки на полях, після цього внесіть необхідні виправлення.

2. Прочитайте доопрацьований варіант уголос і прислухайтесь, чи немає недоробок. Усуньте їх.

3. Перевірте, чи немає орфографічних і синтаксичних помилок. Виправте їх.

Консультація № 7. Як готуватися до вибіркового переказу тексту

1. Прочитайте текст, з'ясуйте значення незрозумілих слів.

2. Вдумайтесь у тему вибіркового переказу.

3. Уважно перечитайте текст, виберіть те, що стосується теми, зробіть необхідні виписки й закладки у книжці.

4. Визначте головну думку переказу.

5. Подумайте, який тип мовлення (роздум, опис, розповідь) буде основним у вашому переказі.

6. Визначте, який стиль (художній, публіцистичний, науковий...) ви використовуватимете.

7. Складіть план. Врахуйте, що послідовність запитань у початковому тексті й у вибірковому переказі може бути різною.

8. Продумайте, як краще зв'язати змістові частини вибіркового переказу, які слова, звороти можна для цього використати.

9. Напишіть чернетку вибіркового переказу, після перевірки перепишіть його.

Консультація № 8. Як готувати переказ, близький до тексту

1. Уважно перечитайте текст, з'ясуйте значення незрозумілих слів.

2. Дайте відповіді на запитання, які є у посібнику, чи на ті, що поставив учитель. Якщо з'являться труднощі, перечитайте відповідні частини тексту.

3. Сформулюйте тему й основну думку тексту.

4. Визначте, до якого типу мовлення належить текст.

5. Поділіть текст на композиційні і змістові частини відповідно до плану.

6. Визначте стиль тексту. Спробуйте запам'ятати хоча б деякі особливості мови даного твору і збережіть їх у переказі.

7. Прочитайте текст знову, розділяючи його змістові частини значними паузами.

8. Закривши книжку, напишіть чернетку переказу. Після перевірки перепишіть.

Консультація № 9. Як працювати над розповіддю за картиною

1. Знайдіть відомості про художника.

2. Зверніть увагу на назву картини. Дуже часто вона свідчить про задум художника, про те, заради чого полотно написане.

3. Вдумайтесь у зміст картини.

4. Спробуйте уявити, що було до моменту, зображеного художником, що буде після цього.

5. Подумайте, кого, у чому і як ви переконуватимете своєю розповіддю.

6. Сформулюйте тему і провідну думку розповіді. Дайте заголовок (назва картини і ваш заголовок можуть не збігатися).

7. Продумайте композицію розповіді. Врахуйте, що кульмінації повинен відповідати момент, зображений на картині, адже він — головний; складіть план.

8. Зверніть увагу на пропорційність частин розповіді. Пам'ятайте, головне у ній — зміст картини.

Консультація № 10. Як працювати над твором

1. Конкретизуйте тему (якщо це потрібно) і визначте основну думку твору.

2. Подумайте, кого, у чому і як ви переконуватимете своїм твором.

3. Зберіть потрібний матеріал.

4. Визначте, який тип мовлення (розповідь, опис, роздум) буде основою у вашому творі.

5. Подумайте про особливості стилю твору.

6. Складіть план.

7. Напишіть чернетку твору, після перевірки перепишіть.

Консультація № 11. Що таке ідея, тема твору

У тексті речення зв'язані не тільки загальною темою, але й певною ідеєю, провідною думкою.

Ідея — основна думка твору, заради чого він написаний, що він стверджує. Основна думка може бути виражена у заголовку або в одному із речень тексту. Але найчастіше її потрібно «знайти» і сформулювати.

Тема — це те, про що йдеться у творі.

Консультація № 12. Що таке композиція твору

Композиція — це побудова твору. В основі твору лежить подія (випадок, епізод). Тому в композиції твору розрізняють частини, пов'язані з розвитком цієї події: зав'язку, кульмінацію, розв'язку.

Зав'язка — це момент, з якого починається подія і від якого залежить її розвиток.

Кульмінація — момент вищого напруження у розвитку події.

Розв'язка — результат розвитку події, її заключний момент.

У творі може бути вступ, у якому автор пояснює, де, коли і з ким сталося те, про що він вирішив розповісти (експозиція або пролог), і заключна частина (епілог), в якій розповідається про те, як склалися долі героїв твору після розв'язки.

Консультація № 13. Як характеризувати літературного героя

Характеристика героя — виявлення у характері, зовнішності, мові, діях героя певних особливостей.

План характеристики літературного героя

1. Зовнішність, мова.
2. Соціальний стан.
3. Вид діяльності.
4. Здібності та інтереси.
5. Моральні якості.
6. Стосунки з людьми.
7. Ставлення до природи.
8. Вчинки.
9. Ваше ставлення до даного героя.

Консультація № 14. Як написати відгук на літературний твір

1. У роботі над відгуком слід висвітлити такі питання:

а) Яка тема й основна думка твору?

б) Де і коли відбуваються зображені у ньому події?

в) Які епізоди викликали у вас найсильніше враження?

г) Хто з героїв особливо вам сподобався і чому?

д) Чим збагатив вас твір? Над якими питаннями змусив замислитися?

е) Чи допомогли вам під час читання ілюстрації, вміщені у книжці?

2. Виберіть форму вашого відгуку (наприклад, лист до товариша, до автора твору, у видавництво, стаття в стінгазету тощо).

3. Залежно від того, про яку книжку, кому і що ви будете писати, визначте стиль вашого відгуку (художній, публіцистичний).

4. Подбайте, щоб у заголовку відгуку було виражено основну думку.

5. Читаючи чернетку, слідкуйте, чи нема у вашому відгуку помилок, невиправданого повторення слів.

Короткий довідник літературознавчих термінів

Алітерація — повторення однакових приголосних; стилістичний прийом, який застосовується для підсилення звукової виразності вірша.

Антитеза — підкреслене протиставлення протилежних життєвих явищ, понять, почуттів, думок, характерів.

Асонанс — повторення однакових голосних у віршах.

Афоризм — короткий влучний вислів, що має закінчений зміст, лаконічну форму і виражає глибоку, оригінальну узагальнену думку.

Байка — невелике, здебільшого віршоване оповідання повчального змісту, героями якого виступають звірі, люди, рослини, предмети.

Балада — невеликий за розміром сюжетний ліро-епічний твір казково-фантастичного, легендарно-історичного чи героїчного змісту.

Гекзаметр — найуживаніший розмір античної поезії (шестистопний); ним написано «Іліаду» й «Одіссею» Гомера.

Герой літературний — персонаж, дійова особа, образ людини у художньому творі.

Гімн — урочистий вірш, покладений на музику. Є гімни державні, військові та ін.

Гіпербола — надмірне художнє перебільшення рис людини, ознак предмета чи явища з метою надання зображуваному виразності, загостреності.

Гротеск — сатиричний художній прийом, заснований на карикатурному зображенні, перебільшенні чи применшенні, поєднанні реального з фантастичним

Гумор — вид комічного, коли серйозне в житті зображується в жартівливому тоні, коли про деякі людські вади говориться із добродушною посмішкою.

Гумореска — невеликий художній твір жартівливого змісту.

Детективна література — художні твори (романи, повісті, оповідання), сюжет яких побудовано на розкритті злочину.

Діалог — розмова двох або кількох осіб. У драматичних творах — основна форма розкриття характерів.

Елегія — ліричний вірш здебільшого журливого, сумного змісту.

Епілог — заключна частина твору, у якій розповідається про долю головних персонажів після розв'язки.

Епітет — художнє означення, що виділяє й образно змальовує якусь характерну рису чи ознаку людини, предмета, явища.

Жанр — вид (тип) художнього твору: байка, повість, оповідання, новела, роман, поема, гімн, елегія, пісня, трагедія, комедія, драма, казка.

Ідея — основна думка про зображені у художньому творі життєві явища.

Ілюстрація — малюнки, фото, креслення, що подаються у тексті книжки як пояснення певних положень.

Інверсія — незвичайний порядок слів у реченні, що посилює художню виразність поетичної мови.

Інтер'єр — опис внутрішнього вигляду приміщення, де відбувається дія.

Інтонація — основний виразний засіб мови, за допомогою якого можна передати ставлення людини, що говорить, до співрозмовника чи до якогось явища.

Іронія — засіб гумору й сатири, заснований на приховано глузливому, зневажливо-осудливому зображенні людини чи явища.

Композиція — побудова художнього твору, розміщення у певній послідовності та взаємозв'язку всіх його частин.

Контраст — особливо підкреслена протилежність між характерами людей, між предметами та явищами.

Конфлікт — суперечність, зіткнення, що лежить в основі боротьби між персонажами та обставинами і зумовлює розвиток подій у художньому творі.

Легенда — фольклорний чи літературний твір фантастично-казкового змісту.

Ліричний герой — особа, думки і почуття якої розкриваються у ліриці.

Ліричний твір — поетичний твір, у якому виражаються думки і почуття автора, навіяні різними явищами життя.

Літературний характер — змальована письменником у художньому творі людина з властивими їй індивідуальними рисами, які зумовлюють її поведінку, ставлення до інших людей, до життя.

Метафора — слово чи вираз, вжиті у переносному значенні.

Монолог — роздум персонажа вголос, розмова його з самим собою (або з читачами).

Новела — різновид оповідання, невеликий розповідний твір про якусь незвичайну життєву подію з несподіваною розв'язкою.

Опис — зображення письменником місцевості, де відбувається дія, природи, зовнішнього вигляду дійових осіб тощо.

Оповідання — невеликий за розміром художній розповідний твір, здебільшого про одну чи кілька подій у житті людини.

Пейзаж — картина природи у художньому творі.

Персонаж — дійова особа в художньому творі.

Пісня — невеликий ліричний вірш, що має куплетну побудову і виконується співом.

Повість — розповідний художній твір середнього (між оповіданням і романом) обсягу.

Поема — ліро-епічний віршований твір, у якому зображено значні події, яскраві характери.

Портрет — зображення зовнішності героя (обличчя, постать, одяг) у творі.

Рецензія — один з основних жанрів критики, що дає оцінку, визначення сильних і слабких сторін якогось твору.

Риторичне запитання — запитальне речення, що не вимагає відповіді.

Риторичне (поетичне) звертання — звертання до відсутньої людини, явища, предмета тощо.

Роман — складний за побудовою і великий за обсягом епічний твір, у якому широко охоплено життєві події, велику кількість героїв.

Романс — лірична пісня, здебільшого про кохання, виконувана у музичному супроводі.

Сатира — художні твори різних жанрів, у яких різке викриття зображуваного поєднано з його гострим осміянням.

Стопа — повторювана у вірші група складів, до якої входить один склад наголошений і один чи два ненаголошених.

Строфа — група віршованих рядків, певним чином заримованих.

Сюжет — подія чи ряд подій, зображених у творі.

Тавтологія — повторення одного й того самого слова, однокореневих чи близьких за значенням слів.

Тема — круг життєвих явищ і проблем, поставлених письменником; те, що зображено у творі.

Уособлення (персоніфікація) — зображення предметів та явищ як живих істот.

Фінал — завершальна частина художнього твору, його кінцівка.

Фольклор — уснопоетична народна творчість.

Характеристика персонажа— властиві персонажу суттєві риси й ознаки, що відрізняють його від інших літературних героїв.

Художні засоби — елементи мистецької майстерності літератора, які забезпечують яскравість, виразність, переконливість зображуваного.

Художня література — один із видів мистецтва — мистецтво слова. Слово у художній літературі — засіб створення образу.

Цитата — дослівний уривок з твору, що наводиться письмово або усно для підтвердження чи заперечення певної думки.

◆

Що читати влітку

З давньої літератури
«Рамаяна» (давньоіндійська епічна поема)

З англійської літератури
Уїльям Шекспір. Ромео і Джульєтта
Вальтер Скотт. Айвенго
Герберт Уеллс. Чарівна крамниця
Етель Ліліан Войнич. Овід

З іспанської літератури
Мігель де Сервантес Сааведра. Вигадливий ідальго Дон Кіхот Ламанчський. Повчальні новели

З німецької літератури
Йоганн Фрідріх Шіллер. Вільгельм Тель
Генріх Белль. Новели

З французької літератури
Франсуа Рабле. Гаргантюа і Пантагрюель
Антуан де Сент-Екзюпері. Маленький принц

З американської літератури
Джеймс Фенімор Купер. Звіробій
Рей Дуглас Бредбері. Вино з кульбаби

ЗМІСТ

Від авторів 3

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ
БІБЛІЯ ДЛЯ ДІТЕЙ

Давид і Голіаф 6
Всеперемагаюча віра 7
Дужий Самсон 8
Самсон і філістимляни 10

РОЗДІЛ ДРУГИЙ
ГЕРОЇЧНИЙ ЕПОС НАРОДІВ СВІТУ

Французький героїчний епос

Пісня про Роланда. *Уривок* 15

Німецький героїчний епос

Пісня про Нібелунгів. *Уривок з переказу* . . . 20

Іспанський героїчний епос

Пісня про мого Сіда. *Уривок з переказу* . . . 34

Англійські балади

Балада про Робіна Гуда. *Уривок з переказу* . 47

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ
ПОЕЗІЯ

Франсуа Війон 55
«Що й говорить! Ви з тим не згодні...» . . . 56
«Я знаю: мухи гинуть в молоці...» 57

  - Балада 57
  - Епітафія у формі балади, писана собі й своїм товаришам у чеканні шибениці 58
- **Роберт Бернс** 60
  - Джон Ячмінь 61
  - Вітрець комиш колише 63
  - Моє серце в верховині 64
  - Чесна бідність 65
  - Забудь, Шотландіє моя 66
- **Йоганн Вольфганг Гете** 68
  - Природа і мистецтво 69
  - На озері 69
  - Лісовий цар 70
- **Йоганн Фрідріх Шіллер** 73
  - Лицар Тогенбург 75
  - Івікові журавлі 77
  - Поділ землі 83
- **Генріх Гейне** 85
  - Дон Раміро 86
  - Ангели 91
  - «Наче місяць, що проглянув...» 92
  - Моїй матері Б. Гейне 93
  - «Хотів би я в слово єдине...» 93
- **Адам Міцкевич** 95
  - Рибка 96
  - Пісня солдата 100
  - Буря 101

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

ПРИГОДНИЦЬКІ РОМАНИ ТА ПОВІСТІ

- **Роберт Льюїс Стівенсон** 104
  - Острів Скарбів. *Уривки* 106
- **Джеймс Фенімор Купер** 165
  - Останній із могікан. *Уривки* 167

Джек Лондон 239
Біле Ікло. *Уривки* 241
Ернест Сетон-Томпсон 297
Маленькі дикуни. *Уривки* 299

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

НОВЕЛИ ТА ОПОВІДАННЯ

Едгар По 369
Маятник і провалля 370
Марк Твен 389
Як я редагував сільськогосподарську газету . 391
Як мене обирали в губернатори 397
Приборкання велосипеда 404
Артур Конан Дойль 412
Спілка рудих 414
Пістрява стрічка 441
О. Генрі 471
Останній листок 472
Вождь червоношкірих 480
Консультації 495
Короткий довідник літературознавчих термінів . 502
Що читати влітку 507

Навчальне видання

САФАРЯН Світлана Іванівна
ТІУНОВА Любов Іванівна

ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА

Пробний підручник-хрестоматія для 7 класу

Видання друге, змінене і доповнене

Допущено Міністерством освіти України

Редактор *М. В. Коваленко*
Художнє оформлення *В. Б. Волков*
Ілюстрації *М. А. Крисаченко, П. А. Крисаченко*
Художній редактор *В. Б. Лопарєв*
Технічний редактор *Н. М. Юшина*
Коректор *К. С. Коваленко*

Здано до набору 03.06.96. Підписано до друку з диапозитивів 24.03.98.
Формат 84×108/32. Папір друк. № 1. Гарнітура шкільна. Друк високий ЗФПФ.
Умов. друк. арк. 26,8. Обл.-вид. арк. 30,00. Наклад 20 000 прим. Вид. № 28.
Зам. № 8—855. Ціна договірна.

«Вежа». 253125, Київ, вул. Старосільська, 2.

Видруковано на Головному підприємстві
республіканського виробничого об'єднання «Поліграфкнига».
252057, Київ, вул. Довженка, 3.

Сафарян С. І., Тіунова Л. І.
С21 Зарубіжна література: Пробний підручник-хрестоматія для 7 кл.— 2-ге вид., змін. і допов.— К.: Вежа, 1998.— 512 с.: іл.
ISBN 966-7091-11-2.

С $\frac{4306020400-002}{1998}$ Без оголошення ББК 83.3(0)я 721